

3 1761 07287163 5

Digitized by the Internet Archive
in 2011 with funding from
University of Toronto

A

FELSŐ-MAGYARORSZÁGI VÁROSOK

ÉLETÉRŐL

A XV—XVII. SZÁZADBAN.

ÍRTA

DR. DEMKÓ KÁLMÁN

LŐCSEI ÁLL. FŐREÁLSKOLAI ID. IGAZGATÓ,

A MŰEMLEKEK ORSZÁGOS BIZOTTSÁGÁNAK KÜLTAGJA.

BUDAPEST, 1890.

KIADJA A M. TUD. AKADÉMIA.

HT

4207

TARTALOM.

I. fejezet : A városi élet létfeltételei.

A városi polgárok közjogi viszonyai. Városi szövetségek. Particularis jogok keletkezése. Városi jogcsaládok. Jogszabály (Willkor = Willkühr = statutum) alkotás. Jogok és kiváltságok. (1—17.)

II. fejezet : Lakosság.

Nemzetiség. Polgárjog. Nemzetiségi viszályok. Rangkülönbőség. Megéllhetés. (17—28.)

III. fejezet : Egyházi és világi hatóság.

A) *Egyház* : Egyházi férfiak tekintélye. Vallás ellen vétők és káromkodók büntetése. Ünnepek megtartása.

B) *Városi hatóság* : Tisztviselők. Az autonomia védelése. Hivatalképesség. Hatóság iránti tiszteletlenség és ellenszegülés büntetése. Hatóságot rágalmozók vezeklése. Hatóság tekintélye, felelőssége, nyilvános- és magánviselkedése. (28—45.)

IV. fejezet : Közrendőrség.

Rendőri tisztviselők. Felügyelet a falak- és kapukra. Kivilágítás. Záróra. Idegenek elszállásolása. Békeszegés (Friedebruch). Házratörés (Heimsuchung). Párbajozás. Házak menedékjoga. Lopott jószág kutatása. Kerített helyek oltalmazása. (45—59.)

V. fejezet : Vásári rendőrség.

Az árúmegállító jog fontossága városainkra. Idegen kereskedők viszonyai. Limitatio. Repressáliák gátolása. Hitel. Hazai kereskedők árulási joga. Vásári rendőrség. Zsebmetszők, vásári tolvajok büntetése. Élelmezés. Hamis mértékek. (59—72.)

VI. fejezet : Tűzrendőrség.

Tűzzel fenyegetés. Véletlenből eredő tűz és gyújtogatás. Óvőintézkedések. Szomszédsági tűzoltó-rendszer. Tűzoltói szabályzatok. (72—79.)

VII. fejezet : Polgárőrség és védelmi rendszer.

A városok hadi fontossága. Ágyu-öntés, fegyverzet. Lövészegyesületek. Musterung. Zsoldos drabantok. Polgárőrség szervezete. (79—93.)

VIII. fejezet : Közegészségügy.

A város tisztántartása. Szegény- és kórházak. Jótékony egyesületek. Csatornázás. Vízvezeték. Orvosok. Gyógyszerészek. Fürdősök és seb orvosok. Fürdők. (94—109.)

IX. fejezet : Közerkölesiség.

Törvénytelen születésűek és a törvénytelen házasságban korán születettek köz- és magánjogi helyzete. Nyilvános házak és nők. Kerítők büntetése. Óvó intézkedések. Erőszak, paráznaság, sodomia, magzatelhajítás. gyermekgyilkolás büntetése. (109—123.)

X. fejezet : Bűnök és büntetések.

Általános büntető elvek. Bürgerliche és peinliche Klage. Tolvajok, orgazdák, rablók, rablógyilkosok, sebesítők, test-csonkítók, emberölők. büvölők, boszorkányok, becsületsértők, rágalmazók, öngyilkosok büntetése. A halálos ítélet kimondásánál és végrehajtásánál követett eljárás. Akasztófa-készítés. Bűnök és büntetések összehasonlító táblája. (123—160.)

XI. fejezet : Családi élet.

A család-alapítás kedvező létfeltételei. Nős emberek előjogai. Özvegyek jogai. Házassági akadályok. Házassági ígéret. Morgengabe, hitbér. Freidrittheil. Nők jogai és társadalmi állásuk. Elválás. Házasságtörés. Koránszületett és utószülött gyermekek. Atyai hatalom. Nevelés. Foglalkozás a család körében. Temetés. Cselédtartás. (160—188.)

XII. fejezet : Játék. Nyilvános multságok. Családi ünnepélyek.

Bor- és sörmérés. Táncmultság. Kuglizás, koczka, kártya. Játék közben csinált adósság. Professionatus és hamis játékosok. Szomszédsági lakomák. Mesterlakomák. Czéhlakomák. Biróválasztási lakomák. Keresztelő. Eljegyzés. Lakodalom. Zene. (188—211.)

XIII. fejezet : Háztartás.

1. Lakás. 2. Bútorzat. 3. Asztalnemű. 4. Ágynemű. 5. Ruházat : a) általános szabályzatok ; b) fehéreneműek ; c) férfiruhák ; d) női ruhák. 6. Ékszerek. 7. Könyvek. (211—280.)

ELŐSZÓ.

Történetírásunkban néhány év óta mindinkább tért kezd hódítani a művelődéstörténeti irány. A politikai osztálykülönbségek megszüntével megszűnt a történelem egyes osztályok dicsőségének hirdetője lenni s általánosan elismertté lett a történetírásnak — hazánkban Trefort Ágoston által már 1838-ban hangoztatott — azon föladata, hogy »*megismertesse velünk, hogy a népek összes osztályai vagy fractiói — bár nyelvre s vallásra különbözök — mikép éltek, szenvedtek, szerettek s gondolkoztak*«. Napjainkban minden gondolkodó fő belátja, hogy korunk államainak egyik legszükségesebb, hogy ne mondjam, legnélkülözhetetlenebb tényezője a művelt, vagyonos polgári középosztály. A mily mértékben enyésznek a régi társadalmi osztály-különbségekből fönmaradt előítéletek, épen oly mértékben tünedezik el a régi értelemben használt »*polgár*« szónak emléke, és ma-holnap a régi jó nyárspolgárokat csak úgy hírből fogjuk ismerni, mint a régi jó táblabírákat.

A magyarországi régi városi polgárság kiváltságait, szabalmait és a városok közigazgatására és törvénykezésére vonatkozó szabályzatokat és törvényeket — habár csak kis mértékben — ismertették némely íróink. (Albrecht J., Steeger János, Szalay József, Wenzel Gusztáv stb.) Egyik-másik városunknak monographiája is jó szolgálatot tett a városok története ismertetésének. A hazai ipar és kereskedelem történetéhez becses részleteket adtak jeleseink: Horváth Mihály, Ipolyi Arnold és mások is, különösen a »Történelmi Tár« hasábjain. De azzal, hogy régi városi polgárságunk mikép élt, élvezett, szenvedett, szeretett és gondolkozott, — szóval annak erkölcsi életével még eddig — a korán elhunyt Mikuliknak

»Magyar kisvárosi élet«-ét kivéve — alig foglalkozott valaki részletesebben s ő is csak egy alárendelt szereppel bírt város életét rajzolta.

Ha egyetlen ember jellemének hű képét akarnók adni; életének minden szakában nemcsak mindennapi tetteit (nyilvános és magán életét), hanem a tetteire befolyást gyakorló összes anyagi és erkölcsi tényezőket gondosan kellene megfigyelniünk s a róla festett kép így is csak megközelítően lehet hű. Városaink hajdani életének hű képét adni, mikor a városi levéltárak anyaga még csaknem érintetlenül s teljesen kihasználatlanul hever, alig lehetséges. Szerény dolgozatomnak sem lehet tehát más föladata, mint művelődéstörténelmünk ezen még igen kevésbé művelt ágának fölvilágosításához némi-lyen hozzájárulni. Előre is szívesen elismerem, hogy e dolgozatban nagy hézagok vannak. Így: nem terjeszkedik az ki hazánk összes városaira, csak az éjszak-nyugati és éjszak-keletiekre. Névszerint: Pozsony, Nagy-Szombat, Besztercebánya, Selmeczbánya, Körmöczbánya és az ezekkel szövetségben és jogközösségben élt alsó-magyarországi bányavárosokra. Továbbá Kassa, Eperjes, Bártfa, Kis-Szeben, Lőcse, Kézsmárk. a szepesi városok és a felső-magyarországi bányavárosokra. Lakosaik eredetét, a városok alapítását, külön kiváltságaik és szabadalmaik felsorolását mellőztem, elhagytam a municipalis szervezet részletes leírását, mellőztem számos magánjogi kérdést, például a végrendekezési és örökösödési jog részletezését, a házépítésre, kútásatásra, az adósságok behajtására s más hasonlókra vonatkozó intézkedéseket; mert nem volt czélom minden vonatkozásában leírni a városok életét: csak a polgárság hajdani életének s hazánk állami, társadalmi életére s általános műveltségére gyakorolt hatásának avatottabb írója részére akarok csekély kutatásaimmal, egy a tárgyhoz méltó nagyobb mű anyagához járulni. Míg az létrejön, e szerény tanulmány talán fog némi hézagot pótolhatni a hazánk művelődéstörténete iránt érdeklődő közönség körében.

Kötelességemnek tartom egyszersmind számot adni tanulmányom anyagának forrásairól és hálás köszönetemet nyilvánítani azoknak, kik támogatásukkal munkámat megkönnyíteti szívesek voltak.

Azon meggyőződésben, hogy a történetíró legjobban úgy oldhatja meg feladatát, ha a legközvetlenebb forrásokhoz fordul: Kassa (1881-ben), Eperjes (1881.), Sopron (1883.), Nagy-Szombat (1885.), Pozsony (1885-ben), Besztercebánya, Selmeczbánya, Körmöczbánya (1886-ban) levéltárait kerestem föl s azoknak gazdag anyagából igyekeztem meríteni. A nevezett városok hatóságai készséggel engedték meg a kutatást. Pozsony város derék levéltárosa, *Batka János* úr, az általam kijelölt irányú anyagból kivonatokat készíteni, Körmöczbányán pedig *Hlatky József* áll. főreáliskolai tanár úr az anyaggyűjtésben közreműködni szívesek voltak. Fogadják ők és az illető városok hatóságai köszönetemet. Lőcse városnak általam teljesen újra regisztrált s fölügyeletem alatt álló gazdag levéltára szolgáltatta természetesen az adatok oroszlánrészét.

Távol az irodalmi élet középpontjától, alig felelhettem volna meg föladatomnak *Szilágyi Sándor* úrnak, a budapesti m. kir. tudomány egyetemi könyvtár igazgatójának hathatós támogatása nélkül. Ő volt szíves részemre az egyetemi könyvtárból kikölcsönözni a kért műveket. Az ilyen erkölcsi támogatásnak értékét csak az becsülheti meg kellően, a ki a segélyforrásoktól elzártan, a fővárostól távol foglalkozik irodalmi munkával. A fiatal történetíró-nemzedék ezen jóakaró támogatójának, ki mindnyájunkat tanácssal és tettel mindenkor készségesen segít, leghálásabb köszönetet mondok.

A levéltári anyagon kívül használt kézírati és nyomtatott munkák következők:

1. *Acsády Ignác dr.*: Közgazdasági állapotaink a XVI és XVII. században. Budapest, 1889.
2. *Albrecht Jos.*: Das ungarische Municipalwesen. Hornmayer's Taschenbuch für die vaterländische Geschichte. Neue Folge 3-er Jahrg. München, 1832.
3. *Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen.* A IX. kötetből. *Pichler A. G.*: Salzburgische Marktordnungen. Aus einem dem XVI. Jahrh. angehörigen Copialbuche. — A XI. köt. *Höfler Const.*: Betrachtungen über das deutsche Städtewesen im XV. und XVI. Jahrhunderte. — A XXI. k. *Zippert Georg*: Über das Badewesen mittelalterlicher und späterer Zeit. A XXV. köt. *Zahn J.*: Niederösterreichische

Bannteidinge und zünftische Satzungen. Ezek közzül: *a)* Bann-
teiding Buch von Gross-Enzersdorff. (Orig. XVI—XVIII
Jahrh. — *b)* Holenburger Bannteiding vom 28. Juni 1563. —
c) Bannteiding von Waidhofen an der Ybbs. — *d)* Des Marckts
Amstett pantaeding puechel abgeschrieben im 1543 iar. —
e) Die burgerlichen Gesäz des Marckts Grösten. *f)* Das
Panteiding zu Kulb. — *g)* Pandaiding der Stadt Mautterm.
h) Els 1487. 1500. — *i)* Bann und Bergteidinge von Schön-
berg. — (Idézetben: Arch. f. K. ö. G.-Qu. és a kötet száma.)
A XXVII. k. *Oberleitner Karl*: Die Stadt Enns im Mittelalter.

4. *Archiv* für österreichische Geschichte. A XXIV. köt.
Krones: Deutsche Gerichts- und Rechtsquellen aus Ober-Un-
garn. — A XXXV. köt. *Gigl Alex.*: Geschichte der Wiener
Marktordnungen vom XVI. Jahrh. bis Ende des XVIII. —
A XL. köt. *a)* *Winter G.*: Das wiener-neustädter Stadtrecht
des XIII. Jahrhunderts. — *b)* *Mayer Fr. Mart.*: Ueber die
Verordnungsbücher der Stadt Eger. — A XLIII. köt. *Rasp
Karl Wilh.*: Beiträge zur Geschichte der Stadt Lemberg. —
(Idézetben: Arch. f. ö. G. és a kötet száma.)

5. *Arnold Wilh. Dr.*: Verfassungsgeschichte d. deutschen
Freistädte. Hamburg und Gotha, 1854.

6. *Ábel Jenő dr.*: Egyetemeink a középkorban. Buda-
pest, 1881.

7. *Brüneck Wilhelm*: Siciliens mittelalterliche Stadt-
rechte. Halle, 1881. Ebben: Palermo, Messina, Catania, Syra-
kus, Noto, Corleone jogai.

8. *Corpus juris hungarici etc. Tyrnaviae 1751.*

9. *Decisiones sacri senatus Pedemontani. Octaviano.
Cacherano etc. auctore; és*

10. *Decisiones litvanicae Petri Royzii, Maurei etc. De
rebus in sacro auditorio litvanico ex appellatione judicatis etc
Francofurti ad Moenum. 1580.*

11. *Decreta statutiones incl. Regni Hung. etc. Tyrna-
viae 1584.*

12. *Demkó Kálmán*: Tisztújítás Lőcsén a XVI—XVII
században. Lőcsei reáliskolai értesítő 1881.

13. *Demkó Kálmán*: Lőcsének erődítése és védelmi rend-
szere. Lőcse, 1884.

14. *Fejérmataky László dr.*: Magyarországi városok régi számadási könyvei. Budapest, 1886.

15. *Fekete Lajos dr.*: A magyarországi ragályos és járványos kórok rövid történelme. Debreczen, 1874.

16. *Fekete Lajos dr.*: A gyógytan története rövid kivonatban. Pest, 1864.

17. *Fraknói Vilmos*: Hazai és külföldi iskoláztatás a XVI – XVII. században.

18. *Grimm Jakab*: Deutsche Rechtsalterthümer. Göttingen, 1854.

19. *Hain Caspar*: Zipserische oder leutschauerische Chronica und Zeitbeschreibung. XVII. századbeli eredeti kézirat.

20. *Haeser H.*: Lehrbuch der Geschichte der Medicin und der epidemischen Krankheiten.

21. *Hlatky József*: A körmöczbányai czéhek életéről. Reálisk. ért. 1885.

22. *Horányi Alexius*: Memoria hungarorum et provincialium scriptis editis notorum. Viennae et Posonii 1775 – 77. I – III. köt.

23. *Ipolyi Arnold*: Besztercebánya művelődéstörténetének vázlata. Budapest, 1874.

24. *Julii Clari Alexandrini etc.* Sententiarum receptarum libri 5. Processus criminalis. Venetiis, 1568.

25. *Jus civile, sive statuta, privilegia praerogativaeque ac consuetudines municipales Reg. ac. Lib. civit. Cassoviensis.* Bartpha, 1701.

26. *Kachelmann*: Das Alter und Schicksale des ungarischen, zunächst schemnitzer Bergbaues. Presburg, 1870.

27. *Kolosvári Sándor és Óváry Kel.*: A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. I. k. Budapest, 1885.

28. *Kovachich Mart. Georg.*: Codex authenticus juris tavernicalis statutarii communis etc. Budae, 1883.

29. *Linzbauer Fer. Xav.*: Codex sanitario-medicinalis Hungariae. Tom. I – III. Budae, 1852 – 61.

30. *Melczer Jakab*: Biographien berühmter Zipser Kaschau und Leipzig, 1833.

31. *Michnay Andr.* und *Paul Lichner*: Ofner Stadtrecht von 1244—1421. Pressburg, 1845.
32. *Molnár Aladár*: A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században. I. köt. Budapest, 1881.
33. *Radvánszky Béla báró*: Magyar családélet és háztartás a XVI—XVII. században. Budapest.
34. *Sachsenspiegel* aufs neue übersehen durch den H. Christoph Zobel etc. Leipzig, 1574.
35. *Sächsisch Weichbild* (Magdeburger), Lehenrecht und Remissorium. Schöppen-Fragestücke. Leipzig, 1557.
36. *Schöppen Urtheile* zu Leipzig. A Sachsenspiegel említett kiadásához mellékelve.
37. *Selmeczánya jogkönyve*. Jahrbuch der Literatur. CIV. Band. Wien, 1843.
38. *Spervogel Conrad*: Diarium ab anno 1516. ad. 1532. Eredeti kézirat.
39. *Steger Joh. von*: Darstellung der Rechte und rechtlichen Gewohnheiten der königl. fr. Städte in Ungarn. Wien, 1834.
40. *Szalay József*: Városaink a XIII-dik században. Budapest.
41. *Szinnyei József* és *dr. Szinnyei József*: Magyarország természettudományi és mathematicai könyvészete 1472—1875. Budapest, 1878.
42. *Tomaschek J. A.*: Geschichts-Quellen der Stadt Wien. Die Rechte und Freiheiten der Stadt Wien. Wien, 1877—79.
43. *Történelmi tár* a szövegben idézett kötetek.
44. *Tripartitum* opus juris consvetudinarii incl. Regni Hungariae per M. Steph. de Werbeöcz. Viennae, 1517.
45. Ungarischer oder dacianischer *Simplicissimus*. Leipzig, 1854.
46. *Warnkönig Leopold August*: Flandrische Staats- und Rechtsgeschichte. Tübingen, 1835—42. I—II. k.
47. *Wenzel Gusztáv dr.*: Magyarország városai és városjogai a múltban és jelenben. Budapest, 1877.
48. *Wenzel Gusztáv dr.*: Magyarország bányászatának kritikái története. Budapest, 1880.

49. *Weszprémi Steph.*: Succincta medicorum Hungariae et Transsylvaniae biographia I—III. Lipsiae, Viennae, 1774—1781.

50. *Zipser Wilkühr*. XIV. századbeli kézirat.

51. *Zoepfl Heinrich dr.*: Deutsche Rechtsgeschichte. III. Aufl. Stuttgart, 1858.

E felsorolást azon gyakorlati szempontból is szükségesnek találtam, hogy a címek hosszas idézése könnyebben elkerülhető legyen. A munka folyamán csak a szerző nevét, a kötet és lap számát fogom föltüntetni.

Megjegyzem még végül, hogy a címen jelzett XV—XVII. század az egész tanulmányra csak általánosságban vonatkozhatik. A legtöbb intézménynek gyökere előbbi századokba nyúlik vissza, és valamint az itt ismertetett városi viszonyok nagy része a XIV-ik századra is alkalmazható, úgy azok közül sok még a XVIII. században is érvényben volt. A XV—XVII. századok nálunk a városi élet teljes kifejelettségének és virágzásának kora. Az azt megelőző fejlődési időszak történetének anyaga még annyira hiányos, hogy a városi levéltárak teljes átkutatása nélkül annak megbízható képét adni lehetetlen. A XVIII. században állami, társadalmi intézményeinknek nagy átalakulása a városi polgárok ismert conservativismusára sem tévesztették el átalakító hatásukat. A jelzett három századot összefoglalni igen, egymástól élesen elválasztani azonban az intézmények, szokások társadalmi viszonyok egyformasága miatt alig lehet.

Reménylem, hogy további kutatásainknak sikerülni fog egykor a régi városi életet tisztább világitásba helyezniök.

Lőcsén, 1890. márczius havában.

A szerző.

I.

A városi élet lét-föltételei.

Városaink keletkezési viszonyainak ismertetésébe nem bocsátkozva, csak röviden jelzem, hogy hazánkban már a XIII-ik században kifejlett városi élet volt.¹⁾ Királyaink nagy gondot fordítottak a városok keletkezésére, fejlődésére. Nem elégedtek meg azzal, hogy a legnagyobbbrészt külföldről bejött városalapítóknak lakhelyet adtak, hanem igen bölcsen azon iparkodtak, hogy a vendégek, »hospites« névvel nevezett jövevényekkel, régi intézményeik és jogszokásaik érvényben hagyása s új jogok és kiváltságok adományozása által, megkedveltessék új hazájokat. Városaink legnagyobb része — kivéve az alföld magyar ajkú városait — idegen telepítvénynek mondható. Idegen nyelv, szokások, erkölcsök és jogi élet erős gyökeret vernek a magyar földben s nem csak kifejlődnek, hanem oly erőre jutnak, hogy városaink s lakóik igen hamar külön osztályt, külön államot képeznek az államban.

A tatárjárás után némely városaink jogot kapnak falak építésére. Az volt a körfal a városra nézve, a mi a kertre a kerítés. A város falain belül a polgárság kizárólagos szabaddalommal rendezte összes ügyeit s fölvirágzása egyedül lakóinak bölcseségétől függött. A körfal kizárta az idegen betelepülést, kizárta az idegen befolyást. Minél több város vette magát falakkal körül, annál inkább szaporodtak a kizárólagos körök.

A szab. kir. városok egyenkint véve egy-egy nemesi sze-

¹⁾ Szalay József: Városaink a XIII-ik században. — Josef von Albrecht: Das ungarische Municipalwesen. — Hormayr: Taschenbuch für die vaterländische Geschichte. Neue Folge 3-er Jahrgang. 1882 153—351.

mélyt képviseltek. Minden város, mint testület, nemesi jogokkal bírt: de valamint minden magyar nemesi személy, mint a szent koronának tagja, részese volt az állami összes jogoknak: úgy a városnak minden polgára részesült a város összességét illető jogokban, vagyis nemesi jogokat élvezett. Ezen sajátosságos közjogi viszony s az, hogy a bejött idegenek az államot alkotó magyar nemzet törvényei alól kivéve külön törvényekkel, külön közigazgatással éltek, falaik közé lakóul csak azt vették föl, a kit akartak, virágzó bányászatuk, iparuk, kereskedelmük s ezek következtében folyton növekedő gazdagságuk az őket környező nemesség közt gyakran számos irigyet és ellenséget támasztott. Míg ez egyrészt az egy városban lakó polgárokat erős összetartásra kényszeríté, másrészt a városi szövetségek keletkezésére szolgáltatott alkalmat. Az ily szövetségeknek alapjául szolgáltak: a lakóhely közelsége, a közös foglalkozásból eredő anyagi érdekek, az eredet, a nyelv, a jogélet, majd később a vallásfelekezeti közössége.

Hazánkban több ilyen városi szövetséget találunk. Ilyenek pld. az éjszakkéleti 5 sz. kir. város: Kassa, Eperjes, Lőcse, Bártfa, Kis-Szeben szövetsége, melyhez később 6-iknak Kézsmárk esatlakozott. A 7 alsó-magyarországi bányaváros: Körmőcz-, Selmecz-, Besztercze-, Bélabánya, Új-Bánya, Bakabánya, Libetbánya szövetsége a XV-ik század elején. A szélességi városok szövetsége stb.

A városi szövetségeknek főadata volt az anyagi érdekek kölcsönös védelmén kívül a jogok, kiváltságok, szabadalmak megvédése, továbbá a jogélet közösségéből eredő eljárásoknak kölcsönös megállapítása. Az egymással szövetségben álló városokban rendszeren azonos törvényeket és törvénykezési eljárást találunk. Minél tágabb körre terjed a szövetség, annál nagyobb egy-egy jogkönyvnek köre. Németországban a XIII-ik században nagy erőre jutott Hansa és a rajnai városok szövetsége egy-egy jogcsaládot is képezett. Felső-Ausztria városai a XV. század elején egy szövetséget képeztek, melynek célját látjuk 1400-ban, mikor a szövetség élén álló linzi bíró Sichlinger Ottó és Nymmervoll Henrik ennsi polgároknak panaszos birtokügyét Linz, Enns, Wels, Stein, Mauttern, Ips, Emmersdorf, Mauthausen polgáraiból álló vegyes bizottság ítélete alá bo-

csátotta.¹⁾ A szövetséges városok itten épen úgy felebbezési hatóságot képeztek, mint nálunk, hol azt a selmezbányai jogkönyv (14., 15. pont) félremagyarázhatlanul annak ismeri el.

A városi szövetségek czéljának más példáját mutatja a felső-ausztriai 6 városnak 1439-ben Ennsben tartott gyűlése, melyen *öseiknek régi szokása szerint*, a városok közös hasznára és jámbor életére vonatkozó egyértelmű határozatokat hoztak — »habent betracht und geordnet derselben aller Stete nucz und frumen Nach alter gerechtigkeit und loblicher gewohnhait« etc.²⁾ — Városaink ilyenmű gyűléseivel többször fogunk találkozni, miért is részletes ismertetésüket itten mellőzöm.

A városi particularis jogviszonyok fejlődésének szintén nagy hatása volt a városi élet egységes alakulására.

A törvényeket rendszerint a szükség szüli. A ténylegesen létező erkölcsi és anyagi állapotok, a politikai szükségességek nyernek azokban kifejezést s részint a létező jónak föntartására, részint a létező rossznak kiirtására szolgálnak. Ha öszhangzásban állanak a tényleges szükséggel, rendesen üdvös hatásúak s hatásuk a létező jónak föntartását és tökéletesítését, a rossznak javítását eszközli; minek következtében időről időre megváltozván a viszonyok, újra azokhoz kell alakítani a törvényt.

Napjainkban, midőn egyedül uralkodóvá lett az egységes állameszme, egyazon törvény jogositja és kötelezi az állam minden polgárát. Azok a századok, melyeknek erkölcsi életéből egyes részleteket akarok vázolni, még nem ismerték ezen egységet. Az egyéni szabadság egyes osztályoknak tulajdona volt; a törvény előtti egyenlőség, jogegyenlőség Európában ismeretlen fogalmak. Hazánkban az országgyűlések által alkotott decretumok jogokkal fölruházták s terhek viselésére kötelezték a politikai értelemben vett nemzetet, a nemességet, de nem a városokat és azoknak polgárait.

A városok alakulása rendszerint lassan történt. Lassankint jutott egy-egy község az anyagi és szellemi fejlettség azon fokára, hogy a városi élet fogalmában foglalt magasabb poli-

¹⁾ Arch. f. K. ö. G. Qu. XXVII. 53.

²⁾ U. ott. 52.

तिकai, közigazgatási, társadalmi és szellemi igényeknek eleget tenni képes legyen. Ha ezt elérte, — a királyok mindenütt készséggel engedtek a lakók kérésének, megadták a »város« címet. Ezzel együtt megengedték azt is, hogy az új város lakói régi tapasztalataik alapján jónak elismert jogszokásaikat összeírják s azokat a királyok megerősítvén, törvény erejével ruházták föl. Így keletkezett Magdeburg városnak III. Ottó császár által 999-ben megerősített »Weichbildrecht« című törvénykönyve, melyet a város bölcsei, »die witzigsten Leute«, kik közül a bíraskodással megbízott egyének, a »Schöppen«-ek választottak, időről-időre kiegészítettek s keletkezett a »Magdeburger Schöppen Fragestücke« című jogkönyv. Hasonló eredetű az »Etlche Ortel der leipziger Schöppen« című is, valamint Német-, Franciaország, Flandria városainak »Willkür«-jei és »Banntaiding«-jei.

A középkorban Európa minden államában föltaláljuk ezen jogfejlődést, vagy talán helyesebben mondva — jogkeletkezést, sőt még a XVI-ik században sem szokatlan az. Csak egyet említve, például hozom föl, hogy II. Fülöp spanyol király uralkodása elején a majlandi városi tanácsot megkérdezte: mely vétségeket tartja súlyosaknak? — A tanács nyilatkozott s véleményét az egész majlandi hercezségre nézve irányt adó törvénynyé tette a király.¹⁾

Keletkezésük módját tekintve általában háromféle törvény volt uralkodó: a császárok és királyok által kiadott — szentesített — törvény, »Landrecht, Decretum«; a törvény erejével bíró, a hosszú gyakorlat által szentesített jogszokás, »Ehe, consuetudo«; és az egyes városok alakulása alkalmával a föntebb említett módon — az előbbi kettőnek épségben tartása mellett — keletkezett particularis városi jog, a »Stadtrecht«.

Mínthogy a törvények nemcsak az emberiség anyagi, erkölcsi és szellemi fejlődésének létföltételeit képező személy- és vagyonbiztosságot nyújtják, hanem egyszersmind tükrét is képezik a keletkezésük korában fönnállott állami, társadalmi

¹⁾ Julii Clari Alexandrini etc. sententiarum receptarum lib. 5. Processus Criminalis. Venetiis 1568.

és erkölcsi viszonyoknak: városaink hajdani életének festésénél a magyarországi városjogok keletkezését és tartalmukat nem lehet figyelmen kívül hagynunk.

Egyik legkiválóbb jogtudósunk így nyilatkozik rólok: »a magyarországi városjogok nem a külföldről kölcsönöztek. Az országban keletkeztek azok, magyar királyok privilegiumainak alapján, magyar törvények oltalma és biztosítása alatt, oly jogelvek és jognézetek szerint, melyek az itteni város-lakosoknak jogi öntudatában gyökereztek.«¹⁾ — Nem érthetek teljesen egyet ezen állítással s városaink jogszokásait — értem a legrégebbieket, melyeket királyaink a tatárjárás után *újra megerősítettek* — legfőbb alapjaikban behozottaknak tartom. Azt hiszem, a föntebbi állítást így módosíthatnók: A magyarországi városjogok alapelvei a külföldről hozattak be (mint a Szt. István, Szt. László és Kálmán királyaink decretumaiban levő törvények legnagyobb része), magyar királyok privilegiumainak alapján, magyar törvények oltalma és biztosítása alatt fejlődtek ki oly jogelvek és jognézetek szerint, melyek az itteni város-lakosok kiváltságos helyzetéből kifolyó közjogi állásnak és a nyert privilegiumok alapján keletkezett közgazdasági és társadalmi viszonyoknak megfeleltek.

A nagy frank birodalomnak 843-ban történt fölhasználása és Németországnak Franciaországtól Vastag Károlynak a francia trónról letételével — 887-ben — végleges elszakadása után a két országnak jogközössége, alapján véve, a frank királyok capitularei alapján, még soká azonos volt, de a külön állami élet különleges viszonyokat teremtén, a jogfejlődés is eltérővé lett. Németországnak, közelsége, a vele folytatott gyakori érintkezés és állami intézményeinek már teljes kifejlettsége következtében, a IX. század végén bevándorolt nemzetünk állami és társadalmi életének fejlődésére tagadhatlanul nagy befolyása volt.

Városjogaink keletkezésének és a külföld városjogaival való rokonságának kimutatása végett tekintsük meg röviden amazoknak fejlődési menetét. A germán népek mindenikénél,

¹⁾ Wenzel G. Magyarország városai és városjogai a múltban és jelenben. Akad. ért. 1877. 44. l.

mint különben általában minden népnél, legelőször a nép ősi szokásai alapján keletkezett *népjog* (lex populi) uralkodott és pedig külön-külön minden törzsnél. A nagy frank birodalom magába olvasztotta a különféle germán népeket s a monarchia eszméjével együtt járt az egységes törvények szüksége is, és a leges populorum mellett keletkezik az országos érvényű *királyi jog* (lex regis), a királyi rendeletek alapján létesülő törvények, capitularék. Mióta a Németbirodalom teljesen elvált Franciaországtól, a Karolingek gyenge uralma alatt a birodalom területén önállóságra jutott területek keletkeztek, melyeknek sajátos viszonyai a jogéletnek átalakítását követelték. Az előbb egész nagy néptörzsekre érvényes népjog — folyton gyengülve, egészen a XIII-ik századig érezteti hatását — helyet ad a territorialis particularismusnak. Egyes tartományok, városok saját érdekeikhez, társadalmi fölfogásukhoz, helyi szabályaikhoz alkalmazott, törvény erejével bíró szabályokat alkotnak, — egyes előfordult esetekben a bírák által hozott ítéleteket törvény erejével ruházzák föl s így keletkeznek a »*Rechtsspiegel*«-ek — a Sachsenspiegel, Schwabenspiegel, — maguk is már *particularis jogok*, mint újabb és újabb particularis jogok forrásai és jogcsaládok ősei.¹⁾

A most említett két Rechtsspiegelnek őseit nem ismerjük ugyan, de tartalmuknak föltűnő egyezése közös eredetre vall. A Sachsenspiegel alapján keletkeztek az éjszak-németországi jogok, a Schwabenspiegel nyomán a dél-németországiak. Míg az előbbinek hatása kelet felé, a másiké nyugat felé érvényesült.

A Németországból kiindult jogközlés föltüntetésére szolgáljon a túloldalon levő, a törzsjogokat és a belölök eredő jogcsaládokat kimutató tábla.

Őseink már Európa kifejlett korában jöttek mai hazánkba, mikor a nyugaton már kifejlett állami intézmények voltak. A magyaroknak nemzeti népjoga, mely előttünk legnagyobb sajnálatunkra csaknem teljesen ismeretlen, az európai intézmények hatása alatt csak addig állhatott fenn, míg nemzetünk a törzsszerkezeti államformát megtartva, nem simult a

¹⁾ Zoepfl. 127—129.

I. Éjszakt-únémet jogcsalád.

Sachsenspiegel.

1. Halle-magdeburgi.		2. Lübecki.		3. Pries.	
A keleti tenger mellékének városai.		A keleti tenger mellékének városai.		Az éjszaki tenger mellékének városai.	
1. Szászországban Leifmeritz ország.	2. Csehországban Leifmeritz ország.	3. Szászországban Leifmeritz ország.	4. Lengyelország városai.	5. Erdélyi szászok.	6. Korpona.
Csehországban Leifmeritz ország. német városainak egy része.		Tusobon Zsolna.		1. Német-Lipsc 1360. 1384.	
1. Rajnai városok Köln joga alapján.	2. Sváb jog Augsburg, Ulm, Nördlingen, Stuttgart stb. városok.	3. Bajor-osztrák jog Osztrák tartományi jog. Ehms, Jorát 1312-ben VI. Lipót hercegtől nyerte.	4. Frank jog. Nürnberg. Eger (Csehország).	5. A „Glanvilla“ Angolországban.	6. „Assissio Hierosolimitana“, a jeruzsálemi királyságban.
1. Brün 1243.	2. Hainburg 1244.	3. Bajor-osztrák jog Osztrák tartományi jog. Ehms, Jorát 1312-ben VI. Lipót hercegtől nyerte.	4. Bécs 1221.	5. A „Glanvilla“ Angolországban.	6. „Assissio Hierosolimitana“, a jeruzsálemi királyságban.
1. Cseh-, Morvaország és Szilézia bányavárosai.		2. Selmeczbánya (IV. Bélatól kapta).		3. Komárom 1265. 2. Kassa 1317. 3. Zsolna. 1370. 4. Börtfa 1370. 5. Eperjes 1374.	
		1. Alsó magyarországi bányavárosok.		2. Felső magyarországi (szepesi) bányavárosok 1328. óta.	

II. Dél-német jogcsalád.

Schwabenspiegel.

8. „Ley de las Siete Partidas“, Spanyolországban	7. „Constitutioones Regni Siciliae.“	6. „Assissio Hierosolimitana“, a jeruzsálemi királyságban.	5. A „Glanvilla“ Angolországban.	4. Frank jog. Nürnberg. Eger (Csehország).	3. Bajor-osztrák jog Osztrák tartományi jog. Ehms, Jorát 1312-ben VI. Lipót hercegtől nyerte.	2. Hainburg 1244.	1. Brün 1243.
9. Hatása érvék a budai jogkönyvben, melyet Béda város 1244-ben nyert.	9. Hatása érvék a budai jogkönyvben, melyet Béda város 1244-ben nyert.	9. Hatása érvék a budai jogkönyvben, melyet Béda város 1244-ben nyert.	9. Hatása érvék a budai jogkönyvben, melyet Béda város 1244-ben nyert.	9. Hatása érvék a budai jogkönyvben, melyet Béda város 1244-ben nyert.	9. Hatása érvék a budai jogkönyvben, melyet Béda város 1244-ben nyert.	9. Hatása érvék a budai jogkönyvben, melyet Béda város 1244-ben nyert.	9. Hatása érvék a budai jogkönyvben, melyet Béda város 1244-ben nyert.
9. Hatása érvék a budai jogkönyvben, melyet Béda város 1244-ben nyert.	9. Hatása érvék a budai jogkönyvben, melyet Béda város 1244-ben nyert.	9. Hatása érvék a budai jogkönyvben, melyet Béda város 1244-ben nyert.	9. Hatása érvék a budai jogkönyvben, melyet Béda város 1244-ben nyert.	9. Hatása érvék a budai jogkönyvben, melyet Béda város 1244-ben nyert.	9. Hatása érvék a budai jogkönyvben, melyet Béda város 1244-ben nyert.	9. Hatása érvék a budai jogkönyvben, melyet Béda város 1244-ben nyert.	9. Hatása érvék a budai jogkönyvben, melyet Béda város 1244-ben nyert.
9. Hatása érvék a budai jogkönyvben, melyet Béda város 1244-ben nyert.	9. Hatása érvék a budai jogkönyvben, melyet Béda város 1244-ben nyert.	9. Hatása érvék a budai jogkönyvben, melyet Béda város 1244-ben nyert.	9. Hatása érvék a budai jogkönyvben, melyet Béda város 1244-ben nyert.	9. Hatása érvék a budai jogkönyvben, melyet Béda város 1244-ben nyert.	9. Hatása érvék a budai jogkönyvben, melyet Béda város 1244-ben nyert.	9. Hatása érvék a budai jogkönyvben, melyet Béda város 1244-ben nyert.	9. Hatása érvék a budai jogkönyvben, melyet Béda város 1244-ben nyert.
9. Hatása érvék a budai jogkönyvben, melyet Béda város 1244-ben nyert.	9. Hatása érvék a budai jogkönyvben, melyet Béda város 1244-ben nyert.	9. Hatása érvék a budai jogkönyvben, melyet Béda város 1244-ben nyert.	9. Hatása érvék a budai jogkönyvben, melyet Béda város 1244-ben nyert.	9. Hatása érvék a budai jogkönyvben, melyet Béda város 1244-ben nyert.	9. Hatása érvék a budai jogkönyvben, melyet Béda város 1244-ben nyert.	9. Hatása érvék a budai jogkönyvben, melyet Béda város 1244-ben nyert.	9. Hatása érvék a budai jogkönyvben, melyet Béda város 1244-ben nyert.

¹⁾ Ezen tábla készítésénél forrásokul szolgáltak: Arch. f. 8. G. L. X. B. I. II. — Liehner és Michay. — Tomascsek I. B. — dr. Wenzel Guszt. művei. Warnkönig és Zoepf.

nyugati formákhoz. A királyság megalapításakor magával a királyság intézményével át kellett ültetni a jogformákat is, és Szent István udvara, állami intézményeink, Istvánnak és első utódainak decretumai világosan magukon viselik a Németországtól átvett intézmények és törvények bélyegét, úgyszólván a kornak szellemét. Általános volt a középkorban a jogközlés, és így ennek beismerése mitsem von le a keresztény magyar államot megalkotó nagy király érdeméből.

Polgári középosztályról, városi életről még szó alig lehetett, kivéve néhány itt talált várost, melyek közül Székesfehérvárnak Szent István jogokat adott. Ha tekintetbe vesszük az egykori nagy frank birodalomban egyesített igen különféle germán népek közt folyt nagymérvű jogközlést, melynek következtében a sali, ripuari frankok, bajorok, allemannok, burgundok, friesek stb. nép jogai közt föltűnő belső és külső rokonság keletkezett: legrégebb városi jogkönyvünk, Székesfehérvaré, a hosszabb időn át Németországhoz tartozott Pannónia területén csak rokona lehetett a nagy germán jogcsaládnak. A Székesfehérvártól átvett s hihetőleg kibővített budai jogkönyvnek a német városi jogokkal föltűnő rokonsága igazolja állításunkat.

A városi *particularis* jogoknak nálunk, Német-, Franciaországban, Flandriában általánosan elfogadott nevei: »*Willkühr, Willeküre, Keure, Köre, Chorae. Corae*« mind egy törzsből, a *cüren, keuren* igéből származnak, a mi a latin *statuere* jelentésének felel meg. Az ebből származtatott nevek tehát mind »*Statutum*«-ot jelentenek.¹⁾ A név közössége is mutatja az eredet közösségét. És valóban Regensburg (1192-iki), Gent (1192), Brügge (1192), Ypern (1172), Tournai (1187), Laon (1182), Poperingen (1147), Arras (1211), Fournes (1240) városok jogkönyveivel a bécsi jogkönyv föltűnő hasonlóságot mutat, a mi a flandriai kereskedők által a Dunán Magyarország felé folytatott sűrű kereskedelmi összeköttetés következményének tekintendő.²⁾ A Dunán lefelé haladó kereskedelem hazánk dunamelléki városaira is kétségkívül éreztette jogközlő hatását.

¹⁾ Warnkönig I. 390.

²⁾ U. ott 394 stb. és Tomaschek I. köt. VI—VII.

Hazánk éjszakkeleti és északnyugati vidékének városokat alkotó eleme a XI. század közepén és az után jött be Németországból. Németország nem csak hazánknak adott gyarmatosokat, Szilézia, Lengyelország és Csehország is onnan kapták német telepítvényeseiket. A szláv tartományokba települt németek sehol sem fogadták el az ott talált törvényeket, hanem saját jogukat vitték magukkal. Így történhetett, hogy Csehország német lakóinak egy része a Leitmericz jogául szolgáló, szász eredetű magdeburgi jogot, másik része Eger nyomán a Nürnbergből átvett frank jogot fogadta el anyajog gyanánt, világos kifejezéseül eredetének.¹⁾ Hazánkba a német telepítvényesek (hospites teutonici) királyi meghívásra jöttek be. Nem egy helyről és nem egyszerre, hanem Németország különböző vidékeiről, különböző időben. Királyainknak az új telepítvényesek bejövetelekor legkönnyebb lett volna az egyiknek egyszer megadott jogokat kiterjeszteniök az egymás után jövőkre s akkor a német telepítvényesek közt meg lett volna a jogok és intézmények egyenlősége. De ezt a szerződészerű viszony miatt, melylyel minden csoport biztosította magának megszokott otthoni jogát, nem teheték. Minden vidék telepítvényesei más-más joggal jöttek s mindeniknek jogkönyvében meg van a »die wir von alters her besitzen«-féle kifejezés. Az így behozott jogok közt megvan a fönt kimutatott általános rokonság, de vannak jelentékeny eltérések is. Mindenesetre érdemes lenne jogtudományi írónknak figyelmöket a magyarországi particularis jogokra fordítaniok. Azoknak egymással s a külföld hasonló jogaival összehasonlítása legbiztosabb alapúl szolgálhatna azon még kevésbé vitatott és így földéretlen kérdés megoldására: honnan kerültek hazánkba az egyes német nemzetiségű csoportok?

Mikor hazánkban a XIV-ik században teljes erőre fejlődött a cézhrendszer, ez a városok polgárainak érdekeit közelebb hozta egymáshoz. Megalakúlnak a városi szövetségek. Az egységes eljárás szüksége mindinkább előtérbe lép s a XV—XVI. századokban ez idézhette elő városainkban a magdeburgi jognak általános használatba vételét, melynek alkalmazása

¹⁾ Arch. f. ö. G. LX. B. 1. H. 21 stb.

nagyban megkönnyítette az ugyanazon joggal élt Sziléziával és Lengyelországgal való ipari, kereskedelmi és társadalmi érintkezést.

Városi jogainknak a külföldiekkel kitüntetett közös eredetéből önként következik, hogy városainknak és a külföld hasonló jogviszonyok közt élt városainak belső élete közt számos rokon vonást fogunk fölismerni.

Nehogy azon vád érhesen, hogy a XIII-ik századból eredő jogkönyvek határozatait alkalmazom sokkal későbbkori viszonyokra, a középkori törvények tartósságának kimutatására szolgáljon például Bécsnek törvénykönyve. Bécs első szabadságlevelét 1221-ben II-ik Frigyesről kapta. Ezt megerősítette 1278-ban I. Rudolf, majd 1296-ban I. Albert herceg »Stadtrecht« czímen. 1340-ben II. Albert herceg szó szerinti átírta és néhány új ponttal kibővítette. 1412-ben V. Albert hg. ezt szó szerinti megerősítette, 1443-ban V. László magyar király nevében III. Frigyes. 1453-ban V. László magyar király, 1460-ban III. Frigyes saját nevében, 1488-ban Hunyadi Mátyás, 1490-ben Miksa, mindnyájan szó szerinti erősítették meg. Miksa 1517-ben néhány pontot módosított. 1526-ban I. Ferdinánd Bécs részére adott »Stadtdnung«-ja először módosítja az 1296-iki »Stadtrecht« *némely* pontjait a kor kívánalmaihoz s ezen túl Bécsben e szerint ítélnék. Mint-hogy ezen új szabályzat a magán és büntetőjogi viszonyokra vonatkozó pontokat, 3—4-nek kivételével, szintén megerősítette, azoknak további érvénye a XVI. századon át is kétségen kívül áll. Az 1526-iki »Stadtdnung«-ot 1564-ben Miksa, 1578-ban II. Rudolf, 1621-ben II. Ferdinánd erősítették meg változatlanul. Még az örökösödési viszonyokat szabályozó 1819-iki »Hoffkammerdecret« is az 1383-iki szabadságlevél alapjára helyezkedik.¹⁾

Sziciliában a XIII. században keletkezett városjogok a francia »Code Napoleon«-nak 1819-ben történt beviteléig érvényben voltak.²⁾

Bécséhez hasonló módosításon mehettek keresztül más

¹⁾ Tomascsek I. II. több helyen.

²⁾ Brüneck VII.

gyorsan fejlődő városok jogviszonyai is, de városainknak lassú fejlődését tekintve, itt még e részleges módosítás sem tűnik föl s az ítéletekből azt látjuk, hogy a régi törvények a XVII. században is érvényesek.

Legrégibb városi jogkönyvünknek eredeti példányát IV. Béla király korából birjuk: ez a selmeczbányai jog. Ezen kívül önálló városi jogokul szokás venni Buda, Székesfehérvár, Nagy-Szöllös, Nagy-Szeben, a szepesi városok és Zágráb jogát. Ezekből keletkeztek városaink jogesaládjai úgy, hogy más városok az említettek valamelyikének jogát kérték s kapták a királytól, mint Nyitra 1258-ban Székesfehérvárét, vagy szab. kir. várossá emeltetésekor adja neki a király valamely város jogát, mi a leggyakoribb eset. A külföldi jogot önként fogadják el egyesek, mint Zsolna a teschenit, a Szepesség a magdeburgit stb. Így hazánkban több városi jogesalád keletkezett. Ezeknek egymással való rokonsága a keletkezésük vagy átvételük alkalmával létezett erkölcsi és társadalmi rokonságot mutatja; mert hasonló törvények csak hasonló viszonyok közt alkalmazhatók sikerrel.

Ha hazánkban nincs is oly nagymérvű jogközlés, mint Németország városai közt, a XIV—XVI. századokban itt is igen élénknek mondhatjuk azt. Az éjszaki felső vidéken uralkodott városi jogesaládokra vetett futólagos áttekintésből is kitűnik ez. A felvidéki városok jogait így csoportosíthatjuk:

I. Buda jogát (1244-ben nyerte) átvették:

1. Komárom
1265.	2. Kassa
1347.	3. Zsolna
1357.
4. Bártfa
1370.	Lubló, Kis-Szeben 1405.	5. Eperjes
1374.
6. Privígye 1382.		

II. Selmeczbánya jogát (IV. Béla megerősíté) átvették a felső magyarországi bányavárosok és Német-Lipcese 1260-ban.

III. Szász joggal éltek:

1. Korpona, ettől
1. Német-Lipcese
1260.
2. Zsolna 1384. | 2. Bányavárosok a XV-ik század óta. | 3. Szepesi jog, ezzel éltek:
1. Szepesi városok a település óta.
2. Kis-Szeben 1377.
3. Nagy-Sáros. | 4. Magdeburgi joggal éltek:
1. A XVI. szepesi város a XV-ik század óta.
2. A XVI-ik század óta Lőcse, Kézsmárk, majd a többi éjszakkéleti sz. kir. városok. |
|---|-------------------------------------|--|---|

Első tekintetre föltűnő, hogy egy és ugyanazon város két sőt háromféle jogot is nyer egyszerre vagy rövid időközben. Zsolna 1357-ben Budáét, 1387-ben Korponáét, míg az előtt

(s az után is) ottan Teschen joga volt alkalmazásban. Kis-Szeben 1317-ben átvette a szepesi jogot, 1405-ben pedig a budaival azonos kassait. A bányavárosok a selmeczi mellé veszik a szász jogot. Lőcsén a szepesi jog (Zipser Wilkühr), a szász »Landrecht« (Sachsenspiegel) és a magdeburgi jog szerint ítélnék, sőt a Codex justinianeusra is hivatkoznak. Már ezen jogi viszonyok is följosítanak azon föltevésre, hogy városaink közt a XIV–XVI-ik századokban oly élénk összeköttetés volt s oly erős hatást gyakoroltak azok egymásra, hogy mindenütt hasonló kereskedelmi és társadalmi viszonyok keletkezvén, hasonló törvényekre volt szükség.

Városi törvénykönyveink leginkább a közigazgatás, a bíróság szervezésével, az ingatlan vagyommal (örökösödés) és adósságok behajtásával s az ipar és kereskedelem érdekeivel foglalkoznak. A budai jog 441 pontja közül 277 vonatkozik azokra, a kassai 163 pont közül 90, a szepesi 91 közül 46. Selmeczbánya jogkönyve összesen csak 40 pontból áll. (Külön 20 pont a Bergrecht.) Elkerülhetlenül szükségük volt tehát a polgári élet minden viszonyait részletesebben szabályozó törvénykönyvre, a mely hazánk városaira nézve a XV–XVI. században még nem volt összeállítva, daczára annak, hogy Zsigmond király 1405 ápril 15-iki decretuma a sz. kir. városok köz- és magánjogi viszonyait rendezte s többeket a tárnok felelbezési hatósága alá rendelve, egységet akart létrehozni.¹⁾ Buda, Kassa, Pozsony, Nagy-Szombat, Sopron, Bártfa, Eperjes és Szokolcza tárnoki városok éltek ezen 175 articulusból álló joggal, mely nem egyéb, mint az említett városokban uralkodott külön jogoknak összefoglalása. Rudolf király 1602 aug. 27-én megerősítette a városoknak ezen, *az országos törvényektől régi idők óta eltérő*, sokak által sokszor megtámadott jogait, melyek mellett még minden városnak saját külön kiváltságai és szabadalmi és épségben tartandók, és a tárnoki széken nemes ember nem vehet részt, nehogy a városok ügyeibe a városok küldöttein kívül más is avatkozzék.²⁾

A tárnoktól a felelbezés a királyi személyekhez történ-

¹⁾ Kovachich: Codex authent. juris tav. etc. 12. — Decreta, constitutiones etc. Tirnaviae 1584. 86. l.

²⁾ Jus tav. mon. IV. art. 3. 17.

hetik.¹⁾ A nem tárnoki sz. kir. városok minden ügyüket oda felelbezik. II. Ulászló király 1498-iki 3-ik decretuma (38 art.) a nemesek és városok közt fölhnerülő peres ügyek felelbezési hatóságául a tárnoki városokra nézve is a királyi személynököt jelöli ki. Nem tévén a sz. kir. városok közt különbséget s a panaszos nemest első sorban az illetékes város hatóságához utasítván: a felelbezésnél természetesen szintén a városi particularis törvényhez kelle alkalmazkodni. Ez a személynök előtt sem lehetett más, mint a tárnok előtt. S a különféle peres ügyek elintézésénél követett eljárást tekintve, a tárnoki és személynöki városokban teljes azonosságot találunk. Erre nézve a szíves olvasó figyelmét különösen a »*Bűnök és bűntetések*« című részre hívom föl.

Városaink particularis jogai tehát a XV. század folyamában legnagyobbrészt egyesülnek a tárnokjogban s csak a mennyiben egyes esetekben ottan nem találnak alkalmazható törvényt, fordulnak eredeti jogforrásaikhoz.

Helytelen lenne azonban városaink erkölcsi életét tisztán csak a régi városjog, »Stadtrecht« alapján itélni meg; mert az emberiség életében mutatkozó folytonos fejlődés az anyagi és erkölcsi élet viszonyait megváltoztatja s így az eredeti »Stadtrecht«-ek vagy nem kielégítőeknek, vagy a megváltozott viszonyokhoz többé nem alkalmazhatóknak bizonyulnak.

Városaink szabadságleveleinek rendesen egyik leglényegesebb pontja az, hogy törvénykezési eljárásuk rendezésére külön szabályzatokat alkothatnak. Ezen szabályok német ajkú városainkban, épen úgy mint azt a külföldön láttuk, »Willkor, Willkühr«-nek, tetszésnek, — ma közönségesen szabályrendeletnek, statutumnak neveztetnek. Az egyes városok fejlődése szerint igen különbözők ezek s legvilágosabban tüntetik föl az erkölcsi fölfogást. Törvényerőt nem királyi szentesítés, hanem mindig az eredeti törvénykönyv határozata ad nekik, mint a selmeczi jog mondja: »Akarjuk és parancsoljuk, hogy a mit a város bírása és esküdt polgárai a közönségre nézve jónak és hasznosnak látván, rendelnek és parancsolnak, az

¹⁾ Decr. II. Sig. i. h.

álljon, megtörhetetlenül maradjon és mindenki által megtartassék«.

A vétségek megítélésében egymástól igen eltérő fölfogást mutatnak a statutumok s fontosságukat látjuk a XVI. század egyik jeles olasz jogtudósának a vétségek osztályozásáról szóló következő szavaiban: »A canonjog szerint minden vétség hivatalból üldözendő, a polgári jog szerint azonban nem. A vétségek nyilvános vagy magán-jellegének megítélése igen ingadozó a különféle helyi statutumok és szokásjogok szerint. Nápolyban senki sem emelhet vádat más, mint a saját vagy övéi ügyében s így ottan minden vétség magán-jellegűnek vehető. Franciaországban pedig senki sem emelhet bűnvádat még a saját ügyében sem, hanem a minősítés a bíró tetszésétől függ, ottan tehát — a vádolás módját illetőleg — nincsen se magán-, se nyilvános vétség. Leghelyesebb tehát a vétséget mindig a tett helyén érvényben levő statutum vagy szokásjog szerint itélni meg és minősíteni«. ¹⁾ Ezen, déli és nyugati Európában uralkodott vélemény megvan az összes említett jogkönyvekben is, melyek mindnyájan megkülönböztetik a »bürgliche Klage«-t — azaz olyan vádat, melynél a két fél kiegyezhet — a »peinliche Klage«-tól, melynél a tettes semmiféle egyezés útján nem kerülheti el a törvény által kiszabott büntetést. ²⁾ Egyes büntettek kivételével mindenkinek tetszésére van bízva a vádemelés módja s a bűneseteknél látjuk majd, hogy városainkban is ugyanazon vétség a vádolás módja, vagyis a vádló tetszése szerint, egy vagy más módon itéltetik meg.

A városi lakosság minden legesekélyebb viszonyait statutumok által látjuk szabályozva s így az erkölcsi élet szempontjából a statutum-alkotás jogát kell elsőnek tekinteniünk.

A sz. kir. városok lakóinak rendes jogai és kiváltságai: Lelkészeiket szabadon választják; a király, a főpapok vagy főurak által hozzájuk kinevezendő lelkészeket elfogadni nem tartoznak. Évenként szabadon választják bírúikat és esküdt-

¹⁾ Julius Clarus id. műve.

²⁾ Sachsenspiegel aufs neue übersehen durch den H. Christof Zobel etc. Leipzig 1582. feb.

jeiket, kik minden ügyben *a város törvényei és szokásai* szerint ítélnék. Részükre sem a király, sem más nem nevezhet ki bírót. A bíró és más tisztviselők hivatalos évük leteltével tisztségüket választóik kezeibe letenni s nekik számadást tenni tartoznak. Minden polgár szabadon rendelkezik összes javaival, csak a városban nem lakó idegennek nem adhatja el, — épen úgy mint Gross-Enzersdorfban (Ausztria), hol ha a polgár házáat vagy más ingatlanát idegennek eladta, ettől az ingatlant bármelyik polgár elvehette a vételáron,¹⁾ — s azoknak birtokában senki sem háboríthatja meg. A vétkes polgárt vagyonában büntetni nem szabad még akkor sem, ha gyilkosság, rablás vagy más vétkek miatt megszökik a városból. Ha visszatérésére nincs kilátás, a hatóság megtéríti a vétkes vagyonából az általa okozott kárt, a többit a nő és a gyermekek sértetlenül öröklik.²⁾

Eltekiutve a városi polgárok anyagi előnyeit előmozdító számos különféle kiváltság és szabadalomtól, előlegesen még csak a személyes szabadság biztosítását tekintsük meg. A selmeczi jogkönyv mindjárt bevezetésében mondja: »Országunkban lakó egyetlen úrnak (Landherr), nemesnek, lovagnak vagy országos bírónak (Landrichter), egyházi vagy világi magas állású férfiúnak sem szabad bányavárosainkban semmiféle kihágást vagy erőszakot elkövetnie, városaink lakóit megtámadnia, fogságra vetnie vagy foglalkozásában gátolnia *a városi bíró és esküdtjeinek engedélye nélkül*. Ha valamely bányásznak, polgárnak örökösödési vagy más ügye van a városon belül vagy kívül, abban egyetlen országos bírónak vagy hivatalos embernek se legyen joga ítélni«.

A szepesi szászok régi törvénykönyvének legelső pontja így biztosítja a személyes szabadságot: »Magyarország összes királyaitól nyertük azon jogot, hogy minket, szepességeket, semmiféle ügy miatt senki sem idézhet törvény elé; de igazságát keresse a királyi gróf előtt, ki a Szepességnek várgrófja, vagy a bírák és az öregek (eldisten) tanácsa előtt, kik meg-

¹⁾ Arch. f. K. ö. G. Qu. XV. 34.

²⁾ Buda 1244. Pozsony 1291. Szepesi szászok 1271. N.-Szombat 1238. Kassa 1435-iki privilegiumai.

esküdtek arra, hogy mindenkinek igazságot szolgáltatnak a *tartományi törvény szerint*, melyet a Szepesség alapításának ideje óta királyi kegyelemből maig bírunk.¹⁾

Buda, Pozsony, Nagy-Szombat, Kassa s más városaink kiváltságleveliben világosan ki van mondva, hogy az élelmük keresése végett kereskedő polgárok fölött bíraskodni vagy árúikat lefoglalni — birtoka elvesztésének terhe alatt — senkinek sem szabad, hanem igazságát mindenki az illető város hatósága előtt *annak szokásai szerint* keresse. Országos törvényeink is ugyancsak értelemben intézkednek, midőn a nemesek és polgárok közötti perekben a polgár fölött első bíróságul a városi hatóságot jelölik ki.²⁾ Polgár ellen csak saját városának vagy ezzel egyenlő jogokat élvező városnak polgárai tanúskodhatnak. Pozsony 1291-iki privilegiuma idegeneknek tanúskodását csak úgy engedi meg, ha közöttük legalább 2—3 polgár van.

Egészen azonosak ezen jogok a németországi »Kaiser-Recht« (IV. cap. 1.) intézkedésével, mely szerint a városi polgárok fölött, kivéve a tetten érés esetét, csak saját városuk polgárai ítélhetnek.³⁾ Bécs és Palermo polgárai mind polgári, mind bűnügyekben egyedül saját városuk előtt tartoznak törvényt állani, más város bírója vagy a király emberei sem meg nem idézhetik őket, sem nem ítélhetek fölöttük még akkor sem, ha a városon kívül bárhol követvén el büntetendő cselekményt, elfogattak.⁴⁾ Bécs törvénye külön pontban emeli ki,

¹⁾ Zipser Willkühr, a szepesi százszok régi törvénykönyve. XIV. századbeli kézírata Lőcse város levéltárában.

²⁾ Decr. III. Ulad. r. an. 1498. art. 38.

³⁾ »... wan waz man in (den Bürgern) hat zuzusprechen, das zullen sie verantwurten vor ein amptmann, der uber sie phleger ist von des Kaisers wegen, un in der Stat, da si inne im gesezzin . . . durch das der Kaiser nit enwolde, daz ieman uber iren lib un uber ir gut irgen hette zu spreche, dan . . . durch ir genoz mit dem burkrecht . . . Auch sind des riches burger gefriet, daz sie des riches dinstmann noch nieman bezugen mag, daz in an ir lib noch an ir gut, noch an ir ere mug geen, ab alle die werlt sehe von ir eime alzulche tat, damit man lib und gut mocht virwirken . . . un man in beweldiget an frischer tat.« Zoepfl. 330.

⁴⁾ Brüneck 7. l. VII. cap. 48. Tomaschek I. 16. 52—53, 71. l.

hogy a bécsi polgár ellen polgári és bűnvádi ügyekben a város szokásai szerint csak polgár tanúskodhatik.¹⁾

Városaink főbb jogviszonyainak ezen vázlatos ismertetéséből is kitetszenek a polgári osztálynak hazánk más néposztályai fölött birt előnye. A városi polgár nem nemes ugyan, de minden nemesi jogot teljesen élvez, személye szabad, sőt saját városának hatóságát kivéve, mindenki előtt — még bűnössége esetében is — sérthetetlen. Városa falain belül teljesen ura sorsa intézésének, a városi közélet minden terén közvetlenül érvényesítheti akaratát, mi a jellem fejlődésére csak jó hatást gyakorolhatott. Iparát, kereskedelmét privilegiumok védik, adót, vámot nem fizet, más mint városi közterheket nem visel. Szorgalmának gyümölcseit rablás és erőszak ellen hadi szerekkel bőven ellátott falai s bástyái oltalmazzák. Királyainknak mindenkor kiváló kegyeltje s a XV. század elejétől kezdve követei által az országgyűlésen részt vesz a politikai értelemben vett magyar nemzet ügyeinek intézésében s arra befolyást gyakorol.

Megvan tehát hazánkban a városi élet létezése és fejlődésének minden kelléke. Tekintsük meg a falakon belül uralkodó életet.

II.

L a k o s s á g.

Magyarország városai nemzetiség tekintetében két csoportra oszthatók, magyarra és németre. Ezen két nemzetiséget kivéve, más nem birt városalkotó képességgel. Hazánk nyugati és éjszakkéleti felső vidékén a város alapítói rendszeren német eredetűek. A betelepülés alkalmával több helyen érintkeztek a magyar birtokosokkal, szorgalmuk, értelmességük rendszeren elnyomta és az alsóbb rendű munkakörökben maradásra kényszerítette a vidéknek a szellemi fejlettség sokkal alacsonyabb fokán állott szláv ajkú régibb lakóit. Lassankint vétel útján a magyar uraknak a város közvetlen környékén levő bányáit

¹⁾ U. ott. 52. l.

és más birtokait is kezükre kerítvén, kizárólagos birtokosaivá lettek a városnak és jogainak.¹⁾

Az éjszakkeleti sz. kir. városokban századokon át, mondhatni, kizárólagosan élvezte a német elem e jogokat. Ennek egyik oka abban rejlik, hogy a városban csak birtokos és polgárjoggal fölrüházott férfiak részesültek a jogok és kiváltságokban. Elvül tartották, hogy a ki a város közterheit nem viseli, az a város igazgatási ügyeibe nem avatkozhatik; mert őt nem illetvén a dolog, igen könnyen megszavazza a terheket, azért a városba telepedésnek alapjául is a birtok szolgált. A ki nem volt családapa és jó módú, dicséretes erkölcsű házbirtokos vagy valamely más ingatlanok tulajdonosa, csak azon föltétel alatt telepedhetett le, ha hittel erősített biztosítékot nyújt arról, hogy legalább egy éven át a polgárok közt marad s hű lesz a városhoz.²⁾

A polgárjog megszerzése sem ment könnyen. A ki azt el akarta nyerni, kénytelen volt két erkölcsös életű emberrel jelentkezni a bírónál s tanúi jótállást vállaltak a tanács előtt ajánlottjuk kifogástalan életmódjáért. Igazolnia kellett törvényes születését s legtöbb városunkban azt is, hogy becsületes *német* nemzetségből származik. Ha a városnak a polgárjog elnyerésére vonatkozó statutumai nem követelték is általában a német eredetet, a czéhek szabályai gondoskodtak a más nemzetiségűek kizárásáról. A XV. és XVI-ik századokban kelt és megerősített czéhszabályok nagy része megköveteli, hogy a czéhbe fölveendő tanuló német szülők gyermeke legyen. Ha pedig valaki mint vándorló mesterlegény jött s letelepedni és mesterré kíván lenni, mesterré avatása előtt igazolja német eredetét. Ily módon némely városok tisztán megőrizték német jellegüket.

Más helyen a város alakulása alkalmával, a vidék népességének természete szerint, vegyes volt a lakosság, mint Beszterce-, Selmec-, Körmöczbányán. Ilyen helyeken rendszeren nagy viszályok folytak a német és más nemzetiségűek közt, az előbbieket magoknak követelvén az elsőbbséget a jogokban.

¹⁾ Egy magyarországi város kifejlésére I. Ipolyi Arnold: Besztercebánya művelődéstörténetének vázlat. Budapest, 1874.

²⁾ Sigism. priv. Ofner Stadtr. 242. l.

Legélénkebben megvilágosítja a helyzetet az 1608-iki kor. el. I. decr. 13. art. A rendek fölhozzák, hogy a szabad kir. és a bányavárosokban a magyaroknak sem házat venniök nem szabad, sem nyilvános hivatalt nem nyerhetnek saját hazájokban. A törvény tehát rendeli, hogy a bíró és tanácsnokok nemzeti különbség nélkül választassanak a magyarok, németek és tótok közül s ezeknek engedtessek meg házat venniök.¹⁾ Ennek daczára a nemzetiségi villongásokat királyi beavatkozással kellett elintézni. Besztercebányán 1612 decz. 8-án Thurzó György nádor bíraskodott ilyen ügyben s az előtte kötött szerződés megállapítja, hogy a hatóságot egy évben a német, másikkban a magyar és a tót polgárok választják, de az esküt mindnyájok előtt teszi le a hatóság. Vegyes nemzetiségű bizottság ügyel arra, hogy nem birtokos és polgári joggal nem bíró egyén ne viseljen hivatalt. Magyar és tót polgárok fiai vétessenek be a szabó, varga és mészáros czéhbe stb.²⁾ Ezen szerződés mutatja a magyar és tót nemzetiség küzdelmét lételeért, szemben a német elemmel. Törvény és szerződések hiábavalók, a XVII-ik századon át többször kellett azokat megújítani s a XVII-ik század vége felé a hazánk közéletében mutatkozó új társadalmi áramlatok is csak hosszú idő után változtatták meg az említett állapotokat.

A nemzetiségi különbség mellett nagy szerepet játszik városaink életében az osztálykülönbség. Ez rendszeren oly régi mint maga a város.

Németország minden városában voltak társadalmi és rangkülönbségek, melyek szerint a polgárok külön »Gild«-eket — *convivia, conjunctiones* — képeztek. A régi és gazdag polgár családok képezik a patricius elemet, szemben a kézművesekkel. A patriciusok kezükbe ragadták a tanácsot s egymást »*Rathsverwandte*«-nek tekinték. A XIV-dik században az iparos czéhek erősen követelnek részt a város kormányában, véres fölkéleket támasztva, kivívják a jogot.³⁾ A származást tekintve, Németország városaiban megkülönböztették a lovagi, a patricius és a kézműves származást. A lovagi rend a város

¹⁾ Corpus juris hungarici etc. Tyrnaviae, 1751. 654. l.

²⁾ Besztercebányai levélt.

³⁾ Zoepfl 504.

régibb urainak, a királynak, püspöknek stb. ministerialeseiből — polgári és katonai tisztviselők — keletkezett, kik a birodalom alsóbb rendű nemeseihez számítottak. Ezeknek családjai képezték a »Geschlecht«-eket — nemzetség — s kezdetben ezek voltak a városokban uralkodó osztály. A mint a városok kiválóan kereskedelmi és iparos helyekké fejlődtek, a nemesség a gazdagsága és száma által kitünőbb patricius osztálynak engedve át a tért, mindinkább kiszorult a városokból. A patriciusok a város területén ős időktől fogva élt szabad birtokos családoknak utódai, kik a lovagi rendet épen olyan könnyen elnyerhették, mint az előbbieket. Származásra nézve egyenlő rangúak a ministerialesekkel, kik sokszor nem is voltak szabad származásúak s csak a hadi szolgálat adta meg nekik a nemesi jelleget. Ezen két rend körében a házasságot »ebenbürtig«-nek, egyenlő rangbelinek tekintették. A XIII. század végén a patriciusok magokat a városok urának, »Heren« kezdik nevezni. Mikor a czéhek tagjai is kivívták a hivatalképességet, a »Rathsherr« czím csak a patricius származású tanácsnokot illette meg. Frankfurtban a tanács tagjait legújabb időig a származás szerint »Rathsherrn und die Herren des Rathes« czímmel különböztették meg. Akár csak Rómában látnók a »patres et conscripti«-k testületét. Baselben és más városokban a czéhbeli tanácsstagok címe »Meister« volt. csak a 4 fő czéh: a nagy kereskedők (Kaufleute), a pénzverők (Hausgenossen), a bortermelők (Weinläute) és a kiskereskedők (Krämer) czéhének tagjai neveztettek »Herr«-eknek és czéheik »die Herrenzünfte«. Ezen, hazánk városaiban is uralkodott kiváltságos állásnak magyarázatát abban találjuk, hogy a patriciusok rangjukhoz méltó foglalkozásnak tartották a pénzzel bánást és a kereskedést, melynek jövedelméből ingatlant és értéktárgyakat vásároltak. A kézműves munka nézetük szerint lealázó volt. A kézműves állásának alapját nem az ingatlan birtok s az azzal összekötött kereskedelem, hanem az ipar képezte. A mi a patriciusoknál a nemzetség, az az iparosra nézve a czéh, melynek alapja a munkaág közössége. Sok városban csak akkor keletkeztek iparos testületek, mikor a kézművesek már kivívták helyüket a város kormányában s ekkor czéljok volt a testületi szellem ápolása által tartani fenn

az állás tekintélyét. A czéhélet fölszabadította a függő helyzetben volt iparosokat, a czéh ügyeinek intézésében autonomiát és tagjai fölött bíraskodási jogot nyertek. Mikor a németországi városok egyike-másika fölszabadult az úri hatóság alól, megszűnt az iparosok függő helyzete, ők képezték a harmadik rendet s az előbb a patriciusoknál összehalmozódott vagyon lassaukint a szorgalmas, munkás iparosok közt oszlott meg s a vagyonnal együtt növekedett tekintélyük.¹⁾ Flandria városaiban a hasonló keletkezés mellett hasonló társadalmi különbséget találunk. Első rangban állanak a »Seigneries enclavées« névvel jelölt s a város főnemességét képező nagybirtokosok, kiknek birtoka és vára a város területén feküdt. Másodikban a város területén nagyobb hűbért bíró urak; — harmadikban az ős szabad birtokosok, »viri hereditati«, kik adótól mentes házaikban lakva, nagy kereskedést és gyáripart űztek; — negyedikben a világi és szerzetes lelkészek; — ötödikben az adót fizető szabad emberek; — hatodikban a kézművesek, szolgák, napszámosok. Az első három osztály közt nem volt éles ellentét és ezek a XIV-dik századtól kezdve, szemben az iparosokkal, egy »Gild«-et képeztek. A nemesek és a szabad birtokos polgárok, »Poorters«-ek, egyaránt részt vettek a nagy iparban és kereskedelemben s tagjai voltak a »Hansa«-nak. Később egyes jövedelmezőbb iparágak is emelkedtek rangban, így a hansa-képes sörfőzők, mészárosok, fegyvergyárosok, aranyművesek. Az ellentétek csiszolódtak ugyan, de eloszlathatók nem voltak s a rang- és osztálykülönbség állandó maradt.²⁾ Bécsben még a XVI-ik században is sok viszály volt a régi radicalis nemesek és a városi polgárok közt, míg I. Ferdinánd császár 1552 jan. 12-én nem szabályozta az osztályoknak egymáshoz való viszonyát úgy, hogy azon házak, melyeket 1551 szept. 4-ig polgárok birtak, ha azok később nemesek kezére jutnak is, a város hatósága alá tartoznak és viseljék a polgári terheket; — a mely házakat a mondott időben nemesek birtak, azok kivételnek a város hatósága alól s úgynevezett »Freihäuser«-eknek tekintendők.³⁾ Itt is eredetileg van nemes

¹⁾ Arnold, II. B. 180 stb.

²⁾ Warnkönig I. 348 stb.

³⁾ Tomaschek I. 160.

és polgár osztály, mely utóbbi aztán épen úgy fejlődött alsóbb osztályokra, mint Németország más városaiban.

A magyarországi városok keletkezési viszonyai sokban különböznek az eddig említettektől. A városainkat alkotó betelepülők királyi meghívás folytán jöven be, előre biztosították jogaikat. A földesúri joghatóságot képviselő és végrehajtó miniserialések nem voltak a kezdettől fogva autonómiával bíró területeken és így a külföldön volt városi hivatalnoki és hadi nemesség sem létezhetett. A hol a települők által megszállott területen régi magyar nemes urak birtokoltak, mint például Beszterczebányán és környékén, azoknak a városban épült házai épen úgy nemesi szabad házak — Freihäuser — voltak, mint Bécsben. Nem voltak alávetve a város joghatóságának és nem viselték a városi terheket, de a polgárok igyekeztek is őket lehetőleg távol tartani a város ügyeibe avatkozástól. A tulajdonképeni városi elemet képviselik a itelepülők, kik kezdettől fogva birtokot szerezve, a nemesekével egyenlő kiváltságos állásra jutnak és belőlük alakul a mi előkelő patricius osztályunk. — die Ringbürger, Bürger vom Range und Herkommen, — mely a bányászatot és kereskedést szintén nem tekinti megvetendő foglalkozásnak. Az alsóbb munkakörökben foglalkozó kézművesek körében kifejlett céhek közt nálunk is létrejött a különbség, voltak előkelők és alsóbb rangúak. A városi nemesség nálunk csak királyi nemesítés útján jött létre. Az ilyen, polgárokból lett nemesek csak egyenlő rangúak a patriciusokkal, minden személyes és birtokviszonyukban alá vannak rendelve a város hatóságának és a közterheket csak úgy viselik, mint nemesítettésük előtt. Idegen, úgynevezett megyei nemes, városaink nehezen fogadtak be falaik közé lakóul. Lőcsére például az első megyei nemes, Máriássy János, csak 1645-ben juthatott be birtokosul, ekkor s csak a város irányában szerzett kiváló érdemeiért. Ezen viszonyt külföldön is föltaláljuk. Grösten (Ausztria) törvényei mondják, hogy ha egy nemes ember a városban házat venni és etelepenni akarna, a polgárságnak joga van azt neki megengedni vagy azt megakadályozni.¹⁾ Lembergnek radicalis és

¹⁾ Arch. f. K. ö. G. Qu. XXV. 104.

polgári nemes lakói, nemesi jogaik fentartása mellett, mindig viselték a közterheket, ha a városi jogokat élvezni akarták. Csak egyszer, 1578-ban, volt rá eset, hogy egy nemes ember polgárjogáról a vicesztarosta és két nemes tanú előtt lemondott.¹⁾

A tulajdonképeni Magyarország városaiban sehol sem találtam a polgárságnak oly nagy mérvű szétesztlését, mint az az erdélyi városokban dívott, hol pld. Medgyesen 5, Nagy-Szebenben 9 osztályt különböztettek meg.²⁾ Nálunk beérték hárommal. Az elsőbe tartoztak a rangbeliek és előkelő születesűek, kikhez Lőcsén a bírót, tanácsnokokat, papokat, tribunokat, armalistákat, városi tisztviselőket, kereskedőket és a képviselő testület tagjai közül azokat, kiket a magistratus a tribunokkal és képviselőkkel együtt arra méltóknak talál. — Besztercebányán: a magistratus tagjait, a nemeseket, körpolgárokat és erdőbirtokosokat számították.³⁾ A második osztályba tartoztak a jobb módú és érdemes polgárok. A 3-ikba a szegényebb sorsúak, napszamosok, fuvarosok stb.

A magistratusnak joga levén a városi polgárság összes életviszonyainak szabályozására; minthogy a szabályzatok

¹⁾ Arch. f. ö. G. XLIII. B. 453.

²⁾ Nagy-Szebenben az *I. osztályba* tartoztak: A provincia főtisztviselői, kormánytanácsosok és proconsulok, kiknek méltóságukra való tekintetből mindent böles belátásukra bízta. A *II-ba*: a szolgabírák, a senatorok és a jegyző. *III-ba*: A papok, városi orvos, aljegyző, a nemes emberek és patriciusok, kik őseik érdemeiért figyelemre méltók és a nemes származású kereskedők. *IV-be*: A nyilvános hivatalt nem viselő patriciusok, a tudományos férfiak, azon kereskedők, kik tagjai a képviselő testületnek, ha apai és anyai elődeik tekintélyes hivatalt viseltek, — továbbá a képviselő testület 30 legöregebb tagja. *V-be*: A tekintélyesebb czéhek czélmesterei, a képviselő testületben levő kereskedők és 30 képviselő. *VI-ba*: A többi képviselők, a kereskedők, kik nem tagjai a képviselő testületnek, a városi hivatalnokok és papok gyermekei, az előkelő czéhek előljárói és a művészek. *VII-be*: A középrangú és polgári származásúak. *VIII-ba*: A falukról beköltözöttek utódai; — végre *IX-be*: A napszamosok, szolgák, drabantok stb. — Egész kis korrajza annak, mennyire becslték az egyes foglalkozási ágakat. — Századok, 1880. 394. l. Kolosváry S. és Óváry K. Corpus statutorum Hung. muni cipalium. Tom. I. Budapest, 1885. 616. stb. l.

³⁾ Policey Ordnung. Lőcse 1714. Besztercebánya 1723.

lakásaik berendezésében nagyobb kényelmet, ruházatukban nagyobb fényűzést, vigalmaikban több szabadságot engednek az előkelőbbeknek, az osztálykülönbség erkölestörténeti szempontból kiváló fontosságot nyert.

A vagyonosodásnak és az erkölcsi tökéletesedésnek alapja a munka. Nem hiába tartja a közmondás: »paupertas est *optima* meretrix«, a szellemi fölvilágosultság hiánya mellett a becsületes keresetmód hiánya vagy a munkakerülés következtében beálló inség és az alkalom szülik napjainkban is a legtöbb vétket. A XV—XVII-ik századoknak városi tanácsai és intézményei nem ismerték a vétkes iránt irgalmas mai humanismust, kérlelhetlenül irtották a vétkezőket, de egyzersmind atyailag gondoskodtak arról, hogy nyomor és alkalom senkit se vigyenek kísértetbe. Gondoskodtak a város minden lakója tisztességes megélhetésének módjáról.

Városaink lakói régi idők óta őstermeléssel, iparral és kereskedéssel foglalkoztak. Az egyes munkaágak fejlődésének történetét mellőzve, a bányászatról csak azt jegyzem meg, hogy a tatárjárás után IV. Béla által Selmezbánya részére kiadott bányajog (Bergrecht), — mely az alsó-magyarországi bányavárosok közös jogává, majd a 7 felső-magyarországi bányaváros bányajogának mintájává lett — valamint ezen utóbbi bányavárosok gyűlésének 1487-ben Kassán alkotott bányajogi statutumai teljesen szervezték mindazoknak életviszonyait, kik a föld rejtett kincseinek kiaknázásával foglalkoztak, — bányabírtokosok és bányamunkásokét egyaránt.¹⁾ Későbbi statutumok részletesebben biztosítják a bányászok jólétét. Az alsó-magyarországi bányavárosokban mindenütt voltak az u. n. *Ringburgerek* (cíves circulares, körpolgárok), kik a »Ring«-nek nevezett piacon házakkal bírtak. Rendszeren a »Ring« képezte a városok magvát, itten telepedtek le a legvagyonosabb bányabírtokosok, kik — mint láttuk — a város legelőkelőbb osztályához tartoztak. A XV-ik században már minden bányabírtokos bírt bormérési joggal saját házában. Innen van, hogy azon városok sok piaczi házában ma is van

¹⁾ Wenzel G.: Magyarország bányászatának kritikai története. Budapest, 1880.

koesma. — Nem a piacon lakó polgár, ha bányát kezdett művelni, azonnal megkapta a bormérési jogot s bírta azt mindaddig, míg a bányát ténylegesen műveltette. Ha azonban a bormérési joggal bíró polgár fölhagyott a bányaműveléssel, hetenkiint legalább 2 trtot kelle a bányamester (Bergmeister) kezeihez bányaművelési czélokra fizetnie.¹⁾ A bányamunkások jogait, kötelességeiket, díjaikat külön szabályzatok állapították meg.²⁾

A polgárok legnagyobb része azonban ipar és kereskedelem után élt. A XV-ik században már teljesen ki van fejlődve a czéhrendszer. A papokat, tanítókat, orvosokat, gyógyszerészeket kivéve, a városnak minden polgára tagja valamely czéhnek vagy egyesületnek, melynek szabályai a legapróbb részletekig kiszabják mindenkinek munkakörét. Nem csak a tulajdonképeni iparosok és kereskedők, hanem még a borbélyok, fürdősök, sőt a földművelők, kapás és eséplő napszámósok is külön-külön czéheket és egyesületeket képeznek. A czéhszabályok, igaz, hogy kizárva a szabad versenyt a munka teréről, megbénítják az egyéni kiválóbb tulajdonok érvényesülését, lehetetlenné teszik a gyors fejlődést; de egyszersmind egyeseknek a nagy tömeg jólétének rovására történő túlságos gazdagodását gátolva, a tömeges elszegényedést s az ezzel járó erkölcsi süllyedést is megakadályozzák.

A múlt századok mesterlegénye nem járt fáradtság és éhségtől elcsigázott arcczal házról-házra kéregetni s esetleg lopni, hogy nyomorúságos életét tengethesse. Vándorkönyvével kezében mint saját házába lépett a czéh szállójába, ha nem volt pénze, volt hitele, — ha betegen érkezett meg, ápolták, nem kérdezve — képes lesz-e fizetni? — Jelentkezett a czéh előljárójánál s azonnal kapott munkát, de azt aztán meg is kellett becsülnie.

Nem lehet föladatomban itten a czéhek életének részletes éirása, csak a munkára vonatkozó, erkölcstörténeti szempontból érdekes néhány adatot hozok föl. Ha egy mestert vagy legényt valaki becsstelen tettel vádol, míg a vád alól tisztázva

¹⁾ Kőrmöczbányai levélt.

²⁾ Or dn ung der Muelherrn. XVI. szd. Selmeczb. levélt.

nincsen, nem vehet részt a czéh gyűléseiben. A ki helytelenül vagy rossz anyagból készített árút árul, árúit veszíti vagy a czéh szabályai szerint máskép bünhődik. A legény, ha a munkától hét közben szabadságot akarja magát, mesterétől csak vasárnap délután kérhet szabadságot, akkor is mindig józan fővel kérje azt. Máskor nem kaphat szabadságot s ha e nélkül munkanapon nem áll be a műhelybe, egész héten át nem kap munkát és fizetést. Némely czéhek-nél minden munkanap ehmulasztásáért fizet a legény 1 font viaszot.¹⁾

A szülőknek soha sem kellett nagyon aggódniok gyermekeik jövője fölött. A hazai társadalmunkra átokképp nehezedő azon szokás, hogy az ipara után vagyonosságra szert tett kézműves elhagyja műhelyét s mezei gazdasággal kezd foglalkozni vagy tőkésnek kamataiból munkátlanul él, még nem kapott lábra; valamint az sem, hogy a vagyonos iparos a jól berendezett s jövedelmező műhelyből elvonva gyermekét, tudományos pályára kényszeríti azt, akár van hozzá tehetsége, akár nincsen. Hajdan az ősapák mesterségét örökölték a késő unokák. Ezt tüzték czélül a czéhszabályok, mikor a czéhbeli mesterek gyermekeit különféle kedvezményekkel látták el. A halálos ágyán fekvő mester magához hívatta két társát, a mesterség tanulására még gyöngé fiát beiratta a czéhbe tanulóknak s egyszersmind azonnal legénynyé fölszabadította, így biztos társadalmi állást és tekintélyt szerezve részére, megmentette az árvaság keserű kenyerétől. Az özvegy, ha czéhbeli mester leánya volt, ki értette — mert tanulta — atyja mesterségét, férje halála után folytatta a mesterséget s ugyanolyan jogokat élvezett, minőt a czéh más mesterei s a czéh gyűlésein ezekével egyenlő szavazata volt. Jogában áll még a czéhmestertől is elvenni a legügyesebb, legmunkásabb legényt, hogy gyermekeit jól fölnevelhesse. A legényt, ki mesternek leányát vagy özvegyét vette nőül, ha maga is czéhbeli mesternek fia, az egész vándorlási időtől, a czéhbe-lépéskor fizetendő díjaktól fölmentették, a nem czéhbeli születésű idegen fél-mentességet kapott. A csapások következtében elszegényedett mester, ha

¹⁾ Lőcsei szíjgyártók.

önálló műhelyt nem tarthatván, más mesternél legény-számban kénytelen dolgozni, mesteri tekintélyét sértetlenül megtartja s gúnyolásától mindenkinek óvakodnia kell. Mindenkit megment a nyomortól s az ebből származható erkölcsi süllyedéstől a cseh ládája, melybe legények és mesterek a csehbe lépéskor és hetenkint megállapított mennyiségű díjat fizetnek be, hogy betegségbe, inségbe jutott társaikat segíeyzzék.

Könnnyű, a közerkölesiség rovására menő életmódot nem tűr falai közt a város. Sehneczbánya hatósága 1560-ban ki-mondta, hogy fölnőtt leányoknak ne engedessék meg a csipkevetés, mert a könnyű munka mellett csak paráználkodnak, hanem kényszeríttessenek becsületes embereknél szolgálatba állani.¹⁾ Kőrmöczbányán 1676-ban rendelték szigorú rendőri fölügyelet alá a szolgálni nem akaró csipkekészítő leányokat, kik könnyelmű életüket ledérséggel töltik.²⁾

A munkát kerülő csavargók sehol sem maradhattak meg kevésbbé, mint városainkban. Már a bejövétel alkalmával akadályba ütközött az idegen, a kapuőrök utasítva lévén mindeniket kikérdezni kiléte, állása, utazásának célja felől s a gyanúsaknak látszókat be kellett jelenteniök a bírónak.³⁾ A városi kapitánynak kötelessége ügyelni, hogy idegen és gyanús ember fegyveresen be ne jusson a városba.⁴⁾ Kőrmöczbánya 1537-iki rendőri szabályzata a csavargók, játékosok, paráználkodó férfiak és nőknek szállásban tartását élet- és vagyonszűrés terhe alatt tiltja a polgároknak.⁵⁾ A szállást adó gazda mindenütt felelősséggel tartozott a hozzá beszállott idegenek erkölcsi viseletéért. Bárholman jött s bárki volt az, a gazdának felelősség terhe alatt számon kellett annak tetteit tartania, ha valami gyanús dolgott vett észre, bejelentette a hatóságnak s a gyanúsak ellenőrzésében a szomszédok is kötelesek voltak egymást támogatni.⁶⁾ Koldusokat és csavargókat a kapun bebocsátani sem szabad. A polgári jog elnyerése alkalmával

1) Vlt. = városi levélt.

2) Ugyanott.

3) Beszterczeb. 1614.

4) U. o.

5) Policeyordn. 6. p.

6) U. o.

mindenki esküvel kötelezi magát a házába szálló idegenekre fölügyelni.¹⁾

Németország városai általában szem előtt tartották ezen elveket. Bécsbe az idegennek nem volt szabad bemennie fölszerelt íjjal, a kapu előtt le kellett vennie a hűrt s a városban ügyei után csak fegyver nélkül járhatott, vas-öltözetet nem viselhetett s a városból ki is fölszeretlen íjjal kellett mennie.²⁾ Strassburg 1249-iki »Stadtrecht«-je szerint minden gazda tartozott a hozzá szállott vendéget a tilalomra figyelmeztetni, mert ha vendégét tiltott minőségű fegyverrel, késsel találták az útczán, a gazda fizetett érte 10 schilling büntetést. Regensburg 1320-iki szabálya az idegent arra kötelezi, hogy szállására érkeve, fegyverzetét azonnal tegye le. Az ellenszegülő vendéget a gazda tartozott a polgármesternél bejelenteni. Ugyanílyenek Ulm, Worms és más városok szabályai.³⁾

Ezen óvó intézkedések nem zárták ki a vétkeket a falak közül, az emberek természetes gyarlósága miatt sem tehetők azt, de mindenesetre sok vétségnek vették elejét.

III.

Egyházi és világi hatóság.

A középkor általános világnézete szerint minden hatalom istentől ered s így minden egyházi és világi hatóság isteni akaratnak képviselője és végrehajtója. Ezen fölfogásnak természetes következményekép az isten és egyház s istentől a népek atyjává és urává rendelt fejedelem és hatóságok ellen elkövetett vétségeket egyházi és világi törvények egyaránt a nyilvánosan üldözendők közé sorolják.⁴⁾

A) *Egyház.* Az egyháznak az emberiség erkölcsi és társadalmi életére ma is nagy hatása van. A középkorban nem csak tanai által állott őrt a közerkölcsiség fölött, hanem

¹⁾ Beszterceb. 1577.

²⁾ Tomaschek I. 23. 47.

³⁾ Arnold II. 276—279.

⁴⁾ Julius Cl. íd. műve.

büntető hatalommal is bírva, némely vétségek — mint a simonia, eretnokség, házasságtörés, paráznaság, sodomia — benne találtak legszigorúbb bíróra.

Szabad kir. városaink általában gyakorolták a jus patronatust. Szabadon választották lelkészeiket, ezeket előkelő rangra emelték s tanácsuk nélkül semmi fontos városi ügyet nem intéztek el. Általános szokás volt az egyház embereit, rectorokat, conrectorokat és tanítókat érdemeik jutalmául a tanács tagjaivá választani. A statutumok meghagyják a magistratusnak, hogy a közerkölcsiség érdekében ők mutassanak jó példát az egyházi személyek tiszteletében.¹⁾

A közélet minden ágában előtérbe lép a vallásos érzet; hatóság és czéhek egyaránt buzgólkodnak az egyház támogatásában, tekintélyének s anyagi érdekeinek előmozdításában. A városi tanács, minden tanácsulást megelőzőleg, testületileg megy templomba isteni áldást kérni működésére. Legrégibb hatósági szabályzatunk a tanács teendőinek sorrendjét így írja elő: ha a tanács gyűlésre jön össze az egyházi és világi ügyeket isten és a szent szűz tiszteletére intézni el, mindenekelőtt lelkének üdvösségére gondolva, templomának szükségleteiről gondoskodjék.²⁾ Minden városunk képviselő testületeinek jegyzőkönyvei rendszeren legelső sorban intézik el az egyházi és iskolai ügyeket.

A vallás ellen elkövetett bűnök a legszigorúbb beszámítás alá esnek. Selmezbánya jogkönyve szerint: a ki istent, az isteni anyát, a szenteket káromolja vagy a kereszténység szentségei felől gonoszúl beszél, az egyházi törvények alapján egymásutáni 7 vasárnapon — a körmenet előtt — övig meztelenre vetkőztetve, mezítláb és hajadon fővel folytonosan vesszőztetve kergettessék a templom körül. A szentségtörőt, ki a templomból valamit lop, kerékbe kell törni vagy megégetni. A hitét elhagyó eretnek férfit kerékbe törni, a nőt vízbe kell fojtani.³⁾

A szigorú törvényt, habár néha módosítással, kérelmelhetlenül végrehajtották. 1572-ben egy hodrusbányai férfi egy Kremnicska községből elrabolt gyermeket a töröknek eladott.

¹⁾ Beszterceb. 1549.

²⁾ Articuli Communit. Civ. Cassoviensis 1404. Tört. tár. 1846. I. füz.

³⁾ Selmezi jogk. 16. 21. 27. p.

Elfogták és Selmeczbányán az akasztófa alatt lefejezték. Ugyanottan 1576-ban egy férfinak, ki mamelukká levén, Libetbányáról két török foglyot szabadon bocsátott, majd a mohamedán vallásra tért, testét tízes fogókkal megtépték. azután az akasztófa alá hurezolva nyársra húzták.¹⁾

Az istenkáromlást általában igen szigorúan sújtják. Eperjesnek statutumai szerint isten szaváról, a szentségekről s általában a vallást illető dolgokról mindenki tisztelettel tartozik beszélni. A családfők gondoskodjanak róla, hogy gyermekeik, családjuk tagjai, eselédjeik ne káromkodjanak. Minden nyilvános káromkodásért a családfő felelős s ha a családi fegyelem alatt nem javuló bűnöst a hatóságnak be nem jelenti, ő bűnhődik. Szomszédjára mindenki ügyeljen s ha egy-két figyelmeztetése nem használ, a káromkodót be kell jelentenie a lelkésznek. Ha ennek dorgálása is sikertelen volna, a bűnös a tanács beleegyezésével egyházi átok alá vettetik s míg meg nem javúlt, a szentségektől eltiltva eretneknek tekintendő.²⁾ Körmöczbányán is szigorú büntetéssel fenyegették, a ki a káromkodót be nem jelenti. (1537.) Lőcsén 1632-ben egy istenkáromló előbb a papok által írásban megdorgáltatott, majd 3 vasárnapon az isteni tisztelet alatt a templom udvarán fölállított kalodában (Fidel) állott. 1640-ben pedig egy férfi az istenanya káromlásáért egy éven át ült fogságban, honnan csak királyi kegyelem szabadította ki.

A középkor összes törvénykönyveiben föltaláljuk ezen szigort. Bécsújhelyben az istent és a szenteket káromlónak nyelvét rendelik kivágni s ezen büntetést pénzen megváltani nem lehet.³⁾ Kulb (Ausztria) XVI. századbeli határozata rendeli, hogy az istent, a szenteket káromló először a bíró belátása szerint bűnhődjék, másodszer néhány napon át kenyéren és vízen tartva kell elzárni. A javúlni nem akaró istenkáromlót, bárki legyen az, az említett szigorú fogság kiállása után hosszabb időre ki kell utasítani a városból.⁴⁾

¹⁾ Kachelmann : Das alter und Schicksale des ungrischen, zunächst schemnitzner Bergbaues. Presburg 1870. 151. l.

²⁾ Selmecz. levélt XVI. század.

³⁾ Arch. f. ö. G. LX. B. 1. H. 217.

⁴⁾ Arch. f. K. ö. G. Qu. XXV. B. 115.

Még a síron túlra is kísérte a törvény a vallás ellen vétőket. 1581-ben meghalt Selmezbányán Schultz Illés gazdag polgár s végrendeletének több pontjában nyilatkozott a szentírás és az egyházi szokások ellen. Midőn örökösei a tanácsnak jóváhagyás végett bemutatták a végrendeletet, az ezt azon meghagyással küldte vissza, hogy kihagyva a kárhoz-
tatott helyeket, a confessiót a szokásos módon írják be s a templomról, iskolákról, kórházról ne feledkezzenek meg.¹⁾

A világi hatóság erélyesen támogatta az egyházat az által is, hogy a polgárjog elnyerése alkalmával a fölveendőnek esküvel kellett magát az ünnepek megtartására s arra köteleznie, hogy az istentiszteleten pontosan megjelenik, az alatt nem marad a templomon kívül, nem sétál, cselédjeit s háza népét nem tartja vissza, az evés-, ivás-, játék- és mulatságtól óvakodni fog.²⁾ Számos czéhnek szabályaiban külön is megtaláljuk ezen fogadalmat.³⁾ A lőcsei vargák és fazekasok czéhlevele szerint, a mely mester évenként egyszer nem megáldozni, mesterjogát elveszíti. A czéhek máskülönben is buzgó támogatói az egyháznak. A reformatio előtti időben általában, azután pedig a katolikus jellegű — mert olyanok is voltak — czéhek a parochialis templomban külön oltárokkal bírtak, ezeket ők látták el gyertyával s a bizonyos időközökben tartott isteni tiszteleten a czéh összes tagjai megjelentek. A vallásos körmeneteken a czéh védszentjének képével ellátott zászlóik alatt vettek részt. Az oltár ellátására a czéhbe lépő tanuló, a főlzabadított legények és a mesterré avatottak meghatározott mennyiségű viaszot adtak. Sokszor a büntetéseket is azzal rótták le.⁴⁾

A vasárnapi és ünnepi isteni tisztelet ideje alatt a város kapuit becsukták. A kapuőrnek kötelessége volt azt a bejönni vagy kimenni akarók előtt kinyitni, így könnyű volt ellenőrizni Eperjes hatóságának azon parancsát, hogy a reggeli prédikáció előtt a város falai közül csak a város ügyeiben vagy

¹⁾ Selmezb. levélt. XVI. század.

²⁾ Beszterczeb. 1577.

³⁾ Lőcsei asztalos, szíjgyártó stb. czéhek.

⁴⁾ U. ott. A kőrmöczbányai czéhek életéről. Hlatky J. reálisk. ért.

kényszerítő szükség esetében a bíró engedélyével szabad kimenni. Az isteni tisztelet ideje alatt kocsmákban vagy magánházakban szeszes italt kimérni nem szabad. A városi őrmester és drabantok utasítva voltak a bor- és sörházakat sorba járni s az ottan talált ivókat kiűzni vagy némely helyeken azonnal elzárni az isteni tisztelet végéig. Körmöczbányán 1577-ben a vétő kocsmárosra és vendégre 10 –10 forintnyi birságot róttak. Kulbban (Ausztria) a kit rajta értek, hogy vásár- és ünnepnapon az isteni tisztelet alatt akár ülővendégnek, akár a házon kívülre bort, sört, pálinkát kimért, minden esetben 2 font Pfennig birságot fizetett, így az ivó vendég is.¹⁾ Ha pedig ez még az istentiszteletet is elmulasztotta, a »Kotter«-be zárták és még egyszer annyit fizetett, a mennyit elivott.²⁾ Zene, játék, mulatság, valasztat, sétálás azonnali elzáratás vagy testi fenyíték terhe alatt tilos. A gyermekekért és cselédekért a szülők és gazdák, az iparos tanulókért és legényekért a mesterek felelősek. Eger (Csehország) 1460-iki szabályzata egészen eltiltotta a vásárnapokon és ünnepeken tartatni szokott táncmulatságokat s azokat csak a farsang idejére szorította.³⁾

Vásárnapokon mindenféle munka szünetelt. A mészárszékek csak reggel 6 óráig voltak nyitva, a mise és más szertartások ideje alatt se boltban, se a piacon árulni nem szabad, még a sörfőzéshez szükséges vizet se készíthették elő az említett napokon. Salzburg XVI. századbeli »Marktordnung«-ja vásár- és ünnepnapokon egyáltalában nem engedi az üzleteket nyitva tartani s ott vagy a piacon nyilvánosan bármit árulni.⁴⁾ A czéhek némelyike az ünnep fontosságához mérte a munkaszünetet. A löcsei gombkötők az egy prédikációs ünnepen délelőtt 10 óráig dolgoztak, a két prédikációt egészen megünnepelték.

Az egyháznak azon joga, hogy egyes vétségek fölött kizárólagos bíráskodási joggal bírt, mások fölött a világi ható-

1) Strassburgban 1 font Pfennig = 20 Schilling à 12 Pfennig. Regensburgban 1 font = 8 Schilling à 30 Pfennig.

2) Arch. f. K. ö. G. Qu. XXV. 113.

3) Arch. f. ö. G. LX. B. 1. H. 39.

4) U. ott XXV. B. 1. H. 398.

sággal egyetértve vagy azzal egyenlő rangúan hozhatott ítéletet, a polgárok házi életére is nagy hatást biztosított annak, mint azt a családi élet leírásánál látjuk.

B) *Városi hatóság.* Szabad királyi városainkban a polgárság által a municipalis jog alapján választott magistratus a köz- és magánélet minden ágára kiható hatáskörrel bírt. Vezette a közigazgatást, törvénykezést, pallosjogot gyakorolva, élet és halál ura volt, a polgári élet minden részletére kiterjedő statutumokat alkotott.

A város tisztviselői voltak: a bíró (consul, iudex, Richter), a tanácsnokok (senatores, assessores, Rathmanne, Rathsherrn) a város nagyságához mérten 12-en vagy 24-en, a jegyző (Stadtschreiber). Ezek együtt képezték a belső tanácsot (Innere Rath). Címe: Edle, Ehrenfeste, Namhaffte, Ehramme, Vorsichtige und Wohlweise Herrn Richter und Rath. — A külső tanácsot a városi képviselő-testület (communitas, Gemein) képezte, élén a tribunokkal (Vormünde).

A bíró-választás joga a város közönségét illette, de helyenkint, a hol valamely országos főhatóság vagy hatalmas főúr székel, ezek gyakran erőszakkal is igyekeztek befolyásolni a választást. Így Besztercebányán a Thurzók, Körmöczbányán a kamaragrófok, Selmezbányán a bányagrófok. A városok közönsége a jó egyetértés kedvéért sok engedményt tett nekik, annál is inkább, mert azok voltak a város érdekeinek leghatalmasabb előmozdítói vagy gátolói a királynál. De az idegen befolyást soha sem engedték túlsúlyra jutni.

Az önkormányzati jog nagyban hozzájárult városi polgáraink önérzetének emeléséhez; olykor a hatalommal is mérészen daczoltak autonómiájuk védelmében. Zsigmond király 1426-ban kedveltjét, Reichel Pétert, kinevezte a bányavárosok grófjává. Ez a nürnbergi születésű Ebner Mátyást erővel Körmöczbánya bírójává, majd tanácsnokává akarta tenni, de négy polgár azt azzal vádolta, hogy Junker János volt kamaragrófnak a reá bízott pénzekről nem bírt számot adni, tehát a tisztségre érdemtelen. Ebner a sérelem miatt pert indít, a hatóság őt a 4 polgár esküvel erősített vádjára elmarasztalja s azt a »Stadtbuch«-ba írja. Ebner Demeter alnádorhoz felebbezett s midőn magát Junkernek nyugtájával igazolta, az

alnádor az ítéletet magába foglaló városi könyvet elégetésre, a négy vádlót fej- és jószágvesztésre ítélte. A városi könyvön végre is hajtották az ítéletet. Erre a sz. kir. városok vették kezükbe az ügyet, feleltek a királyhoz és Zsigmond ezen kérdés miatt Kassa, Pozsony, Bártfa, Sopron, Lőcse, Eperjes, Brassó, Kézsmárk és más városok követeit gyűlésre hívta össze. A városok gyűlése az alnádor ítéletét igazságtalannak, a városok jogaira sérelmesnek nyilvánította s a király fölmentette az elítélt polgárokat.¹⁾

De nemcsak olyan korban, minő Zsigmond uralkodása volt, mikor a városokat különösen kedvelték, hanem az elnyomatás legválságosabb idejében is bátran védte a polgárság szabadon választott tisztviselőit. 1604-ben Lőcse polgársága a városnak Pethe Márton kalocsai érsek és királyi helytartó által letartóztatott bíróját fegyveres erővel szabadította ki s a helytartót kiűzte a városból.²⁾ 1674 jan. 7-én Gandel Mátyás harminczados megvitte Lőcsére a kassai kamarától a királyi rendeletet, melynek értelmében bíróvá és tanácsnokká katolikusokat kelle választani. A város átírt a kassai kamarához, hogy nem levén kellő képzettségű katolikus emberei, a választást a régi szokás szerint ejtették meg. Bíróvá megválasztották a protestáns Hain Gáspárt, mire a város ellen »pretextu rebellionis« vádat emelt a fiscus. 1675-ben, daczára Gundelfinger János királyi biztos protestatiójának, Haint újra bíróvá választották. Hiába jött június 1-én két szepesi kanonok a Hain letételét parancsoló királyi rendelettel, hiába fenyegette a várost Holló Zsigmond kir. biztos. — Hain bíró maradt, míg csak aug. 25-én Holló fegyveres erővel nem ment Lőcsére. A polgárság ekkor is kijelenté, hogy választott bírójával meg levén elégedve, annak elmozdítására semmi oka sincsen. Végre a király nevében ismételt parancsra a bíró önként mondott le tisztségéről.³⁾

A bírónak és a tanács tagjainak mindenekelőtt városi bírtokosoknak és polgároknak kellett lenniök. Nem városi

¹⁾ Körmöczb. 1426-iki városi könyve.

²⁾ Századok. 1883. 844. stb.

³⁾ U. ott. 1882. 137. l.

birtokost. lett volna bár legkitünőbb ember is, nem választottak meg. Erre igen alapos okaik voltak, melyeket Lőcse polgárai 1674-ben következőkben terjesztettek Holló Zsigmond királyi biztos elé: 1. A nemességnek a városban és annak területén nincsen birtoka, ha a város javaiban kár esnék vagy nem adnának pontos számadást, a városnak nincsen semmi biztosítéka. 2. A kinek a városban birtoka nincsen, veszíteni valója sincsen s ha veszély fenyegeti a várost, a birtok nélküli azt könnyen cserben hagyja. 3. A nemesek folytonosan ellenséges lábon állottak a polgársággal s a hivatalos állást saját előnyükre zsákmányolhatnák ki. 4. Nem barátai a polgárság szokásainak, kiváltságainak, szabadalmainak s újításai által igen megkárosíthatnák a polgárokat. 5. Nem ismerik a város törvényeit és törvényes szokásait; mert a polgárság ősi idők óta a szász törvényekkel él. 6. Nem jártasak a hivatalos német nyelvben. 7. A városi hivatalnokok fizetése esekély lévén, a nem birtokos tisztviselők a közönségnek terhére élőködnének.¹⁾ Ezen okokat minden város minden időben magáénak vallotta. Buda polgárai 1403-ban panaszt emeltek Zsigmond királynál, kérve őt, hogy szemben nénelyekkel, kik a közjót támadásaikkal nyugtalanítani merészelik, királyi tekintélyével lépne föl. A király erre rendeli, hogy bírónak vagy esküdt polgárrá senki se választassék, kinek a városban birtoka nincsen, hanemha oly biztosítékot nyújt, melylyel a király, a tárnokmester vagy a budai várnagy (castellanus) teljesen megelégszik.²⁾

A város összes anyagi és erkölcsi érdekeit nagy hatalmi körrel bíró tisztviselőire bízván a polgárság, azoktól nagy erkölcsi biztosítékot is követelt. A selmeczi jogkönyv szerint a bíró arra esküdött, hogy az igazságot rokon- vagy ellenszenv, félelem vagy ajándék miatt meg nem szegi, hanem szegénynek és gazdagnak egyaránt szolgáltat igazságot. Ugyanarra esküdtek a tanácsnokok. A szepesi szászok — régi törvényeik alapján — kívánták, hogy a bíró legyen igazságos, böles, szilárd, ki a törvény védelmében életét és vagyonát föláldozza, az

¹⁾ Hain: *Zipserische oder leutschauerische Chronica* etc. eredeti kézirat a XVII. századból.

²⁾ Sigi-m. priv. *Omer Stadtr.* 242.

evésben és ivásban mértékletes, indulatai fölött uralkodó, nehogy féktelen haragjában igazságtalanságot kövessen el.¹⁾ Besztercebányának 1577 szept. 27-ikén kelt statutuma 25 pontban foglalva össze a bíró kötelességeit, az erkölcsi tökéletesség mintaképeül kívánja tisztelni a város előljáróját.²⁾

Bíróvá rendszeren legalább egy éven át tanácsnoki hivatalt viselt embert választottak. Ő volt a városnak látható gondviselése, kinek akarata nélkül misem történhetett. A mit ő és esküdt társai a község javára parancsoltak, annak mindenki engedelmességre tartozik. — A senatorok választására a bírónak van legnagyobb befolyása. A selmeczi joggal élő városokban az újonnan választott bíró a régi tanácsnak négy tagjával választotta az egész tanácsot s azt megerősítette. Ez a város egyik 1565-iki, a tisztújításról szóló jegyzőkönyve szerint még akkor is teljes érvényben volt. Más városokban a bíró csak az első tanácsnokot nevezte ki, a többit a képviselők választák, kiknek határozatát a tribunok közölték a bíróval.³⁾ A választás szabadságát biztosítandók, a tisztújítás alkalmára a polgárok lemondtak a feyver-viselésről.

Hazai és külföldi városi jogkönyvek és statutumok egyaránt szigorú büntetéseket szabnak a hatóság iránti tiszteletlenségre. Ha valaki megsértette a tanácsot, míg ügyét el nem intézték, a tanácsurak egyikének sem volt szabad az illetővel érintkeznie. Az elítéltnak sorsa fölött se a bíró, se a tanácsnokok valamelyike ne sajnálkozzék, mert a hatóság tagjainak együtt kell érezniök.⁴⁾ A ki a hatóság ítéletét gáncsolja, igazságos ok nélkül a városok gyűléséhez vagy a tárnokmesterhez felebbezi vagy az egyik bíróság által elítélt ügyet más bíró elé viszi, ügyét elveszítve, még szigorú büntetés alá is esik.⁵⁾ Bécs és Bécsújhely törvényei szerint a város statutuma értelmében hozott ítélet ellen felebbezésnek helye nincs s a ki a tanács ítéletét becsméreli, a tanács hatalmába esve, még szigorúbban

¹⁾ Sachsenspiegel Lib. 1. art. 59. Zipser Wilk. 85.

²⁾ Vlt.

³⁾ Tisztújítás Lőcsén a XVI—XVII. században. Főreálisk. ért. Lőcse, 1881.

⁴⁾ Kassa 1404-iki hatósági szabályzata.

⁵⁾ Selmeczi jogk. 14. 15. Zipser Wilk. 80.

bűnhődjék. A Körmöczbánya »Stadtbuch«-ján 1426-ban elkövetett sérelem miatt az összes magyarországi sz. kir. városoknak együttes erélyes föllépését megérthetjük, látva a »Stadtbuch«-nak a város jogait őrző fontosságát. 1320 jan. 21-én II. Frigyes császár Bécsnek megengedte, hogy törvényei és határozatainak följegyzésére városi könyvet készíttessen. Ezen privilegiumában kimondja, hogy a mi törvényeket vagy határozatokat azon könyvbe beírják, azok ellen senki se merjen szót emelni, az ez ellen vétők testükön és vagyonukban súlyosan bűnhődjenek.¹⁾ Hasonló tekintélyük volt városaink »Stadtbuch«-jainak is.

A törvénynek ellenszegülő- s azt gyalázonak büntetése halál,²⁾ a ki pedig a hatóságnak ellentáll, azt becsmérli, gyalázza. -- pénzbírsággal vagy hosszabb-rövidebb ideig tartó száműzetéssel bűnhődik.³⁾ A hatóságot igazságtalansággal vádlónak -- ha vádját bebizonyítani nem tudja -- nyelve szakíttassék ki.⁴⁾ Városainkban mindezen törvényeket alkalmazták, a vétséghez szabva a büntetés mértékét. Legenyhébb büntetés volt a városi könyvbe történt előjegyzés, melyhez olykor hozzáírták a vétség ismétlése esetében következő büntetést. Selmezbányán 1370-ben egy embert a bányamester iránt tanusított ellenszegülésért, Rewel M.-et, mert egy esküdt polgárról azt mondta, hogy máshol közembernek se volna jó, irták be. Virsing Péternek hasonló vétségért történt előjegyzéséhez (1370) hozzá tették, hogy vétségének ismétlése esetében kezét vágják le. A polgárságnak városához való ragaszkodását jellemzi, hogy a kéz levágását kisebb büntetésnek tekinték a száműzetésnél. 1408-ban Selmezbányán egy polgárnak ellenszegülésért, másíknak, mert kivont karddal támadt egy esküdt emberre, kegyelemből csak kezét vágták le, de mindkettő megmaradhatott a városban. 1394-ben ugyanott egy Janus nevű ember a bírót és a tanácsot igazságtalanul gyanusította, miért nyelvét kellett volna kiszakítani, kegyelemből száműzetésre változtatták büntetését. A száműzés

1) Arch. f. K. ö. G. Qu. LX. B. 1. H. 113. 283. — Tomaschek I. 74. 89.

2) Sachsenspiegel Lib. I.

3) Magdeburgi Schöppen Fragestücke cap I. distinctio 4.

4) Kachelmann 108

nagyobb vétségeknek büntetése, minők a tanácsnak nyilvános gyalázása, fegyveres ellenszegülés a tanács határozatai ellen. 1375-ben Bélabányáról egyszerre többen elűzettek, mert a törvénynek és a hatóságnak ellenszegültek. 1376-ban a tanács gyalázása miatt utasítottak ki onnan többeket. A tanácsházban elkövetett kisebb vétség is maga után vonta a száműzetést. 1432-ben Engelhardt selmeczbányai polgár a városi jegyzőt a tanácsülésben hecsmélte, el kellett hagynia a várost. A bányamesteren elkövetett erőszakoskodásért elítélt Gemach Jakabnak száműzetését azzal súlyosbíták, hogy a városi könyvbe beírt büntetését a kamaragróf beleegyezése nélkül kitöröltni nem szabad (1425). Wolf Mihályt 1405-ben a tanács meggyalázásáért fejvesztésre ítélték, de kegyelmet adtak neki azon föltétel alatt, hogy Magyarország területén Nagy-Bányán innen soha se mutatkozzék. A hatóság iránti ellenszegülésért fejvesztést is jegyeztek föl Selmeczbánya évkönyvei.¹⁾

Bécs törvényei sem alkalmaznak kisebb szigorú, rendelve, hogy a ki a hatóság parancsának nem engedelmeskedve kihágást követ el, a bíró elzáratja s az esküdt polgárok beleegyezése nélkül senki sem bocsáthatja ki. Másodszeri engedetlenség miatt ugyanaz történjék vele. Harmadszorra a »Chaernaer« kapu — Kärntnerthor — tornyának legmélyebb börtönébe zárják, hol egy év és egy napon át legyen, ha ez alatt ott meghal, senki sem felelős érte. Mielőtt a bűnös a toronyba jutott volna, rokonai további engedelmességeért kezességet vállalhattak, ha egyszer bejutott a toronyba, a kiszabott idő előtt nem menekült ki onnan. Ez után pedig, ha kezesséket nem állíthatott, örökre kintasították a városból s mindannyiszor a toronyba került, a hányszor visszatért a városba.²⁾ Bécsújhelyben, ha a bíró vagy emberei valakit el akartak fogni, ártatlan volt az vagy bűnös, ellenszegülnie nem volt szabad, mert ha ennek következtében halálosan megsebesítették, a város embereit felelősségre vonni nem lehetett.³⁾

A hatóságot rágalmazónak, azt becstelen szavakkal illetőnek igen súlyos büntetése volt még a nyilvános vezeklés,

¹⁾ Kachelmann 108—109.

²⁾ Tomaschek I. 73.

³⁾ Arch. f. ö. G. LX. B. 1. H. 240.

Selmeczbánya jogkönyve szerint ez abból állott, hogy a rágalmazó 3 vasárnapon a szégyenoszlop (pranger) mellé állva, a piacon összegyűlt népnek kikiáltja, hogy a mit a bíróról, a tanácsról mondott, az gonosz hazugság volt s minden kikiáltás után sajátkezűleg a szájára ütött.¹⁾ Ezen büntetés még a XVII. században is érvényben volt minden városunkban. Simplicissimus a XVII-ik században Kassán volt annak szemtanúja. Egy kassai polgár — úgymond — a hatóságot nyilvánosan gyalázta. Perbe fogták, de a fogoly a vádlóhatóságot bíról elismerni nem akarván, Eperjes, Bártfa, Szeben és Lőcse városok tanácsai küldtek ki bírakat s ezeknek ítélete alapján alá kellett vetnie magát a hóhér közreműködésével igen megalázóan végrehajtott nyilvános vezeklésnek.²⁾ 1665-ben Lőcsén egy Novotnick nevű kalapos mester a bíró és a tanács ellen gyalázó szavakat használt. — a városházán bocsánatot kérve háromszor szájára kellett ütnie, egy vasárnapon át kalodában ült s a városi szolga nyilvánosan hirdette szörnyű vétkét. 1582-ben ugyanott egy kapuőr a hatóságot gaz, tolvaj, gonosztevő népnek nevezte, minthogy 14 nap alatt nem vetette magát alá a nyilvános vezeklésnek, az általa használt szavakat reá háritva, örökös becstelenséggel örökre száműzték a városból.³⁾

A hatóság előtt megjelenés alkalmával a szepesi szászkoknak nem volt szabad fegyvert viselniök, a melyik fél fegyveresen jelent meg, elveszítette igazságát.⁴⁾

Ítéleteinek végrehajtására szigorúan ügyelt a hatóság. A ki a reá szabott bírságot lefizetni vonakodott, míg az ítéletnek eleget nem tett, elveszítette polgárjogát.⁵⁾ Legsúlyosabb sors várt azokra, kik a hatóság ítéletét szökés által akarták kikerülni. A mellett, hogy a szökés már magában véve is bűnösséget bizonyított, legcsekélyebb büntetésük volt a száműzés, mint az Selmeczbányán 1408-ban a kicsapongása miatt elzárt Polner Andrással és 1418-ban a börtönből kiszökött

¹⁾ Selmeczi jogk. 18. p.

²⁾ Ungarischer oder dacianischer Simplicissimus etc. Leipzig, 1854. 125. Részletesebben I. »Becsületséítés« cím alatt.

³⁾ A Landesgesetz (Sachsenspiegel) Lib. III. art. 60. alapján.

⁴⁾ Zipser Wilk. 55.

⁵⁾ U. ott. 76.

több polgárral történt. A fogságból megszökött polgár folytonosan ki volt téve a hatóság üldözésének. Wiesner Boldizsár löcsei polgár — mészáros mester — 1617-ben a hatóság és a czéh iránti tiszteletlenség miatt elzárattott. Egyik rokona — Taubrich Burchard — megvesztegette a fogház őrét s a fogoly megszökött. A szerencsétlen őrt halálra ítélték, négy kis gyermekére való tekintetből kegyelmet adva neki, a pellengérenél nyilvánosan kegyetlenül megbotozták és családjával együtt örökre száműzték a városból. Taubrich, a büntetést elkerülendő, öngyilkossá lett a városháza padlásán, hova a poroszlók elől menekült. A megszökött Wiesner királyi kegyelemért folyamodott, mit megnyerve, a kegyelemlevéllel visszatért 1619-ben s előbb a szepesi káptalan, azután a megye közbenjárását kérte ki, majd — bizva a királyi levélben — megjelent Lőcse kapujánál. A bíró rendeletére elfogták, rövid úton halálra ítélték és a királyi kegyelemlevél daczára lefejezték: mert a város falait és sánczait áthágva szökött meg.¹⁾

A tanács tagjai és az egyházi férfiak sem sérthették meg büntetlenül a bíró és a hatóság tekintélyét. Lőcsén 1626-ban egy tanácsúr illetlen és ellenséges szavakkal illetvén a bírót, 25 forint bírságot fizetett. 1653-ban Genersich Melchior tanácsnokot a bíró iránti tiszteletlenség miatt a képviselő testület 200 frt bírságon fölül hivatalától akarta megfosztani, de miután a bírótól nyilvánosan bocsánatot kért, a bírságnak csak felét kellett letennie. Gniesner Illés löcsei prédikátor 1628-ban egyházi beszédében a hatóságot tolvajtársulatnak, szeretetet nem ismerő törvénykovácsolóknak nevezte, töviskoszorúhoz, sőt irigykedő ebekhez hasonlította. Másnap (február 11-én) kelt iratában bűnbánó szívvvel kér bocsánatot a hatóságtól, rágalmozó, a valóságot elferdítő beszédeért, melylyel a hatóság gúnyolására alkalmat szolgáltatott. Viszszavonja szavait, Istentől is bocsánatot remélve vétkeért. Schlegel Kristóf lelkésznek 1648-ban egy hasonló esetben tudtára adták, hogy a jus patronatus a hatóság gyakorolja s ha máskor valami megróni valót talál, azt illő alakban tegye.

A tisztelet és tekintély ilyen magas polczán álló tanács

¹⁾ Lőcsei levéltár: Malenizbuch.

a hatalom birtokában könnyen engedhette volna magát túlzásokra ragadtatni, de eltekintve a hivatalos eskütől s attól, hogy minden tisztviselőt évről-évre választottak s a bizalmat veszített polgárt elejtették, a hatóság visszaélésének szigorú törvények szabtak korlátokat. — A bíró, a tanács tagjai és a város összes tisztviselői más polgárokkal egyenlően tartoztak törvényt állani. Ha valaki a bíró ellen emelt vádat, ez helyét átadta a tanácsnokok egyikének s a hozzá intézett kérdésekre felelni tartozott.¹⁾ A mely tanácstagnak ügyét tárgyalják, az nem vehet részt az ülésen, nehogy jelenléte az ítéletet befolyásolja.²⁾ Bécsűjhely, Gross-Enzersdorff, Grösten és más ausztriai városok törvényei is tiltják a bírónak jelen lennie a tanácsban, mikor ellene vagy általa emelt vádat tárgyalnak.³⁾ A tanács késedelméből eredhető károkért egyedül a bíró felelős.⁴⁾ A kötelességet mulasztó tisztviselőt a képviselő testület vontta felelősségre, vád alá helyezte, elítélte s olykor megfosztotta hivatalától. A hivatalos év leteltével a bíró és az egyes tanácsnokok rendes számadással tartoztak a reájuk bízott gazdasági ágakról. Előbb a tanácsnokok vizsgálták át egymásnak számadásait, majd a tribunok nézték át az összegezett számadást, melylyel nem mindig voltak megelégedve. 1671-ben Lőcsén a képviselőtestület követelte, hogy minden tanácsnok külön terjeszsze elébe számadásait. A tanács — az ősi szokás szerint — csak a kifogásolt tételekre akarta megadni a fölvilágosítást, végre kénytelen volt engedni, de a bizalmatlanságot oly rossz néven vette, hogy a tribunok által aláírt írásbeli fölmentvényt követelt a számadásokról. Körmöczbányán 1572-ben Pruckner bírónak vagyonát 100 frtnyi árvapénz elköltése miatt lefoglalta a Gemein. Lőcsének erdésze 1587-ben a város jobbágyaitól munkabér fejében összesen 5 frt 80 dénárt fölvelt s azt saját használatára fordította, miért törvényesen »hat er sollen zu haut und har gerichtet werden.«⁵⁾ de sokaknak kérelmére kegyelemből a törvénytörő által örökre szám-

1) Selmeczi jog 8. 13. p.

2) Kassa 1404-iki hatósági szabályzata.

3) Arch. f. ö. G. LX. 283. és Arch. f. K. ö. G. Qu. XXV. 29. 101.

4) Selmeczi jog 7. p.

5) Értelmezése a büntetések közt.

ízetett a városból, a tanács által úti költségre adott egy garassal ¹⁾ (Stadtschilling).

A tisztviselők meghírságolására sokkal csekélyebb ok is elég volt. Ha valamely tanácsnok nem jelent meg a hivatalos ülésen vagy elkésett, fizetett egy pint bort. Ha mulasztását hanyagság okozta, szigorúbban büntették. Így 1619-ben Lőcsén Sándor János tanácsnok a tanácsülés idejét elaludta, fizetett érte 5 frtot. A hanyag tisztviselőket a képviselő testület olykor meg is fosztotta hivataluktól, mint az Lőcsén Pobst Frigyessel történt, ki 1648-ban második évre tanácsnokká választatván, minthogy nem járt el az ülésekre, egy tribun vádat emelt ellene a tanács előtt. Midőn többszöri idézés után nem jelent meg magát igazolni, a képviselő testület hivatalától megfosztotta s elhatározták, hogy többé soha sem lehet őt semmiféle városi hivatalra választani.

A képviselő testület (communitas, Gemein) rendszeren 50–100 tagból állott. Ellenőre volt a tanácsnak, mely fölött — mint mondók — bíraskodási joggal is bírt. De a tanács engedélye nélkül s ellenére titkos vagy nyilvános gyűléseket tartania nem volt szabad. Buda 1403-iki privilegiuma a király által behajtható 100 márkát ró az ezzel ellenkezőkre. Besztercebányán évenként ki szokták volt hirdetni ezen tilalmat.

Az erkölesség fölött a fölügyeletben — úgy házi körökben, mint a vallási szertartások gyakorlása körül — a tanácsuraknak jó példával kellett előljárniok. A kor fölfogását jellemzi egy 1592-ki eset. Egy selmeczbániai tanácsnoknak leánya férjhez menve, a törvényesen megállapított rendes határidő előtt gyermeket szült. A bíró a tanácsülésen kérdést intézett: vajjon a leálynak atyja helyet foglalhat-e a tanácsban, mielőtt igazolja, hogy leányának férjhez menetele előtti áldott állapotáról tudomása nem volt. Az atyát csak hosszabb vita után mentették föl a vád alól.²⁾

A templomban a magistratus részére rendszeren külön ülések voltak készítve. Vasárnapon és ünnepeken a bírónak és minden tanácsnoknak bírság terhe alatt és hivatalos öltöny-

¹⁾ Lőcsei levéltár: Maleizbuch.

²⁾ Magistr. prot.

ben kellett az isteni tiszteleten megjeleni. Minden hivatalos ténykedéstől s a közönséget botránkoztató tétől őrizkedni tartoztak. 1619-ben Bretner Pál és Pobst Frigyes tanácsnokok (Lőcsén) nagypénteken a malomban életet mérve ki, közbotrányt okoztak s mi még botrányosabb volt, a malomban malaczpecsenyével jól megvendégeltették magukat. Büntetésül fizettek 2 — 2 fítot.¹⁾

A magistratus tagjainak már külső megjelenésük által is éreztetniök kellett állásuk méltóságát. A tanácsteremben és minden hivatalos működésnél a szabályszerű hivatalos öltönyben jelentek meg. Német nemzetiségű városainkban az természetesen mindenütt német szabású volt s a XVII. század elejéig nem is jutott eszükbe azt mással fölcserélni. Ekkor azonban némelyek vakmerő újításra adták fejüket, miért Lőcse hatósága 1620-ban szükségesnek látta elhatározni, hogy minden tanácsnoknak legyen hivatalos újjas rockja s a ki e nélkül jelenne meg, bírságot fizet. 1622-ben egy bírói napon, a bíró jelenlétében, több tanácsnok nem dugta ki kezét a rock újján, mindenik fizetett — egy pint bort. Sándor János szabályellenes sárga csizmájáért 8 iteze bort, Spillenberger János pedig mert a *tisztességes szokás ellenére* mentében és piros csizmában ment a gyűlésre — 40 iteze bort fizetett.²⁾

A tanácsteremben óvakodniök kellett minden hiábavaló feesegetéstől, dobogástól, lábeszoszogatástól és más hasonlóktól. Mindenki figyeljen a tárgyalás alatt álló ügyre s ha véleményét kérdik, kerüljön minden szószaporítást, szóljon az ügghöz, a mint azt isten tudnia enged. A hivatalos titkot elárulni vagy *közönséges* emberrel hivatalos dolgokról szóba állani nem szabad. Nem hivatalos ember előtt egymásnak ellent ne mondjanak, nehogy a tanács méltósága sértessék. A mit egyszer elhatározott a tanács, azt a képviselők és a közönség előtt körömszakadtáig védeni kell.³⁾

Még a legválságosabb helyzetekben is meg kellett őrizni a hivatalos ténykedés méltóságát. Ilyen volt a hivatalos borkóstolás. A városházak alatt rendezen nagy pinczék s azokban

¹⁾ Straßbüchel der Herrn des Raths. Lőcsei levélt.

²⁾ Ugyanott.

³⁾ Kassa 1404-iki hat. szab.

a város szőlőiben termett jó borok állottak. Minthogy a bor árát a hatóság állapította meg s ezt csak közvetlen tapasztalás útján lehetett alaposan elütni, a kóstolásnál minden tanácsnoknak — még pedig hivatalos öltönyben — meg kellett jelennie, máskülönbén fizetett — egy pint bort. Míg a bíró a pinczében ült, senkinek sem volt szabad elmennie s ha akadt egy-egy gyöngébb fejű úr, ki a nemes versenyt megútna, megszökött aludni, fizetett — egy pint bort. Így járt 1627 február 16-án este Lőcsén Andre János tanácsnok. Az okt. 3-án tartott borkóstolásnál azután végig kiállotta a diésőséget, de megártván neki a hivatalbeli nagy buzgóság, megfélelkezve az illemlről, felgyürkőzött, *köntösét* elől erősen fölhajtotta és ismét fizetett — egy pint bort. Még rosszabbúl járt ugyanott Graub Mátyás, ki a bíró engedélye nélkül fölállott helyéről s mikor el akart menni az asztaltól, lelökött arról egy borral telt poharat, ezért büntetésül fizette a nagy kupát, azaz negyven itcze bort.¹⁾

A tanácsnokon kívül a közönséges emberekkel szemben a tanácsúrnak ügyelnie kellett arra, hogy a tekintélyt bizalmas érintkezés vagy alázatosság által meg ne sértse, mert »qui nimio est humilis, is pro stulto teneatur« és »nimia familiaritas contemptum parit«.²⁾ Még a XVII. században is szigorúan megtartották ezen elvet és 1625-ben Graub Mátyás lőcsei tanácsnok 3 fit bírságot fizetett, mert Kramer Dániel polgár egykori szolgájának, ki szintén polgárjogot nyert már, az utczán kezet nyújtott. Nyilvános alkalmakkor a mértéktelen borivástól s minden illetlen cselekedetektől óvakodniok kellett. Az illetlenség fogalma természetesen sokban eltért mai fölfogásunktól. Illetlen dolog volt, hogy 1617-ben Lőcsén Lang Kristóf tanácsnok nem a hivatalos ruhában, hanem mentében ment Filko úr esküvőjére. 1628-ban 3 tanácsnok a bíró lakodalmán három egymásutáni napon mentében jelent meg, miért mindenik fizetett 3 — 3 pint bort. Nem illett, hogy Windisch Pál tanácsnok egy meleg júniusi napon nyitott mellel ment végig a piacon, fizetett is érte egy pint bort. Putscher Balázs

¹⁾ Straßbüchel id. helyen.

²⁾ Kassa 1404-iki hat. szab.

egyszer mint keresztapa a keresztelésnél nem dugta ki kezét a köntös újján, illetlen viseletéért fizetett — egy pint bort.)¹⁾ A bíró és a tanács tekintélye ellen elkövetett vétség volt az is, ha valamelyik tanácsúr a kereskedésben vagy a piacon vett árút maga vitte haza, mert azért a közönséges emberek megszólhatnak.²⁾

IV.

Közrendőség.

A rendőrségi ügyet a XV. századon át még közvetlenül a bíró és a tanács kezelték. A XVI. században egyes városokban már külön rendőrkapitányt találunk. A felső-magyarországi városok rendszeren négy negyedre voltak osztva, minden negyed 3 - 3 tizenkettőre oszlott. A negyedek élén a »Viertelmeyster«-ek, a tizenkettőkén a »Rothmeyster«-ek állottak. I. Ferdinánd császárnak 1526-iki Stadtordnungja Bécest is negyedekre osztva, minden negyed élére egy »Viertelmeister«-t állít, kinek rendőri teendői közé tartozott egyebek közt felügyelni arra, hogy a negyed lakói, a polgármester és a tanács beleegyezése nélkül, semmiféle gyűléseket ne tartsanak. Ők hirdették ki a tanács határozatait s azokat végrehajtották. Regensburg a negyedeknek megfelelő parochiákra, Köln vigiliákra volt osztva, melyekben az élükön állott rendőri tisztviselő mindig kihirdette a tanács határozatait.³⁾ A tanácsnak közvetlen rendelkezésére voltak a »Wachtmeyster« és a drabantok. Ezek között oszlottak meg a rendőri teendők, mindeniknek hatáskörét külön statutumok szabályozván. A rendőri szabályokat rendszerint időközökben kihirdették, — Besztercebányán Szt. György napkor, — egyes esetekben, például a lakadalmaknál, azt mindenkinek meg kellett vennie, nehogy valaki tudatlanságból kövessen el ellenük kihágást.

Felvidéki városaink részben már a XIV-ik században

¹⁾ Id. Straßbüchel.

²⁾ Kassa 1404.

³⁾ Tomaschek II. 150. és Arnold II. 230.

körülvették magukat falakkal, részben a XVI-ik századnak a török hódítás következtében beállott veszélyei kényszeríték őket falak építésére. Az első csoportba tartoztak az éjszakeleti szab. kir. városok s az alsó-magyarországi bányavárosok,

a XVI. században megerősített Béla-, Libet- és Új-Bánya kivételével — melyek közül Selmeczbányát két. Besztercze- és Körmöczbányát még egy-egy fellegrvár is őrizte. Városaink erődítésével és védelmi rendszerével részletesen foglalkozik a »*Polgárórség és védelmi rendszer*« című fejezet. Itt csak azt említem, hogy a körfalak és erődítmények szoros összefüggésben állottak a városok polgárainak rendőri viszonyaival és életmódjával. Minden városunk mondhatni annyit ért, mennyi ellenállást képes volt veszély idején kifejteni. A XV — XVII. századokat hazánkban az örökös harcok korának nevezhetjük. Giskra és csehei, az oligarchák, a török, az erdélyi fejedelmek és a német katonaság egymásután és egyaránt fenyegették a városokat. Ilyen vészes időkben a város összes jogait, polgárainak jólétét a körfalak és bástyák védték. Csak annyira volt biztosítva a város hatalma, mennyire ágyúik elértek, így nem csak gondos figyelemnek, hanem a kegyeletnek is tárgyai voltak az erődítmények. A monda szerint Romulus megölte Remust, Attila Budát, mert az általuk alapított város épülő falait gúnyosan átugrották. Városaink hatóságai megölték a polgárt, ki elég vakmerő volt a falak szentségét megsértve azokon átszökni. Bécsnek 1454-iki tűzrendőri szabályában említik, hogy a ki a falakon át kimegy vagy bejön, súlyos testi büntetést kap. A tilalmat áthágót mindenki köteles följelenteni, a följelentő kap 1 forintot, a ki pedig a följelentést elmulasztja, súlyos testi büntetés az osztályrésze.¹⁾ Nálunk a büntetések sokkal szigorúbbak. Fentebb említettem Lőcse hatóságának Wiesner Boldizsár ellen 1619-ben a város falain át eszközölt szökése miatt követett eljárását. 1630-ban Has János festőlegény a fogházból megszökött s a város faláról részeg fővel csodálatos módon sértetlenül ugrott le. Az ítélet szerint a falon átmenés által a város szabadságát és a polgári békét megzavarta, miért halált érdemelt. Szüleinek és előkelő

¹⁾ Tomaschek II. 86.

rokonainak kérésére, 14 napi fogház után 60 frtnyi pénzbírságot fizetve, szabadon bocsátották.¹⁾

A város kapuinak kulcsai, kulcsai voltak a város jogainak és szabadságának, miért is azokat mindig a legnagyobb gonddal őrizték. A kapitány vagy két tanácsnok — a kulcsos urak, die Schlüsselherrn — személyes felügyelete alatt napfelkelte előtt egy órával kinyitották, napnyugta előtt egy órával becsukták a kapukat. A kapuzárás idejét harangszóval vagy dobszóval hirdették s az elkésett polgárokat nem a főkapukon, hanem rendszeren csak valamelyik mellékkapun bocsátották be.²⁾ A bíró volt rendszeren minden zárt városban a város kulcsainak fő őre, mint ilyen, szigorúan büntette a mulasztást elkövető tanácsnokot. Greff Lőrincz lőcsei tanácsnok egyszer a rendes időben kinyitni s egyszer becsukni feledte el a reá bízott kaput, az első mulasztásért 2, a másodikért 20 firt bírságot fizetett. A kapitány vagy az őrmester minden őrváltásnál jelen volt. A város által rendszeren fizetett kapuőrök minden rendű és rangú idegent pontosan kikérdeztek kiléte és utazásának célja felől, a gyanúsakat bejelentették a bírónak, koldusokat, csavargókat nem eresztettek be. Vásárok alkalmával minden célú egy-két mestert rendelt ki a kapuőrök és városi drabantok támogatására s a czéhszabályok egyenesen ezen célból rendelik, hogy minden mesterré avatandó szerezzen magának kellő fegyverzetet.

A fizetett drabantok mellett a polgárok is nagy gondnal ügyeltek a közrend fentartására. A viertelmeisterek számot tartották a negyedek polgárságát, meghatározott időközökben megvizsgálták minden polgárnak fegyverzetét, a rendetleneket megbüntették. Éjjel, a fogadott őrségen kívül, polgári őrség — a hatósági személyek ellenőrzése alatt — végezett őrzásokat. Palermóban a külön ezen célú szolgáló »magistri xuterii«.³⁾

A városok kivilágítására még nem gondoltak. Sehnezbányán a XVII. század elején kezdték az utcáknak világítását, mikor a hatóság azon célra 130 lámpát csináltatott.

¹⁾ Lőcse. Malefizbuch.

²⁾ Beszterceb. 1577. — Simplicis. 57.

³⁾ Brüneck 30.

Más városaink még akkor sem tartották azt szükségesnek s azon általános szabály mellett, hogy a kit esteli 9 órán túl az útczán járni talál a rendőrség, azt reggelig kísérje be, — fölösleges költsékezés is lett volna a világítás.

Németország városaiban általában mindenütt volt »Wein-, Bier-, Wacht-, Feuer-, Raths-, Bürgerglocke« néven ismert harang, melylyel esti 9 órakor jelt adtak a kapuk becsukására és minden mulatságnak beszüntetésére. Regensburgban (1320) a ki a harangszó után az útczán égő lámpa nélkül ment, 60 pfenniget fizetett. 1381-ben elhatározta a tanács, hogy a »Bierglocke« után a házi gazda ne engedjen vendégeinek se inni, se játszani és 1392-ben egy polgárt, ki a tilalom áthágása miatt reá rótt bírságot lefizetni vonakodott, három fal-orozzat (Mauerzinne) építésére ítélte. Strassburgban csekély megszakítással egymásután háromszor harangoztak. A ki a harmadik »Wachtglocke« után a koresmában ült, ivott, játszott, 1 font Pfenniget fizetett. Ulmban az első »Rathsglocke« után senkinek sem volt szabad lámpa nélkül az útczán járnia, a kit a harmadik harangozás után lámpával vagy a nélkül — az útczán értek, bekisérték és a legközelebbi tanácsülésig elzárták. A patricius, kinek kapuját az első harangszó után nyitva találták, fizetett 10 schillinget, a czéhbeli 5-öt. A koresmárosoknak megtiltották az első harangszó után ülő vendégeiknek többé bort adni, a második után már a házból sem adhattak ki, a harmadik után be kellett a koresmát zárniok. A rendelet ellen vétő koresmáros a város javára 10000 darab építőkövet szolgáltatott, a vendég 10 schillinget fizetett. Később megengedték a koresmákat 10 óráig nyitva tartani.¹⁾ Egerben (Csehország) a »Bierglocke« után a koresmában talált vendég 5 garast, a koresmáros minden vendég után ugyanannyit fizetett. Az útczán talált polgár és mesterlegények bírsága 5 garas. Kilencz óra után csak annak volt szabad kint lennie, a ki ura dolgában járt el.²⁾ Palermóban még kötve se hittek annak, a kit a harmadik harangszó után az útczán fogtak. Ha az illető tisztességes jó hírű polgár volt is, akár lámpával ment, akár a nélkül,

¹⁾ Arnold II. 279—280.

²⁾ Arch. f. ö. G. LX. B. 1. II. 47.

az éjjeli örök egyike elkísérte oda, hol állítólag családja ügyeiben dolga volt, azután visszakísérte házáig. A cseléddel ugyanaz történt s a kísérő ör megkérdezte a gazdát, vajjon csakugyan ő küldte-e ki cselédjét? Ha nem, a cselédet egy napra elzárták, a járását igazolni nem tudó polgár fizetett 4 tarenunot.¹⁾

A záróra megtartására nálunk is szigorúan ügyeltek. Egyes városainkban a polgári eskübe foglalták, hogy a polgár házában a rendes időn túl időzést, lármát, tobzódást, játékot megtűrni nem fog.²⁾ A kocsmárosok és az italmérési joggal bíró polgárok esti 9 óraker kötelesek voltak helyiségeikből távozásra szólítani vendégeiket; bort, sört kimérniök azontúl nem volt szabad. De különben még magánkörben sem volt szabad éjjel a kiszabott órán túl a városban és környékén evés, ivás, multság, játék és zene mellett tölteni az éjszakát. Az az ellen vétők pénzbírsággal, sőt testi fenyítéssel is sújtattak.³⁾ E szabályzatnak városainkban elterjedtségét mutatja az is, hogy Nagy-Szebennek 1652-iki szomszédsági szabályzata megengedi a szomszédoknak a játék- és időtöltés céljából összejövetelt, de a hol 9 órán túl időznek, a házi gazda a város javára büntetésül fizet egy akó bort.⁴⁾

A drabantok és az éjjeli polgárőrség a záróra után sorra járták a kocsmákat és más italmérési helyiségeket, az ottan talált mulatókat kiutasíták s a fölszólításnak nem engedőket elfogták. A magánházakba is bemehettek, a zárórán túl főnlvőket a lefekvésre figyelmeztetni. 1596. szeptember 28-án este Lócsén Schmied Boldizsár polgár a vásár alkalmával bement Brewer Bruno házába, hova négy Kiszely testvér szállott éjszakára s a még főnlvő testvéreknek parancsolta, hogy feküdjenek már le. A házból kiüzetve, föllármázta az őrséget, hogy őt a magyarok meg akarták ölni. Erre a polgárőrség néhány tagja fegyveresen nyomult a házba s a dulakodás közben két Kiszely testvér megsebesült. Másnap -- vizsgálat

¹⁾ Brüneck 39.

²⁾ Beszterczeb. 1577.

³⁾ Körmöczb. 1537. — Eperjes XVI. század.

⁴⁾ Kolosvári S. és Óváry K. Corpus statutorum Hungariae municipalium. Budapest, 1885. I. köt. 565.

után — kitűnt, hogy Schmied, *nem levén örségen*, jogtalanul szólt be a házba; a vérengzés jogtalan földidézése miatt lefejezték.¹⁾

Szabad királyi városaink a XV—XVII. században nagy kereskedő helyek. A városban megfordult idegenek nagy száma daczára sehol sem voltak rendes vendégfogadók, hanem minden polgár háza be volt rendezve jól jövedelmező vendéglátásra. Az idegenek mind magánházakhoz szállottak, miért is igen érthető a hatóságoknak irányukban tanúsított elővigyázati intézkedése, mely szerint minden gazdának beszálló vendégét kiléte, utazásának célja felől kikérdeznie s a 3 napon túl házánál időzöt a hatóságnak okvetetlenül, a gyanúsakat azonban azonnal be kellett jelentenie, az idegenek tetteiért felelős, s a reájok való fölügyeletre esküvel levén kötelezve.²⁾ Épen így Kulbban (Ausztria), ha egy foglalkozás nélküli idegen, ismeretlen ember három napon át tartózkodott a városban, a bíró kikérdezhetette kiléte, foglalkozásmódja felől s a nyert válasz után a tanács belátása szerint bántak el vele.³⁾ Ha valakit összeesküvésen, a király vagy az állam elleni törekvésen érnek, azonnal elfogva, át kell adni a hatóságnak.⁴⁾ Kassa statutumai szerint pedig »minden gazda, ha az ő szállójának a város szokását (törvényeit) meg nem mondja és az az ellen vétkezik, a gazda egy gira ezüsttel büntetessék meg.⁵⁾

A polgárok között a jó egyetértést törvények, statutumok és czéhszabályok rendelik és tiltják a városi békének megzavarását. Békeszegés — Friedebruch — alatt értendő általában minden önbíráskodás. A »Burgfriede«, »Stadtfriede«, »Kaisersfriede« különböző nevű, de egyértelmű fogalmak. A százszok régi törvénykönyveiben a békeszegésnek (Friedebruch) két módját találjuk. Ha a polgárok közt bármiféle ok miatt verekedés keletkezik s a hatósági személyek a verekedők közé lépve békét parancsolnak, de a szenvedély által elvakított felek reájok nem hallgatva folytatják a vere-

¹⁾ Lőcsei Malefizbuch.

²⁾ Beszterceb. XVI. század eleje és 1577.

³⁾ Arch. f. K. ö. G. Qu. XXV. B. 102.

⁴⁾ Kőrmöczb. 1675.

⁵⁾ Jus Civile Cassoviensis de libertatibus cap. 32.

kedést, sőt a beavatkozó bírót vagy más hatósági személyt is megsebesítik, békeszegést követnek el.' A fölöndült állapot mentségül szolgál s az ily békeszegésért a tettes soha sem bűnhődik halállal, hanem a sértés minősége szerint, pénzbírsággal, fogsággal vagy száműzetéssel. Ha veszekedés közben parancsol békét a bíró s parancsa után kezd valaki verekedést és e közben sebesül meg a közbelépő hatósági ember, a verekedést kezdő békeszegő fejeztessék le.¹⁾

Bécsnek 1340-iki »Handfest«-je a békeszegésnek más módjával ismertet meg, mondva, hogy ha a hatóság megtudja, hogy két polgár egymással haragban van s egyik a másik ellen leselkedik, békét parancsol közöttük s a békét megszegőt büntetés végett átszolgáltatja a császárnak.²⁾ Worms-nak Rótszalkáli Frigyes császár által 1156-ban adott fölszabadító levél alapján keletkezett »Stadtfriede«-je következő pontokból áll: 1. A városi béke határán (értve a város egész külső határát) belül a polgárt senki sem kényszerítheti párviadalra. 2. A ki mást rágalmaz, tisztázza magát saját esküjével vagy fizet a rágalmazottnak 20 solidust, a bírónak 10-et. Ha 14 nap alatt nem fizet, »verliert er Haut und Haar«.³⁾ 3. A ki mást meg-rabol, megver vagy megsebesít, kezét veszíti. 4. A gyilkost lefejezik. 5. A ki másnak vagyonában kárt tesz vagy házába betör, békeszegésért bűnhődik. — Ezekben fölsorolva látjuk a békeszegés eseteit. Minthogy a polgárok egymással szemben a békét nemcsak a város határain belül, hanem az egész birodalom területén megtartani tartoztak: a »Stadtfriede« azonos volt a »Kaisersfriede«-vel. Egerben (Csehország) békét parancsolni jogában állott a bírónak, egy tanácsosnak, két »Schöffen«-nek vagy kettőnek a külső tanácsot képező harminczhatok közül. Az első parancsra nem egedelmeskedő polgár 5 font schillinget fizet, a bírság emelkedhetik 10, 30, 100 fontig is, sőt a békeszegőt halállal is lehet büntetni.⁴⁾ Alsó-Ausztria városai ugyanezen szabályt alkalmazták, így Elsben 1487-ben Irrig és

¹⁾ Schöppen Urtheile zu Leipzig. — Sachsensp. Lib. III. art. 8.

²⁾ Tomaschek I. 115.

³⁾ Ezen nálunk is szokott büntetés magyarázata a »Bűnök és büntetések« czím alatt.

⁴⁾ Arch. f. ö. G. LX. B. 1. H. 40.

Tyboldt polgárok a bíró által parancsolt béke megszegéseért 5—5 fontot fizettek, Gyglas mészáros pedig 10 fontot.¹⁾

Hazai városaink régi jogkönyveiben mindenütt föltaláljuk a békeszegésről szóló intézkedéseket. A budai jog szerint, ha két vagy több egyén egymással ellenséges viszonyban él, a hatóság megparancsolja nekik, hogy a város békéjét meg ne zavarják, s a ki ellenfelét szóval támadja meg, kezét veszíti, a ki tettelegességre vetemedik, fejét játszotta el. A hatóságnak azonban joga van a büntetést pénzbírságra változtatni, mikor a tettes kezét 10 márkával, fejét pedig 32-vel válthatja meg.²⁾ A szepesi szászoknál, ha a perben álló felek valamelyike a másikat szóval vagy tettel megtámadja, békeszegést követ el. A szóbeli támadásért jószágán, a tettelegességért testén bűnhődik.³⁾ Selmezbánya joga szerint, a ki a bíró által parancsolt békét kihívóan nyilvános támadással megszegve, valakit megsebesít vagy megöl s azt jámbor emberek vagy egy esküdt ember tanúságával igazolni lehet — életét veszíti. Ha azonban a békeszegésre ellenfelének gonosz szavai által ingereltetett, a hatóság belátása szerint másképen bűnhődik.⁴⁾ Más hazai városaink legtöbbször ezen felsorolt jogkönyvet használván, azonosan határozták meg a békeszegés fogalmát s büntették a békeszegőket. Németországnak nemcsak a Sachsenspiegel, a magdeburgi és lipesei jogkönyveket használó városai követték a miéinkével azonos eljárást, más helyeken is föltaláljuk ugyanazt. A bécsi codex határozza, hogy ha egy polgár a másik iránt gyanús szándékkal viseltetik s a bíró a közbéke érdekében békét parancsol neki, azt megszegve, büntetése a hatóság kegyelmétől függjön.⁵⁾

A békeszegésre büntetésül leginkább alkalmazták a száműzést. Selmezbányáról 1368-ban egy ízben 2, 1372-ben ismét 2 polgár száműzetett az esküdtek által parancsolt béke megszegéseért. 1392-ben Saurüssel Györgyöt, mert a városban zavargást szított, melynél egy esküdt embert megöltek és a

¹⁾ Arch. f. K. ö. G. Qu. XXV. 132.

²⁾ Ofner Stadtr. 226.

³⁾ Zipser Wilk. 89.

⁴⁾ Selmecezi jogk. 33.

⁵⁾ Wiener Cod. id. Lichner és Michnay. Ofner Stadtr. 129. 1.

birót megsebesítették, örökre száműzték. 1404-ben Karsner E. megígérte a grófnak, hogy Nustkorb Andrással egy meghatározott időn át békében fog élni, de szavát megszegve, ellenfelét a kikötött béke tartama alatt megtámadta és megölte, miért száműzték.¹⁾ Ez eset arra látszik mutatni, hogy a viszálykodó felek közt a hatóság a per eldöntéséig igyekezett föntartani a békét. Ezt bizonyítja a szepesi szászok törvénykönyvének idézett helye mely a békeszegés büntetését azon esetre állapítja meg: »wen zwey mit einander stehen im Rechten«. A fegyver viselése ősi szokás városaink polgárainál, a mi a sérelmek megtorlását igen megkönnyíté s hajlandóvá tette őket a saját ügyükben erőszakosan bírászkodni. Azért, ha valakinek mással valami elmérgesedett ügy miatt (umb hefftige ding) dolga van a hatóság előtt, vádló és vádlott hatodmagukkal s fegyver nélkül tartoznak megjelenni. A ki fegyvert hoz, már e miatt elveszíti ügyét.²⁾ A büntetésekből úgy látszik, hogy a perlekedés következtében támadt sebesítés és emberölésnél a bíróság a per tartama alatt mindig föltételezte a szenvedélyt s ezt enyhítő körülménynek véve, nem büntette oly szigorúan, mint a más alkalommal elkövetett hasonló vétket.

A békeszegés megelőzésére mindenütt alkalmas elővigyázati intézkedésnek tartották az ártalmas eszközök és a fegyverviselés korlátozását. Az idegenekkel szemben alkalmazott szabályokat már láttuk. Bécsben az övben, a csizmaszárban vagy máshol elrejtve viselt hosszú késért, úgynevezett »Stechmesser«-ért a bíróság a bírónak és a városnak fizetendő 10—10 font pfennig vagy egy kéz. Ha egy polgár a másik ellen újjal támad, a tanács belátása szerint bűnhődjék, ha az elfogatásnak ellentáll, bármi történik vele, azért senki sem felelős.³⁾ Strassburg 1249-iki »Stadtrecht«-je a »Spitzmesser«-t elrejtve viselővel, mint gonosztevővel rendel elbánni. Regensburgban 1306-ban eltiltották csákánnyal, baltával járni. Az 1320-iki rendelet szerint pedig senkinek sem szabad hegyes, háromélű és kiélesített kardot, pánczelt, sisakot, sodronyból készült keztyűt viselnie. A patricius a szabályellenes késért

¹⁾ Kachelmann id. műve 106—108 l.

²⁾ Zipser Wilk.

³⁾ Tomaschek I. 12. 47. 113.

vagy kardért 60 pfenniget fizetett, az alsóbb rendűtét összetörték. A kinek kardot nem szabad viselnie, annak tilos volt welsi vagy *magyar* hegyes kést hordania. A viselni megengedett kések hosszát a piacon a toronyba ezen czélra befalazott mértékhez kellett mérni.¹⁾ Gentben 60 lira bírsággal vagy egy kéznek elvesztésével büntették a tiltott fegyverek hordását.²⁾

A város békéjét az útczán nyilvános támadás által megszegőkre szabottnál sokkal szigorúbbak a házi tűzhelyen elkövetett békeszegést megtorló törvények. A házon békeszegést, »*Heimsuchung*«, a ház valamely lakójának otthon erőszakos fölkeresése által lehetett elkövetni. A »*Heimsuchung*« a leg súlyosabb rendőri kihágások egyike. Ha valaki ellenségét saját házában megtámadja s ottan azt vagy családja valamely tagját vagy cselédjét megsebesíti, megöli, — tettéért fejével bűnhődik. A megtámadottnak föltétlenül joga van saját házában támadóját megölni s »a megölt hatalmaskodónak vére elvész és annakutána annak a testét a hóhér a lova farkára kösse és az akasztófa alá hurczolja és ott kerékre vesse. És annak se szülői se pedig atyafiai soha vérént nem kereshetik, sem a háznak gazdáját pörbe nem foghatja, sőt örökké való elfelejtésben marad«, mondja a kassai jog.³⁾ Egyezik ezzel Buda statutuma, mely az előre föltett szándékkal mást saját házában megsebesítőt vagy megöltöt a gyilkossággal egyenlően keréketörésre ítéli.⁴⁾ Az elmenekült hatalmaskodó ellen a gazda házában sérelnét tanúkkal igazolja. A budai jog szerint a vádló hatodmagával tanúskodván, igazolja a vádat s a tettes életét veszíti.⁵⁾ Selmezbánya joga és a tárnokjog két szemtanú bizonyosságát elegendőnek tartják a tett helyén elfogott »*heimsucher*« lefejeztetésére. A békeszegő azonban fejét 32 márkával megválthatja a sértettől s a bírónak is ugyanannyit fizet. A tett helyén el nem fogott vádlott csak hetedmagával letett eskü által menekül a vád alól, ha azonban fölkeresett ellenfele nem

¹⁾ Arnold II. 276—279.

²⁾ Warnkönig II. Urkundenbuch 30.

³⁾ Jus civ. Cass. tract. II. tit. 17. — Jus tav. cap. 78.

⁴⁾ Ofner Stadtr. 229.

⁵⁾ U. ott. 159.

vádolja erőszakos tetteleiségről, saját esküje elegendő a vád megdöntésére.¹⁾ A szepesi szászoknál is szabad volt megölni a házra-támadót, de ha az megmenekült, csak a bírónak fizet 3 ezüst márkát. Büntársai egyenkint ugyanannyit fizetnek s míg azt le nem tették, polgári jogaikat nem élvezhették.²⁾

Németország valamennyi jogkönyvében is kifejezésre jut azon elv, hogy a polgárnak háza legyen az ő erős vára, melyben nemcsak a tulajdonos és övéi, hanem mindenki, a ki oda menekül, teljes biztosságot találjon. Az elv föntartása mellett többé-kevésbé szigorúan büntetik a házi béke megzavaróját. Bécsújhely törvénye mondja, hogy a ki másnak házába a gazda becsületét vagy személyét sértő szándékkal megy, azt a tulajdonos maga vagy cselédei, vagy szomszédai segítségével büntetlenül megölheti.³⁾ Kulbban az éjjel másnak házában talált idegent a bíróhoz kellett vinni; ha az bekísértetésének ellenszegült, a gazda vagy cselédje felelősség nélkül megsebesíthette, megölhette. Ha valaki a házba menekülő után fegyveresen bemegy, még ha a gazdának rokona vagy barátja is, a bírónak és a városnak fizet 5—5 font pfenniget; ha a tulajdonost, övéit vagy a menekültet megsebesíti, peinlich — a kiegyezés lehetőségének kizárásával — jobb kezének levágatásával bűnhődjék. Onvédelemből büntetlenül lehet megölni a betörőt. Weidhofen, Amstetten s a többi ausztriai városok is így jártak el. Holenburg és Schönberg szokása szerint az ablakon leskelődőt a háziak háromszor szólították eltávozásra, ez után bizvást leüthették, leszúrhatták. Az utóbbi helyen szokás volt, hogy a leskelődőt leszúró gazda kiment házából, a megöltnek sebére tett 3 pfenniget s ezzel minden büntetéstől megváltotta magát.⁴⁾ Freiburgban a ház tulajdonosának a házára törő megölésére elég jogczím volt kimutatni, hogy a megöltnek már egyszer megtiltotta házába lépnie, s az ezen tilalom daczára ment be.⁵⁾ Bécsben a ki másnak házára fegyverrel támadt, annak háza, ha volt, elvétetett vagy 30 talen-

¹⁾ Selmezb. jog. 29. Jus tav. 74.

²⁾ Zipser Wilk. 30.

³⁾ Arch. f. ö. G. LX. B. 1. H. 198.

⁴⁾ Arch. f. K. ö. G. Qu. XXV. 114. 59. 84. 45. 155.

⁵⁾ Zoepfl 948.

tumon válthatta azt meg, — ha nem volt háza, se 10 talentuma, mivel bűnét megváltaná, kezét vágták le. A házratoréssel vádolt ötödmaga esküjével tisztázhatta magát, eskütársakat nem találva, a vádlónak és bírónak fizetett 2 — 2 talentumot. Ha valakit megsebesített, az előbbi bírságon felül kezét 4 talentumon váltotta meg. E törvénynek a XVI-ik században is általános érvényét látjuk I. Miksa császárnak 1517-iki, Bécs régi törvényeit megerősítő oklevelében, hol a régi törvényt az által teszi szigorúbbá, hogy a házra törőt a bíró és a sértett fél javára külön-külön fizetendő 3 — 3 talentum (font pfennig) fizetésében és az esetleg megsebesítettnek gyógyítási költségeiben rendeli elmarasztalni. A fizetni nem képes sértőnek keze vágassék le, ezt azonban a sértett elengedhette s ezen esetben azt a bírónak nem volt szabad végrehajtania.¹⁾ Gent és Brügge flandriai városok törvényei a házra törőt 10 librában marasztalták el. Ugyanezen oltahuat kiterjesztették a hajókra is.²⁾

Az ellenfélnek saját házában fölkeresését törvényesen megengedve találjuk a perdöntő bajvívás esetében. Itten nagy eltérés van Németország városainak jogaitól. Míg Worms, Regensburg, Ulm, Bécs stb. városok polgárainak gyökeres joga, hogy őket párbajra ítélni nem szabad: városaink német polgárai, talán a magyar nemzet bevett lovagias szokásának hatása alatt, a párbajtól nem idegenkednek, sőt azt törvénynyel szabályozzák. A szepesi szászok, kik különben mindenben követték a Sachsenspiegelben megállapított törvényeket, a párbaj kérdésében lényegesen eltérnek ettől. Emez ugyanis a párbajt, sőt általában a lovagjátékokat is annyira büntetendő cselekménynek minősíti, hogy az elesett féltől a temetőben eltemettetést megtagadja.³⁾ Ezt látszik követni a budai jogkönyv, mely a párbajt — minthogy az mind a vívók, mind az azt megítélők lelki üdvösségére igen ártalmas — semmiképen nem tartja megítélendőnek, de a kihívottat arra utasítja, hogy a törvénytől keressen menedéket.⁴⁾ IV. Béla királynak Buda

¹⁾ Tomascsek II. 126.

²⁾ Warnkönig II. Urkundenbuch 15. 87.

³⁾ Sachsensp. Lib. I. art. 20. glossa.

⁴⁾ Ofner Stadtr. 337.

részére 1244-ben adott szabadságlevele is tiltja a párbaj megítélését a polgárok ügyeiben. Nagy-Szombatnak 1238-iki privilegiuma is eltiltja a városiaknak egymás közt vagy idege-
nekkal párbaj útján intézni el ügyeiket. A szepesi szászoknak törvényei és Besztercebányának 1255-iki kiváltságlevele nemcsak megengedik a párbajt, hanem azt részletesen szabályozzák.¹⁾ Besztercebánya polgárainak csak karéjos alakú pajzs-
szal és karddal a *szász modor szerint* volt szabad vívniok. Csak akkor, ha más állásban, méltóságban levő külső urakkal vagy nemesekkel volna párviadaluk, dönti el a király bírósága, vajjon a párbaj magyar vagy szász szokás szerint lesz-e meg-
ejtendő.²⁾ A párbajnak szász modora pedig következő volt: Ha fölmerült szüksége annak, hogy a királyi városokban vagy a mezővárosokban (in Stetten oder in margkten) vagy a falu-
kon szepességi illetőségű (das sie landtleuth seinth) — természetesen szász eredetű — lakók közt harcra kerül a dolog, a felek keressék föl egymást este vagy reggel otthon a házban, vagy udvaron s jelenjenek meg a meghatározott helyen. A párbaj mehet életre-halálra vagy könnyű sebesítésre (umb eynn toten oder umb ein kamper wunden). A vívó felek, ősi törvény szerint, saját pajzsukkal és fegyverökkel (Kolben, buzogány?) jelennek meg. A kihívottat talpától feje tetejéig megmérték egy rúddal s azzal két kört csinálva, ezekbe állították a vívókat. A melyik fél küzdelem közben kilépett kijelölt köréből, azt legyőzöttnek tekintették. Ha a mindketten egyszerre léptek ki, helyökre visszaállíttatva, újra kezdhették a harcot. A kinél a törvény által előírtnál egyéb vagy másféle fegyvert találtak, ügyét veszítette. A párbajnál a kerület grófjának s két esküdt bírónak okvetetlenül jelen kelle lenniök. Ezek a nézők előtt kihirdették, hogy a vívók egyikét sem szabad semmiképen sem segíteni s ha valaki valamely félnek segítségére menve a körbe lép, fejével lakol, az pedig, kinek segíteni akart, legyőzöttnek tekintve, ügyét veszíti. A körből kilépés már legyőzöttté tevé a vívót. Ekkor a további küzde-

¹⁾ Melyik jog volt fontosabb, az-e hogy vívhattak, vagy hogy attól eltiltattak, annak megítélését közjogi íróink döntték el. L. Pesty Fr.: A perdöntő bajvívások a magyar közjogban stb.

²⁾ Beszterceb. levélt. fasc. 1. Nr. 7. Ipolyi id. műve. 27. lap.

lemnek abban kellett maradnia s a győző ellenfelét nem üldöz-
hette. Ha ezt tette s ellenfele valakinek házába menekült és
üldözője utána rohanva, megsebesíté, a gróf részére fizet 10
márkát, ha megölte, becsstelennek nyilvánítva lefejezték. A
megsértett háznak tulajdonosa vagy cselédjei védelemükbe
fogadhatták a menekült s a házi szentély menedékjogát meg-
sértő üldözőt a házban büntetlenül megölhették.¹⁾

A házak menedékjogát más üldözések esetében is védik
a törvények. Így a budai jog szerint, ha valaki mást üldözve,
egy idegen ember házának küszöbén túl fegyveres kézzel üldözi,
méltó a halálra. Ha az üldözött saját házába menekül s
üldözője oda utána megy, kerékbe töressék.²⁾ Éjjel a házban
vagy udvaron talált idegen embert a gazda vagy cselédjei
szintén büntetlenül ölheték meg, habár az talán a legcseké-
lyebb rossz szándékkal sem volt a háziak iránt.³⁾

A ház békéjének ezen szigorú oltalmazása mellett s
tekintve az alaptalanul vádolókra szabott szigorú büntetéseket,
igen sajtáságos a szepesi szászok törvénye, mely a bíró tudtá-
val megengedi, hogy a kárvallott az általa gyanúsítottaknak
házában keresheti ellopott jószágát. Ha azt megtalálja ottan,
a bíró tudtával azonnal elveheti, ha pedig nem találta meg,
gyanusító kutatásáért elmarasztalni nem lehet.⁴⁾

A kerített helyek: kertek, szőlők, a házzal egyenlő oltal-
omban részesültek. A ki másnak elzárt kertjébe éjjel vagy
nappal bement s a tulajdonos vagy cselédje által megsebesít-
tetett vagy megöletett, sem maga, sem övéi nem követelhettek
érte elégtételt. Az elmenekült tettes akasztófát érdemelt.⁵⁾
Kassa törvényei szerint, ha valaki másnak kertjéből, szőlőjéből
gyümölcsfát kiásva, azt ellopja, reá bizonyosodván, a tolvaj
pellengérhez kötöztessék és egyik keze tókéhez kötöttetvén,
elvágassék, mások példájára.⁶⁾

Ha nem hajtották is végre szigorúan ezen törvényeket, a

¹⁾ Zipser Wilkühr. 58. 54. 31. p.

²⁾ Ofner Stadtr. 229.

³⁾ Zips. Wilk. 32.

⁴⁾ U. o. 33.

⁵⁾ U. ott. 34.

⁶⁾ Jus civ. tract. 2. tit. 60.

napjainkban csak kisebb rendőri kihágást képező virág- és gyümölcslopásra szabott büntetéseknek igen szigorú példáit találjuk. Lőcsén 1580-ban egy legény egy kertben okozott kárért nyilvánosan megbotozva kiutasított a városból. 1614-ben egy kocsist körtelopáson értek egy kertben, nyakába akasztották a lopott körtét s 3 napon át ült nyilvánosan kitéve a piac közepén álló rácskalitkában, azután a hóhér által a szokásos szégyengarassal megajándékozva örökre elűzetett a város területéről. Ugyanazon évben egy asszony 9 szál rozmaringot lopott egy kertből, minthogy a tettes áldott állapotban volt, elengedték neki a »Stadt-Schilling« büntetést, csak számúzték.

Külföldi jogkönyvekben nem találjuk a mezei rendőrségnek ily szigorú kezelését, noha mindenütt érzékenyen büntetik a kihágásokat. Gross-Enzersdorfban (Ausztria), a ki másnak a mezőn levő ekéjét, sarlóját vagy más szerszámját elvitte és azt a kellő időben nem tette vissza helyére, a kár megtérítésén felül fizetett a bírónak 72 pfenniget. A kerített helyen levő fának kivágása, megrongálása, a kár megtérítésén felül, testi büntetést vont maga után.¹⁾ Noto (Szicília) törvénye szerint bekerített helyre, u. m. kertbe, szőlőbe, a tulajdonos engedélye nélkül bemennie senkinek sem szabad, a tilalmat áthágó vádlott 1 »augustale«-t (császári arany?) fizetett és kártérítéssel tartozott.²⁾

A házon elkövetett békeszegésen kívül volt még a vásári béke megszegése.

V.

Vásári rendőrség.

Városaink polgárai leginkább iparral és kereskedéssel foglalkozva, mondhatni egyedüli képviselői és főntartói voltak hazánkban ezen foglalkozási ágaknak, melyeknek előmozdítására középkori királyaink vásártartási és árúmegállítási

¹⁾ Arch. f. K. ö. G. Qu. XXV. 35. 112.

²⁾ Brüneck : 74.

privilegiumok adományozása által igen sokat tettek. A XIII. század közepétől kezdve egymásután következtek ezek s minden jelentékenyebb közlekedési útra eső szab. kir. városunk bírt áru megállítási joggal. A napjainkban uralkodó szabad kereskedelmi rendszer szempontjából tekintve azt, természetesen joggalannak látszik, hogy valaki árúit egy útjába eső helyen lerakni s azokat az illető város polgárainak, mint kizárólagos vevőknek, eladni kénytelen legyen; de a XIII—XVII. századok közlekedési és politikai viszonyainak szempontjából nézve, e rendszer sok tekintetben üdvösnek mutatkozik. Itt első sorban az erkölestörténeti oldalt tartva szem előtt, nem bocsátkozom a kereskedelem fejlődése történetének méltatásába.¹⁾ Eltekintve attól, hogy királyaink az említett privilegiumokkal — mint minden alkalommal mondják — azért adományozták meg a városokat, hogy ezek lakóinak száma mindinkább szaporodjék: a városi lakók megélhetése, anyagi és szellemi jólétük fejlődése tették szükségessé azokat, valamint az egyes városok által alkotott vásártartási szabályzatokat is.

A régmúlt századok nehézkes és a legtöbb esetben veszélyes közlekedési viszonyai között bármely város kereskedőire nézve nagy előny volt az, hogy árú eladása és újak beszerzése végett nem kelle hetek, sőt hónapokon át tartó utazásokra vállalkozniok, de fele- vagy annál is rövidebb útjokban a depositoryalis helyre, biztos piacra vitték árúikat, különösen mikor arról is biztosak voltak, hogy ottan más távol vidék vagy ország terményeit és árúit megkapják. Időben, fáradságban és úti-költségben megtakaríták azt, a mit az egy helyhez kötött kényyszerű eladás és vétel következtében netalán vesztettek volna. De hajdan az egyes árúk ára nem volt annyira itéve a kínálat és kereslet közti viszony ingadozásának, mint napjainkban. Nem egyes eladók és vevők, de még nem is egyes városok hatóságainak önkényétől függött az árúk árának meghatározása, hanem az egyes vidéki városok szövetségének gyűlése vagy a város és az azt környező megye hatóságainak

¹⁾ Utalom a szíves olvasót Horváth Mihály: Az ipar és kereskedelem története a 3 utolsó században. Kisebb tört. munkák. III. köt. Pest. 1868.

egyetértően hozott határozata, a limitatio, állapította meg mindennek az árát, melyen alúl, sem felül nem lehetett eladni vagy vásárolni s így az árumegállító helyen jövő-menő kereskedők a zsarolás és csalatkozástól meglehetősen védve voltak. Emelték a biztosságot a czéhek szigorú szabályai, melyek silány árúnak árúba bocsátását nem engedték meg. A város hatóságának is joga volt a külső kereskedők által hozott rossz árúkat lefoglalni.

Az árumegállító helyek kereskedelmi emporiumokká lettek. Úgynevezett országos vásáraikon kívül heti és mindennapi vásáraik élénk forgalmat idéztek elő, mely a polgárság egész életmódjára kihatott. Minden nagyobb kereskedővárosnak volt »*Kaufhaus*«-a, állandó kereskedelmi csarnoka, melyben az idegen kereskedők vásáron kívül lerakták és kiállíták árúikat. Távoli vidékek terményeinek és iparcikkeinek tanulságos tárháza volt az a városiakra nézve s talán gyakorlati kereskedelmi iskolájoknak is nevezhetnök. A vásárookra összegyűlt kereskedők befogadására elégtelen lévén az árúcsarnok, azok számára külön helyiségekről gondoskodtak. Vásári szabályzataik megállapítják, hogy a helybelieknek — az országos vásárok idejét kivéve — bolthelyiségükön kívül házukban és szállásukon árulniok nem szabad.¹⁾ Az idegeneket pedig arra szorították, hogy szállásukon és ne nyílt piacon áruljanak.²⁾ A kereskedelmi igényeknek megfelelően építették tehát házaikat, oszlopcsarnokokkal és a bejáratnak olykor igen nagy boltíveivel, vendégek elhelyezésére szolgáló kis lakosztályokkal és az árúk befogadására való nagy raktárhelyiségekkel, pincékkel, míg a tulajdonos igen szűk helylyel kénytelen beérni.³⁾

A vásári vendéglátás egyik legjövödelmezőbb foglalkozása a polgárságnak. A vásárra jövő idegennek a szabályzatok tiltják élelmi szert, italt, szénát, zabot magával bevinnie vagy a piacon vásárolnia, — mind azt szállástadó gazdájától kell vennie. Kézsmárk kereskedelmi szabályzata 20 márka bírságot ró az az ellen vétőkre.⁴⁾

1) Jus civ. Cassov. tr. II. cap. 27. — Beszterczeb. 1670.

2) Kézsmárk keresk. szab. XV. szd.

3) L. a »*Lakás*« cím alatt részletesen.

4) XV. század.

Az árúmegállítási jognak az azzal bíró városra nézve különös előnye, hogy az idegen kereskedő árút csak nagyban árulhatja. Például: a vásznat, posztót, szöveteket végszámra, más árúkat mázsa-, fűszereket (sáfrány, szerecsendióvirág, szerecsendió, szegfűszeg, bors, fahéj stb.) fonszámra, ruhaneműket (főkötők, ingek, nadrágok stb.) csak egy vagy több tuczat számra.¹⁾ A részleges eladás nyeresége a városi kereskedőé. Az idegen kereskedő megérkezése után azonnal jelentkezett az előljáróságnál, hol árút bejelentve, azokat összeíratta s lefizette a vásárdíjat, mely a városi pénztárnak hozott szép jövedelmet. (Az alsó-magyarországi bányavárosokban 1678-ban egy rakott szekér után 2 rajnai tallér.) Általános szabály, hogy az idegen kereskedő más — sem bel-, sem külföldinek — mint a vásárt tartó város kereskedőinek nem adhatja el árút, saját mértékét nem használhatja, hanem minden eladáshoz a városi mértéket kell kikérnie.

A városok rendszeren külön privilegiumkép kapták saját mértékük használatának jogát. Németország, Flandria kereskedő-városaiban mindenütt ugyanazon néven találjuk föl a »vronwag«-ot — Fronnwage. — a városi hiteles mértéket, melyet minden kereskedőnek igénybe kellett vennie, hogy vagy közvetlenül azzal mérje árút, vagy a »Wagemeister« által azzal összehasonlíttassa és így hitelesíttesse a saját mértékét. Tekintve a használatban volt mértékek különféleségét és egymástól igen eltérő voltát, ezen intézkedésre nagy szükség volt, nehogy a város lakói az előttük ismeretlen idegen mértékekkel rászédessenek. Nemesak minden ország és annak minden tartománya, de úgyszólván minden város külön mértéket tartott. Nálunk a helyenkint használatban volt bécsi »muth«-on kívül különálló ürmértékek a pozsonyi, nagyszombati, szakolczai, privigyei stb. mérők, — a pozsonyi, kassai, budai, szepesi, gyulai stb. köből. A szepesi rőf különbözött a pozsonyitól kassaitól stb.) — A városi rőf nálunk is épen úgy, mint azt Regensburgnál említők, a piacon mindenki által könnyen megközelíthető helyen volt befalazva. Legközelebb a lőcsei

¹⁾ Részletezve: Budai jog 413. stb. pontok. — Jus civ. Cassov. cap. 25. Kézsm. XV. szd., a bányavárosok keresked. szab.

²⁾ Acsády. 32.

városház csarnokának oszlopait újakkal cserélve ki, az egyik régi oszlopba beerősítve találták meg a régi szepesi rőföt. A kirakodás után a vételnél elsőbbségi joga van a városi polgárnak, vidékiek csak azután vásárolhattak, mikor azok ellátták szükségleteiket.

Az eladást csak személyesen teljesíthette az idegen, szállást adó gazdájának vagy gazdasszonyának — általában városi embernek — árúit elárúsítani tilos. Az így eladott árukat a tanácsnak joga volt elkobozni s az elárúsítót szigorúan büntetni. A városi kereskedőnek idegennel üzleti közösségbe lépnie, azt árúit eladásában segítenie nem szabad. Az idegen pedig személyesen kénytelen bevásárlásait teljesíteni, még pedig nyílt boltokban vagy piacon; mert a városiaknak idegenek részére házuknál titokban bármit eladniok vagy részökre — mint maguknak — bevásárlást eszközölniök, az árúk elvesztésének és súlyos pénzbírság vagy fogság terhe alatt tiltva volt.¹⁾ A bányavárosok szabályai szerint az idegen kereskedők az országos vásárt követő nyolcz napon át kicsinyben árulhattak. Ezután árúhelyeiket bezárván, azoknak kulcsait a város bírójához beszolgáltatták, s ha az idegen továbbra is a városban maradván, városi polgár akart tőle valamit venni, a kulcsot a tanácstól kellett kérnie.²⁾ Ezen intézkedés szerint idegeneknek meg volt engedve állandó raktárt tartaniok, melyből más vásárok alkalmával ismét árulhattak, de az egyszer behozott árukat tovább ki nem vihették. A depositoralis helyekre bevitt árúkra általában áll a szabály, hogy azokat csak ottan adhatják el. A városiaknak idegenekkel összejátszását kikerülendő, azoknak sem volt szabad az idegeneknek megmaradt árúit a magok czége alatt más város piaczára vinniök. Budán az összes árúk elkobzásával, Kassán mind a két fél által fizetendő 5—5 gira ezüsttel büntették, a kézsmárkiak pedig a király haragjával fenyegették a tetteiket.³⁾

Németország vásártartási szabályai igen bő anyagot nyújtanak a hazai viszonyainkkal való összehasonlításra. Salz-

1) Budai jog 413. stb. p. Jus civ. Cassov. c. 25. Kézsm. XV. szd.

2) Beszterceb. vltár fasc. 432. nr. 30.

3) Ofner Stadr. 437. — Jus civ. Cass. cap. 30.

burg XVI—XVII. századbeli »Marcktorndnung«-jai, épen úgy mint a budai, parancsolják, hogy az idegen kereskedő idegennek posztót csak 5 véget, városi polgárnak 1 véget adhat el, azon alúl nem. Besózott halat idegennek 5 tonnát, városi polgárnak 1-et; viaszt, czint, rezet, faggyút, zsírt stb. idegennek 5 mázsát, polgárnak 1-et. Így más árukból is a polgár mindig 5 részszel kevesebbet vehetett mint az idegen és a kicsinyben való eladás joga mindig csak a polgárt illette.¹⁾ Más helyeken az idegen idegennel még ily megszorítás mellett sem köthetett üzletet. Megkülönböztették az egészen idegent a tartománybelitől s többnyire csak ezen utóbbinak adták meg az imént említett kedvezményt. Frigyes herczegnek Bécs jogait 1312-ben megerősítő oklevele az Ausztriában házzal és állandó lakással nem bíró idegeneket egészen eltiltja a Bécsben egymással akár nyílt piacon, akár szállásukon üzendő kereskedelemtől. Ausztriai illető-égűek egymástól vásárolhatnak nagyban, de nem-ausztriaiától nem vehetnek semmit. I. Miksa császár 1512-ben, I. Ferdinánd 1526-ban változtatlanúl erősíték meg ezen törvényt. A két, 14—14 napi országos vásáron az ausztriai kereskedők mindenféle szövetet rófszámra is árulhattak.²⁾ Bécsűj helyben az árút idegennek eladó idegen kereskedő pénzbírságot fizetett s az eladott árút bármelyik polgár magához válthatta az idegennel kikötött áron.³⁾ Az idegennek árúival csak meghatározott ideig szabad a városban időznie. El nem adott árút köteles vagy helyben hagyni, vagy csak oda vihette vissza, a honnan hozta, de más város piaczára nem.⁴⁾ Városi polgárnak idegennel kereskedelmi közösségbe lépnie, az idegennek árút sajátja gyauánt elárúsítania sehol sem szabad.

Felvidéki városainkban sehol sem találtam nyomát a Németország nagyobb városaiban rendszeren alkalmazott esküdt közvetítőknek — Unterkäufer. Bécs kereskedelmének emelésére II. Albert herczeg már 1348-ban megengedte, hogy a kereskedelem könnyítésére 50—50 font biztosítókkal bíró, a

¹⁾ Arch. f. K. ö. G. Qu. IX. B. 400—401.

²⁾ Tomaschek I. 88. II. 3. 24. 119.

³⁾ Arch. f. ö. G. LX. B. 259.

⁴⁾ Tomaschek II. 3.

hansa-bírónak alárendelt hat Unterkünfer alkalmaztassék. kiknek kötelességök polgárnak és idegennek egyaránt segítségére lenni, egyszersmind felügyelni a vásári szabályok pontos megtartására. Ők magok semmiféle kereskedést nem űzhetnek, üzleti közösségbe nem léphetnek, a kereskedőtől semmi kedvezményt el nem fogadhatnak a megállapított díjakon kívül ¹⁾).

Mínthogy a főbb közlekedési útvonalakba eső, árúmegállítási joggal bíró városokat az utazó kereskedőknek mellékutakon elkerülniök nem volt szabad, az ily városok vásárai méltán voltak országosoknak nevezhetők, annál is inkább, mert aránylag kevés hely bírt e joggal. Az egyes vidékek szerint különbözött ezen vásárok jellege. Az alsó magyarországi bányavárosokban Szilézia, Cseh-, Morvaországnak és Németország ezekkel határos részeinek, az éjszakkeleti sz. kir. városokban Lengyel-, Oroszországnak s a török uralom korában Erdélyen át Ázsiának áruí találkoztak, míg kereskedőink viszont azon országok piaczára vitték terményeinket.

A kereskedők mindenütt a fentebb említettekhez hasonló eljárásoknak levén kitéve, az egyes városok méltányosan bántak az idegenekkel, ezektől viszont azt remélve. A vendégjog alapján a vendég és a szállásadó közt bensőbb viszony keletkezett, minek következménye gyakran házassági összeköttetés. Legtöbbsnyire így kerültek városainkba a »Noribergensis, Silesicus, Cracoviensis stb.« jelzőkkel bíró családok. Hazai városaink polgárai is eléggé sűrűen keveredtek ilyen formán.

Az országos vásárokon több vidékről s országból összegyött kereskedők nem csak érdekes ethnographiai képet nyújtottak, hanem sok tekintetben pótolták a nemzetek közt ma létező hírlapi összeköttetést. A vásári zászló bevonása után az esték kedvező alkalmat nyújtottak tanulságos eszmecserékre. Vallási és politikai események megbeszélése erkölcstörténeti fontosságot adtak a vásároknak. Hogy többet ne említsek, a reformátio nagy elveinek terjesztésére kétségkívül nagy hatást gyakoroltak a külföldi kereskedők. A kereskedelem igen érzékeny a politikai helyzet minden ingadozása iránt,

¹⁾ U. ott I. 120.

miért is a nagyobb kereskedő városok szakadatlan érintkezésben állottak egymással. A külföldi kereskedőknek hazánkba üzleti ügyekben írt levelei mindíg tartalmaznak politikai tudósításokat, minőkkel hazai kereskedőink viszont kedveskedtek.

A jó viszonyt olykor megzavaró repressaliák a múlt századok hiányos törvénykezési viszonyainak következményeiként tekintendők. Városok és országok lehetőleg óvakodtak annak alkalmazásától, s hogy elkerülhessék, olykor erősen korlátozták a hitelt. Kézsmárk kereskedelmi szabályzata megtiltja az idegen kereskedőknek náluk a nem városukban lakó polgárnak ezüstre, érczre vagy pénzre szóló váltóra pénzt adni s az ilyen váltóra bárhol az országban pénzt felvenni. Ezzel a város és polgárai irányában támasztható minden keresetért elhárítja magától a felelősséget ¹⁾. A repressaliák lehető gátolása céljából az adóssági törvények a legegyszerűbb eljárást állapítják meg. A bevádolt adós 14 nap alatt fizetni tartozik, ha nem teszi, esküvel igazolja, hogy sem pénze, sem arany vagy ezüst tárgyai, mikkel hitelezőjét kielégíthetné, nincsenek. Ekkor ingatlanát lefoglalják s egy év és hat hét (in Jahr und Tag) letelte után azt a hitelező rendelkezésére bocsátják. Nem a városban lakó adós, ha 14 nap alatt nem fizet, fogságra vetetik ²⁾.

A hazai kereskedő városainak polgárainak egymáshoz való kereskedelmi viszonyát szabályozó statutumok a XVI-ik század vége felé sokat veszítenek merevségökből. A városban lakó, de polgárjoggal nem bíró iparosoknak, sőt más városbelieknek is megengedik az országos vásárokon kívül a heti vásárokon és más meghatározott napokon árúknak piacrahozását. Az alsó-magyarországi bányavárosoknak a XVI-ik századból való kereskedelmi szabályzata szerint nőtlen és szabályszerű igazolvánnyal nem bíró idegeneknek bört és kész cipőket sem hetivásáron sem másnapon nem szabad behozniok és árulniok. A nő és igazolvánnyal bíró idegen mesterek a hetivásárokon s azon kívül hétfőn kirakhatják árúikat, de csak a helybeliek kirakodásakor és nyílt piacon, nem pedig

¹⁾ XV. szd.

²⁾ Beszterceb., 1555.

elrejtett helyen vagy szállásukon. Rosz árúkat a tanács lefoglalhatja. Húsvét és pünkösd előtt és után két-két héttel külsőnek árulnia nem szabad. Ugyanezen szabály érvényes a postóval és kész ruhákkal kereskedő szabókra ¹⁾. Egy 1662-iki szabályzat kívánja, hogy a városba települt idegen kereskedők szerezzék meg a polgárjogot, vagy csak hétfőn kereskedjenek, különben boltjaik bezárandók.

A szabad kereskedés és verseny előnyei napjaink bámulatosan kifejtett közlekedési eszközei mellett is az általános jólétre nézve még igen kétségesek s a védvamos és czéhrendszernek híveit alig lehet a régi elkopott (?) intézményekhez való oktalan ragaszkodással vádolni, ha kis iparosaink ma zánandó helyzetére s legtöbb vidéki városunk anyagi jólétének rohamos hanyatlására tekintünk. Hazánkban a múlt századok kereskedelmi rendszere, nézetem szerint, egész a török iga lerázásáig hasznos volt. A török uralom alatt állott országrész városainkra nézve biztos piacnak nem tekinthető, úgy az erdélyi fejedelmek birtoka sem. A magyar király hatalma alatt állott keskeny országrész városainak kereskedelmét az árúmegállítási jog és a szabad kereskedelmet gátoló védelmi intézkedések nélkül a török által nem zaklatott, kifejtettebb iparral és kereskedelemmel bíró nyugati és éjszak országok versenye annál is inkább tönkretette volna, mert nyugaton nagyon is erős volt a Magyarországot általában s a protestantismus híveit különösen elnyomni akaró irányzat. Az ipart és kereskedelmet védő privilegiumok nélkül nálunk nem fejlődhetett volna ki egy erős, művelt polgári középosztály, s a középkori intézmények fentartása nélkül a XVI. és XVII-ik századok viharai tönkretették volna a szép fejlődésnek indult városokat, melyeknek iparos és kereskedő lakóit a nemesek igen hajlandók voltak egyszerű uzsorásoknak tekintve, lenézni és gyűlölni. A privilegiumok oltalma alatt szerzett jólét adta meg a polgárságnak az önértetét, a politikai érettséget, az képesítette jeles iskolák tartására, műépítmények emelésére, szóval arra, hogy a legválságosabb időben őrzője legyen hazánkban a műveltségnek.

¹⁾ U. ott Fasc. 192. Nr. 37.

Fontos erkölcsi és politikai jelentőséget tulajdonítottak városaink a kereskedelemnek; miért is nagy gondjok volt a vásárok rendjére. Az országos vásárookra jövő idegenek már a kapuknál szigorú ellenőrzés alá vették. A vásárok alkalmával városaink nem írték be a rendes kapuőrökkel s az ezek támogatására és a rend fentartására szolgáló városi drabantokkal. Minden czéh megköveteli a mesterré avatandótól a sisak, kard és lőfegyver beszerzését, hogy vásárok alkalmával reá kerülvén az őrség sora, jól felszerelve foglalhassa el őrhelyét a kapunál. Minden czéh két-két embert állított ki. Ezeken kívül a város jobbágysai is berendeltettek őrségre. Lőcsén a XVII. században Teplicz község adott minden vásárra a bíró háza elé 9, Toriszka a felső kapuhoz 7, Jammik az alsó kapuhoz 3 drabantot, a többi községek 2—2-öt, 9 község összesen 31 embert.

A kapuk őrsége szigorúan vigyázott arra, hogy a vásárosok fegyveresen ne jöjjenek be a városba. Az idegenek irányában tanúsított elővigyázati intézkedéseket, a záróraira vonatkozó hazai és külföldi szabályokat már ismerve, még csak azt jegyzem meg, hogy minden gazda köteles volt beszálló vásáros vendégének felolvasni vagy felolvasás végett átadni a vásári szabályzatot, nehogy valaki tudatlanságból vétessen az ellen. A kinek mulasztása következtében valamely vendég vevés vagy eladás közben szabálytalanságot követ el, a tanács belátása szerint a legszigorúbb bírsággal büntetendő¹⁾.

A vásárosok személyének és vagyonának biztosítására szolgálnak a vásári béke megszerzésére, a zsebmetszőkre és vásári tolvajokra szabott szigorú törvények. Békeszegést követett el, ki vásár alkalmával valakire kardot rántott. Ha senkit sem sebesített meg, a tanács belátása szerint kiszabott fogsággal, sebesítés esetében egyik karjának elvesztésével bűnhődött. A bndai jog a kezét 10 márkán engedi megváltani.²⁾ Azonos felfogást mutat Manttern (Ausztria) pantaidingje, mondva, hogy a ki másra kést, kardot ránt, de nem sebesíti meg, ha kézzel, bottal üt, — ezt hétköznapon téve, fizet 72 Pfenniget.

¹⁾ Kézsmárk szab.

²⁾ Selmezb. joga 34. Ofner Stadtr. 228.

de ha szombaton, a hetivásár napján tette, bírsága 6 font és 12 Pfennig. ¹⁾ Bécsűjhelyen a vásár tartama alatt valakit szóval vagy tettel megsértő békeháborító a sértettnek és a bírónak 10—10 font Pfenniget, tehát a kéz megváltásával egyenlő összeget fizetett. ²⁾ Bécsben a vásárra jövet alkalmával, a vásár tartama alatt és onnan eltávozásá közben senkit sem volt szabad a vásáron kívül elkövetett tetteiért felelősségre vonni, kivéve a mindenütt üldözhető rablókat, gyűjtogatókat, tolvajokat. ³⁾

A zsebmetszőkre nézve mondja a *Sachsenspiegel*, hogy ha valaki tetten éri, mikor zsebében vagy táskájában kutat, ha még nem is lopott el semmit, jól elverheti (mag er in mit drucken schleggen wol abblawen). Ha 3 schilling értékűt lopott, egy füle vágassék le és szegeztessek a bitóra, ha füle már nincsen, arczára bélyeget kell sütni és »*man schlecht in zu der Staupen*.« ⁴⁾ Ha ezen büntetésen nem okúlva, bárminő csekélységet lop, fel kell akasztani. ⁵⁾ Ezen szigorú büntetéseket még a XVII-ik században is teljes mértékben alkalmazták a vásári tolvajokra. Lőcsén 1573-ban elfogtak egy tolvajt, ki egy pár kést, egy női inget és egy kevés sáfrányt lopott. Minthogy tettét becsületes emberek tanúskodásával szemben is tagadta, — »*zur schlechten Staup*« és füleinek levágására ítélték. 1614-ben egy krompachi legény kilopta egy német-lipcei kereskedő tárczáját, — rajta kapták, jól elverték s bevádoltatva, »ist er durch gerichtlich erzeugenen Sentenz zur stemppen erkhandt. . . und er am Pranger mit drey Runnthen gestrichen« és a városból kiutasított. Ha olykor enyhítették is az idézett törvény szigorát, a megtorlás mindig szigorú. 1558-ban egy szolgálot, ki a vásáron egy ezüst övet, egy lepedőt és egy kis köpenyt lopott, a bitófánál megvesszőzésre és a városból kiűzésre ítélték. A vesszőzést elengedte ugyan a tanács, de a hóhér nem jól értvén a parancsot, azt is végrehajtotta rajta. »Doch ist ihr nichts unbilliches

¹⁾ Arch. f. k. ö. G. Qu. XXV. B. 117.

²⁾ Arch. f. ö. G. LX. B. 29. 201.

³⁾ Tomaschek I. 75.

⁴⁾ Értelmezését l. a »Bűnök és büntetések« czime alatt.

⁵⁾ *Sachsensp.* Lieb. II. art. 13.

geschehen, wie ihr that erwiesen« jegyzi vala a protocollumba a kedélyes városi jegyző. 1615-ben egy férfi és felesége egy boltból több árút loptak, a megszökött férfi elfogatván, lefejeztetett, a nő életének — tekintettel két kis gyermekére — megkegyelmezett a tanács, de a tolvajjónak fél órán át kellett a pellenyéren a hóhér mellett állania, azután ez által a városból kivezetetve, örökre száműzetett.¹⁾ A hazánk számos felvidéki városában alkalmazott szász törvény szigorával egyezik a budai törvénykönyv is, mely a zsebmetszők ellen a tolvajokra alkalmazott legszigorúbb büntetéseket szabja.²⁾

Az országos vásárok jelentékeny forrásai voltak városaink gazdagodásának, de a városok lakói nem csak a vagyonszerzéséhez értettek, hanem a megszerzettnek megtartására is nagy gondot fordítottak, különösen a városnak biztos, olesó és jó élelmezésére gyakorolt szigorú és czélszerű felügyelettel. Hazai viszonyainknak e részben fennállott szabályai teljesen azonosak a németországiakkal. Az élelmezés czéljából minden városunkban tartottak heti és napi vásárokat. A vásárbíráknak és vásári biztosoknak volt kötelessége — kezökben a hivataluk jelvényét képező vásárbírói pálczával — gyakorolni azokon a felügyeletet. A napi vásárookra élelmi szereket: apró marhát, vaját, tojást, ételneműeket stb. mindenki hozhatott be. A kézben, hátton vagy fejen hozottakért nem fizet vámot, sem vásárpénzt. A napi vásárok alkalmával hozott összes árúkat a városba be a piacra kellett vinni. A piacra jövők elébe kimenni s tőlök a kapuk előtt bármit megvenni, a vett árúk elvesztésének terhe alatt tiltják a vásári szabályok; mert az ilyen előre vásárlás mindent igen megdrágított.³⁾ Eger, Amstetten (1543), Salzburg, Bécs, Krems egyaránt tiltják az előre vásárlást s azt általában a vett árúk elkobzásával büntetik. Schönbergben azon felül a ki 6 Schillingen alúl ért vett, 72 Pfenniget fizetett, 5 fontig eszközölt vásárlásért 6 Schilling és 2 Pfenniget, 5 fonton túl terjedő előrevásárlás

1) Malefizbuch, Löese.

2) Ofner stadtr. 277.

3) Besztercze-, Körmöcz-Selmecz, Löese stb. városok statutumai
XVI—XVII. szd.

bírsága 5 font Pfennig volt ¹⁾). Az egyes városok helyi szokásai szerint különböző időben kezdődött a napi vásár, kezdetét a vásári zászló jelezte, melynek kitűzése *előtt* csak városi polgárnak volt szabad vásárolnia. Németország legtöbb helyén délelőtt 11-kor vették le a zászlót s eddig tartott a polgárok kizárólagos vásárlási joga, idegenek csak a zászló levétele *után* vásárolhattak. Körmöczbányán reggeli 9 órákor kezdődött a vásár, ha valaki délután érkezett a városba, árúit csak másnap reggel vihette piacra. Salzburgban a délelőtti 11 óráig túl bevitt árúkat ugyanazon napon nem lehetett piacra vinni: mert ott a vásári zászló reggeli 6 órától 11-ig volt kint ²⁾). Élő vágó marhát bárki bármikor hajthatott be, de arra a mészárosoknak volt elővételi joguk. Idegenek csak a heti vásárookra vihettek be húst, az öreg marha húsát a városi mészárosokkal egy áron, a fiatal marha- és borjúhúst olcsóbban mérhették ki ³⁾).

A vásári zászló kitűzéséig, míg a polgárok kizárólagos vásárlási szabadsága tartott, nyereségre tömeges vásárlást eszközölni az összes vett árúk elvesztése mellett tiltották. A délután behozott árúkra nem állott érvényben a tömeges vásárlás joga.

Az élelmi szerek árát mindenütt a tanács szabta meg. Körmöczbányán 1531-ben a belső tanács és a képviselő testület köréből egy-egy tag egy hónapra, azután más két tag ugyanannyira küldetett ki tapasztalatok szerzése végett, megbizatván a piaci vásárlások és eladások tanulmányozásával. Ezeknek jelentése után két biztos ügyelt fel állandóan a napi s hetivásárookra, a piacon és házakban történő adás-vevésre. Negyedévenként megvizsgálták a mértékeket és súlyokat, próbára levágattak egy-két ökröt s ezeknek súlya után szabták meg a hús árát, személyes felügyeletök alatt süttettek kenyeret, zsemlyét néhány mérő rozsból és búzából s e szerint szabályozták a sütemények árát ⁴⁾). A kenyeret sütő nők

¹⁾ Arch. f. 5. G. LX. 46. — Arch. f. K. 5. G. Qu. XXV. 86. 159. — LX. 397. — Tomaschek II, 89.

²⁾ 1537.

³⁾ Selmeczb.

⁴⁾ Körmöczb. Lőcse stb. levélt.

hal-, vad-, gyümölcsárusok s minden néven nevezendő kofák jogait és kötelességeit részletesen szabályozzák a városi törvények és statutumok, melyeknek megtartása és megtartatása fölött őrködtek a vásárbírák. Ezeket sújtották pénzbírsággal vagy hivatalvesztéssel, ha mulasztásuk következtében kárt szenvedett a város. A vásárbíráknak és biztosoknak a vásáro-sok jogait is tiszteletben kellett tartaniok. Kassa törvénye, hogy »a vásárbírák senkit, sem városbelit, sem kívül valót a piacon vagy utczákon meg ne háborgassák, felettébb való rovással és illetlen fizetéssel ne bántsák, senki számára pénz és fizetés nélkül ne vegyenek. Ha pedig ez ellen cselekednének, a bíró őket érdemök szerint büntesse, mint a kik az edictum és a piacznak szabadsága ellen vétetteknek 1).

A mértékeknek nagy különfélesége mellett igen kellett arra ügyelni, hogy valaki hamis mértéket ne használjon. Erre a »Marktrichter«-ek, Sziciliában a »magistri plateae« ügyeltek fel. A hamis mértékek használatának büntetése rendszeren pénzbírság, Egerben (Csehország) 3--6 font Pfennig, Bécsben 5 font, Palermóban fél libra arany 2). A hamis mértékről három kiváló városi jegyzőkönyvünk szól. A selmeczi szerint a hamis mértéket használó első ízben 1. másodsor 2 márka bírságot fizet, 3-szor kezét veszíti vagy azt 10 márkán válthatja meg. A szepesi szászoknál 3 márka a bírság. Budán pedig az első büntetés 1 márka, a második a kereskedési jog elvesztése.

VI.

Tűz-rendőrség.

A városokban kezdetben mindenütt uralkodó volt a fából építkezés. Speyerben, Wormsban, Baselben és más helyeken még a XIV-ik század második felében is sok falház volt, 3) melyek bő táplálékot nyújtottak a tűznek. A kőből való építkezés a régibb városokban korábban, az újabbakban később lett általánossá, rendszeren csak akkor, mikor egy-egy

1) Jus civ. Cass. cap. 9.

2) Arch. f. ö. G. LX. B. 44. Tomaschek I. 13. Brüneek 40.

3) Arnold II. 220 stb.

nagy tűzvész a várost egészen vagy nagy részében elpusztította. Városaink lakóházainak építés-módja a régebb századokban szintén kevés biztosságot nyújtott a tűzvészek ellen. Rendesen csak a háznak előrése épült kőből, hátsó részök — melyekben a sörfőzőházak, istállók, kocsiszínek voltak — fából készítettet. A XV-ik századot és a XVI-iknak első felét mondhatjuk nálunk a nagy tűzvészek időszakának. Ezen időben nagy átalakúláson megy át városaink építkezési modora — mint azt a lakóházak építése módjának leírásánál részletezem — s a lakók kevésbbé vannak kitéve a tűzvészélynek.

A nagy veszélytől való félelem szigorú törvények alkotására indítá a polgárokat. A Verbóczy-féle hármass törvénykönyv általánosságban mondja: hazánkban mindenkit, ki várost, falut vagy házat felgyújtani s tűzvészt gerjeszteni fenyegetődzik, halállal szokás büntetni¹⁾. Városi törvénykönyveink a gyújtogatással fenyegetőt tűzhalálra ítélik épen úgy, mint azt, ki a gyújtogatást végrehajtotta²⁾. A tűzzel fenyegetés és szándékos gyújtogatás esetei igen ritkák a régi jegyzőkönyvekben. Lőcsén 1582-ből találtam egy, a tűzzel fenyegetés büntetésére vonatkozó esetet. Beer András polgár haragjában saját házát felgyújtani, magát, nejét és gyermekeit a tűzbe ölni akarta. Cselédje megakadályozta a szándéka kivitelében állhatatosan megmaradt dühöngőt, míg neje és gyermekei félelmökben segítségért a hatósághoz folyamodtak. Beer elfogatott. A tanács szabadon boesátotta volna, ha 13 tisztességes polgár kezességet vállal érte, de a veszekedő természetű ember nem talált kezeseket. Végre a plébános, a prédikátor és egy polgár rövid kezességet vállaltak érte. Ezeknek kíséretében a fogházból családjához boesátották, hogy 4 órai idő alatt rendezze ügyeit, azután kezesei által kikísértetve, örökre hagyja el a várost. Neje és gyermekei egy év és egy napig maradjanak a városban s ha a családfő az alatt kegyelmet nem kap, vagyonukat eladva, ők is utána költözködhetnek³⁾. El szerint a XVI-ik század végén a fenyegetődzőn nem hajtották végre a halálos ítéletet.

¹⁾ Tripartitum opus juris etc. Venetiis 1517. Lib. III. tit. 23.

²⁾ Ofner Stadtr. 276. Selmecz. 19. Zipser Wilk 49. Jus. tav. cap. 82.

³⁾ Malefizbuch.

A nem szándékos gyújtogatásból eredő tűz által okozott károkért a szász törvény szerint a gazda, kinek házában a tűz támadt, egész vagyonával felelős. A németországi városok statutumai a szomszédoknak nyújtandó kártérítést azon esetre állapítják meg, ha a gazda vagy övének hanyagsága vagy gondatlansága következtében keletkezett tűz alkalmával a ház, melyben a tűz támadt, egészen vagy legnagyobb részében le nem égett. Ha a pusztulás a ház nagyobb részére kiterjedt, a gazdának elég a saját kára s csak a vigyázatlanságért fizet 1 font Pfenniget, ha igazolni tudja, hogy felgyújtották, ezt sem fizeti. Hazai törvényeink közül a tárnokjog mások irányában minden kártérítés alól felmenti a kárvallott gazdát, ha ő és felesége hittel erősítik, hogy eselédjök vagy munkásuk bérét visszatartva, bosszúra okot nem szolgáltattak s a tűz akarattal nélkül támadt. Ha azonban valaki szolgáljának bérét visszatartja s az bosszúból volt ura épületét felgyújtva, másnak is kárt okoz, a bosszúra ingerlő gazda kártérítéssel tartozik, míg a gyújtogató életét veszíti¹⁾.

A statutumok folytonosan hangoztatják a kémények tisztántartását. Kovácsműhelyt, sörfőző-házat, süítő-kemencézt nem szabad úgy építeni, hogy kéményéből a szikra a szomszéd ház fedelére eshessék.²⁾ Tűzveszélyes főzőházakban és süítő-kemencékben tüzet rakni, (5 fnt bírság) szűk házakban hatósági engedély nélkül sörfőzőt vagy fűtőkemencézt építeni (5 fnt bírs.), éjjél előtt a serfőzést és kenyérsütést megkezdeni (5 fnt bírság), padláson, udvarban szénát tartani, ottan lámpával járni nem szabad³⁾. Ezen óvintézkedések mellett mindenütt gyakran parancsolják a hatóságok, hogy minden házuál legyen létra, horog és nyáron át mindig tiszta víz egy hordóban. A Viertelmeystereknek gyakrabban kellett negyedeikben tűzrendőri vizsgálatot tartaniok s arról a tanácsnak jelentést tenniök.

A várnak vagy a templomnak tornya rendesen őrtonyruúl szolgált. Innen jelezték a vészharanggal vagy lövéssel a tűzvészt. Az örök éberségeért felelős a reájok vigyázó városi

¹⁾ Jus tav. Cap. 83, 84.

²⁾ Sachsenspiegel Lib. II, art. 51.

³⁾ Löcse 1608.

kapitány vagy őrmester. Nehogy a lövés által a polgárság ok nélkül felzavartassék, mindenütt szigorúan tiltva volt a városban vagy annak közelében a lövöldözés.

A szász törvény szerint a gazda, kinek házában a tűz támad, legelőször tartozik lármát ütni, ha azt szántszándékkal elmulasztja, dobassék a tűzbe ¹⁾. A Sachsenspiegel leányjogával élő németországi városok szabályai mind kötelezik a gazdát arra, hogy szomszédait fellármázza. Gross-Enzersdorff (XVI. század), Amstetten és más városokban meg volt tiltva a gazdának, kinek tűz ütött ki, megszöknie, s ha a tűz keletkezésekor azonnal lármát ütött, három nap letelte előtt őt a tűz oka felől senki kérdőre nem vonhatta. Ezen intézkedés is hozzátartozott a tűzvész alkalmával megőrizendő békéhez. Ha tekintetbe vesszük az említett építkezési viszonyokat, elképzelhetjük a veszélyt, melybe tűz alkalmával a szűk téren összezsúfolt fa-épületek miatt jutott a város. Ilyenkor a közfigyelmet a tüztől elvonni a legsúlyosabb vétségek közé számították. Az ellenségek közt békének kellett lennie, a ki civódást kezdett bírsága 5 font Pfennig, a ki ellenségén bosszút akar állani vagy zavargást támasztani, börtönbe zárva testén bűnhődjek vagy váltságul 15 fontot fizet, a ki ellenségét megöli, bírsága 32 font. Ha valaki az utcára kihordott tárgyakhoz lopás szándékával nyúl, azonnal el kell fogni, börtönre vetni és fizet 2 Schilling 6 Pfennig bírságot. Bécsben 10 font jutalmat adtak annak, aki tűzközben lopáson ért tolvajt elfogott, a gyújtogató elfogásáért 32-öt ²⁾.

A tűzrendőrség a XV. századig leginkább elővigyázati rendszabályokból és a veszély közösségéből eredő azon törekvésből állott, hogy a tüzet közös erővel elnyomni mindenki készen álljon. A Viertelmeisterek vagy a külön rendesen minden városnegyedbe választott tűzfelügyelők — Feuergeschauer — néhol évenként, máshol negyedévenként, sőt két hetenként is kötelesek voltak megvizsgálni a tűzhelyeket, a tűzveszélyeseknek kiigazíttatását vagy teljes eltávolítását elrendelték s a ki 14 nap alatt nem teljesítette a parancsot, pénzbírsággal

¹⁾ Sachsensp. L. II. art. 41.

²⁾ Arch. f. K. ö. G. Qu. XXV. 31, 47, 114., 154 Tomaschek II.

büntették. Ha pedig az engedetlenül időközben tűz ütött ki, az ennek következtében kárt szenvedők irányában volt felelős. Minden gazda tartozott házában vizet és horgokat készen tartani. Tűzi láрма esetén mindenki, legelső sorban a szomszédok tartoztak a tűzhöz sietni és becsületesen segíteni az oltásnál. A kiről megtudták, hogy otthon volt, de ígységéből, haragból nem ment a veszélyben levőknek segítségére, a legnagyobb bírsággal sújtották. Az oltásnál követendő eljárást a bírós és más hatósági személyek szabályozták, rendeleteiknek mindenki szabadságvesztés, testi és vagyonszünetelés terhe alatt engedelmeskedni tartozott ¹⁾).

Ezen szomszédságinak nevezhető tűzoltórendszer a czéhélet kifejléséig tartott. Regensburgban már 1308-ban volt a czéhrendszer alapjára fektetett tűzoltó szabályzat, mely szerint a »Schröter«-ek és »Ohmer«-ek szolgálókat és legényeiket minden tűzhöz 16—16 vederrel vízhordásra küldték, a ki ezt nem tette meg, egy évre elveszítette hivatalát és keresetét. Az árpa és méhsert főzők, a fürdősök szintén vízhordásra köteleztettek. A ki vedrével elsőnek jelent meg, kapott 6 Pfenniget, minden további veder vízért a czéhbéli 2-öt, a szolgáló 1-et. Az ácsok közül ezen célra kinevezett 6 mester, mindenkik 10—10 legénynyel, a szükséges szerszámokkal ellátva ment a tűzhöz a tanács által kijelölendő épületeket lebontani. A mérsárosok a horgokat és létrákat kerítették elő, a többi mesterek a tűzhöz sietve magukat a városi őrmesternek rendelkezése alá bocsátották¹⁾. Bécsnek legrégebb Feuerordnungja 1454. május 22-ről való. Az általános elővigyázati szabályok után rendelik, hogy a tűzhöz az ácsok legényeikkel együtt baltákkal, a fürdősök vedrekkel siessenek, ezen célra a külvárosok fürdősei is 16—16 vedret kaptak a várostól s gondoskodtak azoknak készletben és rendben tartásáról. Minden veder vízért fizetett a város 1 denárt, minden dézsáért, melyet ketten vittek, 11-ct. A ki szekérrel elsőnek szállított vizet, 100 denárt, a második 60-at kapott és minden további fuvarért 30 denárt. Az ácsok napszámot kaptak. A városi pénztárosok a tűz helyszínén azonnal fizették a vízhordókat s ha helyettök valamelyik

¹⁾ Arnod II. 226.

polgár teljesítette a fizetést, annak pénzét a város megtérítette. A kötelességét nem teljesítőt a »Kernerturn«-ba zárták¹⁾. Az 1458-iki szabályzat az előbbtől csak abban tér el, hogy a negyedek polgárainak gyülekező helyeket jelöl ki.

Hazai városaink levéltáraiban a XV. századból való tűzrendőri szabályzatot még nem találtam, ha voltak ilyenek, azok sem lehettek tökéletesebbek az eddig ismertetetteknél.

Selmeczbányának a XVI-ik század elejéről való statútuma csak annyit mond, hogy a város négy negyedre osztatván, ha valahol tűz üt ki, a legközelebbi szomszéd siessen azt elnyomni, ha segítségök kevés, menjenek a többi közeli szomszédok, míg a távolabbiak (3-ik, 4-ik stb.) az utcán a rend fölött örködni tartoznak. Ezen szomszédsági tűzoltó-rendszert Erdélyben még a XVII-ik század közepén is feltaláljuk Nagy-Szeben 1652-iki statútumában, mely rendeli, hogy tűz esetében a tizedesek azonnal gyűjtsék össze az egy utcában lakó szomszédokat. A szomszédsági felügyelő (Nachbarhann) az összegyűltek egy harmadával őrizze az utcát, kétharmaduk pedig a tűzoltó-szerekkel siessen a vész színhelyére²⁾. A tűzvész alkalmával elkövetett lopás, ha a lopott tárgy 6 Pfennig (fillér) értékű volt, akasztófára juttatta a vétkest. A ki másra kardot rántott, kezét vesztette, ha pedig megsebesített valakit, lefejezték³⁾.

A XVI-ik század folyamában már jobban kezdenek gondoskodni a tűzrendőrségről, a Gemein mindenütt sürgetői tűzrendőri szabályzatok készítését, de a munka lassan halad s a régi szokás még fentartja magát. A XVII-ik század elején Selmeczbányának már van »Feuerordnung«-ja, mely azonban a régi intézkedésektől csak annyiban tér el, hogy vízhordó szekereket rendel készletben tartani, a tűzoltó szerek tartására külön városi helyiséget ad, tűzvész alkalmával a polgári hatóság intézkedési jogát felfüggesztve külön tiszteket bíz meg a rendelkezéssel és meghagyja, hogy éjjelenként minden tizedben őrzjáratok járjanak. Az 1732-iki statútum részletesebben

¹⁾ Tomaschek 85—87.

²⁾ Kolozsvári és Óvári; Corpus stat. I. 568.

³⁾ Selmeczb. joga 19.

kifejti a tűzoltói intézményt. E szerint a tanács tagjai, a bányahatóság és az erdőbirtokosok közül 2—2 biztos nevezetik ki, kik a tűzoltó parancsnokságot esetről-esetre meghatározott honoráriummért viszik s tűzvész alkalmával minden más hatóság fölött állanak. A parancsaiknak nem engedelmeskedő polgár fizet 3 körmöczi aranyat, a bányász örökre megfosztatik munkájától. A városi tavak és vízvezeték nyílásaihoz 6—6 egyforma kulcsot csináltattak, melyek közül 1 a bírónál, 1 az alpuézttárnoknál, 4 pedig a tavak közelében lakó embereknél állott s a ki legelsőnek nyitja meg a víztartót, egész éven át városi ellátásban (von den Stadt Gaben) részesül, avagy illő remuneratiót kap. Egy nagy és 5 kis feeskendőt szereztek be, a nagy feeskendőhöz állandóan készletben tartottak lovakat. A többi teendőknél a czéh-felosztás érvényesült. Így: a kis feeskendőknél a vész színhelyére vontatása, kezelése, vízzel ellátása a eszmadriák, lakatosok, puskaművesek és rézkovácsok feladata, kik a 6 feeskendő kezelőit negyedévenként magok közül választják. Időnkint gyakorlatokat tartanak, a szükséges javításokat eszközlik s ha a felügyelő a sérülésről jelentést nem tesz, 3 körmöczi aranyat fizet. A vízhordásra 8 hordó áll készletben. A ki az első hordó vizet hozza, 6 frtot, a második 4-et, a többi 3, 2 és 1—1 frtot kap. Lovát vízhordáshoz mindenki köteles átengedni. A 100 db. városi vedernek kezelése, rendben tartása, vízhordása a tímár, varga és szíjgyártó czéhek feladata. Az ácsok, kerékgyártók, molnárok, asztalosok és bodnárok baltáikkal adott parancsra a fedeleket rombolják. A szűcsök és kötélverők csákánynyal és kapával a szükséghez képest segítenek. A mészárosok és kovácsok a horgokat, a szabók és gombkötők a létrákat kerítik elő a raktárakból. A kéményseprők, kőművesek és kalaposok a tűz helyén a biztosok parancsára rendelkezés alatt állanak. A hajdúk teljes fegyverzettel jelennek meg, míg helyettök a kapuk őrizését a könyvkötők és aranyművesek veszik át. A többi czéhek tagjai saját házaikból hozott tűzoltó-szerekkel jelenve meg, a biztosok parancsaihoz alkalmazkodnak. A munkában nem levő bányászok fölszerelve a kamara épületében várják a rendeletet. Az engedetlen polgár 3 aranyat fizet, a hajdú 50 botot kap, a munkás örökre elveszti keresetét. A ki pedig valami káros

mulasztást követ el, tekintet nélkül polgári állására, megkapja az 50 botot.

Hasonló Feuerordnungen a XVIII-ik században már gyakoriak.

VII.

Polgárórség és védelmi rendszer

A középkori városoknak egyik legjellemzőbb vonása a bástyákkal, tornyokkal, kapukkal erősített és ellátott körfal. A gyakran zavaros időkben, midőn az olygarchák féktelensége, Giskra hadai, a városok szabadalmaira és gazdagságára irigy és féltékeny nemesség támadásai folytonos önvédelemre kényszeríték a polgárságot, ez erődítményei mögött — ha gondos elővigyázattal élt a meglepetés ellen, erődítményeit s fegyverzetét rendben tartá — nyugodtan folytathatta iparát és kereskedelmét.

A XVI. és XVII-ik századok viharos pártküzdelmei és a törökkel vívott harcok közben városaink nemcsak nem segítettek királyaink által, hanem inkább az uralkodók támaszkodtak az ellenfél feltartóztatására alkalmas városokra, melyek hazánkban mint fontos hadi intézmény szerepelnek. A törvény értelmében ők szolgáltatják a királyi hadsereg részére a tüzérséget és élelmi szereket szállító lovakat.¹⁾ A királyi rendeletekre pedig kölesönképen ellátják a hadsereget ágyúkkal, löporral s más hadiszerekkel. Királyok és hadvezérek tőlök szerzik be a hadsereg részére szükséges posztót, lóbelit s más ruházatot — hitelbe, tőlök veszik kölesön a pénzt a seregek zsoldjára. A városok ritkán kapják vissza pénzüket, de a királyi adós is igen elnéző irányukban, ha valamelyik ellenfél által szorongatva nem viszik végsőig az ellenállást s annak pártjára állanak. A békekötések után, a nyújtott jó szolgálatok fejében, könnyen megnyerik a bocsánatot.

Szemére szokták vetni a polgárságnak, hogy circumspectus politikájával inkább a városok separatisticus érdekeit,

¹⁾ Decr. Fer. I. an. 1563 art. 14 Maxim. decr. III. anni. 1569. art 26. Corpus Juris H. Tyrnaviae 1751. 499. 537. l.

mint a közös hazáéit szolgálták. Kétségtelenül van némi igazság a vádban: mert városaink a XVI. és XVII-ik századok pártviszályai közben csakugyan gyakran változtatták pártállásukat. Ha ma, a nemzeti egység mellett, az a város, mely falai alatt feltartóztathatná az ellenséget s ezt nem tenné, méltán lenne vádolható hazaárulással. De tekintetbe kell vennünk mindig, hogy felvidéki városaink a XVII-ik század küzdelmei közt sem a királyi, sem a nemzeti felkelő hadakat nem tekinthették tulajdonképeni ellenségnek s bár az utóbbiban vallásuk szabadságának védőit látták, csak akkor hódoltak meg előtte, mikor nem volt alapos kilátásuk a királyi sereg segélyére¹⁾. Megalkudtak a körülményekkel, nehogy egyszerre mindent veszítsenek. Ki mondhatná meg, hogy ha felvidéki városaink mereven ragaszkodnak egyik vagy másik párthoz, nem jutottak volna-e szintén az alföldi városok szomorú sorsára s a XVII-ik századon át ellentállási képességekkel tehetek volna-e oly jó szolgálatokat a nemzeti ügy védelmének? - Azt tartom, circumspectus politikájok közművelődésünk érdekében határozottan hasznos volt és nemzetellenes épen nem.

A városok erősítésének fejlődését és módját nem részletezve, már utaltam arra, mily fontosságot tulajdonítottak a városok falaiknak, hogyan büntették azt, ki eléggé vakmerő volt a falat átmászni vagy azt megsérteni, mily nagy gonddal őrizték békeidőben is a kapukat.

A városi polgárság anyagi és szellemi jólétének alapját a béke áldása képezte. A »si vis pacem, para bellum« elvéből kifolyólag a városok mindig készen állottak önvédelmükre.

A lőpor feltalálása után a városok erősítményeiket a harczászat igényeinek megfelelően alakították át. A körfalakból a lövészszármok befogadására szolgáló fülkéket, a sánczokba erősen kiszökő tömör bástyákat, kaputornyokat emelnek, lőpor-malmokat, ágyúöntőket szerveznek, puskaműveseket szorzódtatnak. Regensburgban már 1343-ban említetik 1 »Pöler« és 1 »Kotze«, 1347-ben a város a Straubing felé vivő utat »mit Kotzen und Antwerch« szállotta meg, Augsburgban

¹⁾ Például l. »Töcse a Boeckay-féle felkelésben«, Századok 1883. 844 stb.

1360-ban már ágyúöntő volt, Lübeckben ugyanakkor lőpor-malom. Mikor IV. Károly 1377-ben egy rablóvárat akart ostromolni, Magdeburg neki puskákat és 20 lövészt küldött segélyül. Lübeck ugyanazon évben kétszer két nagy »Feldstück«-öt küldött segélyül. Ulmban ágyúöntők — Büchsen-giesser — 1377-től említetnek s 1388-ban a város két Büchsenmeistert állandóan fogadott fel ¹⁾. Ems számadásai 1477 és 1489-ben említik a Büchsenmeistert, a ki 8. 16 tallért kapott. Ezen utóbbi évben a város a hercegnek egy »Haufnitz«-ot, egy »Terzas«-t, 1490-ben egy »Schlangenbogen«-t és sok lövészt adott. Ágyúöntője nem lévén, az ütközetben kettétört csatakigyóját újraöntés végett Passauba kellett küldenie ²⁾.

Egyes városainkban a XV-ik században már szintén voltak ágyúkat öntő mesterek. Pozsonynak a XIV-ik század közepén gazdagon felszerelt »Püxenhof« nevű fegyvertára, 1440-ben saját, minden szükségletekkel ellátott ágyú-öntője volt ³⁾. A ballisták és újak a XIV-ik századból átmentek a XV-ikbe s még újakat is csináltattak. 1397-ben Nagy-Szombatban Johannes tellator 39 ballistáról számol be a városnak. Bártfán 1432-ben Philip Bogner 20 frtot kapott egyért, 1433-ban 500 nyilat 20 frtéért vettek s 1438-ban Mihály krakói úgyártónak 20 frtot fizettek. A XV-ik század elejétől minden városunk igyekszik magát ellátni az új lövészközökkel. Nagy-Szombatnak már 1428-ban van ágyúkat készítő mestere. Sopronban Nielas mester önti az ágyúkat s készíti hozzájuk a töltéseket. Ulrich Wagner a kerekeket »zu den grossen puchsen« és »zu den chuphreïn (kupfernen) puchsen«. Bártfán 1429-től kezdve állandóan dolgoznak a puskákat és ágyúkat készítő mesterek. A városi puskaművesek egyszerre 4000 denáron felül, az agyákat készítőik pedig 1018 denárt vettek fel a várostól. Krakóból is hívtak segítségül mestert. Krakói Miklós és a bártfai Fülöp és István rézüöntő (Rothgiesser) mesterek rövid idő alatt számos puskát készítenek el, melyeknek minősége az árak után ítélve, különböző lehetett. (Áruk darabonkint 6—7 frt). A puskák és ágyúk öntéséhez az aczél

¹⁾ Arnold II. 136—138.

²⁾ Arch. f. K. ö. G. Qu. XXVII. 43—44.

³⁾ Századok 1875. 732 l.

mázsáját (1429-ben) 10 arany forinton, a rézét (1432-ben) 25 frton vették s 1432-ben egy nagy ágyút 16 $\frac{1}{2}$ mázsából öntötték. 1435-ben Márton mesternek egy ágyúöntésért 19 $\frac{1}{2}$ arany forintot fizetett a város. 1432-től állandóan fizetett ágyúöntő és puskaműves mestert tartott a város. ki mesterségével *gondoskodjék a közjólét és a város biztosságáról*, tartsa rendben a fegyverzetet s ha védelemre lenne szükség, kezelje az ágyúkat az ellenség ellen. Fülöp mesternek fizetése a mondott évben 100 frt és 20 köből élet s ha a város részére dolgozik, mázsa számára számított illő fizetés. 1438-ban Márton, 1439-ben István és Gáspár mesterek említetnek. Az első évenként 2 mázsából köteles önteni új kézi puskákat (hantbochsen) és készíteni 2 mázsa puskaport, a másik ezeknek felét. A rezet és a puskapor készítéséhez szükséges salétromot (mázsáját 26 frton) Lőcséről szerezték be. E rohamos készülétekre Bártfát különösen a huszitáktól való félelem ösztönözte. kiknek kémlelésére 1433-tól kezdve állandóan költött a város ¹⁾. Lőcsének levéltára 1550-ben elégvén, semmi adattal sem bírunk arra nézve: volt-e ottan is ágyúöntő már a XV-ik században, de a fentebb említett körülmények alig engednek kétséget az iránt, hogy Lőcse — mint Bártfánál sokkal nagyobb és fontosabb város s a támadásoknak inkább kitett hely — legalább is az előbbihez hasonló mértékben gondoskodott magáról. Fegyvertára kétségkívül régi idők óta volt. 1553-ra írja Hain: Ist das *Zeughaus* . . . erbauet worden ²⁾. Itten a fegyvertárnak az 1550-iki tűzvész után újra építését kell értenünk. Spervogel 1517-re írja ³⁾, hogy Lőcse városa Gerschych *iglói* kovácsnál 25 db. »henge büxe«-t rendelt meg s csináltatásukért fizetett 27 frtot, majd még ugyanazon évben 15 dbot rendelt meg 50 frtéért. E szükség csak pillanatnyi lehetett; mert Lőcse mindig tartott állandó fizetéssel bíró puskaműveseket. Ágyúöntő mestereinek híre a XVI-ik század elején messzire túl szárnyalta a város határát. Fabianus de Slezia mester 1531. május 16-án az alsó kapunál 3 egyenlő

¹⁾ Dr. Felérpataky L.: Magyarországi városok régi számadás-könyvei. Budapest. 1886.

²⁾ 115. old.

³⁾ Diarium Conradi Sparvogel ab an. 1512—1536. ered. kézirat 39.

formájú 7 = 7 mázsa súlyú igen jól sikerült »*Falkonet*«-et öntött¹⁾. Serédy György 1553. febr. 16-án kéri Lőcse hatóságát, küldjön az ő szolgálatába ágyúk öntéséhez jól értő mestereket. 1554. febr. 4-én Serédy Benedek a tokaji várba rendelt meg Lőcsén, Péter rézöntő mesternél, két új ágyút²⁾. 1547-ben Bobek Ferencz részére czímeres és feliratos ágyút öntött Hans von Lewtsch. 1557-ben egy 16 fontos golyókat lövő, 40 mázsa »*Stuck*«-ot öntetett a város. 1561. ápril 11-én egy 24^{1/2} mázsa »*Falkon*«-t és egy 7 mázsa »*Falkonet*«-et öntöttek. 1623. szept. 4-én 2 db 24—24 mázsa »*Stuck*«-ot öntetett a hatóság³⁾.

Besztercebánya és más bányavárosaink is magok öntették ágyúikat. Újbánya 1582. ápr. 5-én Besztercebányán két ágyút és falkonetet rendelt meg s azokra a város czímerét vésetni vagy domboríttatni kéri. 1601-ben a szécsényi vár részére rendeltek meg ugyanott ágyúkat. 1587-ben Seidl András arról értesíti Besztercebánya hatóságát, hogy a király Tirolban öntetett ugyan 100 ágyút, de a bányakerületben is több darabot fognak öntetni⁴⁾.

Ha a puskaművesek kimutatásával nem foglalkozunk is, ezek után bizvást állíthatjuk, hogy városainknak lövészszámokért nem kellett a külföldre fordulniok.

Városaink fegyverzete mennyiségének ismertetésére itten csak pár példát hozok fel. Lőcsén 1569-ben a falakon és bástyákon volt elhelyezve: 19 különféle ágyú (falkonet, scharffetinel, stuck). 130 doppelhaken. A fegyvertárban 14 nagy ágyú, 1 scharffetinel⁵⁾. 1670-ben 20 ágyú, 2 haubitz, 2 orgel, 2 mo-

1) Hain 59.

2) Lőcsei városi levéltár.

3) Hain 122. 126. 241.

4) Beszterceb. vár. levélt.

5) A fegyverek ismertetését.: »Lőcsének erősítése és védelmi rendszere« című dolgozatomból (főreáliskolai értesítő. Lőcse 1884.) veszem át:

1. »*Falkone*« = »*Falkaun*« a XV. század első felében használt 7' (= láb) hosszú, 6 fontos vas golyókat lövő, 6—9 mázsa súlyú ágyú. Megfelelt a mai 6 fontos ágyúknak, de 2'-al rövidebb s érczanyagára nézve gyengébb volt ennél.

zsár, 190 doppelhaken. 1690-ben a falakon és bástyákon: 16 ágyú, 214 doppelhaken, 20 kartács, 31 kézi gránát, 1 orgel, 214 ágyú golyó. 1380 doppelhaken golyó, 26 szurkos koszorú. 5 ostrom-koszorú (Sturmkranz) és 15 mázsa lőpor. A fegyvertár készlete: Egy nagy, 125 font követ vető haubitcz, 1 db 12 fontos vasgolyókat lövő quatierschlange, 3 db hagelbüchse, melyek közül az egyik $1\frac{1}{2}$, a 2-ik 5, a 3-ik $6\frac{1}{2}$ font követ szór. 2 db 12 csöves és 1 db 2 csöves orgel, 4 vas mozsár, 70 doppelhaken cső, 160 db töltött és 32 üres kézigrá-

2. A »Falkonett« = »Falckenett.« Az előbbihez hasonló, de annál könnyebb tábori ágyú (Feldgeschütz), melynek rendes hossza $5\frac{1}{2}$ ' sulya 400 font volt és 4 fontos ólomgolyókat lött.

3. A »Feldschlange« hosszú ágyú, melynél a csőnek hossza a golyó átmérőjének 30—50-szeresét tette ki. (A mostani ágyúknál a cső hossza a golyó átmérőjének 17—21-szeresével egyenlő). Különböféle állat-, növényalakokkal, címerekkel, feliratokkal díszítették. Nagysága miatt leginkább az erődök falain tett szolgálatot. A kisebb »Halbe«- és »Viertelschlange« tábori használatra szolgált. Ezen utóbbira alkalmazták a »Quatierschlange« nevet is.

4. »Haubitze«-nak nevezték a nagyobb ívben haladó lövésre való vetőlöveget. Ez is, mint az ágyúk, talpra (Laffete) volt erősítve. Csőve rövidebb az ágyúénál és hosszabb a mozsárénál. Nyílása tág, hogy a szétpattanó, vasdarabok- vagy kis golyókkal töltött nagyobb vasgolyókat (kartácsokat), gránátokat befogadhassa. Az erődök védelméhez az ellenséges vonalak lövésére, az ostrom-bástyák, raktárak stb. lerombolására jó szolgálatot tett. 1697-iki jegyzékünkben egy 125 font követ szóró is említettik.

5. »Karthause« a (Quartana, Quart de canon-ból, Viertelsbüchse) a XVI. század elején használt, 25 fontos vas golyókat lövő faltörő ágyú. A század végén a cső nyílásának átmérője szerint egész-, fél-, negyednyolczad karthausekat különböztettek meg. A régi nagy karthause-ok »Doppelkarthause«-oknak nevezettek. A harminczéves háború után csak a fél- és negyed karthausek maradtak használatban.

6. A »Stuck« nagy fali ágyú, melynek sulya 24—40 mázsát is tett. A »Regimentsstuck« 1, 2, 3 fontos golyókat lövő tábori ágyú. A »Stuck« nevet különben csaknem mindenféle ágyúra általánosan alkalmazták.

7. A »Scharffetinel« szintén fali-ágyú. Részletesebb leírását nem ismerem.

8. A »Wolff.« Az előbbiektől különböző ágyú volt-e? nem tudom meghatározni. De tekintve azt, hogy egyes ágyúkra állatok alakjait öntötték vagy vésték ki; többnyire az illető ágyú-test nagyságához vagy

nát, 120 muskéta. 3497 db $1\frac{1}{2}$ – 5 fontos ágyúgolyó, 374 szurok-koszorú, 38 kartács, 11 mázsa ólom, 4 szurok-zászló, 1000 db doppelhakengolyó, egy hordóeskával »patron«, 5 mázsa kén ¹⁾). Az 1697, 1702 és 1706-iki összeírások hasonló gazdagságot mutatnak. Más városaink levéltárai, ha nem is ily gazdagok a hadiszerek összeírásában, még is kimutathatják, hogy a város hadiszerekkel bőven el volt látva. Például Besztercebánya 1542-iki lelettára ²⁾). A felszerelésre és a fegyvertár készletére mindig gondosan ügyeltek.

hangjához aránylag választván meg a jelképül szolgáló állatokat s azokról nevezték el az ágyúkat *farkasnak*, *medvének*, *krokodilusnak* stb. Ez is hihetőleg így nyerte nevét s nagy fali vagy faltörő ágyú volt. Az ágyúk neveire nézve érdekes adatokat közöl Hain 1556-ból. Lőcse ekkor két ágyút kölcsönözött a német katonáknak. Egyiknek neve *barát* (*Münch*), a másiké *énekeső* (*Singerin*) volt. Mindkettő oda-vezett. Az utóbbiért Ferdinand király 32 mázsa rézzel kárpótolta a várost.

9. Az »*Orgel*« = »*Orgelgeschütz*.« Egy állványhoz egymással párhuzamosan vagy egymáson keresztül fektetve megerősített csövek, melyeket egyszerre lehetett elsütni. Rendesen közönséges puskacsöveket alkalmaztak, de használtak nagyobb kaliberű bronz csöveket is. Céljük a kartácsnak helyertesítése volt. Azonban a számos csőnek sok időt igénylő újra töltése miatt nem volt czélszerű. Az újabban feltalált mitrailleuse ennek javított utánzása.

10. »*Doppelhaken*«-nek neveztett a háromlábú állványra, vagy a falhoz erősített $4\frac{1}{2}$ – 6' hosszú, 16 latos ólomgolyókat lövő kisebb ágyú. A XV-ik században találtatott fel s különösen az erődítményeknél használták. A nagyobb fajtájúak ($6\frac{1}{2}$ ' hosszú, 47 font súlyúak) kettős doppelhakeneknek neveztettek, míg a kisebbek egyszerűen »*Haken*« néven fordúlnak elő.

11. »*Büchse*.« Most a vontesőví fegyverek neve, régen minden kézi fegyveré. Különbféle fajai vannak: »hand-büxe« kézi puska. »stellbüchse«, melyhez rendszeren állvány kellett, hogy nagy súlya miatt czélni lehessen vele. A helyenkint előforduló »*Stab*« az ágyúkhöz való emelő-rúd. Mindezen fegyvernemek igen különböző nagyságban fordúlnak elő.

12. A »*Hagel-Büchse*« és »*Hagel-Stuck*« talán kifelé szélesedő nyílással bíró lövő eszköz, mely nagy térre szórta szét a beléje töltött kisebb golyókat?

¹⁾ Lőcsei vlt. XI. oszt.

²⁾ Beszt. levélt. fasc. 937 nr. 2. 3. és f. 55 nr. 95.

A város tulajdonát képező hadikészleteken fölül minden polgárnak el kellett látva lennie teljes fegyverzettel. Besztercebányán már a XV-ik században szokásban volt évenként Szt.-György napján kihirdetni a rendőri szabályzatot, melynek 10-ik pontja meghagyja, hogy minden polgár békés és háborús időben egyaránt el legyen látva teljes fegyverzettel, hogy adott jelre az ellenség elé indulhasson ¹⁾. A fegyvervizsgálatot a Viertelmeisterek teljesíték, kötelességek levén a negyedeikben lakó polgárok fegyvereit időről időre számbavenni s meggyőződni azoknak tisztaságáról és használható állapotáról. Lőcsén 1619. febr. 5-én a képviselő-testület még azt is kívánta, hogy a polgárság köteleztessék évenként a lövészegyesület tagjaival kivonulni czéllövésre, megmutatandó, hogy mindenki el van látva kellő fegyverzettel. ²⁾ A polgárok ingóságainak lelettáiraiban a különféle puskák, kard, buzogány, alabárd, pallas, lőporos palaczk rendes rovatot töltenek be.

A harcziás múlt századokban a város védelmén kívül is nagy szüksége volt a polgárnak a teljes fegyverzetre. Kereskedelmi utazásai közben folytonosan életveszélyben forgott, annyira, hogy Besztercebányán 1594-ben a hatóság az utazók összetartására és védelmére külön tiszteket nevezett ki, nehogy a polgárokból kár essék. Selmeczbányán pedig a töröktől való félelem hatása alatt meghagyta a tanács, hogy minden polgár és munkás munkájára menve, fegyverét magával vigye. Minden mester csak azon feltétel alatt fogadhat fel legényt, ha ez kötelezi magát veszély idején a város védelmére fegyvert fogni.

A polgárságot, legalább veszélyes időkben, gyakorolni kellett a fegyverforgatásban. Minden városnak volt lövészegyesülete. Ezek keletkezésének idejét meghatározni alig lehet, de egyes adatok arra mutatnak, hogy a XV-ik században több városunknak volt lövészegyesülete. Besztercebányán 1549-ben elhatározta a tanács, hogy a polgárok gyakorlása végett a régi lövőház helyett újat kell építeni. Lőcsén is volt már a XV-ik században lövészegyesület. Spervogel 1516-ban

¹⁾ U. ott f. 74 nr. 27. és f. 103 nr. 28.

²⁾ Hain 594.

írja, hogy a magistratus Niclas lakatos mesternek házát megvevén, a rajta volt adósságok fejében a többi közt »in der Schützen-Bruderschaft« is befizetett 1 forintot¹⁾. A Hain krónikájában előforduló ezen kifejezés: »ist zu wissen, dass allhiesige Schützen-Brüderschaft . . . aufgerichtet anno 1599. und sind alsobald zu *neuen* Eltesten erwehlet worden« stb. arra mutat, hogy a régi lövészegyesületet szervezték újra. A polgárság mindig gyakorolta magát a lövésben. Nemcsak kézi-fegyverek, hanem a doppelhakenek is szerepeltek ilyen alkalmaknál s közköltségen szerzett jutalmak osztattak ki. 1597-ben az alsó kapun kívül építettek lövőhelyet, hol két tanácsnok felügyelete alatt doppelhakenekkel tartottak lövő-versenyt. A városnak minden tizenkettőből 8—8 polgár, 12-edként 4—4 doppelhakennel vett ebben részt. A legjobb lövések jutalma: 1-sőé 1 tallér. 2-iké 1 arany. 3-iké 1 tallér. 1610-ben állandó lövészcsarnokot építettek. A czéhbeli mesterek nem tartoztak a lövész-egyesület körébe, de az évenként tartatni szokott ünnepélyes czéllövésben részt kellett venniök, a ki elmaradt, 50 denárt fizetett. 1658. jún. 3-án a czéhbeliék és a lövészek közt felmerült viszály következtében az előbbieket elmaradtak a czéllövéstől s mégis 125 férfi vett abban részt. 1660-ban 22 díj összesen 180 frt 25 den. értékben osztatott ki a legjobb lövők közt²⁾.

A szepesi városok közül Kézsmárk dicsekszik a XV-ik században már virágzott lövészegyesületével. Selmezbányáé is régi: egy XVI-ik századbeli iratában a lövészegyesület kéri a tanácsot, hogy a mennyiben a Schützenmeister beteges, másnak vezetése alatt *újítsák meg* a »Tartschen-Schiessen« nevű lovagjátékot, hogy a polgárság folytonosan gyakorolja magát a fegyverben. Kőrmöczbánya polgárainak harczias szellemét jellemzi egy 1537-iki rendőri szabályzat, mely szerint minden játék éjjel és nappal tilos, a ki mulatni akar, lőjön, vívjon, lovagoljon, sétáljon, fusson versenyt, — ez által mérsékli testi vágyait s megedzi magát az ellenség elé. Eperjesnek a XVII-ik században virágzó torna-egyesülete volt. A farsang utolsó

¹⁾ Diarium 594 old.

²⁾ Hain 212, 523.

napjaiban egyéb mulatságok közt szokásban voltak a lovagjátékok. Lőcsén 1627-ben Greff Lőrincz újonnan megválasztott bíró a régi szokás alapján újra megengedte a kopjjával vívást, de a küzdők szerencsétlenül megsebesültek ²⁾).

Városaink fegyverfogható férfiainak számáról kevés adatunk van. Az időnkint tartott »Musterung«-okról szóló tudósítások összegyűjtése érdekes világot vethetne e kérdésre. Ilyenek szerint Lőcsének 1532-ben 350, 1557. okt. 20-án ugyanannyi főből álló polgárőrsége volt. Az 1660-iki összeírás szerint Lőcsének 703 háza közül 72 volt özvegy asszony birtokában, 331-nek birtokosa nem czéhbeli ember ³⁾). 300-é pedig mesterember. 1663-ban összeírták a fegyverfogható polgárokat és a fiatalságot s ezen utóbbinak száma ekkor 200-ra ment. Ha ehhez az 1660-iki összeírásban említett 631 házbirtokos közül 500-at veszünk fegyverfoghatóknak, a polgári védelmi erő 700 főből állott. Besztercebányán az 1572-iki »Wachregister« szerint 376 házbirtokos osztatott be a Viertelmeisterek alá. 1575-ben a drabantok fizetésére kivetett adó 272 házra, 1590. és 1593-ban a falak fentartására szánt adó 295 házra osztatott fel. Ezek szerint a polgárőrség tagjainak száma félannyi lehetett mint Lőcsén. Még mindig elég tisztességes erő, ha védelemre került a sor.

A városok védelmi és tűzrendőri szempontból négy negyedre osztattak fel, mindeniknek élén egy Viertelmeisterrel. Baselben 1410-ben még feltaláljuk a polgároknak védelmi szempontból negyedekbe osztását, a mi Németország minden városában hosszú időn át szokásos volt. Bécsset 1444. május 13-án osztották így be, rendelvén, hogy az egy negyedben lakó polgárok együtt tartoznak a negyedbe eső falakat és bástyákat védelmezni. A czéhéletnek erősebb kifejlése után, — néhol már a XIV-ik században meghonosították a czéhek szerinti védelmi rendszert, mely szerint ugyanazon czéhnek tagjai együtt működnek ¹⁾). A negyedek 3 — 3 tizenkettedre, ezek ismét

¹⁾ U. ott. 267.

²⁾ Már idegenek is laknak benn.

³⁾ Arnold II. 238. Tomaschek II. 52.

»rott«-okra oszlottak, melyeknek polgáira a »rottmeister«-ek ügyeltek. Besztercebányán 1573-ban és 1590–93-ban a 4 Viertelmeister alatt 22 Rottmeister állott, mindenik 11–36 ház lakói fölött gyakorolva a felügyeletet ²⁾). Lőcsének 1644-ben 48 Rottmeistere volt, mindenik 11–18 ember élén. Ezen felosztást minden városunkban feltaláljuk.

A védelem tekintetében némi eltérést látunk az éjszakeleti szab. kir. városok és az alsó magyarországi bányavárosok közt. Amazok között nincsen oly szoros szövetség, minőt ezeknél találunk. A bányavárosok már 1544-ben szövetkeztek a kölesönös védelemre. Közös gyűlésökön választott főkapitány alatt egyesültek Selmecz-, Körmöcz-, Besztercebánya és a Fuggerek zsoldosai, és az érdekelt városok követei hetenkint hétfőn összejöttek a sereg ügyei fölött — állandó haditanácsot képezve — tanácskozni. Mindenik város választott vagy felfogadott egy kapitányt. Selmeczbánya 1544-iki hadiszabályzata részletesen értesít a bányavárosok zsoldos hadának szervezetről. Az említett évben Selmeczbánya zsoldosai kapitányául felfogadta Quatsovszky Andrást havi 40 frt zsold és 7 ló eltartásáért, népével együtt alárendelvén őt a városok által választott főkapitánynak. A kapitány és zsoldosai megesküdtek, hogy a városban és azonkívül híven fognak harcolni. Egymás ellen, kezök elvesztésének terhe alatt, nem küzdenek. A ki társát megsebesíti vagy gyilkos módra rá lő, társával czivódik, veszekedik s a táborban zajt üt, fejét veszíti. A ki az őrállást elmulasztja, őrállomását elhagyja vagy azon elalszik, felakasztják, úgy a szökevényt is. A népet nyomorgatni nem szabad, de mindent készpénzzel kell fizetni. A kapitánynak kötelessége a katonákat gyakorolni s a városok határozata nélkül a sereget a hegyek közül ki nem vezetheti ¹⁾). Rövid, de igen érthető szolgálati szabályzat, melyet felvidéki sz. kir. városaink kivétel nélkül alkalmaztak zsoldosaikra. Mert mindnyájau tartottak zsoldosokat. Lőcse pld. 1605. május 7-én 200 zsoldost fogadott fél, majd május 12-én 100-al szaporítá azok számát. A zsoldos drabantokat rendszeren portyázásokra, kirohanásokra

²⁾ Beszterceb. levélt f. 306 nr. 4.

¹⁾ U. ott f. 132 Nr. 5.

alkalmazták, zsoldjokat a polgárookra a birtok arányában kivetett taxából fedezték.

A XVI-ik században a város összes polgárai, tekintet nélkül arra, a czéhek körébe tartozik-e valaki vagy sem, negyedek és tizenkettedekként együttesen tartoznak felügyelni a bástyákra s védeni azokat. Körmöczbánya 1531-iki »Viertelmeister-Ordnung«-ja szerint a polgárok kivétel nélkül a Viertelmeister és tizedese (Zehendter) ellenőrzése és vezetése alatt állnak. Ezek tartják számon őket és fegyvereiket, ellenséges támadás jelzése alkalmával minden polgár fertály-mesteréhez siet fegyverével, ennek vezetése alatt megy a bíró háza elé s a vett parancs szerint a fal egyes részeinek vagy a kijelölt bástyának védelmére ¹⁾. Lőcsén 1569-ben a bástyák szintén a 12-edek szerint osztattak ki: a felső kapu felügyelője az 1-ső, a Menhard-toronyé a 2-ik és 3-ik tizenketted polgársága s így tovább mind a 13 bástya, tekintet nélkül a foglalkozásra, a tizenkettedek közt volt kiosztva ²⁾.

A XVII-ik század elején — legalább Lőcsén — már elválasztva találjuk a czéhbeli mesterembereket a többi polgároktól. 1605-ben, mikor Bocskay hajdúi nyugtalanították a várost, a tanács Hutter Gáspárt főkapitánynyá nevezve ki, négy kapitányságot szervezett s az első kapitány alá rendelte 3 tizenkettednek *polgárságán kívül* a színes bőrt készítő tímárok, a szabók, pékek, bádigosok, rézművesek és kőművesek czéhét, a 2-ik alá ismét 3 tizenkettedet s az aranyműves, szűcs, kalapos, szíj- és nyereggyártó czéheket és így tovább. Hain krónikájának ezen szavai: »Ist also diese Stadt in 4 Theil getheilet worden. Neben diesen hatt auch ein E. Rath den Zehen die Thürn auff der Stadtmauer ausgetheilt« ³⁾, biztos útmutatást nyújt a védőknek ostrom alkalmával történt elhelyezésére. A czéhek védték a kaputoronyokat és bástyákat, a tizenkettedekbe osztott többi polgárok pedig a zwingerek és a körfalak lövőreseinél foglaltak állást. A fiatalság külön kapi-

¹⁾ Körmöczb. levélt.

²⁾ Hein 197—199.

³⁾ Hain 197—199.

tány alatt rendszeren a piacon tartalékban állott, hogy onnan bármikor lehessen azt a legveszélyeztetettebb pontra indítani¹⁾.

A polgárőrség tisztjeit a polgárság közül a tanács nevezte ki. A főkapitány parancsa alatt kapitányok, hadnagyok, zászlótartók, őrmesterek s más altisztek és rendszeren tartott kémeek (Kundschaftterek) állottak.

Mellőzve az egyes városok hadi szabályzatainak²⁾ részletezését, az eddigiekből is kitűnik, hogy a város egyetlen lakója sem lehetett közönyös nézője városa ügyeinek, s azon tény, hogy mindig önerejükkel védtek meg magokat, a polgároknak fokozta az önérzetet. A folytonos fegyvergyakorlat hatása alatt a munkás, iparos polgárság a harcra is bátorral edződött. A királyi hadseregbe mindig fogadott zsoldosokkal rótták le városaink hadiilletékeit, de a város védelmét soha sem bízták azokra. Házi tűzhelye védelmének kötelességét oly magasztosan fogta fel a polgárság, hogy a közös veszély idején sekinek sem volt szabad elhagynia a várost, melynek védelmére mindenki polgári esküjével kötelezte magát. 1437-ben, mikor ellenség fenyegette Bártfát, Rawer Miklós és Priswiczer János a város határozata ellenére Krakóba mentek. Tettéért mind a kettő halált s minden vagyonának elvesztését érdemelte. Büntetésül a városi építkezésekhez az első 300, a második 200 szekér követ tartozott előállítani és beszállítani³⁾. 1605-ben Lőcsén Lang Kristóf tanácsbeli tag esküjéről megfélelkezve, megszökött a várost fenyegető veszély elől. A tanács azonnal lefoglalta minden vagyonát s arra ítélte, hogy a háború végéig felfogadott 100 zsoldos drabant az ő költségén fog tartatni.

A bírságoknak Németország városaiban erődítési és védelmi célokra szokásos felhasználását vagy természetben kiszolgáltatandó munkára változtatását a rendőri eljárásnál már említők. Regensburgban egy polgárt, ki a reá rótt pénz-

¹⁾ Hain 197—199.

²⁾ Selmezb. 1604. Körmöczb. 1605. Lőcse 1619, 1644. stb.

³⁾ Fejérpataky: Városi számad. 443.

bírságot lefizetni vonakodott. 10 fal-ormózat fölépíttetésére ítélték. Ulmban 1345-ben a tanácsválasztásnál előfordult vesztegetést azzal rendelték büntetni, hogy a megvesztegetett fél 10000, a vesztegető 1000 darab követ tartozik a város falainak építéséhez szállítani ¹⁾).

A polgárnak igazi hazája csak városa falain belül volt. A pártviszályok korában csak az biztosította életét, vagyonát, egyházát és iskoláját. Királyaink rendszeren annyira becsülték, mennyit gazdagsága és ellenállási képessége ért s a mennyire ágyúival uralta a vidéket. Egy városnak birtoka rendszeren egész vidék birtokát jelenti. Méltányolják is királyaink ezen körülményt. I. Ferdinánd 1550 aug. 15-én Abauj-, Sáros-, Liptó-, Szepes-, Tornamegyékhez, Bártfa, Eperjes, Szeben sz. kir. városokhoz Lőcsére vonatkozólag írja: *Quae cum in finibus istius Regni nostri Hungariae versus Poloniam sita, non nobis solum, sed aliis etiam fidelibus nostris illarum partium tutissimum sit profugium et propugnaculum etc.* a város tűz által megrongált erődítményeinek helyreállításához ingyen munka adására szólítja fel azokat. Midőn Lőcse 1603. szeptemberben egy nagy tűzvész következtében sok kárt szenvedett, Pethe Márton győri püspök, kancellár írja II. Mátyásnak: »Contigit hoc Augustissime Imperator civitati Leuchoviensi, quae aedificiis venusta. . . moeniis et propugnaculis bene munita. . . totius Scepusii faciem referens.« A környék nemessége sem tulajdonított kisebb fontosságot az erős városnak. Habár békés időkben nem volt kiváló barátja a polgárságnak, a válságos idők ahhoz folyamodni kényszeríték. A Boesckay-féle felkelés kezdetén 1604. nov. 4-én Liptómege nemessége kérdést intéz Lőcséhez: minő állást fog a város a mozgalommal szemben elfoglalni? s a megye nemességének egy tagját a városba küldi, hogy a rendszeren jól és gyorsan értesülő városból tudósítsa a megyét az eseményekről. Horváth László szepesi alispán pedig nov. 5-én egyenesen azon kéréssel fordul a hatósághoz, adna ez neki tanácsot, melyik félhez álljon? — Az 1680-iki zavarok idejében, aug. 19-ére írja Hain: »Versammelte sich ein E. Rath. . . neben denen von Adel

¹⁾ Arnold II. 236.

(sintemahl unter wehrenden dieses Kriegstrahlen d. Zipserische Adel meistentheils in der Stadt auffhielt ¹⁾).

E dícséreték, kérdések és a megyei nemességnek a városokba meneküléséről szóló tudósítás csekély változtatással minden erősített városmikra illenek.

A városok fontosságát az is mutatja, hogy nemcsak megvédték magokat minden támadás ellen, hanem a XVI-ik században pártjok ellenfeleitől birtokokat is hódítottak. Ha olykor capitulációra került a dolog, ostromlóikat mindig a városra előnyös feltételek elfogadására kényszeríték ²⁾. A XVII-ik század folyamában egyik-másik városunk több ízben került a királylyal szemben a nemzeti ügyet védő párt birtokába, de az említett század három utolsó évtizedéig nincs rá eset, hogy az ellenfélnek meghódolt várost birtokainak vagy privilegiummainak elvevésével büntették volna királyaink, míg a nemések jószágainak elkobzása napirenden volt.

A XVII-ik század utolsó évtizedeiben hazánk közéletének minden terén beállott változások városaink politikai fontosságának megszüntetésére is természetesen nagy hatást gyakoroltak. A török hatalom megtörésével megszűnt az önálló erdélyi fejedelemség s ezzel elvész a magyarországi nemzeti és vallási mozgalmaknak legfőbb támasza. A magyar *nemzeti főnemesség* mindinkább *udvarivá* lesz, az állandó hadsereg eszméje mindig több tért hódít, az accis és más állandó adónemek behozatala megtöltik a kincstárt. Megszűnnek a városi polgárságot a múlt századokban elzárttságában politikailag, nemzetgazdaságilag és hadi szempontból mellőzhetően tényezővé tevő okok, és a — különösen a XVII-ik századon át — folytonosan harczoló felek mindenike zsarolásának, a reformált felekezetek üldözésének leginkább kitett régi sz. kir. és bányavárosok elszegényedve, szükségtelen és romladozó erődítményekkel mindinkább elveszítik jelentőségüket.

¹⁾ Hain 879.

²⁾ Iőcse 1605, 1710. Beszterceb. 1678-ban.

VIII.

Közegészségügy.

A magyar orvosi történet még igen elhagyatott ága történeti irodalmunknak. Én sem szándékozom annak részleteibe becsátkozni, de művelődés-történeti irányu tanulmányom keretét sem vélem átlépni, ha ezt, a nemzeti élet minden ágára kiható fontosságú tárgyat s annak különösen városainkban fejlődését röviden ismertetem.¹⁾

A kereszténység felvétele bevezette nemzetünket az európai cultur-államok sorába. A mint állami intézményeinket átvettük a nyugattól, úgy jönnek át annak culturális intézményei is hozzánk, természetesen hosszú időn át fennmaradnak a nép gondolkozásmódjában rejlő, annak vérében levő szokások és intézmények. Az államot szervező nagy királyaink törvényeik alkotásánál nem emelkednek fel orvosrendőri felfogásig. Csak mint közönséges büntényről beszélnek a mérgezésről, bővülésről, boszorkányságról. A következő századok országos törvényei sem mutatnak nagyobb érdeklődést a közegészség ügye iránt s erre vonatkozó törvényünk az egész XVI. és XVII. századon át sincs. A régibb gyakorlatou alapuló, 1656-iki magyar »Praxis criminalis« intézkedik a magzat-elhajtás, gyermekgyilkolás büntetéséről, az öngyilkosok és az erőszakos halállal kimúltak bonczolásáról, a mérgezések megállapításánál és megítélésénél, a magzatnak a meghalt anya méhéből kivágásánál követendő bírói eljárás alkalmával orvosok.

¹⁾ A forrás-munkák lapszámainak folytonos idézése helyett megjegyzem, hogy az ezen fejezethez tartozó orvostörténeti adatokat, a törvénykönyvektől és a levéltári anyagtól eltekintve, Ábel, Fejérfataky, Fekete, Fraknoi, Haeser, Horányi, Linzbauer, Melcer, Molnár, Szinyei és Weszpréminek az előszóban felsorolt munkáiból merítettem. Az egész fejezet: »*A magyar orvosi rend történelme, tekintettel a gyógyászat és a közegészségügyi intézmények fejlődésére Magyarországon a XVIII. század végéig*« című, a magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlése központi választmányának megbízásából készülő munkám kéziratából van röviden összeállítva.

sebészek és bábáknak szakértőkül igénybevételéről, a mérgek elárúsításának ellenőrzéséről, és a magia, meg a boszorkányság által ember és állat egészségében ejthető károk büntetéséről. Ezek alig érdemlik meg az orvosrendőri törvény nevét. Az országos és megyei hatóságok sokkal inkább el vannak foglalva a nagy politikai kérdésekkel, mint hogy a nép közegészségügyével foglalkozhatnának. Pedig erre nagy szükség lett volna. A XIV. századtól kezdve az emberek millióit elpusztító ragályos és járványos betegségek roppant erővel lépnek fel. 1347—1352 közt első ízben pusztította végig Európát a »pestis«, 1485-ben jelentkezett a »*Sudor anglicanus*,« az angol láz. 1493-ban Nápolyból egész Európára járványosan terjedt el a »*bujakór*,« szintén a XV. század vége felé lép föl járványosan a »scorbut«, majd a XVI. században a speciális magyar járvány, a »*febris castreusis*« vagy »*morbus hungaricus*« néven ismertté lett *hagymáz* és a lázas betegségeknek eddig nem ismert számos neme. A XVI. és XVII. századoknak hazánkban csaknem szakadatlan harcrai s a töröknek emberirtó politikája következtében lakatlanul maradt vidékek elmocsárosodása, a harcok pusztításai következtében felidézett nyomor, a meghonosodott epidemicus és endemicus járványok borzasztó pusztítást vittek véghez az emberanyagban. 1541-től kezdve a királyi kormány tesz intézkedéseket a pestis és más járványok terjedésének gátolására, azokat közigazgatási úton ismerteti a néppel s orvosszereket is ajánlgat. De ha mind azokból érvényesül valami, azt inkább az idegen katonaság tisztjeinek köszönhetjük, kik katonáik érdekében nyúlnak néha szigorú rendszabályokhoz. Bécsben és az ausztriai örökös tartományokban a császári kormány által kiadott számos rendelet szervezi az egészségügyi bizottságot, a járványorvosi intézményt, a veszteglő intézeteket, — a járványok terjedésének gátolására szükséges kiadások fedezéséről gondoskodnak, a polgári és katonai kormányok megfeszítik erejüket, járvány-kórházakat állítanak, az inficiáltak ágyneműit, ruháit, sokszor házaikat is megsemmisítik. Nálunk a XVI—XVII. századokon át mind ebből kevés érvényesül. Országgyűléseink egyetlen egyszer sem gondolnak arra, hogy törvény útján intézkedjenek az orvosi gyakorlatról, a gyógyszerészek, sebészek

szülésznök, kórházak stb. ügyéről. A nyílt helyeken fekvő községek minden ragály behurcolásának védelem nélkül ki vannak téve.

Városaink e részben sokkal kedvezőbb helyzetben voltak. Ők nem szorúlnak az országos kormány és törvényhozás gondoskodására, magok alkotnak magoknak óvórendszabályokat. A falakkal körülvevett városba nem juthatnak be egykönnyen a magokkal különféle betegségek csirait hurcoló koldusok és csavargók. A polgárság egész életmódja az egyszerű, józan, egészséges életmód elveire volt fektetve, mely nem engedte meg a dorbézolást, az éjjelezést, mértéktelenséget, nemi kicsapongást és az egészségre károsan ható más hasonló mulatságokat és időtöltést. Jellemzi ezt Körmöczbánya 1537-iki rendőri szabályzata, mondva, hogy a ki mulatni akar, lőjjön, vívjon, lovagoljon, sétáljon, fusson versenyt; ezekkel mérsékli testi vágyait és megedződik az ellenség elé. A kis területre szorított városnak tisztán tartásáról, élelmezéséről, egészséges ivóvizéről, csatornázásáról, fürdőiről gondoskodtak. Valóban dicséretre méltó buzgalmat fejtenek ki ezen a téren és mivel sem maradnak hátrább Németország városainál, melyekben a köztisztaság még a XV. században is sok kívánnivalót hagyott hátra. Mikor IV. Károly császár 1355-ben Regensburgba ment, az utcákat kavicssal hordták be, hogy azokat járhatók-ká tegyék. Ugyanott 1452-ben az úrnapi körmenet alkalmából megparancsolta a tanács, hogy a szemetet mindenki hordja ki a városból, s a kinek háza előtt sár van, azt szalmával szórja be. Regensburgban már 1366-ban jelentkezik a kövezetnek (Pflaster) nyoma a tanácsnak egy rendeletében, mely szerint a Pflasteren és a falak aljában szemetet lerakó helyeket tartani nem szabad. Rottenburgnak amazzal egykorú szabálya is tiltja a járókövekre (auf die Schrittsteine) szemetet, földet szórni, vizet kiönteni. A baseli tanács 1428-ban eltiltja a sertéseknek naphosszat az utcán tartását, így Ulmnak 1410-iki szabálya is. A kövezés leginkább csak a gyalogjárók kényelmére készült. Regensburgban a Pflaster 1406-ban már nagy részben készen volt, de 1452-ben, mikor a gabonapiacson poenitentialis praedicatiókat akartak tartani, a sár miatt az egész tért szalmával kellett befedni. Baselben 1427-28-ban az egy-

házi zsinatot váró város megindította a kövezést. ¹⁾ Ausztria városainak XVI. századbeli szabályzatai a házakból, konyhák-
ból kivezető csatornáknak befedését, a szemétnek a városból
kihordását, a vízvezetékek, víztartók környékének tisztántartá-
sát, a házak előtt a kövezést rendelik el.

Felvidéki városaink jegyzőkönyveiben is gyakrabban
akadunk egyes, a város utczáinak, az udvaroknak és a víz-
tartó medenczék környékének tisztán-tartását rendelő határo-
zatokra. Kassa statutumai szerint az egészség megtartása és
a tisztaság szeretete javálja a város utczáinak kitisztítását
mint közjót a városban. Rendelik, hogy a tisztaságra minden
ember ügyeljen, a ki háza előtt, háromszori íntés után, el nem
tisztíttatja a sarat, bírságot fizet. A padímentom (kövezet)
12 fírt bírság terhe alatt kirakassék, úgy, hogy az esővíz
lefolyhasson, hogy a város a régi tisztaságra jusson. Bárfán
már a XV. század elején is gondosan ügyeltek a város tisztán-
tartására. 1432-ben többször fizetnek 6—10 napszámot, kik
az utczákon a szemetet összetakarították és a vásár után a
piacot kitisztították. A múlt századok városainak elzár-
kozottsága igen megkönnyíté a közegészségügyi elővigyázatot.
A kapuőrök szigorúan utasítva voltak, hogy a csavargókat és
koldusokat, kik különféle betegségeket hurczolhatnak a
városba, be ne bocsássák. A városi szegényekről minden város
maga gondoskodott. Mindenikben volt szegényekháza és kór-
ház. Besztercebányán az Erzsébet kórház 1303-ban alapítta-
tott. Pozsonyban 1309-ben van kórház fürdővel, 1392-ben
alapítottatott Kassán a Szt. Erzsébet kórház. 1393-ban említ-
tetik Pécsen a Szt. Erzsébet Xenodochiuma. Bakács Tamás
esztergomi érsek 1505-ben teljes búcsút hirdet mind azoknak,
kik a löcsei kórházra adakoznak. Körmöcbánya Xenodo-
chiuma 1393-ban nagyobbíttatott. Eperjesen állandó szabá-
lyok rendezik a kórház és a szegények ellátásának ügyét.
Selmeczbányán 1581-ben Schultz Illés polgárnak ratificatio
végett bemutatott végrendeletét a tanács azon utasítással
küldte vissza az örökösökhöz, hogy a templomról, iskoláról és

¹⁾ Arnold II. 219., 281.

kórházról meg ne feledkezzenek. Bártfa XV. századbeli számadási könyvei 1431-től kezdve többször jegyeznek fel a kórházra hagyott összegeket, s maga a város évenként 100 frtnyi bért (census) fizet a kórháznak (talán annak háza vagy földjeiért).

A XV - XVI. századok vallásos szellemének kifolyása volt, hogy a vagyonosabbak nem feledkeztek meg a jótékony intézetekről. Társulatok keletkeztek a jótékonyosság gyakorlására, ilyen volt a szegények egyesülete – Elende Bruderschaft. A lőcsei 1416-ban keletkezett. Szabályai közt legelső cél: Isten tisztelete és a szegények sorsának enyhítéséről gondoskodás. Belépéskor minden tag fizetett 2 tallért, aztán évenként 12 dénárt. A jövedelemből különösen a főbb ünnepek alkalmával segélyeket osztottak ki a kórház, a szegények háza és a szegény tanulók közt. Ha a társaság tagja betegedett meg, azt ápoltatták. A hatóság gondoskodása mellett ilyen szellemű társulatok tartották fenn a nyilvános kór- és szegényházakat. Bártfa régi számadásaiban egyebek közt ilyen tételek is fordúlnak elő: 1453 szegény özvegyek taxájából elegendve 20 frt. 1439 szegények részére halért 25 den. stb. A czéhéletnek egyik legszebb jellemző vonása volt a czéhtársak közt uralkodó kölcsönös segélyezés elve. A czéh szállója a városba betegen érkező mesterlegénynek szükség esetében kórháza, de mindenesetre menedékhelye; mert a czéhbe felvétel tagjává tette őt a czéhcsaládnak, mely minden szükségében gondoskodik róla. A czéh maga gondoskodott saját szegényeiről. A legények ládájának összerakott forintjai a szerencsétlen társak segélyezésére fordíttatnak. A beteg mester igen ritkán szorult segélyre; mert a czéh a legjobb munkáslegényt állítja műhelyébe s az üzlet fenakadás nélkül folyik. A beteg és családja nem lett terhére a közállománynak. Az alapítványokkal rendszeren jól ellátott kór- és szegényházak eléggé képesek teljesíteni nemes hivatásukat a városnak segély nélkül álló nyomorultjai irányában. A betegek és valódi szegények elől nem szedték el az alamizsnát munkakerülő csavargók, mert a kéregetésre jogosítottak külön jelvényt kaptak.

A XVI. század második felében pusztulásnak indulnak a jótékony intézetek. Sajnálni lehet, hogy a felekezeti türel-

metlenség a kórházakra is kiterjedt, azoknak vagyonát elszedve, hogy azzal szerzetesek gazdagíttassanak. 1675-ben meghagyta a kassai kamara Lőese hatóságának, hogy a kórházat templomával és összes fekvő javaival adja át a szt. Ferenczrendű szerzeteseknek. A város ellentállott, de Holló Imre kamarai tanácsos 1679. máj. 30-án erőszakkal adta át a minoritáknak a templomot és a kórházat s annak összes vagyonát. A minoriták azt azonnal birtokukba vették, kiszállítva a lakból a betegeket, kiknek számára a város azonnal más házat vett a kórház-útczában. Besztercebányán 1604-ben a szt. Erzsébet kórházat a jezsuiták foglalták el. Így jártak a protestánsok által fentartott kórházak máshol is s a városok egyébb bajaihoz a betegek ellátásának gondja is járult.

A csatornázásra — kivéve egyes városokat — talán mindjárt a város alapítása alkalmával gondoltak. Lőcsén legújabbán igen régi, a városból a körfalak alapja alatt kivezető és zsilippel ellátott csatornának maradványaira akadtak. Bártia régi számadásai 1421-ben csatornatisztításért 60 dénárt, 1428-ban a város árkába nyíló egyik csatorna igazításáért 100 denárt, 1429-ben ismét 150-et és a csatornák rendben tartására többször különböző összegeket említenek.

A helyi és talajviszonyok szükségessé tették az egészséges, tiszta ivóvízről gondoskodást. Felvidéki városainknak csaknem mindenike már a XV. XVI. században gondoskodott vízvezetékéről. Besztercebányának a XV. századból eredő, évenként kihirdettetni szokott szabályzatában rendelik, hogy a víztartó medenczék közelében a tisztaságra kiváló gondot kell fordítani. Bártfán 1432-34-ben a város vízvezetéke s a víztartó cisternák javítására kiadott összegeket több ízben kellett a költségek rovátába felvenni. 1436-ban Miklós Rohrmeister a kórház mellett levő malom bére fejében köteleztetett a városban levő cisternákba bevezetni a vizet. 1437-ben pedig a víztartók rendben tartásáért heti 50 denár fizetést kap a várostól. Lőcsén a régi, a »Röhrgrund« nevű völgyből jövő vezetékhez 1562-ben készítették a »Durst« nevű völgyből az új vízvezetékét. Eperjesre és Kassára, minthogy a városok falai meg lehetős távolságra estek a Tarcza, illetve Hernád folyótól, a folyók vizét a körfalak építésével egykorúan kellett a városba

vezetni. Kőrmöcz- és Selmezbánya egészséges ivóvízzel régi idők óta csak nagy költséggel fentartott vízvezetékeikből láthatták el magokat. Kőrmöczbánya 1446-ban vízműveinek készítésére 2673 kanarai és 2062 arany forintot adott ki.

Habár néhány, hegyesebb vidéken épült felvidéki városunk vizszükében szenvedett, a XVI–XVII. századokban nincs egyetlen sem fürdő nélkül. A városok egészségi szempontból elkerülhetetlenül szükségesnek tartották azokat és fentartásuk állandó gondoskodás tárgyát képezte, annyira, hogy a fürdők csakis kitanult fürdős és seborvos mestereknek (Bader und Wundarzt) adták bérbe.

Az orvosok képzése hazánkban a külfölddel szemben lassan haladt. A hazánkba behozott benedictinusok kétségkívül magokkal hozták a monte-cassinói zárdaiskola és a salernói orvosi iskola gyógyászati ismereteit. A hospitalista keresztések, az irgalmas férfi- és apácza-szerzetesrendek, a cisteriták, clarissák, carthausiak már a XIII. században tartanak fenn nálunk kórházakat, városainknak a XIII. században fennállott kórházait már említők. Mind ezen kórházakban a betegek gyógyítása végett orvosokra is volt szükség. A szerzetesek, alig szenvedhet kétséget, kórházaikban magok nevelték orvosait. Olaszországban a XII. században a salernói orvosi iskolán kívül Bolognában is tanították 1156 óta az orvosi tudományt. Montpellier-ben 1141-től, Paduában 1221-től, Párisban 1235–1270 közti időben kezdték. Hazánkban egyetlennek első nyomára 1246-ban akadunk. Noha ezen, Veszprémben állott egyetemünknek szervezetéről keveset tudunk, abból, hogy az 1246-ban a párisinak mintájára volt szervezve, következtethetjük, hogy itten is foglalkoztak orvostannal. Nagy Lajos által 1367-ben a bécsinek mintájára alapított pécsi egyetemünkön, majd Zsigmondnak a XIII. század vége felé felállított ó-budai egyetemén, majd a Vitéz János által 1467-ben Pozsonyban alapított, de a XV. század végén megszünt egyetemen, mint azt biztos adatok mutatják, tanították az orvosi tudományt. Ekkor a gyógytan tanítása nem szorítkozik nálunk sem a zárdák szűk falai közé és a püspöki iskolákra, s ha elfogadjuk azon állítást, hogy a pécsi egyetem tanulóinak száma olykor meghaladta a két ezeret, ezek közt az orvosi

tudományyal foglalkozóknak száma nem csekély lehetett. Az eddig említett hazai és külföldi egyetemeken kívül hazánk határaihoz közel a XIV. században három híres egyetem keletkezett: Prága 1348, Krakkó 1364, Bécs 1365, továbbá Németországban: Heidelberg 1386, Lipcse 1409. Rostok 1419, Tübingen 1471, Schweizban: Basel 1459. Habár eddig erre vonatkozó adatokkal nem rendelkezünk, tekintetbe véve városainknak az említett helyekkel sűrű kereskedelmi összeköttetéseit, nem szenved kétséget, hogy ifjaink a határainkhoz oly közel feküdt Bécsre, Prágát, Krakkót már a XIV. és XV. században is fölkeresték, úgy mint más helyeket. Az ismeretlen származású Giovanni d'Hungheria Magyarországi János 1461-ben a világhírű bolognai egyetemen orvostanár volt. A brassói Brenner Márton orvos a XV. század végén Bécsben és Baselben tanult.

A XIV. és XV. században már nemcsak királyok tartanak tanult orvosokat, hanem egyes egyházi s világi főurak és városok is orvosokra bízák egészségök ügyét. Nagy-Szombat város 1394-ben Stibor vajda orvosának »Johanni medico« 2 frtot adott. Pozsonyban 1412-ben »Andre der Artzt« említetik. Bártfán a városi számadások 1436-ra egy helyen megemlítik: »dedimus dem Artzte.« »super una galea fl. auri 3.« ugyanazon év taxa kimutatásában az ó-utczában »medicus testicularum«-ot említenek. — Körmöczbánya 1442-iki adólajstromában »der Artzt.« Nagy-Szombatban 1444. és 1447-ben »Gregor Artzt.« mint a városi képviselőtestület tagja fordulnak elő, 1485-ben Martinus medicinae-doctor budai plebános volt. Mennyire mehet azoknak száma, kiknek emléket elmosta azon temérdek pusztítás, mit hazánk oklevélanyagában a mongol, török, német és más ellenség, és még inkább az avatatlan kezek okoztak, — ki tudná megmondani. Hiszszük, hogy a városi levéltárak anyagának gondos átkutatása még ezen legrégebbnek nevezhető korból is több orvosnak nevét fogja napfényre hozni.

A XVI. század folyamán Európában számos egyetem keletkezett: 1502. Wittenberg; 1506. Oderai-Frankfurt; 1527. Marburg; 1537. Koppenhága; 1538. Strassburg; 1544. Königsberg; 1557. Jena; 1575. Leyden és Helmstadt; 1577. Altorf;

1582. (újra szervezve) Würzburg; 1585. Franeker. A tübingeni, deventeri és löweni egyetemek az előbbi századból maradtak fenn. Ezen főiskolák orvosi facultásai és a régi classicus irodalomnak új életre ébredése következtében keletkezett tudós társaságok jótékony hatása csakhamar érezhetővé vált az orvosi tudományokon, és mindmennyi helyét képezték a tudományt szorgalmazó magyarországi ifjak vágyának. Hunyadi Mátyás halála után ugyanis nálunk egyedül a pécsi főiskola képez orvosokat, a nagy király halála után ez is hanyatlásnak indul s a XVI. század közepén teljesen nyoma vész. Most már ifjainknak magasabb kiképzettetésüket okvetetlenül külföldön kell keresniök. A főurak külföldi ösztöndijaival versenyeznek városunk. és minden városunk rendszeren iskoláztat külföldön évenként egy-két ifjút, köztök orvosnövédeket is. Külföldön tanulták az orvosi tudományt többek közt: *Baselben*: Hennis György (bártfai) 1573-ban, Spillenberger Sámuel (lőcsei) 1593. és 1597-ben; — *Lipcsében*: Hennis György 1572-ben, *Páduában és Tübingenben*: Kassai János (kassai) 1520 körül; — *Wittenbergben*: Hennis György, kit már a harmadik egyetemen találunk. és a ki tudományos képzettsége jutalmát az augsburgi főiskolán mint tanár élvezte. Preyss (Pannonius) Kristóf (pozsonyi) 1536-ban Wittenbergbe ment tanulni. 1543. és 1553-ban vele mint az Odera melletti Frankfurt egyetemének rectorával és a brandenburgi választófejedelem titkos tanácsosával találkozunk. Ennek fia volt a regensburgi orvostanár és az egyetemnek 1584-től fogva hat ízben rectora, Preyss Bálint. — Praemarton Mihály orvos — neve után itélve valószínűleg kismartoni. — 1505-től 1508-ig volt a bécsi egyetem rectora. A Nagy-Szombatban 1531-ben született Zsámboky János Németország, Hollandia, Francia- és Olaszország egyetemein húsz éven át tanulta a tudományok különféle ágait. I. Ferdinánd király 1556-ban aulae regiae familiarissá nevezte ki. később Miksa és Rudolf királyok udvari tanácsosa, történetírója és orvosa volt »addito honorifico palatini axiomate.« A városok rendszeren oly feltétel mellett adták az ösztöndíjat. hogy az egyetemi tanulmányait végzett ifjú haza térve, a város szolgálatának szentelje ismereteit.

Az orvosoknak kiváló társadalmi állást biztosítanak városaink. Nagy-Szebenben, a hol 9 osztály volt, a városi orvos a harmadikba jutott. Lőcse és Besztercebánya szabályai szerint rangjok az első osztályban van. Daczára azonban a kiváló állásnak és a jó jövedelemnek, a XVI. századon át városainkban nagy hiány volt még orvosokban. 1535-ben Lőcse városa fölszólította a szepesi káptalaut és a 24 város plebánosainak testületét, hogy együtt fogadják föl orvosnak Laurentius medicust. A prépost megajánlott neki évenként 12 forintot, a káptalan ugyanannyit, a 24 plebános együtt 10-et, ha Lőcse, Kézsmárk és a többi városok azt kiegészítették 120—150 frtra, ez az akkori árviszonyokat összehasonlítva a maiakkal, ma mintegy 2300—2600 forint kész fizetésnek felelt meg. Laurentius akkor egyedüli orvos volt Szepes-megyében. A gyógyászati viszonyokra igen jellemzők Sophus Frigyes gyógyszerésznek 1563. ápr. 25-én, Lőcse hatóságához intézett eme szavai: »Csaknem mindnyájan tudjuk, hogy manapság Magyarországon alig lehet Galenus szerinti tudós, igazi és észszerű orvost találni, inkább impostorok, hajnyírók, kurúzsolók és varázslók szereznek dicsőséget igazi orvosok színe alatt, s nemcsak minden tudományos alap nélkül üznek törvénytelen orvosi gyakorlatot, hanem mérges gyógyszereikkel sokaknak ártanak, s mint a tapasztalás mutatja, sokakat megölnek.« Az igazi gyógyszerészek érdekében élesen kikel a gyógyszerekkel üzérkedők ellen. Ha pro domo beszélvén, talán sötétíti is a képet, de a kuruzsolók, magzatot elhajtók, szerelmi italokat készítőik ellen felmerülő bűnvádi eljárások igazolják, hogy egészben véve igazat mond.

Oly jelentékeny városnak, minő Lőcse volt a XVI. században, gazdag levéltára a XVI. századból egyetlen orvosnak nevét sem tartotta fenn. Woith Illés gyógyszerész 1588-ban a hatósághoz irt levelében azon panaszolkodik, hogy üzlete igen rosszul megy; mert a városban nincsen orvos. Selmezbánya kedvezőbb helyzetben volt. A város hatósága 1563. december 10-én Dauchbergk János dánországi szemorvosnak bizonyítványt ad arról, hogy egy asszonynak, ki 5 éven át vak volt visszaadta szeme világát és egy nyomoréknak született 5 éves gyermeket teljesen kigyógyított. 1565-ben Curtius Kristóf

doctort 100 ft évi fizetéssel fogadta föl a város orvosnak. 1577-ben a város orvosa Heysern Bertalan el akarta hagyni Selmezbányát; mert heti 4 frt fizetéssel, szabad sörrel és — mint a protocollum mondja — meglehetősen sok sóval nem éri be. A tanács 25 frt ajándékkal akarta helyzetével kibékíteni, s ha *szép* fizetése mellett ezzel sem érné be, más orvost keresen a város. Az orvos úr, úgy látszik, megelégedett s 1580-ban házat véve, megszerezte a polgárjogot. ¹⁾

A XVII. században a viszonyok már sokkal kedvezőbbek. Városainkban nem ritkán találkozunk, úgy szólván orvosi családokkal, melyekben az atya vezeti be fiát az orvosi ismeretekbe, mielőtt azt egyetemre küldené. Ilyenek például a Brewer és Spillenberger családok Lőcsén, a Loew család Sopronban, a pozsonyi Mollerek és Raygerék. Egyes jelesebb városi orvosok iskolát tartanak az orvosi pályára előkészülők részére. Moller Károly Otto besztercebányai iskolája készít elő a XVIII-ik sz. jeles orvosait: Hermann Andrást (besztercebányai), Kugler Andrást (bakabányai). Institoris Mátyást (besztercebányai), Máday Dávid Sámuel (selmezbányai), Perlicy János Dánielt (kézsmárki) és többeket. Más helyeken orvosaink gymnasiumokon vállaltak tanári állást s ott vezették be tanítványaikat a természettudományokba és az orvosi előismeretekbe, mint Brecht János és Greissing Bálint Brassóban; Csere — Apáczai — János, ki az orvosi tudományt Kolozsváron magyarul tanította: Páriz-Pápay Ferencz Nagy-Enyeden és máshol számosan mások. Németország, Hollandia, Schweicz egyetemein nagy számmal vannak városi ifjaink és így városaink is jobban el vannak látva orvosokkal. Lőcsén: Brewer János, Cramer Pál, Ab Hortis Keresztély (1640), Spillenberger Dávid (1659). Eperjesen: Richter Mihály (1650), Weber János (1656), Schönlin Fülöp (egy 1664-iki. Nádasdy Ferencz által kiállított okmányban excellentissimus dominus czímmel illetve). Heinrich Martin von Franckenstein (1659). Pozsonyban: Fridelius M. János, Haberland J. Gottfr., Höffler Henrik, Moller Dániel és Károly, a két Rayger Károly, Ruband János (1637), Securius

¹⁾ Selmezb. levélt. prot. idézett évek.

József (1661) s mások is említetnek. Sopronban: Gensel János Ádám, Loew András, Rosner Mihály; — Kézsmárkon: Ab Hortis Ágost Keresztély, Fröhlich Dávid. Igy más városokban is. De azon eset is gyakori még, hogy egyes városok hosszabb időn át orvos nélkül vannak. A városi orvosokat a vidéken (távoli vidéken is) lakó nemesek gyakran hosszabb időre igénybe vették. Lőcse orvosát egyes főurak Kassára Egerbe, Murányba stb. nem egyszer kérték ki.

Ily viszonyok között sokszor helyettesítik az orvosokat a gyógyszerészek. Európa minden államában későn fejlődött a gyógyszerészet azon fokra, melyen rendszeresen fölszerelt, orvosi ellenőrzés alatt álló és tanult gyógyszerészekkel ellátott gyógyszertárakkal találkozunk. A korának műveltségét messzire túlszárnyaló képzettségű II. Frigyes német király 1241-ben először rendeli a gyógyszerészeket ismereteik tekintetéből vizsgálat alá vetni. Az első arab és olasz gyógyszertárak mintájára szervezik mindenütt a gyógyszertárakat, melyekben a herbariusok, speciariusok, confectionariusok, stationariusok később apothecariusok készítették a gyógyszereket. Az itten tanult ismereteket árulták aztán a piaczokon az aromatariusok, droguisták. Oly előkelő városban, minő Hamburg volt, még 1373-ban a városi tanácsnak két tagja (die Krude Herren) volt megbizva a gyógyszerek beszerzésével. A gyógyszertárak fölött gyakorlandó orvosi felügyeletről Németország történelmi emlékei is csak 1426-ig mennek vissza, mikor Ulmban, majd 1461-ben Majnai-Frankfurtban a felügyeletet a városi orvosra és két tanácsúrra bízák. Németország legrégibb felszerelt gyógyszertárai voltak: 1300-ban Eslingen; 1364 Ulm; 1378 Nürnberg; 1409 Lipese; 1486 Stuttgart; 1488 Berlin; 1493 Halle; Angliában: 1364 London; Franciaországban: 1484 Páris. Hogy hazánk városai e téren nem maradtak mögötte a németországiaknak, mutatják a helyenkint fölmerülő adatok. Bártfán 1442-ban Johannes apotecariusról van szó; Körmöczbányán Kristóf »Der Apotecer« 1499-ben és 1505-ben a városi tanács tagjai közt foglalt helyet. Ezek után alig vonhatjuk kétségbe, hogy az említettek-nél jelentékenyebb városaink is tartottak gyógyszertárt a XV. században.

Az országos kormány és törvényhozás a gyógyszerészet ügyével sem törődik. A XV. és XVI. századokon át egyetlen törvényünk vagy csak rendeletünk sincs, mely a gyógyszerészet gyakorlását szabályozná. A gyógyszerészek tetszésük szerint fogadnak föl tanulókat, azokat kitanítják, részökre bizonyítványt állítanak ki, s azok ennek alapján megkezdhetik az önálló működést valamely épen üresen álló gyógyszerertárban.

Bécsben, az egyetem régi székhelyén is, még csak 1576-ben rendelték a gyógyszerertárakat orvosi vizsgálat alá. A katonai hatóságok ellenőrzése alatt állott végházakban leginkább volt rendezve a gyógyszerészet ügye. Városaink a XVI. században mindnyájan tartanak »városi« gyógyszerertárt, melynek mesterét a város díjazza és fölötte a felügyeletet a tanács gyakorolja. Lőcsén 1563-ban Sophus Frigyes gyógyszerész kéri a város által már *néhány éven át fentartott* gyógyszerertárt. Selmeczbányán 1561. szept. 5-én a tanács Burchardt Dániel gyógyszerésznek hasznos szolgálataiért heti 1 frt fizetést ad, mint azt az előbbi gyógyszerészek is kapták. 1577-ben egy gyógyszerész segédnek évi fizetése 16 frtban állapított meg. 1581-ben a tanács szükségesnek találta figyelmeztetni a városi gyógyszerészt, hogy az orvosságot szabott árban szolgáltatassa ki, maga készítse el a gyógyszereket és ne készíttesse ahhoz nem értők által. Egerben, Szatmáron, Kassán és más helyeken a királyi sereg részére vannak gyógyszerertárak. A XVII. században a gyógyszerészek gyakoribbak, de még ekkor is megtörtént, hogy nagyobb városok gyógytárai gyógyszerész hiánya miatt zárva voltak, mint Lőcsén 1655-ben.

A tudományos tekintélynek örvendő gyógyszerészek is előkelő állást foglalnak el s a polgárok nem ritkán ruházták föl őket városi tisztségekkel. Körmöczbányán Kristóf apotheker 1499-ben tanácsnok, Eperjesen 1662-ben Weber János bíró és Scholcz György első senator gyógyszerészek voltak.

A tudományosan képzett orvosok és gyógyszerészek szüikében a közegészség ügy terén nagy szerep jutott a fürdősöknek és seborvosoknak. Noha Franciaországban a seborvosok által a XIII. században alakított »Collège de st. Côme« oly lendületet adott a sebészetnek, hogy a párisi egyetem, habár hosszú küzdelem után a Collège-t az egyetem ötödik facultá-

sának vette be; a sebészet vívmányai igen lassan terjedtek el Európában. Olaszország egyetemlein mindenütt szerveztek sebészi kart, Franciaországban az »*école de chirurgie*« nevelte a tudományosan képzett sebészeket; de Németországban, melynek hatását rendszeren legközvetlenebbül éreztük, a sebészet a XVI. és XVII. századokon át lenézett, alacsony foglalkozás volt. Paré Ambrusnak (1517—1590). az egykori párisi borbélyinasnak a Collège de st. Côme tagjai közé fölvétele Franciaországban a sebészetnek mint tudományuk elismerését jelzi. Azonban egyetemi rangjának általános elismertetéséig még hosszú idő telt el. Németországban és nálunk a XVI—XVII. századokon át a fürdősök és seborvosok mesterségöket czéhszerűen tanulták és gyakorolták. Felvidéki városainkban 3 czéhet képeztek. A pozsonyi főczéhhez tartoztak Pozsony, Nagy-Szombat, Bazin, Szent-György, Modor, Trencsén-, a besztercebányaihoz a bányavárosok-, a löcseihez a szepesi városok és az északkeleti sz. kir. városok fürdősei és seborvosai. A löcsei főczéhnek II. Ferdinánd király által 1632-ben megújított szabályai részletesen értesítenek ezen, a múlt századok hiányos közegészségügyi intézkedései mellett fontos czéhnek szervezetéről. A tanulói 4 év után két évi vándorútra kelt a legény. Ezután, ha mesterjogot akart szerezni, a két legöregebb mester előtt vizsgálatot tett, melynek 19 főkérdésében az emberi test egész szervezetéről, a különféle ütések, zúzások, sebesítések, ficzamosodások és törések gyógyításánál követendő eljárásokról, majd a különféle tapaszok alkotó részeiről s készítésök módjáról adott szóbeli feleleteket. Mestermű gyanánt két mesternek felügyelete alatt különféle tapaszokat készített. A ki ezen vizsgálatot kifogás nélkül nem állotta ki, mindannyiszor 1—1 évre visszavetettet. A jogosított mester azon városokban, melyekben *régi idők* óta van fürdő- és seborvos-műhely, műhelyt nyithatott s abban fürdöszthetett, beretválhatott és sebészi műtéteket végezhetett. Minthogy más, mint régi jogosítvánnyal bíró helyeken becsületvesztés terhe alatt nem volt szabad műhelyt nyitni, egy-egy fürdő és seborvos működésének tág tere volt.

Azonban mindamellett, hogy a mesterség üzéséhez bizonyos tudományos készültség kellett, a fürdősök és seb-

orvosok nem örvendtek valami kiváló tekintélynek, s hazáukban némely jövedelmezőbb iparágakat űző czéhek a fürdősök és seborvosok fiait nem akarták czéhökbe felvenni. Nagy vihart keltett 1664-ben az eperjesi asztalosok ilyen tette s azon állítása, hogy a német birodalomban sem veszik föl az asztalosok s más hasonló czéhek a fürdősök és seborvosok fiait. A czéh Lőcsén tartott általános gyűléséből kérdést intézett ez iránt a bécsi, nürnbergi és boroszlói főczéhekhez, melyek szörnyű méltatlankodással utasítják vissza a dehonestatiót. A bécsi czéh azonnal irt Frankfurtba és Nürnbergbe, s beszerzett értesülései és a császári rendeletek alapján írja, hogy a birodalomban minden czéhbe felveszik a fürdősök és seborvosok fiait. Példa is van rá, hogy egy nürnbergi seborvosnak fia asztalossá lett s Frankfurtban műhelye van. A német birodalomban is követtek el az eperjesihez hasonló attentatumokat, de 1621. november 3-án Laa, 1625. márcz. 17-én Himberg, u. a. év szept. 10-én Bécs, 1618. aug. 10-én Brünn városokban példást büntetést kaptak a merénylők. Nagy-Szombatban a hasonló vakmerőséget elkövetett bodnárokok a megsértett fürdő- és seborvos czéltől 1614. május 1-én 20 tekintélyes emberrel bocsánatot kértek s reversalist adva magokról, 100 magyar tallér birságot fizettek. Hasonló méltatlankodásnak adnak kifejezést a többi főczéhek is, erőlyes megtorlásra buzdítva a becsületében megsértett társchéhet. ¹⁾

A városainkban gyakran előforduló »Bader-Gasse«-k, mindmegannyi fürdőt jeleznek a falakon belül, s ezek mind a város tulajdonát képezik. Bártfának napjainkban híres fürdője már a XV. században is jelentékeny lehetett. 1400-ban fürdősök (balneatores) bérelték ki évi 80 kassai frtért. 1426-ban új fürdőszobákkal nagyobbították meg, s a munkások fizetése, kik *in novo balneo* dolgoztak, tetemes összegeket vett igénybe. Miklós mester az új fürdőhöz készített új kútért egy alkalommal 1800 dénárt vett föl. Ez a kifejezés: »1432 der bader hat verbaut off dy badstobe *Lasla exterius* fl. 28« egy-

¹⁾ Lőcsei városi levélt. XII. oszt. 103/11—13. sz.

részt arra mutathat, hogy itten a városon kívül lévő fürdőt kell értenünk, másrészt, hogy a városban bent is van fürdő. ¹⁾ Lőcsének egyik, a mai zárda-útczán állott fürdője 1470-ben csere tárgyát képezi, a város a karthausi szerzetesek apátjának adván azt át. Ezt 1666-ban Gebauer fürdőtől 875 firtnyi tekintélyes összegben vásárolta vissza a város. ²⁾ s ezután a kórház-útczában lévő »alsó fürdőt« leromboltatta. ³⁾ Selmeczbánya számadása már 1373-ban (item $\frac{1}{2}$ fl. *in balneo*), jegyzőkönyve pedig 1561-ben említi a városban volt fürdőt, mely ekkor már rossz karban lehetett, mert 1569. szept. 7-én a képviselők sürgetik a tanácsot, hogy építtessen fürdőt. Körnöczbányának fürdője (Stubnya?) rendbehozása 1450-ben 157 kamarai forintba került. A Solergrundban 1560-ban leégett fürdőjét Weinzierl György fürdős saját költségén föl építvén. azt neki élte hosszúig évi 8 firt bérért azon kedvezményvel adta át a város, hogy más fürdős vagy borbély nem lesz a városban. Weinzierlnek vállalkozása mutatja, hogy a fürdős mesterség jól jövedelmezhetett. A Körnöczbánya tulajdonát képező Stubnyán 1568-ban a fürdő mellett vendéglő volt, s a város oda fürdős és seborvos mestert adott.

A városi hatóságnak a köztisztaság iránti élénk érzékére mutat a Nagy-Szombatban, a XV-ik században, divatozott azon szokás, hogy a városi épületeknél dolgozó kőművesek és ácsok szombatonkint a várostól nem borraivalót, hanem fürdőpénzt (padgelt) kaptak. E szokást Németország területén s Ausztriában épen úgy feltaláljuk, mint a sváb felföld vagy a Rajna mellék és Lengyelország városaiban. ⁴⁾

Meddig állottak fenn a gondosan ápoltt fürdők, nem tudom. De hogy felvidéki városainknak napjainkban a városon belül vagy épen semmiféle vagy jóformán elhanyagolt fürdők vannak, tapasztaltam.

¹⁾ Fejérpataky: Városi számad.

²⁾ Vlt. XII. oszt. 103/18. sz.

³⁾ Hain 776.

⁴⁾ Arch. f. K. ö. G. Qu. XXI. B. 21. — XXVII. B. 45.

IX.

Közerkölcsiség.

Nem jogtörténetet írok, hanem csak egy kornak erkölcsi felfogását akarom ismertetni, azért nem is foglalkozom részletesen a fölhozandó törvények fejtegetésével, szolgáljanak azoknak szavai a magok egyszerűségében a kor ismertetésére.

A középkor első századainak kiválóan vallásos jellege rányomta bélyegét a világi törvénykönyvekre is. A biblia szavai, melyek szerint Isten mondá Ábrahámnak: »Taszítsd el magadtól a szolgálót (Hágárt) fiával (Ismaellel) együtt, hogy a szolgáló fia ne örököljön semmit a törvényes fiúval,«¹⁾ s az azokból levont következtetések súlyosan nehezednek a törvénytelen származásúakra. Atyjok vagyonában nem örökösödhetnek, polgári jogokat nem gyakorolhatnak, el vannak zárva a törvényes születésűekkel való házasságkötéstől. Egy ballépésnek átkos következményei az utódok hosszú sorára kihatnak. A szász törvények értelmében a szülők egybekelése előtt született gyermekeket a szülők törvényes házassága sem teszi törvényes örökösökké.²⁾ Ha törvénytelen születésű férfi törvényes születésű nőt vesz el, gyermekeik az apa vagyonát nem örökölhetik, s az nem szállhat gyermekről gyermekre; mert a törvénytelen születést törvényes úton meg lehet támadni (die weil man die unehelich geburt beschelden mag, von Rechts wegen).³⁾ A törvényes születésű férfi és törvénytelen születésű nő házasságából született gyermekek szintén kizárják az örökösödésből.⁴⁾ Csak a törvénytelen születésű férfi és nő közt kötött házasságból eredő gyermekek nyernek törvényes jogokat (sollen haben hehl und wandel gleich andern)⁵⁾ A törvénytelen születésű viadorok (Kempffer), színészek (Spilleute, lystriones, jocularos), a fogságban lévő tolvajok, rablók nem nemzhetnek törvényes gyermekeket.⁶⁾

¹⁾ Sachsensp. Lib. III. art. 42. glossa.

²⁾ U. o. Lib. I. art. 37.

³⁾ Magdeburgi Schöppen Fragestücke I. r. cap. 14. dist. 4.

⁴⁾ U. o. dist. 7.

⁵⁾ U. o. dist. 7.

⁶⁾ Sachsensp. Lib. I. art. 37.

E fölfogást Európa minden államában föltaláljuk. A piemonti főtörvényszék, Sicilia jogkönyvei és Litvánia bíróságai e részben teljesen egyetértenek. A házassági és hajadon nőtől született gyermek akkor sem lesz törvényessé, ha a férfi első nejeének halála után a leányt nőül veszi is; mert a szüziességen ejtett sértést jóvá tenni nem lehet. ¹⁾ Minthogy a törvénytelen származás bélyege isteni törvényen alapúl, a fejedelmi kegy útján történt törvényesítés azt nem törölheti el, s a törvényesítés csak képzelt és inkább csak dispensatio. ²⁾ Jóllehet az utólagos házassággal sem teheti teljesen törvényessé a gyermeket, az mégis többet ér a fejedelmi dispensationál. A házassággal kötéseknél látni fogjuk, hogy a rang egyenlőtlensége házassági akadályt képezett, ennek következtében az utólagos házasság csak akkor törvényesíthette a gyermeket, ha a nő olyan rangú, kivel a férfi a fogantatás idejében születésénél fogva is házasságot köthetett volna, és ha máskülönbözőben tiszta életű volt. ³⁾ Messana törvénye szerint a törvénytelen születésűt kitagadni nem lehet; mert törvényesen úgy sem örökölheti szüleinek javait. ⁴⁾ A törvénytelen születésűnek tanúskodását lerontja a törvényes születésűé, eskütárs nem lehetett, származását becstelennek tekinték, és ha csak teljesen nem hiányzott törvényes születésű jelentkező, törvénytelen semmiféle hivatalra nem alkalmaztak, általában a zsidókkal és más törvényesen be nem vett vallásúakkal, és a becsületökét veszített jogtalanokkal állították őket egy vonalba. ⁵⁾

A törvénytelen születésű szerencsétlenek és utódaik önvétkök nélkül kiteszítettak az emberi társadalom és az emberi jogok köréből. Mindenki büntetlenül bántalmazhatta őket, ha panaszt emeltek, épen semmi vagy csak igen csekély elégtételre számíthattak; mert őket csak az ember árnyékának tekintik vala. A sváb törvények szerint, ha egy törvénytelen születésű bántalmaztatása miatt panaszt emelt, elégté-

¹⁾ Decis. S. sen. Pedem. 211. l.

²⁾ Decis. litv. 211. l.

³⁾ Decis. Pedem. 283. l.

⁴⁾ Brüneck 86.

⁵⁾ Decis. litv. 87. l.

telül megengedték neki, hogy sértőjének *árnyékát* megüsse. ¹⁾ Más törvények az ily panaszolót egyenesen nyilvános gúnynak teszik ki. ²⁾ Bécsújhelyben, ha valaki egy jog nélküli embert kézzel, bottal vagy ki nem vont karddal megvert, és annak panaszára a vádlott azt állítja, hogy a jogtalan rászolgált a verésre, a vádlott 66 Pfennig birság terhe alatt köteles volt a vádlónak háromszor a szájára ütni. Általános az a nézet, hogy egy, a kor fölfogása szerint tisztességes ember a jogtalanul büntetlenül megverhette, ha az arra bármiféle okot szolgáltatott. ³⁾ Ha tisztességes származású és állású ember bántalmazott valakit, nem a tett minőségét, de a sértettnek származását és állását vették első sorban figyelembe. Palermo törvényei mondják: ámbár saját ügyének bírója senki sem lehet, mégis, minthogy az alacsony származás és állás kizárják, és eltörülök a tisztességet és a törvények által biztosított kedvezményeket, ha magát a tettet nem semmisíthetik is meg a bírák, de a büntetés formáját módosítaniok kell. Így, ha egy tisztességes és jó hírű palermói polgár vagy polgárnő egy alacsony származásút szóval vagy tettel bántalmaz, minden egyes szóért vagy ütésért nem ítélhető külön-külön 1 tarenum aranyra, összes birsága legfölebb 4 tarenum lehet, de bünvádilag elítéltetve sem érheti őt becstelenség. ⁴⁾ Bécsben a tisztességes ember arculütéseért a sértettnek és a bírónak 5 -5 talentum, az alacsony származásúért csak 60 -60 denár volt a birság. A törvényes és törvénytelen születésűek közti különbségről uralkodott fölfogást legvilágosabban kifejzi a magdeburgi jogkönyv: »A természetes gyermekek csak természetes jogokkal bírhatnak, a törvényes (ehelich) gyermekek egyszersmind természetesek is lévén, természetes és törvényes jogokkal is bírnak, s így joguk mindenhez kétszeres. És ezt nem a természet rendeli így, hanem a császárok, *hogy az embereket a paráznaságtól elrettentve, házasságkötésre ösztö-
nözzék.* ⁵⁾

¹⁾ Schwabensp. 305. id. Lichner és Michmay Ofner Stadtr. ad. 184.

²⁾ U. o. a Wiener Codex stb.-ből.

³⁾ Arch. f. ö. G. LX. B. 1. H. 209. Tomaschek I. 10.

⁴⁾ Brüneck 20.

⁵⁾ Sechsisch Weichbild, Lebenrecht u. Remissorium etc. 1557. art. 4.

Particularis jogesaládaink kimutatása szerint számos városunkban voltak érvényben a törvénytelen születésűekre vonatkozólag idézett törvények. Hazai városi jogkönyveink is tartalmaznak hasonló intézkedéseket. Kassa joga szerint: »Ha kinek törvény szerint való felesége vagyon és ő testálna az utolsó természet szerint való fiainak, a törvény szerint való fiaival együtt hagynia örökséget, . . . a jószágban a *nemes régi szabad városoknak dicséretes szokása szerint* a természet szerint való fiakkal egyaránt részt nem vehetnek, nem használ semmi testamentom tétel, sem pedig akármiképpen való legatio.«¹⁾ De minden törvénynél erősebb a százados gyakorlat által szentesített előítelek.

A törvényes házasságból született első, és az utószülött gyermek sorsára is döntő volt születésének napja. Ha az életre képes gyermek a házasság kötésének napjától számítva a törvényesen megállapított idő (a Sachsenspiegelben 9 hónap, a magdeburgi jog szerint 36 hét) előtt vagy az atya halála után 10 hónap és 10 nap múlva született, örökösödési joga törvényesen megtámadható.²⁾ A piemonti főtörvényszék véleménye szerint a nő iránt, ki a gyászév letelte előtt férjhez megy, lehet azon gyanút táplálni, hogy férje életében házasságtörő volt; ha a férj halála után 11 hónappal szül, kétségtelen a férj életében elkövetett házasságtörés és a gyermek származása megtámadható. A XV. századon át még teljes érvényben állanak ezek a törvények. A XVI. században a házasság már törvényesíti az abban született gyermeket.³⁾ De városaink még ekkor, sőt a XVII. században is, rendkívüli szigorral ítélik meg a gyermekek születésének törvényességét. Selmeczbányán 1592-ben egy városi tanácsnok leánya férjhez menve, a rendes idő előtt gyermeket szült. A bíró ítéletre hívta föl a tanácsot, vajjon a nő atyja magmaradhat-e a tanácsban, mielőtt igazolná, hogy leányának idő előtti áldott állapotáról tudomással nem bírt. Az atyát fölmentették, de a házasságleket mint paráznalkodókat büntették. 1607-ben egy

¹⁾ Jus civ. Cassov. tract. III. tit. 15.

²⁾ Sachsensp. Lib. I. art. 36. Magdeb. Schöpp. Fragest. I. r. cap. g. dist. 4. Ofner Stadtr. 162.

³⁾ Sachsensp. d. I. art. 36. glossa.

nő a rendes idő előtt 16 héttel lebetegedett. A tanács a beteg nőt a gyermek születéséig házában bezárta, s miután a gyermek másnapra meghalt, a nőt betegágyából a fogházba vitette. hosszabb fogság után csak akkor bocsátotta szabadon, mikor a férj igazolta, hogy nejenél a korai szülés egy szerencsétlen esés következménye volt.¹⁾ Lőcsén 1635-ben egy fiatal pár a házasság megkötése előtt együtt élt, gyermekek korán született, miért mindkettőjüket 2 évre száműzték a városból.²⁾

A társadalmi bűnök közt mindig és mindenütt föltaláljuk a prostitutiót, s általános emberiségi szempontból nem lehet eléggé ügyelni annak korlátozására. A mult századoknak kétségkívül túlszigorú, sokszor barbár jellegű büntetési a törvénytelen születésűek említett jogi viszonyainak s a kor társadalmi fölfogásának természetes következményei. A városok hatóságai mindent elkövetnek a paráználkodás korlátozására, hogy megakadályozzák az emberi társadalom köréből kidaszított, az emberi jogoktól megfosztott lények szaporodását. Az emberi gyarlóság természetes következménye, hogy a prostitutiót teljesen megszüntetniök nem sikerült, s legrégebb városi jogkönyveink is csak annak korlátozására szorítkoznak, midőn megtűrik a nyilvános házakat, s azoknak lakóit — eltérve némely külföldi jogkönyvektől — védik a bántalmazás és erőszakoskodás ellen. Bécs törvényhozói a szabad nőkre vonatkozólag törvényt alkotni nem akartak; mert — úgy mond — méltatlan dolog lenne őket a törvény kötelékébe foglalni, de kívánják, hogy azokat ok nélkül senki se sértse. A sértő a tett minőségéhez képest a consulok belátása szerint bűnhődjék.³⁾ A tisztességes nőktől megkülönböztetésül ruházatukon meghatározott jelvényt kelle viselniök.⁴⁾ Általános ez a szokás mindenütt, hol a szászjog alkalmazásban volt.⁵⁾ Ha valaki tisztességes nőt szabad nőt illető ruhában látva azzal emehhez hasonlóan bánt, nem büntethető. A középkori jogkönyvek általában megadják a lehetőséget, hogy a bukott

¹⁾ Selmezi levélt. protoc.

²⁾ Malefizbuch.

³⁾ Tomaschek I. 46.

⁴⁾ Oñer Stadtr. 186.

⁵⁾ Sachsensp. Lib. III. art. 46. Decis. litv. 116. l.

nők eltérve a bűn útjáról, visszatérjenek a tisztességes társadalom körébe. Míg egyes törvénykönyvek csak általánosságban tiltják az erőszak elkövetését nyilvános nőn.¹⁾ mások a hatalmaskodót lófarkára kötve, az akasztófa alá hurezolni s ottan fejét venni rendelik.²⁾ A rendőri szabályok folytonos felügyelet alatt tartják a nyilvános házakat s a rendőri közegeknek köteleességök az esteli 9 órán túl ott találtakat fogásba hurezolni. Minden gazda felelős azért, hogy házában nyilvános nőt nem tűr meg.³⁾

Palermo, Catania, Syrakuza törvényei szerint, nehogy a szabad nők és becestelen¹személyek társasága a becsületeseket megrontsa, azoknak a tisztességes nőkkel egy házban vagy azoknak szomszédságában lakniok nem szabad. Ha valakinek erkölestelen életéről kétségnélküli bizonyíték van erre pedig elég két tisztességes ember tanúskodása. — az üzessék ki a becsületes emberek társaságából, és a tanács ilyen értelmű határozata ellen fölebbezésnek helye nincsen. Eger (Csehország) 1460-iki rendőri szabálya a paráználkodással járó éjjeli összejövetelel ért házassági férfiakat és nőket törvény elé vite büntette, a hajadonokat nyilvános házba hurezoltatta vagy a törvénytörző által kiűzette a városból. A házában erkölestelenséget tűrő gazdát testén és vagyonában szigorúan büntette.⁴⁾

A »princiális obsta« elvéből kifolyólag legszigorúbb büntetés éri a lélekvasárlókat és kerítőket, valamint azokat, kik házokat azoknak céljaira átengedik. Mind ezek s a leányokat bűnre átadó anyák zsákba varratva, vízbe fojtandók.⁵⁾

Az erkölestelen életre csábító alkalmaktól a hatóságok gondosan igyekeznek elzárni a polgárságot. Az italmérő és mulató helyek esti 9 órakor elzárattak, az éjjelezés, este az utcánjárás eltiltatott. Minthogy a henyeség az ördög párnája, a reudes foglalkozás nélküli, a munkakerülő embereket

¹⁾ Sachseusp. L. III. art. 46.

²⁾ Jus civ. Cass. tract. II. tit. 22. — Jus tavern. cap. 73.

³⁾ Beszterczeb. XV. szd. Körmöczb. 1676.

⁴⁾ Brüneck 26., 129., 155. Arch. f. ö. G. LX. B. 39.

⁵⁾ Oíner Stadtr. 287. Jus civ. cassov. tract. II. tit. 16. — Jus tav. cap. 166., 167.

sem a városi, sem a czéli szabályok nem tűrik, sőt még a testi vágyak ébredésének kedvező könnyű keresetmódot sem, minő például a csipkevetés, melyvel felnőtt leányoknak nem engedtek foglalkozni.¹⁾ Körnöczbánya 1537-iki rendőri szabálya mondja: A ki mulatni akar, lőjön, vívjon, lovagoljon, sétáljon, ezzel *mérsékli testi vágyait* stb. A szülők gyermekeik, a gazdák cselédjeik, a szállást adók vendégeik erkölcsiségéért felelősek. Ügyelni tartoznak arra, hogy azok paráznaságot ne űzzenek, s ha valaki háza népét fékezni nem képes, jelentse be a vétkest a hatóságnak, különben a vétkessel egyenlően bünhődik.²⁾ Lőcsén 1628-ban egy polgárt, ki paráznaságért már egyszer elítélt szolgálót fölfogadott, 10 forintnyi bírsággal büntettek.

Az erőszakot erkölcsi gyilkosságnak tekintve, a testi gyilkossággal egyenlően büntették.³⁾ A középkor összes törvénykönyvei megegyeznek abban, hogy ha a nő segélykiáltását a szomszédok hallották, ez teljes bizonyíték a tettes ellen. Ha azonban fenyegetés vagy más ok miatt nem kiabálhatott, sem tanúi nem voltak meggyaláztatásának, a nő ellenállását tanúsító széttépett ruhával, szétdúlt hajjal, sírva ríva, kezeit tördelve azonnal menjen panaszra. Szűzeknél legfőbb bizonyíték a véres öltöny.⁴⁾ Valamennyi germán népnél ősi idők óta ez a vádolási és bizonyítási mód volt szokásban. Az erőszakot szenvedettnek még a tett órájában el kelle panaszolnia baját a legelső embernek, kit előtalált, s így sorra a vele találkozóknak. Egy francia törvény szerint, ha a nő oly helyen, hol kiáltását meghallhatta volna valaki, nem kiabált, vádjának hitelét veszíti.⁵⁾ Bécsben és Ausztria más városaiban az erőszakot a nő kiabálását igazoló két tanúval bizonyíthatta, a tettet tagadó vádlott ártatlanságát tüzes vaspróbával igazolta.

¹⁾ L. 27 l.

²⁾ Selmeczb. 1568., Körnöczb. 1676.

³⁾ Si quis virgini vel mulieri . . . vim intulerit, quantum pro homicidio, tantundem poeniteat. Decr. S. Lad. 1092. Lib. I. cap. 32.

⁴⁾ Ofner Stadtr. 285., 286. Selmeczi jog 23. Jus civ. Cass. tract. II. tit. 18. Zipser Wilk. 14. Jus tav. 69—71. Sachsensp. Lib. II. art. 64.

⁵⁾ Jac. Grimm: Deutsche Rechtsalterthümer. Göttingen, 1854 433. lap.

ha azonban a nő 7 tanút állított, a vádlott igazolásának helye nem lehetett, s a bűnösnek meg kellett halnia. Erőszak miatt 13 nap eltelte után vádat emelni nem lehetett.¹⁾ Gentnek 1192-iki törvénye az erőszakot elkövető ellen az eljárást így állapítja meg: Ha valaki egy nőt erőszakot követett el, s ez vagy szülői vádat emelnek, a nőt övétől elveszik és az erőszakoskodót törvénybe idézik. Harmadnapon a nőt övéi, és az erőszakot tett férfi közé állítva, választásra szólítják föl, ha erőszakolójához megy, ez megmenekül a büntetéstől, különben fejével lakol. Ha az erőszakoskodó az idézésre meg nem jelen, törvényen kívül állónak nyilvánítatva, összes vagyonát veszíti.²⁾ A vádlott ellen tettének tagadása esetében némely városaink törvényei a kizó vallatást rendelik.³⁾ Másoknál a vádlott két eskütárssal, vagy ha a nő egész ruhával és nem véresen emelt panaszt, egyszerű esküjével mentheti magát. A tett után 3 nap alatt nem vádoló nő elveszíti kereseti jogát.

Az önbeismerés vagy bizonyítékok alapján bűnösnek talált erőszakoskodónak büntetése fejeztetés. Ettől még azon esetben sem menekülhet a bűnös, ha a nő később őt megmen-tendő, azt vallaná, hogy önként adta át magát.⁴⁾

Sokkal enyhébb beszámítás alá esik a csábítás. A magyarországi városokban érvényben volt jogkönyvek közül egyedül Selmeczbánya törvényei rendelik halállal büntetni a csábítót, de csak bizonyos körülmények közt. Ha valakit ugyanis egy leány elcsábításával vádolnak, a tanács maga elé idézte az elcsábítottat szüleivel vagy rokonaival és a csábítót. A leányt szülei és csábítója közé állítva, felszólítja a választásra, s ha a leány csábítójához megyen, a halálos büntetés elmarad.⁵⁾ Ez eljárás egészen azonos a Gentben az erőszakoskodó ellen, és egy régi fries törvény által a nőszöktetésre alkalmazottal, mely szerint az elszöktetett nőt el kell viinni csábítója házából, s 3 napon át őriztetni a fogságban. Ezután a törvény-

¹⁾ Arch. f. ö. G. LX. B. 209. Tomaschek I. 10.

²⁾ Warnkönig II. Urkundenbuch 15.

³⁾ Kassa id. h.

⁴⁾ Zipser Wilk. 14.

⁵⁾ 26. p.

szolga a piacon leszúr két karót, egyikhez állítja a nő rokonait, másikhoz elrablóját. A középre állított nőnek szabad választást engednek rokonai és esábitója között, s ezt csak akkor éri büntetés, ha a nő rokonaihoz megyen. ¹⁾

Általános érvényben áll a szász törvénykönyvnek azon intézkedése, hogy a házassági ígérettel esábitó a leányt nőül véve tartozik libáját jóvá tenni. ²⁾ Ha azonban esküvel tagadja a házassági ígéretet, a leányt nem veszi nőül, de oly összeget tartozik neki fizetni, hogy magához illő férjet kaphasson, s a esábitó ezen fölül testi büntetést kap vagy pénzbírságot fizet. A piemonti főtörvényszék azon elvből indulva ki, hogy az elcsábitott leány nem egykönnyen kap tisztességes férjet, határozta, hogy a esábitó az elcsábitott leánynak nagyobb hozományt tartozik adni, mint minőt az atya adott volna, és pedig az atya által adni szándékolt minden 300 márka helyett 1000 márkát s azon fölül a férjhez menő leánynak lakadalmi költségeit is fedezni köteles. ³⁾ Ennek alapjául szolgálnak azon törvények, melyek szerint a paráználkodó leánynyal a szülők javaiban sem a testvérek, sem más esetleges örökösök osztozni nem tartoznak és a szülők nekik hozományt adni nem kötelesek. ⁴⁾ A hatóságok mindig inkább arra törekedtek, hogy a leányt maga a esábitó vegye nőül.

A paráználkodó párok összeesketeése rendszeren nyilvános megszégyenítéssel járt. Lőcsén 1566-ban egy párt a szégyenoszlophoz kikötöttek, majd fejkön szalmakoszorúval kivezeték a városból, hogy eskettessék össze magokat, a hol akarják. 1612-ben egy cseléd-párt pár napon át a piacon álló vas-kalitkában (in grünen Heusél. Ketterl) fogva tartottak, azután a *templomszolga* által összeesketeve, kiutasították. 1624-ben egy 23 éves ifjút és egy 40 éves özvegy nőt arra ítélték, hogy a *régi szokás szerint* (alten brauch nach) a fogházból minden *lakadalmi kíséret nélkül* menjenek a templomba összeesküdni,

¹⁾ Grimm id. mű. 440.

²⁾ Sachsensp. von Wetten und Bussen. Fol. 525. Jus civ. Cass. tract. II. tit. 21. Jus tavern. cap. 72.

³⁾ Decis. Pedem. 192.

⁴⁾ Brüneck 140., 160. Warnkönig II. Urkundenbuch 55.

azután házokat eladva, örökre hagyják el a várost.¹⁾ Selmeczbányán 1606-ban a főkapitány szakácsa egy kétes hírű nővel akart egybekelni, a káplán a templomban nem akarta őket megesketni, habár e miatt a városi tanács és a plébános, a főkapitány neheztelésétől tartva, nagy zavarba jöttek. Végre a főkapitány engedett s a káplán saját szobájában hajtotta végre az esketést.²⁾

Habár némely városi törvénykönyveink paráználkodás esetében csak a magát önként átengedő nagykorú leányt rendelik büntetni³⁾ s ezen törvényt egyes esetekben alkalmazva is találjuk, pld. Lőcsén 1566-ban, mikor egy szolgálót arra ítélték, hogy fején szalmakoszorúval, dobszó mellett a városban körülvezetessék és nyilvánosan megvesszőztessék. Mintán azonban a tanács a leány büntetését, egy aranyműves legényt, rábirta, hogy a leányt nőül vegye, a nyilvános büntetést elengedték. Más esetekben a leányt kiűzték a városból. Legtöbbször azonban igazságos mértékkel mérve, a férfi és nő egyenlően bűnhődtek.

Az életkor és a társadalmi állás szerint különböző a büntetés. A kiskorúak irányában sokkal enyhébben jártak el. Selmeczbányán 1580-ban tudomására jött a tanácsnak, hogy egy 13 éves leány a mezőn fiúkkal paráználkodott. Minthogy tettét a vétek tudata nélkül követte el, nem büntették meg, csak óva intették vétke ismétlésétől. Anyját a hatóság elé idézve, keményen megdorgálták leányának gondatlan nevelése miatt.⁴⁾ 1623-ban Lőcsén egy rézkovács-legény tanító mesterének leányát elcsábítva, gúny tárgyává tette, miért testi fenyegetést, becsületvesztést és száműzetést érdemelne, de *tekintettel fiatal korára*, egy napra elzárták a »Narren-ketterl«-be, másnap — becsületes hírének sérelme nélkül — 3 évre kiutasították a városból.⁵⁾

A nem városi illetőségűeknek rendes büntetése az összesketés után örökös száműzés a városból, s ha bebizonyult,

¹⁾ Lőcse. Malefizbuch.

²⁾ Selmecz. prot.

³⁾ Ofner Stadtr. 286.

⁴⁾ Vlt. protoc.

⁵⁾ Malefizbuch.

hogy a vétket ismételten követték el, nyilvános vesszőzéssel súlyosbították a büntetést. A városi polgárookra is alkalmazták büntetésül a száműzést, de gyakori eset az, hogy a paráznaságért elítéltekért tisztességes nők és férfiak esedeznek a hatóságnál.¹⁾ mely ilyenkor a büntetést pénzbírságra, fogságra vagy ideiglenes kiutasításra változtatja. A büntetést még azon esetben sem engedték el, ha az illetők a gyermek születése előtt törvényesen egybekeltek: *mert az így született gyermek jogait kétségbe lehet vonni.*²⁾ Előkelőbb polgárok gyermekeinél beérték a hatóság előtti dorgálás után az összeházasítással, vagy ha a vétségnek következményei nem voltak, a leányt a templomban a sekrestye ajtó elé térdeltetve, egyházi vezeklésre, a férfit pedig pénzbírságra ítélték.³⁾ A polgár gyermeke és idegen közt elkövetett vétek esetében az előbbinek büntetése mindig enyhébb. Egy ilyen esetben (1634) a szolgálot örökre száműzték, a polgár fiát 3 évre utasíták ki a városból, úgy hogy ha ezen idő leteltével tartózkodása helyének hatóságától jó erkölcsi bizonyítványt hoz, becsületének sérelme nélkül visszafogadják.⁴⁾

A vérrokonság általában házassági akadályt képezvén,⁵⁾ a vérfertőző paráznalkodást halálos véteknek tartották, melynek büntetése elevenen megégetés. Királyaink decretumai a negyedik ízig rokonságban lévők közt elkövetett vérfertőzést a nota infidelitatis-t magokra vonó esetek közé sorolják.⁶⁾ Városaink törvényei a tűzhalált rendelik⁷⁾ s azt alkalmazzák is. Lőcsén 1556-ban Molitor (Mulner) Andrást aug. 11-én nyilvánosan máglyán megégették, leányát pedig születésig börtönben tartották, azután atyjáéhoz hasonló halált szenvedett. A XVII. században vagy egyáltalában nem vették már oly szigorúan a törvényt, vagy csak az első fokban rokonokon

¹⁾ Selmeczb. 1561. Lőcse 1580 stb.

²⁾ Selmeczb. protoc. 1568.

³⁾ Lőcse 1639.

⁴⁾ Lőcse. Malefizbuch.

⁵⁾ L. »Családi élet.«

⁶⁾ Decr. I. Math. reg. an. 1462. art. 2. és Decr. II. Vladislai r. an. 1495. art. IV. Corpus juris.

⁷⁾ Jus civ. Cass. tract. II. tit. 37. Jus tav. cap. 88.

hajtották végre föltétlenül a halálos ítéletet; mert Lőcse hatósága két tepliczai jobbágyát, kik második fokú rokonságuk daczára együtt éltek, ártatlan gyermekökre való tekintetből nem sújtotta »mit leybes und Lebens straff.« csak száműzte őket a város területéről, azzal fenyegetve, hogy ismételt esetben nem kegyelmez életöknek. ¹⁾

A vérfertőzők ellen alkalmazott szigorúságnak különben természetes oka az, hogy a negyed ízig rokonok közt a házasság lehetetlen lévén, az úgy született gyermekek törvényesítésére semmi mód sem volt.

Valamint az egyház az égbekiáltó bűnök közé sorolja a sodomiát, úgy a világi törvények is oly súlyosnak tartják, hogy azt »még említeni is nagy véték, melytől isten oltalmazzon minden keresztény embert.« ²⁾ Az ebben vétkezőknek büntetése halál, rendesen tűzhalál, mit még a XVIII. században is szigorúan végrehajtottak. ³⁾ továbbá jószágvesztés és a házasság fölbontása. ⁴⁾

A házasságtörésről a »Családi élet« cím alatt lesz szó.

A szegycéntől, a szigorú büntetéstől való félelem és a törvénytelen születésűek nyomorúlt helyzete az érzékiség áldozatait gyakran rávitték a magzat elhajtás és a gyermekgyilkolás bűnére. Az elsőt eléggé enyhén ítélték meg városaink hatóságai, rendesen a város területéről örökre száműzve a vétkest. A büntetés neme és mértéke különben a körülmények szerint különböző lehetett. A ki a nőnek magzata elhajtása czéljából valami italt adott, rendesen száműzték, mint a magzatát elhajtó nőt, ha az anya meghalt, a szert szolgáltató bűnös is halállal lakolt. Ha az elhajtott magzat már életre való volt — ilyenek tekintették 40 nappal a fogantatás után. — akkor a vétkeket gyermekgyilkolásban marasztalták el. Gyilkosul tekintették azt is, a ki a nőnek valamit adva, azt magtalaná vagy életre való gyermekek szülésére alkal-

¹⁾ Malefizbuch.

²⁾ Jus civ. Cass. tit. 39. Jus. tav. cap. 88. Sachsensp. Lib. I. art. 37. glossa.

³⁾ Történelmi tár. 1883.

⁴⁾ Sachsensp. id. h. és Julius Clarus: Processus criminalis.

matlanná tette.¹⁾ A magzatát elhajtó nőt azonfölül nyilvánosan megvesszőzték. Ezt Lőcsén 1612-ben különös kegyelemből engedték el egy előkelő polgárleánynak, kinek atyja és nagyatyja nagy érdemeket szereztek a város és az egyház körül. A gyermekgyilkosságra különféle kínos haláluemeket szabnak a törvények. Tűzhalál, vízbefojtás, elevenen eltemetés a rendes büntetések. A vádlottakat kínzó vallatás alá vették, s a kínos haláltól való félelmükben nem egyszer vallották a szerencsétlenek, hogy nem valódi gyermeket, hanem macskát, kutyát vagy más állatot szültek, s azt veszítették el. De a további kínzás alatt (mint Lőcsének egy jegyzőkönyve mondja: »hat sie umb die barmherzigkeit Gottes gebeten, man wolle ihr durch ferner marter den leib nicht zureissen lassen) bevallák az igazat. Az ítéletek valóban elrettentők. 1568-ban egy szolgát arra ítélték, hogy vízbe fojtassék vagy elevenen sírba tétetve s nyárral átszúrva eltemetessék, ha tekintélyes emberek könyörögnének érte, kegyelemből feje vétessék. 1576-ban, 1582-ben, 1612. és 1655-ben találtam följegyezve eseteket, hol a gyermekgyilkos nőt elevenen, nyárral átszúrva temették el.²⁾ E büntetésmódot a XVI. században Németországban szintén alkalmazták. A vétkest elevenen sírba tették, tövissel és földdel befedték, hogy csak melle és feje volt szabadon, az így mozdulatlanul fekvő szerencsétlennek szíven keresztül verte a hóhér a meghegyezett karót.³⁾ A városi polgárság erkölcsi gondolkozásmódjára jellemzően érdekes egy szolgálónak Lőcsén 1655-ben történt esete. Gyermekének meggyilkolásáért elevenen eltemetésre ítélte a tanács, a leány a borzasztó haláltól menekülni óhajtván, elhagyva kath. vallását, a protestáns hitre tért át, minek következtében azon kegyelmet nyerte, hogy a hóhér egy tüzes fogóval egyet csipett mellén, azután lefejezte.⁴⁾

A paráznaságot s ennek összes következményeit kegyetlen, vadnak mondható szigorúsággal sújtó törvények a XVII. század végén is teljes érvényben voltak. Megváltoztatásuk

¹⁾ Decis. Pedem. dec. 60.

²⁾ Lőcse, Selmecezb. protocollumai.

³⁾ G. Grimm id. műve 691.

⁴⁾ Hain 449.

csak az állami és társadalmi viszonyok változásával következhetett be. — A középkor legsötétebb időszakainak e kegyetlen maradványait helyeselni vagy igazolni nem lehet. Némi gyenge mentségül szolgálhat talán, hogy a XV—XVII. századokban a társadalom mindenkinek, a ki körében állást akart elfoglalni, elengedhetetlen föltételül tűzte ki a nős-életet s követelte tőle az erkölcsi tisztaságot. A városainkban uralkodott czéhrendszer, s általában a társadalmi és állami viszonyok a legtöbb embernek korán megadták a tisztességes megélhetés és a családfenntartás létföltételeit.¹⁾ Kora ifjúságukban egyházilag szentesíthetvén szerelmöket, irányukban egyház, hatóság és társadalom szigorúbban követelők is lehetek. Általános emberi szempontból tekintve azt, hogy a törvénytelen születésűek a czéhek körébe föl nem vétetvén, városainkban nem szerezhettek magoknak biztosított megélhetést és társadalmi állást — nem helyeselhetjük. De nem szabad figyelmen kívül hagynunk a középkor törvényeinek bibliai alapját s a rajzolt századok szellemét átlengő vallásos érzületet.

A kegyetlen törvények nem irtották ki az erkölcsi fogyatosokat, de a városi büntető jegyzőkönyvek tanúskodnak róla, hogy az elrettentés hatott. Paráznak büntetése az emberi természet gyarlóságához és más vétkekhez arányosítva gyéren fordul elő. Napjainknak a paráznaság és következményei iránt elnézőbb társadalmi fogalmait és törvényeit — a humanismustól eltekintve — azt hiszem, inkább a kényszerűség, mint a közerkölcsi viszonyok javulásának kifolyásaként tekintetjük.

X.

Bűnök és büntetések.

A germán népek pogány korában igen nagy tekintéllyel bírt a papság. Az éjszakkémet »*godi*« (= got), pap, nemcsak az áldozást vezeti, hanem az igazságszolgáltatást is. Az ünnepélyes törvényszéki üléseket áldozatok előzték meg. Tacii-

¹⁾ L. »Családi élet.«

tus írja, hogy a vezér a germánoknál senkit sem fogathatott el, zárathatott börtönbe vagy verethetett meg a papok beleegyezése nélkül, nehogy a büntetés nem az isten akaratának, hanem a vezér parancsának kifolyásaként tűnjék föl. A papokat »*évárt, éwarto*«-nak, a törvények őrének is nevezték. Irlandban a »*godar*« papi és bírói állás a bevándorlás ideje óta fennállott s nemzedékről nemzedékre szállott, mint a zsidóknál a levitaság. A *godar* védte a törvényt, igazságot szolgáltatott, kinevezte a bírakat.¹⁾ A kereszténység elterjedésével általánosan uralkodik az egy hüvelybe rejtett két kardról szóló világnézet. Az egyháznak nagy befolyása van az igazságszolgáltatásra s mikor elveszíti közvetlen befolyását, elvei megmaradnak, minek következtében a középkori büntető törvényeknek általános elve nem a javítás, hanem az elretentés és az isteni igazságszolgáltatásnak végrehajtása. Törvénykönyvek és bírói szabályzatok egyaránt a szent írás szavaira hivatkoznak a vétségek megtorlásánál. »A hatóság istennek szolgálója a gonosztevők büntetésére.« (Szt. Pál a rómaiakhoz). »A törvény nem a jámborok, hanem az igaztalanok és gonosztevők miatt adatott« (Timotheushoz) stb. szól a szentírás s ebből vonják le a következtetéseket: A világi hatóság vétkezik, ha bármely okból nem bünteti a gonoszt. Büntetni kell a bűnöst, hogy mindenki lássa. *mennyire gyűlöli isten a vétket* s mint igazságos bíró, ne makarja azt bosszúlatlanul hagyni, hanem akaratának megismertetése által békés és erkölcsös életre akarja szoktatni az embereket; mert »*pietas habet promissionem praesentis et futurae vitae.*« (Szt. Pál Timotheushoz 1 lev. cap. 4.) A hatóságnak kötelessége az igazságot kezelni, a közbékét megvédeni, mit csak az igaztalanul és önkényesen cselekvők büntetése által érhet el; *mert isten békét és egyetértést akar* s csak úgy lehet az ifjúságot isteni félelemben, tisztaságban és becsületességben nevelni. A nyilvános gonoszteket nyilvánosan kell büntetni, *hogy a példa elrettentésül szolgáljon*. Különösen az általánosabban elterjedt bűnöknel, melyeket korlátozni nehéz, kell azt tenni. A bíró ne ítéljen halálra senkit haragból vagy gyűlölségből, de ha igazolt

¹⁾ J. Grimm 272., 751. l.

gonosztettért mondta ki a halálos ítéletet, azért ne érezzen lelkiismeret-furdalást; mert a bűnösnek halálát nem ő akarta, hanem isten és a törvény, s a gonosztevő megöletése nem véték, hanem istennek tetsző kedves cselekedet, ki a gonoszak kiirtása által az emberi nemnél az erényt és jogot fentartani akarja. ¹⁾

A büntetéseknek kiszabásánál uralkodó elv, hogy minél súlyosabb a vétés, annál súlyosabbnak kell lennie a büntetésnek. Ha valamely bűn megtorlására határozott büntetés van megállapítva, a bírónak azt kell alkalmaznia. Ha a büntetés nincsen határozottan megállapítva, a bíró a régi szokás szerint járjon el, de több eset után indulva, mindig az enyhébb, az emberiesebb eljáráshoz hajoljon. Ha ugyanazon vétés büntetésének többféle módja van, a bíró lehetőleg mindig könyörületes legyen ²⁾; mért »summum jus, summa injuria.« Ügyelnie kell arra, hogy a példaadás kedvéért mikor alkalmazza a törvény teljes szigorúságát.

A törvény arra való, hogy az attól való félelem korlátozza az emberi vakmerőséget, az ártani képességet és hogy a gonosztevők között biztos legyen az ártatlanság ³⁾. E cél elérésére, habár a szt. írás szavai mondják: »Ne ítéljetez, hogy meg ne ítéltessetek. Bocsássatok meg és nektek is megbocsátatik« stb. a büntetések — korunk szempontjából — épen nem bírnak a könyörületesség jellegével. És itten ismét az illető kornak vallásos jellegéből kiindulva találjuk a magyarázatot. A *Sachsenspiegel* XVI-ik századbeli glossatora ⁴⁾ a szt. írásnak a könyörületességre vonatkozó szavait így magyarázza:

¹⁾ A Zíper Wilkühr 1370-iki kéziratához fűzött, a XV. század végére mutató bírói szabályzat: »Was soll die weltliche obrigkeitz bewegen die übeltheter umzubringen.« Lőcei levél. Ismételve kiemelem, hogy nem jog-, hanem erkölcstörténetet írva nem bocsátkozom az érvényben állott jogok bölcséleti fejtegetésébe, egyszerűen csak a kor erkölcsi fölfogását jellemzem úgy, a hogy azt egykorú íróknál találtam.

²⁾ *Sachsenspiegel* Lib. II. art. 13. glossa. A piemonti és litvániai főtvényszékek is elvül fogadták ezt.

³⁾ U. ott.

⁴⁾ Az 1582-iki kiadásban Zobel Kristóf dr. lipcei jogtanár ad *Lib. II. art. 13. Fol. 197.*

A szentírás szavai megegyeznek az igazságos szigorúsággal; mert a bíró a bűnöst kivégeztetve, isteni könyörületességet gyakorol, midőn rövid ideig tartó szenvedést mér rá, hogy megmentse az örökké tartótól. Megöli a testet, hogy a lélek örökké éljen; minthogy ha a világi hatóság megbüntet valakit vétkeért, azért isten már nem bünteti. Ha a gonosztevőt életben hagyod, még gonoszabbá lesz, látva, hogy büntetlenül marad. Ha igazságos ítélet útján megölök egy rossz embert, benne számos rosszat büntetek és megörvendeztetem az igazakat, kik aztán annál biztosabban és vidámabban szolgálhatnak istemnek.

Ez a magyarázat általános érvényű.

Városaink polgárainak az igazságszolgáltatást illető gondolkozásmódját jellemzik a bírótól megkívánt tulajdonságok: Legyen megfélemlíthetetlen; mert csak így lehet igazságos. Harag, gyűlölet, irigység ne legyen szívében. Kedvezés, szeretet, barátság ne vezessék ítéletét; mert innen ered a közmondás: »Plus valet favor in judice, quam lex in codice« azaz »Ich nehme ein Mertzten Gunst, und lass ein Schaffel Rechts. — Ich nehme ein Loth Gunst wohlbereit, und lasse einem andern ein Centner Gerechtigkeith.« Kérés, sírás ne indítsák meg. Ne tekintsen a személyre, idegenek úgy szolgáltasson igazságot, mint a polgárnak, kicsinynek és nagynak egyaránt. Mind a két félt hallgassa ki, egyik füle mindig a még ki nem hallgatott részére legyen nyitva. Ne legyen kömnyenhívó. Igaztalan ítéletet változtasson meg, de az igazságot hajtsa végre. A jámborokat véelje, a bűnösöket sújtsa, azért adatott kezébe a pallos. A büntetést kellő időben, a törvény szigorát böles mérséklettel alkalmazza ¹⁾).

Eltelkintve attól, hogy hazánkban általános érvénynyel bíró büntető törvénykönyv nem létezett, hanem a bíró az egyes jogesaládok törvényei, a helyi statutumok vagy jogszokások szerint ítelt; a vétségek és bűnök megítélésénél az egyenlőséget igen megnehezíté az, hogy városainkban általában helye van a »*bürgerliche Klage*« és a »*peinliche Klage*«-nak, azaz a vádolás különféle módjainak. Ugyanazon vétségért

¹⁾ Besztercebánya 1577. városi levél, fasc. 327 nr. 47.

emelhet a vádló »*bürglich*« panaszt, csak kárának megtérítését kívánva, vagy »*peinlich*« a bűnösnek törvényszabta büntetését követelve ¹⁾. Például a tolvajnak, ki 5 forint értékűnél kevesebbet lop, fülei levágandók, mondja a törvény. Lőcsén 1580-ban egy ruszkinóczy asszony egy polgárnőtől 14 rőf vásznat lopott, minthogy a károsult — vásznát visszakapván — nem kívánta a büntetést, a tettet egyszerűen kivezették a városhól s megtilták neki máskor bejönni ²⁾. Ez a különbség meg van Európa más államaiban is s a vétségek jellegének megállapítása a különböző szabályok szerint ingadozik. Palermo polgárai például polgári és bűnügyekben a bírói ítélet meghozataláig tetszésök szerint kiegyezhettek ³⁾. Németország nagy részében már a XIII-ik században túlsúlyra emelkedtek a particularis jogok. A Sachsenspiegel, a Weichbildrecht, Lipese és más városok »Schöppen«-jei egyaránt elismerik a vádolás kétféle módját. Elvül tartják: »Wo kein Kläger ist, soll auch kein Richter sein« s csak 3 esetben kötelező a vádolás: 1. A gyámok a gyámgyermekök érdekeit sértők, 2. a gyermekek szülőik gyilkosa, 3. a férjek törvényes nőik erőszakolói ellen kötelesek vádat emelni. Más esetekben csak a közjólétet és az erkölcsiséget sértő vétkek: sodomia, paráznaság, eretnekség, gyilkosság, hamisítás, felségsértés, árulás esetében kényszerítheti a bíró vádolásra az illetőt ⁴⁾. Számos statutumunk kényszerítés nélkül is kötelességgé teszi a vádolást az említett esetekben, ha az. kinek tudomására jött a vétkes szándék, annak kivitelét megakadályozni nem képes.

A vétségek megítélésében igen különbözik az egyházi és világi felfogás. A canonjog szerint minden vétség nyilvános és üldözendő, a világi törvények szerint csak egyes vétkek nyilvánosak, azaz olyanok, melyek miatt bárki emelhet vádat s ezen megkülönböztetés erkölestörténeti szempontból igen fontos; mert a nyilvános vétségért elítélt becsületvesztetté lett. A XV–XVII-ik századokban általában egész Európában uralkodók a helyi-particularis jogok. Ezek és a külön-

¹⁾ Sachsensp. Lib. I. art. 63. glossa.

²⁾ Malefizbuch.

³⁾ Brüneck 13.

⁴⁾ Sachsensp. L. I. art. 62. és glossa.

féle helyi statutumok szerint igen ingadozó a vétségek minősítése. Nápolyban senki sem emelhet vádat más, mint a saját vagy övéit illető ügyekben s így ottan minden vétség magánjellegűnek mondható. Franciaországban pedig senki sem emelhet bűnvádat (criminális, peinliche Klage) még saját ügyében sem, és így ottan a vádolás módját illetőleg nem volt se nyilvános, se magánjellegű vétség; mert a minősítés a bíróra volt bízva ¹⁾).

A vétségek megítélésénél tehát mindenütt irányadó lévén a helyi szokás és a vádolás módja ugyanazon vétségek büntetésénél, városainkban is találunk eltéréseket, annál is inkább, mert itt is az egyesek tetszésétől függ a vádolás módja. Az emberölésnél például kénytelen a bíróság ítéletének meghozásánál a vádló tetszése szerint járni el. Ha az nem elégszik meg a megöltnek vérdíjával s a bíró háromszori kérése után is követeli a bűnös kivégeztetését, követelésének eleget kell tenni ²⁾). A tárnokjognak forrásai a városok törvényei, városi jogkönyveink főforrását pedig általában a németországi legrégebb törvénykönyvekben s különösen a felvidéki városainkban általánosan használt szász és magdeburgi jogban találjuk fel, ezeknek alapján készítik a statutumokat s így a főelveket illetőleg összes városainkban azonosnak mondható a büntető eljárás.

E röviden vázolt általános elvek következménye, hogy az egyes vétségek és bűnök csoportjában egy és ugyanazon helyen is nagy eltéréseket találunk a büntetés módjára nézve. Szaporítja az eltéréseket az is, hogy a bűnösnek nemcsak büntetlen előéletét, életkorát, hanem társadalmi rangját is tekintetbe veszik.

Uralkodó nézet, hogy a leggyakrabban előforduló vétségeket legszigorúbban kell büntetni s így a büntetések szelleméből vonhatunk legbiztosabb következtetéseket a kor erkölcsi viszonyaira.

Az emberi gyarlóságnak legtermészetesebb, de egyszersmind legsajnosabb következményekkel bíró bűnét s annak büntetését ismerttettem a »Közerkölesiség« című alatt.

¹⁾ Julius Clarus id. mű. 1. §.

²⁾ Jus tavern. cap. 61.

Második, szintén az erkölcsi gyengeségből kifolyó s így szintén gyakori vétség a mások kárára eső bírvágý. A műveltség alacsony fokán kevés emberben van meg az erkölcsi erő, becsületes munka árán türelemmel várni be a jóllét magasabb fokára való lassú emelkedést. Tagadhatatlan, hogy ha társadalmi, vallási és állami törvények nem korlátoznák a hajlamot, az emberi természet kevésbé gátolná a mások vagyonára áhítozást.

A tolvajság ellen a középkorban alkalmazott törvények nagyon szigorúak. Általános törvény, hogy a másét eltulajdonítónak büntetése által biztosítani kell a vagyont, de a beszámításhoz nem annyira maga a tett, mint annak körülményei jöttek számításba. »A tolvajlásan ért embert fel kell akasztani«, mondják egész általánosságban némely törvénykönyvek ¹⁾. Hazai városaink törvénykönyvei legnagyobb részben eltérnek e fölötté szigorú elvtől s a tolvajság bűnét a büntetés tekintetéből a lopott tárgy értéke szerint osztályozzák. A budai jogkönyv azt, ki egy firdungnál kevesebb értékűt lop, »zur stau-pen« itéli, vagy ha egyik fülének levágására ítélnék, azt minden jog szerint végre lehet rajta hajtani, és a bíró nem köteles megengedni, hogy a vétkes pénzen váltsa meg fülét. A ki 1 márka értékűt lop, akasztófát érdemel ²⁾. Más törvénykönyveink még jobban részletezik a dolgot. 50 denár (= $\frac{1}{2}$ arany) értékű lopásért a hóhér a tolvajt meztelenül kötözze a pelengérhez s vesszővel mérjen rá 50 csapást. hogy erre emlékezve, máskor hasonló vétekbe ne kerüljön. Egy forint értékű lopásért a tolvajt bottal verik ki a városból, melynek kerületétől 8 nyolcz mértföldnyi távolságra 100 esztendőre és 1 napra eltilatik. Két vagy 3 fnt értékű lopásért egyik fülét veszíti a tolvaj. — négy forintnyiért pedig akasztassék fel ³⁾. Németország legrégebbi törvényei szintén a lopott tárgy értéke szerint szabják ki a büntetést. A Sachsenspiegel szerint, a ki nappal lop 3 schilling (= 3 forint) értékűnél kevesebbet, »so gehet sie zu haut und har« azaz »man schlecht einen darumb zur stau-pen und windet ihm die har mit einem Kluppen oder Knebel an

¹⁾ Selmezi jog 19 p. Sachsensp. Lib. II. art. 13. Schwabensp. 165.

²⁾ Ofner Stadtr. 262, 264.

³⁾ Jus civ. Cassov. 71—75 old. Jus tavern. cap. 100—103.

dem heubt«. Ez akkor volt szokásban, mikor a szabad százszok hosszú haját viseltek. A XVI-ik században már általános levén a rövid haj viselése, ismertető jelül fülét vágták le a tolvajnak ¹⁾. A Schwabenspiegel a »zu haut und har« büntetést az 5 shillingen alúl levő lopásra szabja ²⁾. A »*staupe*« vagy »zu haut und har« városainkban gyakrabban előforduló büntetés alatt a bitófa alatt végrehajtott nyilvános megvesszőzést értjük. Végrehajtásának módját látjuk Lőcse tanácsának egy 1614-iki ítéletében, mely szerint egy tolvajláson ért krompachi legény »ist durch gerichtlich ergangenen Sentenz zur *staupe*n erkannt, wie dann hierauf die execution erfolget und *er am Pranger mit drei Runten gestrichen*«. Azonos ez a kassai törvény által a kisebb lopásért előirt 50 vessző kiszolgáltatásával. Ezt a büntetést csak az 5 frt értéknél kisebb lopásra alkalmazták. Egy ember 1571-ben Nagy-Lomniczon két ezüsti kanalat lopott, minthogy azok értéke alig tett 3 tallért, az ítélet csak »zur *staupe*« szólt. 1603-ban Lőcsén egy embert több rendbeli apróbb lopásért fogtak el, »weyll der Diebstall nicht über 5 fl. gewesen, ist nach ordentlicher Sentenz zur *staupe*n hauen ³⁾. Ugyanezen büntetés »*Staup Schilling*« néven is előfordúl. A nyilvános testi fenyítéket ugyanis a szász törvény értelmében a bűnös 3 *schillingen* megválthatta, de ekkor az illető jog- és becsületvesztetté lett ⁴⁾.

Városainkban is számos esetben előfordúl, hogy a »*staupe*« és »*staupschilling*« büntetést száműzésre változtatja a tanács, mi a száműzetés tartama szerint az ideiglenes vagy örökös jog- és becsületvesztéssel egyenlő. 1592-ben Lőcsén egy Kristóf nevű öreg polgár más polgárok szálfáiról levágva a jegyet, azokat sajátjaiként adta el, miért kiutasították a városból, nejeinek el kelle adnia házokat s gyermekeikkel férje után mennie.

A füllevágás-büntetés sem szokatlan városainkban. Lőcsén 1575-ben a vásáron elfogtak egy tolvajt, a ki egy pár kést, 1 női inget és egy kevés sáfrányt lopott, ezért »zur *schlechten*

¹⁾ Sachsensp. Lib. II. art. 13. és glossa.

²⁾ id. Ofner Stadtr. ad 262 p.

³⁾ Lőcse Malefizbuch.

⁴⁾ Sachsensp. Lib II. art. 13.

staupe« (talán nagyobb mérvű vesszőzés?) és füleinek levágására ítélték.

A kisebb tolvajlások megítélésénél igen tág tere volt a bírói önkénynek s a kedvezés alkalmazásának. Hyrth Mihály löcsei polgár 1551-ben többektől malátát lopott, miért súlyos testi büntetést kellett volna kapnia, de a plebános, predikátor és más becsületes emberek kérésére a javulás reményében elégnék tartották a dorgálást. 1592-ben egy asszony a vásáron 13 rőf morva-posztót lopott s daczára a vásári lopásra érvényes szigorú törvényeknek, minthogy a tettes Senyey Bálint jobbágyának felesége volt. »guter Nachbarschaft wegen« egyszerűen eltiltották a városba jöveteltől.

Az 5 frt értéket meghaladó lopás büntetése az akasztófa. Különösen szigorúan jártak el bányavárosaink hatóságai a bányákban elkövetett lopás büntetésénél. Selmeczbányán 1394-ben lopásért két férfit ítélték akasztófára, de becsületes emberek kérésére megkegyelmezvén nekik, száműzték úgy, hogy a Tiszán innen sohase mutatkozzanak. 1562-ben egy férfi a bányából két bőrkötényt lopott el. Halálos ítéletét neje és gyermekei esdeklésére megváltoztatták, a hóhér a lopott kötényeket a tolvajnak nyakába akasztotta, így úzte ki a városból s az összes bányavárosok területéről örökre száműzték. Körömöcbánya régi jegyzőkönyvei több esetet említenek, a hol a bányákban elkövetett lopásért felakasztották a tetteseket.

Érdekesnek tartok itten följegyezni néhány esetet, melyekből látjuk, minő lopások vonták magok után a halálos ítéletet. 1553-ban egy löcsei ember egy Liskára utazó tanácsnoktól ellopott 22 frt 5 denárt és a borházból 3 db cin kanna, ezért akasztófára ítélték, de számos tisztességes polgár és nő kérésére kegyelemből a bitófa alatt lefejezték. 1579-ben Görgey Benedeknek egy volt jobbágyát juh és kecske lopásért volt földesura és asguthi Körtvélyesi László jelenlétében felakasztották. 1591-ben felakasztottak egy férfit, mert 12 frt értékű vásznat és 7 frtot lopott, stb.

Városaink a területükön tolvajlásra ért idegen illetőségűek fölött is bíraskodtak. 1589-ben Lukai Kristóf olsaviczai illetőségű jobbágyot Lőcse falujában Tepliczen elfogták, mikor egy lopott lovat akart eladni. Kezdetben nem tudták rá bizo-

nyítani a lopást, minthogy szülő faluja megtagadta a felvilágosítást. De a város kérdésére a földesúr kijelenté, hogy a bűnös jó helyen van a városi hatóság kezében, bánjon az el vele érdeme szerint, a hatóság 14 napot engedett Lukainak arra, hogy a károsúttal kiegyezzek, Lukai azonban kiszökött a börtönből s a város falán át igyekezett menekülni, szökése megerősítette a gyanút, kinzó vallatás alá vették s az ekkor bevallott többrendbeli ló-lopásért felakasztották.

A lopásnál mindig enyhítő körülménynek vették a szűkiséget úgy gondolkozva, hogy a ki éhség által kényszerítve követ el lopást, semmiesetre sem követett el nagyobb bűnt a gazdagnál, ki fölöslegéből a szegények nyomorát enyhíteni nem akarja. Az éhség miatt elkövetett lopást már azért sem lehet büntetni, mert az embernek első kötelessége istentől nyert életét fentartani s e czélból inkább vegye el másnak vagyonát, mint saját életét dobja el ¹⁾). Ez elvek érvényesülnek Kassa törvénykönyvében, mely szerint: »ha valaki a városba bemegy, henyé-tunya vándorló ember dolgot keresvén és ha nem talál munkát, isten nevében kér, koldul és senki nem adna neki semmit: hogyha a piacról egy kenyert vagy ellopna vagy pedig szóval elvenne, az olyan ember meg nem sentenciáztathatik azért« ²⁾). De Lőcse hatósága többször kemény sentenciát mondott a szükségből lopókra. 1615-ben a városnak egy toriszkaik jobbágya Horváth László hodályából néhány darab sajtot ellopott. Tekintetbe vették, hogy 5 kis gyermekének nem volt mit enni adnia s azért lopott enniivalót, 14 nap alatt el kellett hagynia szülő faluját és a város birtokait. 1611-ben egy embert, ki betegsége miatt nem dolgozhatván, nyomorúságában Podolinban lovat lopott, Lőcsén elfogtak s harmadnapra felakasztották. Lőcse hatóságának ez ítéletei egészen egyeznek a litvániai főtörvényszéknek a marhalopásra vonatkozó véleményével. Az éhség és mezitelenség miatt elkövetett lopást a szerint is csak az mentheti, ha a nyomorban levő azonnal segíthet baján. Kisebb beszámítás alá esik tehát oly állatok elidegenítése, melyeknek húásával azonnal táplál-

¹⁾ Decis. litv. 55. 64 l.

²⁾ Jus civ. Cass. tit. 48. Jus tavern. cap. 99.

kozhatik, mint azoké, melyeknek húsát enni és bőrét ruházkodásra azonnal felhasználni nem lehet ¹⁾).

A kiskorúak és a fiatalkori meggondolatlanság következtében tolvajságra vetemedők irányában a törvény és szokás egyaránt elnézőbbek. Kassa törvénye a 8, 10, 12 éves gyermeket, ha valamit lop, a pellengérhez kötözve, 20 vessző csapásra s büntetés közben a törvényszolga által teendő intésre itéli ²⁾). E büntetést alkalmazta Lőcse hatósága 1579-ben egy poprádi ember által téhérnemű lopásra csábított 2 fiúra és 1585-ben egy anyának idegen libák behajtására felhasznált két fiúra, míg a nagykorú bűnrészesek és csábítók száműzéssel bűnhődtek. Egy lőcsei napszámosnak fia Eperjesen szolgálva, gazdájától némi vásznat és 3 frtot lopott, de a pénzt visszaadta, — tekintettel fiatal korára, s arra, hogy a lopást inkább az alkalom által csábítva, mint gonoszságból követte el, a tanács elengedte neki az akasztófát és vesszőzést s azon meghagyással, hogy javuljon meg, imádkozzék istenhez a kísértekek ellen, kiűzték a városból. 1624-ben Lőcsén egy szolgáló meglopta gazdasszonyát. A hűtlen cselédeknek elrettentő példáiul »sie hette mit einem öffentlichen *staupe schilling* gestrafft werden«, de tekintettel többek kérésére, a leány öreg szüeleire és arra, hogy fiatal kora reményt nyújt a javulásra, csak kiutasították a városból ³⁾).

Minthogy lopásra rendszeren az éjjeli időt szokták használni, az éjjel elkövetett lopás sokkal súlyosabb beszámítás alá jön a nappalinál. A ki éjjel gabonát lop, fel kell akasztani, a ki nappal teszi azt, fejvesztéssel lakol. — mondja a szász törvény ⁴⁾). Az éjjeli lopás büntetésére minden háznak gazdája s ennek cselédje is fel van hatalmazva, joga lévén büntetlenül megölni azt, a ki másnak elzárt helyiségébe éjjel bemegeyen. Hasonló védelemben részesülnek a kertek is ⁵⁾). Az éjjel elkövetett lopás büntetésének szigorúságát látjuk Lőcse hatóságának egy 1580-iki ítéletében. Német György polgárt

¹⁾ Decis. litv. 63. l.

²⁾ J. civ. Cas. tit. 49.

³⁾ Lőcse. Malefizbuch.

⁴⁾ Sachsensp. Lib. II. art. 31.

⁵⁾ L. »K9zrendőrség.«

egy éjjel fa-lopáson érték, a tanács őt ezért akasztófára ítélte, de többek kérésére örökös száműzetésre változtatta büntetését.

A vásár alkalmával elkövetett lopás büntetését ismergettük a vásári rendőrségnél.

A szántóföldek és malmok megrablóit a szász törvény a templomok, temetők kirablóival és a gyilkosokkal egyenlőknek tekintvén, ezekkel egyenlően kerékbe törésre ítéli¹⁾. Városaink törvénykönyveiben nem találunk erre vonatkozó külön intézkedést, de hogy a szász törvényekkel élő városok ezeknek határozatai értelmében jártak el, több esetben látjuk. 1571-ben egy löcsei ember a mezőn pár boronaszeget lopott, a tanács rendeletére a hóhér (a tolvajnak sógora) a lopott szegeket a vétkesnek nyakába kötötte s úgy vezette ezt ki a városból. 1576-ban két ember egy a városon kívül levő méhesben kiöltte a méheket, a mézet ellopta, majd egy majorosnédtől tejet véve, a bőr kedvéért megölték az asszony tehenét. — kínzó vallatás után mind a kettőt elevenen megégették²⁾.

Az örökös szolgaságnak szab. kir. városinkban — némely íróink szerint — nem volt helye³⁾. Lőcse »Malefizbuch«-ja szerint épen a lopás bünténye vontta magára egy alkalommal az örökös szolgaság büntetését. 1585-ben egy asszony két fia segítségével idegen libákat, tyúkokat hajtott udvarába s azokat leölve, férjével együtt fogyasztotta el. Az asszonyt elűzték a városból, a fiúk vesszőt kaptak, a férfit pedig: minthogy egy régebben elkövetett lopásért kivégezték volna, ha Bobstné asszony kérésével meg nem menti életét, — újabb vétkeért büntetésül Bobst úrnak élethossziglan »zum leibeigenen« adta át a hatóság. Igen ritka ítélet ez, melyhez hasonlóknak kiderítése egész korszak erkölcs-, jog- és művelődés-történetére vetne világot.

A zár-felnyitásra és betörésre vonatkozólag mondja Kassa törvénykönyve: a zárat felnyitót erős kínzás alá kell venni, kikérezni »mi formán nyitotta meg a lakot és a há-

¹⁾ Sachsensp. Lib. II, art. 31.

²⁾ Lőcse »Malefizbuch«

³⁾ Wenzel G. Magyarország városai és városjogai stb. Akad. ért.

zat, miképen ment be, kikkel volt ott, kik voltak társai, hol laknak . . . hová tették a lopott marhát, szállások és orgazdák kiesodák? A kínzást három terminuson kell elővenni, hogy a tolvajok nagyobb fájdalmat szenvedjenek s a beigazolt bűnöst föl kell akasztani ¹⁾.

A kínzó vallatást tolvajok irányában csak nagyobb lopás esetében alkalmazták. Kisebb lopásoknál olykor egyenesen kimondták, hogy az nem elég ok a kínzásra, mint 1580-ban Lőcsén egy asszony esetében, ki 14 rőf vásznat lopott. 1571-ben ugyanott három nő együtt lopott 3 ezim kannát, börtönnel és a hóhérral fenyegetve bírták őket vallomásra, de beérték a fenyegetéssel.

Ha a tolvajlással vádolt tetten nem éretvén, tagadta bűnösségét, városaink törvényei legnagyobbbrészt az egyszerű esküvel vagy az eskütársakkal való bizonyítást alkalmazzák. Buda törvényei szerint, a kit egy vírdunguál kevesebbet érő lopással vádolnak, saját esküjével tisztázza magát. 1 vírdungon fölül vádoltatva, harmad-, egy márka-értéknél pedig heted magával esküdjék úgy, hogy előbb a vádlott esküszik, utána a vádlott ártatlanságára hárman, majd ezek esküjének hitelességére ismét hárman ²⁾. Kassa törvénye a vádlott saját esküjét ártatlansági bizonyítékul 1—3 frtnyi lopásnál fogadja el, azon fölül még 6 eskütársat kíván ³⁾. Selmezbánya joga az eskütársak intézményét csak az orgazdákra nézve állapítja meg, úgy, hogy a kit először vádolnak, saját esküjével menti magát. Másodízben 3-ad, harmad ízben 4-ed magával esküszik, s ha 4-edszer is vád alá kerül, tolvajként lakol ⁴⁾.

A hol orgazda nincsen, a tolvaj nem élhet meg. A középkori törvényalkotók ismerve a régi igazságot, általában szigorúan bánnak el az orgazdákkal. A ki tolvajt elszállásol, rejteget vagy vétkéhez segédkezet nyújt, épen úgy büntetendő, mint maga a tolvaj ⁵⁾. A szász joggal élő városaink ezen elvet tartva szem előtt, bánnak el az orgazdákkal. 1595-ben Lőcsén

¹⁾ Jus civ. tract. II. tit. 54.

²⁾ Ofner Stadtr. 262, 264, 265.

³⁾ Jus civ. tr. II. tit. 51—53.

⁴⁾ Selmeczi jog 25 p.

⁵⁾ Sachsensp. Lib. II. art. 13.

egy kenyeret sütő nő tudva lopott ruhát vásárolt meg, az orgazdaságban részes, nővérevel együtt, a hóhér által kiűzetett a városból. 1623-ban egy polgárt orgazdaságon érve, először 40, másodsor 200 frt bírsággal sújtottak, kijelentvén neki, hogy ha még egyszer rajta kapják, örökös meggyalázással számúzik. A budai jog szerint a szállástadó gazda és gonosz életű vendége egyenlő elbánás alá esnek, azon különbséggel, hogy ha a vendég gonoszítottaiért akasztófát érdemelt, a szállástadó gazdának azon előnye (??) van (»hat er das forteil«), hogy magasabbra akasztják ¹⁾). Kassa törvénye és a tárnokjog a lopott ruhát megvevő és levágó mészáros részére biztosítják ezen előnyt ²⁾). Mind a két törvénykönyv szerint a szomszédok tanúsága képezheti a legközvetlenebb bizonyítékot. Az orgazdaság akadályozására igen üdvös a városokba jövő idegenekre gyakorolt szigorú felügyelet ³⁾).

A *rablás* és *rablógyilkosság* akadályozására a legborzasztóbb kínzásokat és halálnemeket, az elrettentés miatt, legnagyobb nyilvánosság mellett alkalmazták. A rablók és rablógyilkosokra vonatkozólag a magdeburgi jogban szokásos büntető elveket hazánk városaiban általában feltaláljuk. Ezek szerint, a hol rabló támadás miatt lárma támad, mindenkinek kötelessége oda futni s a rabló elfogásában segédkezni. A rabló azon bíró illetékessége alá tartozik, kinek területén elfogták, habár a bíró alacsonyabb rangú lenne is a rablónál. A rablót futás közben bárki megölheti, ha elevenen elfogják, kerékbe törendő ⁴⁾). Valamint a tolvaj úgy a rabló is jog- és becsületvesztetté lesz, s ha első vétke után kegyelmet kapva, másodsor vádolják hasonló vétekkal, saját esküjével nem mentheti magát ⁵⁾). A budai jog csak valaki vagyonának nyílt mezőn erőszakkal elvételét minősíti rablásnak, megkülönböztetvén ettől a városban, faluban elzárt helyre betörést. A rablással vádolt ártatlanságát hat eskütárrsal bizonyíthatja, ha reá bizonyúl a

¹⁾ Ofner Stadtr. 272.

²⁾ Jus civ. tr. II. tit. 57. Jus tav. cap. 107.

³⁾ I. »Közrendőrség.«

⁴⁾ Weichbild art. 38. glossa.

⁵⁾ Sachsensp. Lib. I. art. 39.

vétek, végtagjai összetörtvén, kerékre húzzatik ¹⁾). Az útonálló rablókra és rablógyilkosokra, valamint az éjjel járó latrookra, — kik valakit az utcán megtámadva, megölnék és kirabolnak vagy a házba rablógyilkos szándékkal betörnek — általánosan használatos a kúzó vallatás, hogy kitudják a vétkesnek társait, orgazdáit, szállását és elkövetett bűneinek lajstromát s a szerint ítélik meg.

Mind ezeknek büntetése a keréketörés, olykor azzal súlyosbítva, hogy a vétkes ló farkához kötöztetvén, végig hurcoltatott a város utcáin s a hóhér minden utcában megállva, kihirdeti a bűnös bűneinek sorát, s azt, hogy a kit hasonló vétekben találnak, hasonló sorsban részesül ²⁾).

A XIV-ik századból is találunk egyes, útonállók kivégztetésére vonatkozó följegyzéseket. Selmeczbányán érvényesülni látszik a budai törvénykönyvnek azon intézkedése, mely a nyílt úton vagy mezőn elkövetett rablást megkülönbözteti a városban elkövetettől, s ez utóbbit enyhébben ítéli meg. 1376-ban egy Gorschelin nevű polgár egy hozzá beszállott szabót megsebesített és kirabol; — tettéért a tanács csak száműzésre ítélte, de két polgártárs kezességére még ezt is elengedte neki ³⁾. A XVI. és XVII-ik század szomorú politikai viszonyai közben hazánkban igen elszaporodtak a rablók. Ennek tulajdoníthatjuk, hogy e századokban rendkívüli szigorral hajtják végre a rablók büntetésére hozott törvényeket. Néhány példa tiszta képet nyújt városaink ezen korbéli igazságszolgáltatásáról: 1571-ben két löcsei illetőségű férfi Újbánya vidékén vásárra utazó szabókat és kereskedőket kirabol. — február hóban történvén a dolog »man yn die Erde nicht kam«, tehát mind a kettőt kerékbe törték s testöket másokat elrettentő például ég és föld közé akasztották. Az idézett kifejezésből gyaníthatjuk, hogy az útonálló rablókat olykor elevenen is eltemették. 1573-ban Selmeczbányán egy Péter nevű embert rablásai és más gonosztettei miatt lófarkán kihurcoltattak a városból, az akasztófa alatt csontjait összetörték és úgy húzták kerékre. 1588-ban Lőcsén Cusma rablógyilkos-

¹⁾ Ofner Stadtr. 268. Selmeczi jog 19.

²⁾ Jus civ. Cass. tr. II. tt. 29.

³⁾ Kachelmann id. mű 106.

nak előbb végtagjait keréken összetörték, azután a még élő máglyán megégették. 1597-ben egy többszörös rablógyilkost felnégyeltek ¹⁾. Simplicissimus elbeszélése szerint (a XVII-ik század közepén). Eperjesen egy rablót a bitófához kötözték s a hóhér nyakától kezdve sarkáig két szíjat hasított ki a bőrből, majd egy vashorgot ütött bordái közé s annál fogva akasztotta fel a szerenesétlent, ki még hosszú időn át vergődött kínjában. A másikat elevenen kérékbe törték, azután megnyúzták, a harmadiknak testét késsel egészen felhasogatta a hóhér, így — fejét künn hagyva — varrta be egy frissen lenyúzott lóbőrbe s a forró nyári nap hevének kitevé, oldalánál fogva felakasztották s rettentő kínok közt csak harmadnapra múlt ki. Az elbeszélő szerint az eperjesi vérpad körül egész kis erdőt képeztek a nyársak és kerekék ²⁾.

A kivégzések alkalmával férfiak, nők és gyermekek nézték a nyilvános, véres látványt, hallgatták a hóhérnak elretentő szavait. Képzeljük el erkölcsnemesítő hatását a jelenetnek, mikor a hóhér az eleven ember testéről lenyúzott bőrt annak szemeláttára nyilvánosan kínálgatja a legtöbbet ígérőnek. A rabló iránt, ki a kínzást erős lélekkel állotta ki, a nézők közt gyakran inkább sajnálkozás és rokonszeny ébredt, mint az általa elkövetett gonosztett iránti ellenszeny és megvetés. A törvény szolgálói, a véres büntetéseknek leggyakoribb nézői, nem ritkán állottak a rablók közé.

A mulatság, szerelemfáltás, ittasság, civódás által felköltött szenvedély következtében keletkezett vétségek iránt sokkal elnézőbbek a múlt századok büntető hatóságai. Ha a valaki által megtámadott és megvert ember — mihez joga volt — nem vett magának személyesen elégtételt, hanem csak önvédelmére szorítkozott; a bevádolt verekedő minden okozott daganatért vagy könnyű sebért (Fleischwunde, mely esontot nem sértett) fizetett a sértettnek 3 márkát (à 4 frt) ³⁾, más törvényeink szerint négy heti fogságot vagy egy évi száműzést kapott ⁴⁾.

¹⁾ Lőcse Malefizbuch.

²⁾ Simplic. 104.

³⁾ Jus tav. cap. 43.

⁴⁾ Selmeczi jog 30.

A gyengébb női nem iránti figyelem nyilvánul azon intézkedésben, hogy ha egy férfi nőt megver, megsebesít, a büntetés mértéke mindig kétszeres, míg nők közt fölmerült verekedési esetben a vétkes fél csak egyszerűen bűnhődik ¹⁾).

A régi német törvénykönyvek általában többféle testi sértést különböztetnek meg: Blutrunst, Fleischwunde, Kamperwunde, Schlechte-Wunde« a legszokottabb kifejezések; Kulb törvénykönyvében »Trukhnen Schlege«, »Nasswunden«, »Lemb- und Schamb-Wunden«, Bécsben még a Lideschaert = Gliedschertig sebesítés, ez a sorrend mutatja a vétség fokozatát, melyhez mérvük a büntetések. Lényeges dolog a sebesítésknél az is, oly helyen van-e a seb, melyet a haj, ruha elföd vagy nyoma látható marad s esetleg az illető testrész elcsufítását okozza ²⁾). Palermóban a kézen, arczon vagy a ruhával el nem takarható más helyen okozott minden egyes sebért fizetett a tettes 21 tarenum aranyat, a nem láthatóért csak 7-et ³⁾). Brüggeben a látható sebért a sértett 10, a bíró 6 font Pfenniget kapott a tettestől, míg az eltakarható csak 3 forintba került ⁴⁾). Bécsújhely törvénye az egyszerű sebért minden seb után külön fizetendő 3—3 fontot ítél meg a sérültnek és a bírónak, s ha a tettesek többen voltak, mindenik külön fizeti a bírságot ⁵⁾). Bécsben az egyszerű sebért előbb 2 fontot, Miksa császár 1517-iki rendelete után a sérültnek és a bírónak 3—3 fontot fizettek a gyógyíttatás költségein fölül. Ha a sebesítőnek nem volt pénze, az egyszerű sebért »auf Haut und Haar« ítéltetve, testén bűnhődött ⁶⁾). Ugyanígy Ennsben ⁷⁾). A sz. kir. városaink néhányában uralkodott tárnokjogban mind feltaláljuk e megkülönböztetéseket. A tisztán csak húsrészeket érintő, ruhával elfödhető sebesítésért a tettes 3 márkát fizet s ezzel egyenlő értékű az el nem fedhető testrészeken ejtett

¹⁾ Jus civ. Cass. tr. II, tit. 5. 6, Jus tav. cap. 112. Ofner Stadtr. 257.

²⁾ Grimm id. műve 630.

³⁾ Brüneck 19.

⁴⁾ Warnkönig II. Urkundebuch 87.

⁵⁾ Arch. f. ö. G. LX. B. 206.

⁶⁾ Tomaschek I. 9. és II. 125.

⁷⁾ Arch. f. K. ö. G. Q. XXVII. B. 55.

könnyű sebesítés is ¹⁾. Ezeknél is enyhébb Lőcse hatóságának 1587-ben hozott határozata, mely Kuthanka Mihályt, ki egy napszámot késével bal vállán megszúrt, pár napi fogságra s arra ítélte, hogy a sebesültnek fizessen 1 frt 50 denárt és a börtönőrnek »Stockrecht« fejében 24 denárt.

A szász joggal élő városainkban helye van azon elvnek, hogy ha a megsebesített vagy rokonai követelik (bünyádi panasz, peinliche Klage útján) a tettesnek megbüntetését, ez egyik kezét veszíti ²⁾. Alkalmazását találtam 1594-ből Lőcsén, hol egy legényt az általa kezdett koresmai verekedés közben okozott sebesítésért kezének levágatására ítélték, de Draveczky János és mások kérésére megkegyelmezték neki, száműzték a városból ³⁾. A szepesi szászok törvénykönyve egyébiránt mind a vádemelés módját és idejét, mind a sebesítés büntetésének módját illetőleg egészben véve azonosnak mondható a szász törvénykönyvvel ⁴⁾. Sebesítésért a kézlevágás büntetést a bányavárosok joga különösen két esetben rendeli el: Ha valaki a városban támadt tűzvész alkalmával másra kardot ránt, de nem sebesít meg senkit — mert ha az illetőt megsebesíti, lefejeztetik — vagy ha a vásár alkalmával a vásári békét megszegve sebesít meg valakit. A város két legfontosabb életérdeke eléggé érthetővé teszi az eltérést a rendes szokástól, mely szerint a sebesítésért leginkább pénzbírsággal tett eleget a vétkes.

A súlyos sebesítés (Schlechte Wunde) büntetése is rendszeren pénzbírság, de ennél csak azon esetben, ha a sebesült hat hétig élt. Ilyenkor a vétkest kezeseivel együtt fölmentették minden további felelősség alúl ⁵⁾, míg ha a sebesítés következtében hat hétnél hamarabb következett be a halál, a tett az emberöléssel egyenlő beszámítás alá esett. Így 1562-ben Selmezbányán egy férfit, mert az általa megsebesített 9 nap múlva meghalt, lefejezték. A szász törvények ettől eltérőleg egy évi időt engednek. Ha valaki ellen, a ki mást halálos sebe-

¹⁾ Jus tav. cap. 56. 57.

²⁾ Sachsensp. Lib. II. art. 16 glossa.

³⁾ Malefizbuch.

⁴⁾ Zipser Wilk. 44. 59—61. 86—88, 90 pont.

⁵⁾ U. ott. 61.

sítés vagy csonkítás nélkül sebesített meg, az illető vagy rokonai nem emeltek panaszt a megsebesített halála előtt, ez után minden kereseti jogukat elveszítették ¹⁾).

A megfontolva, hideg bosszúból elkövetett sebesítés súlyosabb beszámítás alá esett. 1581-ben Lőcsén Ripsch Benedeket, ki egy kötélverő legényt az utcán, minden ok nélkül a felhevülésre, karddal lágyékán megsebesített, — minthogy a sebesültnek anyja a tettesnek büntetését kívánta — a bitófa alatt lefejezték s a hóhér kihirdette, hogy ha a kivégzettnek társai vagy rokonai bosszút állanak, még szigorúbban fognak bűnhődni.

A kézlevágás a test valamely részének a használhatatlanságig megsértésének, a csonkításnak, bénításnak büntetése. Ennél is helye van a sértő és sértett fél közti kiegyezésnek. A szász törvénykönyv a szem, fül, orr, kéz, láb levágását a sértettnek rangjához mért fél ember-váltságra (Wehrgeld) becsüli úgy, hogy ezen bírság minden hasznavehetetlenné tett tagért külön-külön fizetendő ²⁾). Városaink polgárai és lakosai díjaikra nézve országunk nemeseivel egyenlők ³⁾. Ezen, a szokásjogon alapuló törvény I. Rudolf 1592-iki decretuma s ennek alapján az 1618. 60. — 1635. 16. — 1662. 33. t-cz. alapján is érvényben maradt ⁴⁾). Városi törvénykönyveink legrégibbe a csonkításról szólva, ennek büntetését a sértett és a bíró részére egyenkint fizetendő 10 — 10 márkában (ezt à 4 frt véve, 80 frtban) állapítja meg. A vád alól 24 eskütárssal tisztázhatja magát a tettes úgy, hogy az ő esküje után a következők hármásával eskütársakat nem talál, kezét veszíti ⁵⁾). Selmeez jogkönyvében a csonkítás válja alól tisztázásra egy a germán népeknél a keresztény időszakban nem szokatlan módot, a keresztpróbát ⁶⁾ alkalmazták, mint istenítéletet, melynél a vádlott negyedma-

¹⁾ Sachsensp. Lib. III. art. 31.

²⁾ Sachsensp. Lib. II. art. 16.

³⁾ Werbőczyi trip. III. 9.

⁴⁾ Corp. jur.

⁵⁾ Ofner Stadtr. 256.

⁶⁾ Grimm 926.

gával esküdött vagy kezét veszíti¹⁾). A tárnokjoggal élő városokban egy tagnak (szem, orr, kéz, láb stb.) megcsonkításáért a váltság 16 márka = 64 frt. A vád alól a tettes 25-öd magával esküdvé tisztázhatja magát. — E váltságdíjak egészben véve azonosak a szász törvények által előírt fél emberváltsággal. Ausztria városainak törvényei a kéz, láb, orr, füil levágásáért, a szem kiszúrásáért általában a megcsonkítottnak és a bírónak fizetendő 10—10 font Pfenniget állapítanak meg. (Az emberváltság 32 font). A látható bénításért (Lem) 5—5 fontot, a nem láthatóért az egyszerű sebesítés díját. A csonkítást elkövető tettessel szemben, ha a bírságot lefizetni nem képes, helye van a visszatorlásnak, kezét kézéért, szemet szeméért. Miksa császárnak említett 1517-iki rendelete a bénításért a sérültnek 10 fontot és a gyógyítás költségeit, a bírónak 5 fontot; - - vakításért a sértettnek 50, a bírónak 25 fontot; a Gliedschertig csonkításáért, például egy újj levágásáért a sérültnek 5 fontot és a gyógyítás költségeit, a bírónak 3 fontot ítél meg. Nem fizetés esetében ekkor is érvényben maradt a visszatorlás.

A testcsonkítás egy neméül tekinték a szakálnak, hajnak kitépését. Sajátságosnak találom, hogy a régi szász törvénykönyvben egy népnél, mely a szabad ember megkülönböztető, kitiüntető jelvényéül tartja a hosszú haját, nincsen a haj vagy szakál kitépését sújtó törvény. Legrégibb városi törvénykönyveink sem intézkednek annak büntetéséről, — a mi talán ismét a szász törvénykönyvvel közös eredetökre vall, — míg a magyar tárnokjog arról részletesen szól, mondván: a ki boszúból másnak szakálát kitépi, minthogy ez által botrányos és meggyalázó tettet követ el, — bebizonyúlván reá a tett, minden kitépett szálért fizet egy márkát s a bírónak ugyanannyit. Tettének tagadása esetében a csonkításnál említett módon mentheti magát. A kinek haját tépik ki, mutassa meg sérülését egy esküdt embernek, ennek tanúskodása vagy a vádlott beismerése alapján a tettes a sértettnek és a bírónak 10—10 márkát fizet²⁾).

Valamint a sebesítésnél, úgy az *emberölés*nél is a szánt-

¹⁾ 38—39.

²⁾ Jus tav. cap. 50. 51.

szándékosság, a hideg megfontolás képezi a bűnös cselekményt s minősíti a gyilkosságot. A nem szándékos emberölésért a szász törvény szerint senkit sem lehet testén fenyíteni, a véletlenül okozott ölésért egyszerűen a vérdíjat fizeti a tettes ¹⁾). Hazai jogkönyveink még az alúl is felmentik ezt, ha oly körülmények közt történt a sebesítés vagy ölés, melyet megakadályozni nem állott módjában az illetőnek. De a gondatlanságból okozott sebesítésért vagy ölésért felelősséggel tartozott. Például az ács, ha a háztetőn dolgozva, nem zárta el a ház mellett elvezető utat és baltája véletlenül rá esett valakire ²⁾).

Föltétlenül mentő körülmény az emberölésnél a bebizonyított önvédelem ³⁾). Az önvédelmet annyira megengedik városi törvényeink, hogy azt, a ki valakit megöléssel fenyeget, a fenyegetett saját biztossága érdekében törvény elé idézheti, kezesek állítására kényszerítheti vagy fogságban tarthatja mindaddig, míg a fenyegető részéről teljes biztosságban nem érzi magát ⁴⁾).

A gondatlanságból vagy megfontolt bosszúból elkövetett emberölés — ez utóbbi gyilkosság — büntetése halál. Általában hivatalból üldözendő bűnténynek minősítenek minden gyilkosságot, annyira, hogy ha valahol egy idegent öltek meg, kinek haláláért senki sem kérheti a büntető igazságot, az illető városnak, melynek határában történt a gyilkosság, bírása köteles a nyomozást megindítani s a tettest sújtani ⁵⁾). A régi német törvények a bírói illetékesség megállapításában annyira memek, hogy az illetékességet annak ítélik, kinek területére a megöltnek feje esett ⁶⁾).

A városaink nagy részében uralkodott tárnokjog minden esetben tért enged a kiegyezésnek. Ha a vádló az emberölőnek vagy gyilkosnak törvényes büntetését követeli, a bírónak kötelessége őt háromszor felkérni; ne kívánja a tettesnek

¹⁾ Sachsensp. Lib. I. art. 65.

²⁾ Ofner Stadtr. 260. Jus tav. 95.

³⁾ Ofner Stadtr. 258. Selmeczi jog 32 stb.

⁴⁾ Zipser Wilk. 50 pont.

⁵⁾ U. ott. Ofner Stadtr. 347. Jus civ. Cassov. tract. II. tit. 14.

⁶⁾ Grimm 627.

halálát, melylyel mit sem tehet jóvá. A vádló követelésére ki kell mondania a halálos ítéletet¹⁾. A szepesi jog megengedi, hogy a vádlók a vétkessel pénzben kiegyezzenek s ez esetben a vétkes három kezeset állít, kik a vérdíjat a tettesért egy félévi időközben tartoznak lefizetni, mit ha nem tennének, a vétkes a törvényes eljárás alá esik²⁾. Lőcsén — mely személynöki város volt — egészen a tárnokjog szerint jártak el a gyilkosság megítélésénél, a mi az eljárás általánosságát mutatja. 1652-ben egy legény által baltával halálosan megsebesített fiatal embernek szülei *vérért vért követelve* emeltek vádat a tettes ellen febr. 16-án. A márczius 6-án tartott tárgyaláson a vádlottnak atyja kegyelmet kért fia részére, ezt két évre a város szolgálatára ajánlva fel s a vádlóknak vérdíjat akart fizetni. A megöltnek atyja hajlandó az alkudozásra, de az anya a gyilkosnak vérért kívánja. Hiábavaló a vétkes atyjának minden könyörgése, a bíróság kénytelen kimondani a halálos ítéletet. Két nap múlva reggel 8 órakor a második tárgyaláson a vádlók újra követelik a büntetést s a bíróság újra meghozza a halálos végzést. Még egy órai gondolkodási időt kapnak a vádlók, s miután ekkor is követelték a bűnös kivégeztetését, a bíróság azt még azon óra folyamában végrehajtatta³⁾.

— Selmecz jogkönyve emberölés és gyilkosság esetében mindenkit képesít kezeskedésre, kinek a városban 30 márka értékű vagyona van⁴⁾. Bécsben és Bécsújhelyben a város falai közt 50 font Pfennig, Ennsben 30, Gross-Enzersdorffban és Kulbban 32 font értékű ingatlannal bíró polgárt emberölésért azonnal elfogatni nem volt szabad. Az 3 nap alatt tetszése szerint menekülhetett, úgy az is, kiért ugyanannyi értékű ingatlannal bíró polgár kezességet vállalt. Ha a tettes háromszori idézésre nem jelent meg, kimondták rá a száműzést, a bíró a hátrahagyott ingatlanból kivette a bírságot, a vagyon többi része a nőé és a gyermekeké maradt. A tetten ért emberölő elveszítette ezt a kedvezményt, elfogták, s ha az önvédelmet nem igazollhatta, lefejezték. Eger (Csehország)

1) Jus tav. cap. 61.

2) Zipser Wilk. 52. p.

3) Lőcsei levélt. XV. oszt. 40/45 sz. a. crimin. jegyzőkönyv.

4) 30 p.

törvénye azt mondja, hogy a ki emberölést követ el, még *ha kiegyezik* is a vádlóval, száműzessék a városból¹⁾. E szerint tehát ottan a kiegyezésnek épen úgy volt helye, mint városainkban.

A vádolás különféle módjának kifolyása a büntetések különféle neme. Legelőször is igen jellemzően feltűnő, hogy a bosszúból elkövetett gyilkosságnál sincs helye a kínzó vallatásnak, mit az anyagi érdekből elkövetett kisebb értékű lopásnál és a rablógyilkosságnál rendesen alkalmaznak. Az erkölcsi indító okokból eredő bosszút büntetendőnek tartják, de míg a testi fenytéket pénzen megváltó tolvaj örökre jog- és becsületvesztetté lesz, a bosszúját kielégítő emberölő, ha a megöltnek rokonaival kiegyezett, polgári jogaiban nem szenved csorbulást. Selmeczbányán 1394-ben Heinczmann nevű aranyműves egy általa elkövetett gyilkosságért száműzetésével eleget tévén, a tanács meghagyta a jegyzőnek, hogy Heinczmannak, mint szabad és fölmentett embernek, ügye a városi könyvből törültsék ki, hogy azt olvasni ne lehessen. 1408-ban hasonló esetben Rauscher Mihály ügyét törültette ki a tanács²⁾. Besztercebányán 1370-ben Platkó Miklós gyilkossági és száműzetési ügyét törülték ki³⁾.

A tolvajt és rablót mindenki elfoghatja és átszolgáltathatja a büntető igazságszolgáltatásnak, az emberölőt és gyilkost háromszori idézés illeti meg. Ős régi szokás volt a germán népeknél, a megöltet addig nem temetni el, míg a bosszú vagy az elégtétel (Rache oder Sühne) be nem következett. Később a megöltnek kezét vágták le s ezt csak akkor temették a testhez, mikor meg volt adva az elégtétel, a XIII-ik században már csak a véres ruhát tartották meg emlékeztető jelül s ezt felmutatva követelték a bosszút vagy az elégtételt⁴⁾. Ez ősi szokásnak maradványa a városaink törvénykönyveiben megörökített azon szokás, hogy a megöltet a városháza elé kellett vinni, hol a megöltnek neje vagy rokona a bíró, a ta-

¹⁾ Tomaschek I. 8. 42. Arch. f. ö. G. LX. B. 1. H. 41. 187. 193. 241. — Arch. f. K. ö. G. Qu. XVII. B. 55 és XXV. B. 32. 118.

²⁾ Kachelmann id. mű. 107.

³⁾ Fejérpataky: Városi számadások 98. lap.

⁴⁾ Grimm 627.

más és az összegyűlt nép előtt hangosan emelt vádat a gyilkos ellen, nyilvánosan megvizsgálták a sebeket vagy ütéseket. Ugyaníly eljárást követelnek Kulb (Ausztia) törvényei. A tettét tagadó vádlott 48-ad magával esküdvé bizonyíthatta ártatlanságát, de ha esküje hamisnak bizonyúl, föltétlenül fejét veszik. Ha a vádlott a harmadik terminuson nem jelen meg, elítélik és a vádlónak sententia-levelet adva, a tettesnek ottan veszik fejét, a hol el lehet fogni ¹⁾.

A büntetések közt legsúlyosabb a vádló követelésére végrehajtott halálos ítélet. 1366-ban Selmezbányán egy férfit emberölésért és halálos sebesítésért kivégeztek. Az általam talált 15 emberölési és gyilkossági eset közt ez az egyedüli, melyet ottan halállal büntettek a XIV-ik és XV-ik században. Ennél is az összetett bűneset bírhatta rá a híroságot, melynek törvénykönyve azt mondja, hogy a kit gyilkosságért számúznak, az maradjon távol minden várostól *egy évig és egy napig*, azután kegyelmet kaphat a hatóságtól ²⁾.

Második, enyhébb foka a büntetésnek a számúzés, mely örökös vagy ideiglenes lehetett, az utóbbinak kitöltése után — mint láttuk — a tettes visszanyerhette előbbi jogait.

A középkor szellemének teljesen megfelelő azon felfogás, hogy a vétek istennek megsértése lévén, istennek tetsző cselekedetek által az ő nevében bosszúló igazságszolgáltatást is ki lehet engesztelni. A XIV-ik századon át elég gyakori eset, hogy a gyilkos zarándoklással és más kegyes cselekedetekkel tesz eleget bűneért, büntetése olykor pénzbírsággal súlyosbítatván. 1377-ben Selmezbányán egy Mostel nevű polgárért, a ki gyilkosságot követett el, többen vállaltak kezességet egy St.-Jago di Compostellába, 3 Rómába és 3 Aachenbe teendő zarándoklásért, 50 miséért és 4 zárdában teendő »Brüderschaft«-ért. Az első zarándoklást Mostel maga tartozik elvégezni, a többit kezesei is elvégezhették s annak teljesítéseért minden vagyonukkal felelősek ³⁾. Besztercebányán 1390-ben egy gyilkost egy római és egy aacheni zarándoklásra ítélték s

¹⁾ Jus civ. Cass. tract. II. tit. 38.

²⁾ Selmezi jog. 31 p.

³⁾ Kachelmann 104. Fejérpataky: városi számadások 94.

azon felül a megölt özvegyének fizetett 32 arany forintot. Ugyanakkor Pekke Jakab Weeczschit Iván lelkéért egy római úttal tett eleget. A zarándoklásra ítélő határozatnál a végrehajtásra felügyelőt (Malmender, admonitor, fidejussor) nevezett ki a tanács, mint 1393-ban Péter selmeczbányai mézsáros gyilkossági esetében, kinek St. Jagóba 1. Rómába 2. Aachenbe 2 zarándoklást személyesen vagy helyettesek által kellett végeznie s azonfelül 500 misét mondatnia. 1393-ban ugyanott Schajtel H. esetében szintén volt fidejussor kinevezve. A kezesek kötelesek voltak elvégezni a zarándoklást, így 1402-ben Smolder selmeczbányai polgár, miután mint kezes egy római és egy aacheni zarándoklást elvégzett, kitöröltette magát a városi könyvből¹⁾. A kitörlés minden esetben megtörtént, mikor a tettes eleget tett bűneiért. A zarándoklást csak akkor ítélhette meg a bíróság, ha a vádló elállva a kriminális panasztól, egyezsége lépett a vádlottal. Selmeczbánya 1398-iki jegyzőkönyve világosan mondja, hogy Leupold frauenmarki ember az általa elkövetett gyilkosságért *egyezés útján* reá rótt zarándoklásokat, miséket és más büntetéseket elvégezve bűneért eleget tett.

Az elégtételnek legegyszerűbb módja a vérdíj lefizetése, a mint 1371-ben Bélabányán egy ember 50 frttal elégitette ki egy általa megölt férfi özvegyét.

A XVI. és XVII-ik században, meglehet a pártviszályok közben elvadult erkölcsök miatt, nagyobb szigorral látjuk fellépni a hatóságokat. Lőcsén 1575., 1594., 1625-ből találtam följegyezve adatokat, a hol korcsmai borozás közt, felhevült állapotban, czivódás közben elkövetett emberölésért a tettesek életüket veszíték.

A családi élet körében elkövetett gyilkosságról a »*Családi élet*« cím alatt szólok.

A gyújtogatás büntetéséről szó volt a »*Tűzrendőrség*« cím alatt.

A *büvölésre* és *boszorkányságra* a budai jogkönyvben egy szintén ősrégi német büntetésmódot, a hegyes zsidósüveg viselését találjuk, melyet az illetőnek a vásár napján az utcán

¹⁾ Kachelmann. 105, 107, 108.

nyilvánosan kellett viselnie, mint meggyalázó jelvényt¹⁾. Németország egyes helyein még a XIV-ik század végén is szokásban volt, hogy az uzsorás három vasárnapon, kezében szentelt vízzel, mezítláb és fején zsidókalappal járt a templom körül²⁾. Más törvénykönyveink a boszorkányokat, kik az oltári szentséggel és szent tárgyakkal ördöngös mesterségeket űznek, tűzhalálra kárhoztatják³⁾. Ezt a büntetést sajnos: hogy még a XVII-ik században is hitelt adtak városi polgáraink a képtelen vádaknak — alkalmazták is. Selmezbányán 1581. aug. 7-én egy Borbála nevű asszony haláloságyán vallotta, hogy az ördöggel szövetkezve boszorkányságot űzött s nem csak a magzat-elhajtást gyakorolta, hanem az oltári szentséget is meggyalázta: — minthogy életében már nem büntethették, holttestét égették porrá⁴⁾. Bécsben 1420-ban a templomszolga felesége a szent Lőrincz templomból ellopott ostyákat egy Israel nevű gazdag zsidónak eladta. Ezért mindkettőjüket Bécsben elevenen megégették és V. Albert herceg a szentségtörés miatt Ausztria összes zsidóit fogságra vettette⁵⁾.

Nem akarok elhallgatni egy pár, a kor jellemzésére érdekes adatot. Selmezbányán 1596. május 8-án Tentzer Julia félve, hogy boszorkányság gyanúja miatt elfogják, megszökött. Ártatlan dolga pedig ebben állott: Juliána asszony fiát 7 év előtt hűtlen kezelés miatt elzáratta a kamara-gróf. Az asszony a »Krebsgrund«-ban búsult fia sorsán, mikor hozzá jött egy Schüsslack nevű nő, ki megtanította a búsulót, hogy »mit Katzen und Wetzstein« gyakorlandó bűvészet által hogyan szabadítsa ki fiát. A boszorkányság segítségével (?) kiszabadult a fogoly. Juliánának nővére eltanulta a mesterséget, s mikor egy nőnek anyját elfogták, ezt kiszabadította. Boszorkányságáért egy hónapi börtönnel lakolt⁶⁾. 1604-ben ismét börtönben ült egy nő bűvölés gyanúja miatt. 1629-ben Lőcsén egy

1) Ofner Stadt. 331 p.

2) Grimm 712.

3) Selmezb. jog 17 p. — Jus civ. Cass. tr. II. tit. 36. — Jus tav. cap. 87.

4) Városi prot.

5) Arch. f. ö. G. LX. B. 1. H. 59.

6) Városi prot.

asszonyt azzal gyanúsítottak, hogy a *híres Spillenberg orvos* megbabonázta. Mivel az asszony csak annyit ismert el, hogy egy Barten nevű embernek tehenét akarta megrontani, hogy azt hat kis gyermeke táplálására megszerezhesse, a tanács nem látván elegendő okot a kínzó vallatásra, a város bírtokairól örökre elűzte a boszorkányt ¹⁾.

A *becsületsértést és rágalmazást*, mint az ember személyi jogainak s embertársai becsülésének elvevésére vagy megrontására irányozott cselekményt a legszigorúbban büntetendő cselekmények egyikének tekintették. Megkülönböztették az egyszerű szidalmazást (Schmach, Schelte) a becsületet és jogot sértő kifejezésektől (Schwere Schelte). Az elsőhöz tartoztak: ha valaki mást eb fiának, hazugnak, nem jámbornak, árulónak, rágalmazónak, hamisnak nevezett. Ezért a sértő fél a panaszlónak és a bírónak minden sértő kifejezés után fizet egy fertót (= $\frac{1}{4}$ márká) ²⁾.

Bécs és Bécsujhely törvényei 60 Pfennig bírságot szabnak arra, ki mást nyilvános nő fiának, hazugnak, tolvajnak nevezett, ha a sértő nem fizette le a díjat, auf Haut und Haar ítélve megbotozták, de nem nyilvánosan. Els város hatósága 1487-ben Nigkl mészárosnét 45 krajczár és 2 pfennig bírságra, meg szent Pongrácz napján adandó egy font viaszkra ítélte: mert Wenczel schustert »Schering«-nek nevezte. Ugyanott 1500-ban Stewber az iskolamestert »Schelk«-nek és gonosztevőnek, Ruepen Schneider Wolfgangot tolvajnak, Stewberné Schmit Hänelt gyilkosnak nevezte s ezért mindenik 32—32 fontot, az emberölésével egyenlő bírságot fizetett. A ki mást kutyának, baromnak nevezett, fizetett a bírónak 5 fontot, a sértettnek pedig azzal szolgáltatott elégtételt, hogy mesterségéhez tartozó valamely szerszámot kinyujtott karral vitt a város határáig vagy váltságul fizetett 5 fontot ³⁾.

A bűnös cselekedetek közül többnek az utódokra is kiható káros következményei voltak: így a tolvajok, rablók, rablógyilkosok, nyilvános nők, professionatus játékosok, színészek és

¹⁾ Malefizbuch.

²⁾ Jus tav. cap. 87. — Jus civ. Cass. tr. II. tit. 1.

³⁾ Arch. f. ö. G. LX. 215. Tomaschek II. 125. Arch. f. K. ö. G. Qu. XXV. 132—133.

bajvívók s az eretnekek gyermekei örökölve a szülőn fekvő átkot, szintén jog és becsület nélkülieknek tekintettek. Azért súlyos becsületsértésnek tekintették, ha valaki mást az elősoroltak egyike fiának nevezett: mert az által az illetőnek becsületes származását vonta kétségbe, minnek következtében a szülőkre is kiterjedt a gyalázás. Hasonlóan súlyos becsületsértést foglalt magában a rabló, parázna, tolvaj, gyilkos, boszorkány elnevezés. Az ilyen becsületsértőnek büntetése nyilvános meggyalázás. A templom udvarán vagy vásárkor a piacon, mikor legtöbb nép gyűlt össze, a hóhér hatszor egymásután csendre inté a tömeget, mire a rágalmazónak háromszor egymásután kellett kiáltania, hogy eből hazudott mind abban, mit N. N. ellen mondott s azt mind haszontalanul és gonoszakarattal mondta. Minden kikiáltás után a kezében tartott ebganéjjal szájára kellett ütnie. Ha ezt nem tenné meg, nyelve vasfogóval szakítottassék ki¹⁾. Simplicissimus, hazánk XVII-ik századbeli viszonyainak e pontos megfigyelője, mint szemtanú írja le egy Kassán nyilvánosan végrehajtott ilyen büntetésnek lefolyását. A városi tanácsot gyalázó tettesnek nyelvét akarták kivágni, de mert katolikussá lett (tehát az eset ez 1670-es években történhetett) és a török ellen vitézül harezolt, kegyelemből alkalmazták rá azt²⁾. Németország több régi jogkönyve fentartotta azon szokást, hogy a rágalmazó szájára ütve vonta vissza sértő szavait. Grössten és Kulb Pannteidingjei a XVI-ik században rendelik, hogy a ki másnak jó hírnevét, hitét becsületét szóval, levéllel, üzenettel vagy bármi más módon megsérti s ezért bevádolják, a bíró idézze meg és büntesse a törvény szerint. Ha azonban a vétkes, mielőtt még feladták, önként jelentkezik a bírónál, testére és vagyonára kegyelmet nyer, de a sértett előtt ezeket mondja: »Vétkesnek vallom magamat, hogy N. felől és reá igaztalanul beszélve isten, a becsület és a törvény ellenére hazudtam.« Ezután a sértettől bocsánatot kérve a bírónak fizetett Grösstenben 72 pfeninget, Kulbban 8 fontot³⁾. Svédországban a rágalmazó »lappegield«-et (Lip-pengeld) fizetett s szájára ütvén, hátra felé menve hagyta el a

¹⁾ Jus tavern. cap. 63. Jus civ. Cass. tr. II. tit. 2.

²⁾ Simpliciss. 125.

³⁾ Arch. f. k. ö. G. Qu. XXV. 103., 117.

bíróság helyiségét¹⁾. Országos törvényeink a nyelvváltságot (emenda) állapították meg.

A közönséges szidalom és a becsületet sértő kifejezések közti különbséget a fentebbiek szerint a németországi particularis törvényekben is feltaláljuk. Az első alól a vádlott saját esküjével, a másik alól három eskü-társsal menthette magát²⁾.

Városaink polgárai általában igen sokat tartottak a jó hírnévre. A ki polgárjogot akart nyerni, jó hírnevét bizonyítvánnyal és két ismert polgárnak kezességével kellett igazolnia. A czéhbe lépni akaró idegen bizonyítványokat hozott vagy kezesekeket állított. A legcsekélyebb becstelenítő tett elég volt arra, hogy valakit kizárjanak a czéh kötelékéből. Lőcsén 1636. decz. 27-én Brüchenzweig nevű szabó-mester ittas állapotban ment hazafelé. Útközben találkozott a hóhérral és ennek leányával. A mester illetlen módon kezdett udvarolni a leánynak s midőn ez visszautasítá, lerántotta fejéről a kendőt. A czéh megtudván az esetet, Brüchenzweigot megfosztotta mesterjogától. A városi hatóság közbe vetette magát, de a czéh egész 1638. nov. 3-áig nem engedett. Végre a hatóság megsokalva a túlságos szigorúságot és engedetlenséget, felfüggeszté a czéh szabályait, a szabókat fölmentette polgári esküjök alól és minden polgári jogukat el akarta venni. A czéh erre Brüchenzweigot azon feltétel alatt fogadta vissza, hogy mindig utolsó lesz a czéhben³⁾.

Ahol magán testületek ennyire kényesek a becsületbe vágó ügyekben, ottan a hatóságok, habár a fent említett meggyalázó büntetést ritkán alkalmazzák is, mindig szigorúan járnak el a mást becsületében megtámadók ellen. Selmezbányán 1394-ben egy asszonyt és fiát, kik becsületes embereket lopással és rablással gyanúsítottak, de vádjokat bebizonyítani nem tudták, száműzték. 1416-ban Penczmann Andrást becsületsértésért száműzték, míg 1621-ben Hoyer Andrást, mert egy asszonyt gyalázó szavakkal illetett, csak a városi könyvbe előjegyezték (vorgemerckt)⁴⁾. 1562-ben egy polgár azzal rágalma-

¹⁾ Grimm 711.

²⁾ Jus tav. id. h.

³⁾ Hain 299.

⁴⁾ Kachelmann 109.

zott egy nőt, hogy ez vele még férjének életében szerelmi viszonyt folytatott. A nő megesküdött, hogy az illető férfi őt sem férje életében sem azután soha nem érintette s a tanács a rágalmazót a »Himmelreich« nevű várba záratta, hol márcz. 19-től nov. 19-ig csupán kenyéren és vízen tartották. míg végre királyi kegyelem folytán szabadon bocsátották ¹⁾.

Míg más vétségek elkövetésénél az előkelő polgárokat rendesen megkímélték a nyilvános megalázástól és büntetéstől. becsületsértés esetében nem tettek kivételt. Lőcse egyik legelőkelőbb patriciusa Cramer Konrád 1624-ben a Pöbst árvák gyámjait, különösen Bressler Dániel senátort a piaczon nyilvánosan becsületsértő szavakkal illette. Ez által törvényes hatóságát kicsinyítvén, testi fenyítéket kellett volna kapnia. de Zabler Péter superintendens és más előkelő polgárok kérésére, — tekintve azt, hogy Cramer a sértésért magán úton már bocsánatot kéretett, arra ítélték, hogy Bresslertől a szokásos módon nyilvánosan kérjen bocsánatot és nyelve váltságául 40 frtot fizet, a hatósági személy ellen elkövetett tiszteletlenségért ismét külön 40 frtot. — 1632-ben Cramer Pál és két Német testvér panaszt emeltek mostoha apjuk Heidenreich ellen, hogy ez őket levelében gyilkosoknak nevezte. Heidenreich előadta, hogy levelében mostoha fiaira vonatkozólag azt írta, hogy azok irányában hazug és gyilkos módon jártak el, mert feleségének nagy szívfájdalmat okozva gyermekei halálának ők lesznek okozói. A tanács előtt ismételvén, hogy mostoha fiai gyilkosoknak tekintendők, mint hivatalt viselt embert nem zárták ugyan el — bár azt érdemelte — de nyelve váltságául 50 frtot fizetett ²⁾.

A hatóság a rágalmazóktól gyakran reversalist vett. melyben azok magokat arra kötelezték, hogy hasonló vétség-től óvakodni fognak.

A testi sértések közül meggyalázónak tekinték az arczulütést, melynek büntetését Selmeczbánya jogkönyve 4 heti fogságban vagy egy évig és egy napig tartó száműzetésben állapította meg ³⁾.

A gúnyiratok szerzésének és terjesztésének büntetéséről

¹⁾ Városi protoc.

²⁾ Malefizbuch.

³⁾ 39 pont.

nem gondoskodtak városi törvényeink. Egyben sem találunk arra vonatkozó intézkedést, a mit annak tulajdonítok, hogy a németországi régi jogkönyvek is általában szűkölködnek hasonló intézkedésekben. A Sachsenspiegelnek csak a testi sértésekre vonatkozó articulusaihoz írt glossáiban a római jog alapján találjuk följegyezve, hogy a ki gúnyiratokat kiszegez, vagy olyat találva terjeszt, lefejezendő vagy testileg (zur staupe) fenyítendő ¹⁾. A Nagy-Károly-féle constitutiók alapján kifejlődött crimínális praxis a bíró belátására bízva, hogy a tettes állásához és a körülményekhez képest büntesse a vétkest ²⁾.

— Városainkban eléggé nagy szigort alkalmaztak. A XVI-ik századból azt hiszem igen kevés gúnyiratnak kézirata maradt fenn, s így a különlegesség kedvéért melléklem az alant következőket ³⁾, melyek 1592-ben nagy pert támasztottak. Peltz Cyriák lőcsei polgár ezek miatt perbe fogta Eisenblesser Frigyes. Ez tagadta, hogy ő lenne azoknak szerzője s állítá, hogy a gúnyiratokat Kézsmárkon Heckler Györgytől írta le. Állítása bebizonyítására a tanácstól 14 napi időt kapott, minthogy azonban ennek leteltével mit sem volt képes bizonyítani, ám-bár a szerzőséget tagadta, de mert a gúnyiratot bor és sörházakban s a város kapujánál többször felolvasta s másoknak leírás végett átadva terjesztette és így Peltzet jó hírnevében és becsületében megtámadta. — a tanács a Peltzre szórt gyalázó szavakat reá háritván, mint beestelen és jogát veszített embert számítzte. Ha azonban a gúnyirat szerzőjét kikutatja és megnevezi, becsületébe és jogaiba visszahelyezik ⁴⁾.

¹⁾ Sachsensp. Lib II. art. 16. gloss.

²⁾ Steeger : II. 100.

³⁾ *Ein neyes Liedt welches izundt offendbardt ist worden von drey personen aus dem Kesemark :*

I.

1. Nun höret zu alle gemein
Wie izund in Kesemarckt etliche personen gefallen sein,
mit einem fogel. Er ist nicht klein,
Sie haben in gefressen, darbey haben sie die gemein vergessen.

2. Sie gingen alle baldt zu haus
Sie fragten den Jüngling : wie er geflogen von Rathaus,
Er thete sich bald schemen.
Der Ziriakh thet hundert gulden davon nemen.

⁴⁾ Lőcse »Malefizbuch«.

A becsületsértés általában személyi sérelem levén, azért a sértő félnek utódai és örökösei semmi felelősséggel nem tartoznak.

Az isteni akaratban, vagy a bírói ítéletben megnyugodni

3. Der Muz spanier ist ein tapfer Mann,
Er greif den Vogel mit beiden Henden an,
Nur lasst uns den Vogel pratten.
Wir sindt also alle drey verrathen.

4. Der Ziriakh betth gar fleissigeklich
mit seinem augen trieffentlich,
Er woldt die hunder gulden wiederumb geben,
man soll Ihm schenken sein Leben.

5. Die kleinen Dieb fueren sie hinaus,
die grossen kaufen sich mit geldt aus,
und thuen sie frey sprechen
Im Neindorf hatt sich auch einer vergessen.

6. Sein Ding thut man izund erfahren,
Wie es izundt geeth in dem 92 Jahren,
Die Neindorfferer retten von der sachen was ist geschehen dar,
Unser Richter hat sich nicht wol besunnen. das ist gewisslich war.

7. Sie haben sich mitt schreiben lassen
Richtig machen. dass Mann ihr nicht drucken soll,
Der gemeine Man thut die reichen Ehren.
Die kleinen dieb thut die augen am Galgen verkehren,
dass weiss ein jedermann.

II.

1. Man thutts izundts erfahren wie es izt
Izt geht geht in den Landt,
Es mochte gott erbarmen.
Wie es nimpt über Handt,
Nach Wielen sie Recht heisen
Der Kopffier dieb lest einem den Kopf wegschmeissen
Wie Wiers erfahren hann.

2. Derselbig Mann thet sich gott befehlen
In seinem hoechsten thron,
Der Kupfer dieb wolt in nicht lenger
lassen leben, der boese gab im auch Lohn.
Er musst in gefenckniss sterben
Der teiffel sagt, er ist mein Erben
Er muss mit mir darvon.

nem tudó *öngyilkos* a középkor fölfogása szerint súlyos vétket követett el. Elvetve magától a teremő által adott életet, isten ellen vétkezett: — kivonva magát a nyilvános büntetés alól, a büntető igazságszolgáltatást játszotta ki. Az önként választott halál nem engeszteli meg sem az egyházat, sem a világi hatóságot s a bűnösnek öngyilkossága által elkövetett vétkeért halála után kiállandó büntetéssel kell eleget tennie az emberek előtt. A régi német törvények szerint, a ki a büntetéstől való félelem miatt öli meg magát, azt a házból nem viszik ki az ajtón, hanem a küszöb alatt vagy a falon vágott lyukon vonszolják ki, azután ló farkához kötözve hurezolják egy keresztútra s ottan — nyakán a kötéllel vagy a feje mellé tett késsel — temetik el, hogy testén az emberek és állatok mindig keresztül járjanak. A magdeburgi bírák ítélete szerint az öngyilkos nem méltó arra, hogy száraz, kemény földbe temetessék, hanem valami mocsárba vagy szakadékba kell dobní. Ez a szellem lengi át a XVI. században Litvánia bíróságainak ítéleteit is.¹⁾ A ki magát vízbe öli, azt a folyótól öt lábnyira a homokba ássák. A kétségbeesésből öngyilkost is a küszöb alatt húzták ki a házból, megtagadva tőle a keresztényhez illő temetést a közös temetőben.²⁾ Az egyház ezen szabályok alól csak akkor tett kivételt, ha az öngyilkos rokonai esküvel erő-

3. Mann muss ihrer gleich woll denckhenn
dass nicht vergessen wirdt
Der Jüngling thett etlich 100 gulden schenken
Ist der nicht ein bosswicht,
Der Herr spricht sehín
Da schenck ich dir dein Leben
Der Vogel kann nimer schweben
Den einen Fliegel hat er nicht.

4. Das Liedt sey euch gesungen
Inn guter Acht,
Und wers gedicht in gutter acht,
dem gemeinen mann zu ehren,
Sind sie nicht boesewicht
Sie han den Fliegel aussgerissen
Der teuffel hat sie besch
Der Henker wer Ihr Lohn.

¹⁾ Decis. litv. 6. l.

²⁾ Grimm 727. Schöppen Urtheile III. r. cap. 6. dist. I,

sítik, hogy az tettét nem kétségbeesés, hanem elmezavar következtében követte el.

Az öngyilkos házára is kiterjeszté a közvélemény a meggyalázást, akasztófának gúnyolva azt. A hatóság tiltakozik e fölfogás ellen, csak a törvényesen elítélt bűnösök kivégzésére szolgáló helyet illetvén meg azon elnevezés.¹⁾ Az öngyilkos vagyona törvényes örököseit illeti.²⁾ Kivételt képez azon eset, ha az illető valamely büntetendő cselekményt követve el, öngyilkosság által akarja elkerülni az igazságszolgáltatást. Az öngyilkos önmagát ítélve el, bűnösségét kétségen kívül igazolja. Ekkor a bíró a vagyonból kiveszi a törvényes bírságot, a többit meghagyja az örökösöknek.³⁾

Városi törvénykönyveink közül egyedül a budai mondja az öngyilkosokról: »A ki magát megöli, az nem méltó arra hogy máshova, mint az akasztófa alá temessék. Vagyonára senki más nem tarthat igényt, mint gyermekei és rokonai.⁴⁾ Ezzel s a németországi törvények szellemével teljesen egyező intézkedésnek alkalmazását látjuk, egy Lőcsén 1517-ben előfordult esetben, hol egy tolvajlással vádlott nőt kínzó vallatás alá akartak fogni, de a kínzástól való félelem azt öngyilkosságra vitte, holttestét a hóhér az akasztófa alá hurezolja, ottan temette el.⁵⁾

A *halálos ítélet első kimondása* és annak *végrehajtása* közé esett még a második és harmadik ítélet hozása. Vádlók és bírák egyaránt fontolóra vehették, vajjon a bűnös halála kiengeszteli-e a megsértett társadalmi rendet? Az első ítélet hozatalának idejét a városnegyedekben közhírré teszik a negyedmesterek. A városi építkezésekre fölügyelő tanácsnok (Bauherr) gondoskodik az elítéltnak vendégeléséről a legközelebbi törvényt napig. A második törvényt napon csukott ajtók mellett tartott ülésben összegyűlt tanácsurak a bíró által újra fölhívták ítéletre. Mikor a tanácssterem ajtaját becsukták, először húzták meg a lélekharangot. Ha a második ítélet is

¹⁾ U. ott dist. 2.

²⁾ Sachsensp. Lib. II. art. 31.

³⁾ Decis. lit. v. 7. 1.

⁴⁾ 261. p.

⁵⁾ Hain 19.

halálra szólott, a tanásterem asztaláról levették a takarót s a hóhérnak meghagyták, hogy a bűnöst készítse elő utolsó útjára. Ezután a bíró újra becsukta a termet s az ismét meghűzött lélekharang hangjai közben ismételte a büntetésre vonatkozó kérdését és figyelmeztetését. A halálos ítélet harmadik kimondása után a terembe lépett a törvényszolga, utána a hóhér az elítélttel, majd a közönség. A törvényszolga fölkérte a bíróságot az ítélet nyilvánítására, hogy a végrehajtók világosan ismerjék teendőiket. A bíró erre a közönséghez intézett intő szavak kíséretében kihirdette az ítéletet. Harmadszor szól a lélekharang, a hóhér átveszi a bűnöst, két tanácsnoknak kíséretében kiviszi a vesztőhelyre s végrehajtja szomorú kötelességét.¹⁾

A végrehajtáshoz kiküldött két tanácsnok vitte ki rendesen a városi pallost, melynek hüvelyét tarták, míg a hóhér a pallost kihúzta, végrehajtotta a lefejezést, majd a kivégzettnek ruháival megtörülte azt s visszadugta a hüvelybe. Ezután a városi fegyveres polgárőrségtől kísérve vitték vissza a pallost a városházára.²⁾

Az ítélet végrehajtására szolgáló eszközöknek általában igyekeznek a hatóságok kellő tekintélyt biztosítani. Az akasztás a legmeggalázóbb büntetés. Hogy a közönség az akasztófát ne csak a meggalázás helyének, hanem a megtorló igazságszolgáltatás eszközének is tekintse, az új akasztófa készítését nagy nyilvánossággal és ünnepélyességgel végezték. 1640. szept. 26-án Lőcsén az új akasztófa készítéséhez az összes czéhek kibontott zászlókkal, dobszó mellett vonultak ki. A városi tanácsnak egy tagja, a »Bauherr« kezébe vette a baltát s megtette az első vágást a kifaragandó oszlopon, a kőművesek, ácsok és vinczellérek czéheinek tagjai csak azután fogtak munkájokhoz.³⁾

A XIV. század végétől a XVII-iknek közepéig általán össze gyűjtött 234 bűneset nem sok arra, hogy teljesen tisztázzuk azon kérdéseket, mely bűnök fordultak elő leggyakrabban

¹⁾ Lőcsei »Malefizbuch« első lapján 1595. okt. 13-án »pro memoria« leírt szabályzat.

²⁾ Simpliciss. 116. lap.

³⁾ Hain 313.

s milyen büntetéseket alkalmaztak rendszeresen az egyes bűnökre? de már ezeknek összeállítása is tanulságos képet nyújt arról, mely bűnöket mily büntetésekkel toroltak meg leggyakrabban.

Mint a túloldalon levő táblázatból kitünik, föltétlenül halállal csak a rablógyilkost, útonálló rablót, gyermekgyilkost, gyújtogatót és a kétnejűt sújták. Az itten fölhozott két eretnekségi eset közül egyikben az illető keresztény gyermeket adott el a töröknek, a másikkban maga lett törökké. A csónkítás-büntetést kilenczszer találjuk kimondva, de csak négy esetben hajtották azt végre. A törvények által igen csekély vétségekre is kimért halálos ítéletet tehát csak mérsékeltlen alkalmazták városaink hatóságai. Az is föltűnő, hogy éppen az előrehaladottabb XVI. és XVII. századokra esnek a leggyakoribb és legkegyetlenebb kivégzések, minek okát a zavaros politikai viszonyok következtében elvadult erkölcsökben kell keresnünk.

A nyilvános testi fenyítést is lehetőleg kerülték a városok, számos enyhítő körülményt vesznek figyelembe e célból, minők: a vétkesnek fiatalsága, nőknél a terhes állapot, becsületes emberek kérése stb. Legjobban szeretik hatóságaink városaikat megtisztítani a gyanús és közveszélyes elemektől. Ha rendőri intézkedéseiknek nem sikerült azoknak bejövetelét meggátolniok, a legelső alkalmat megragadták a kiutasításra, az ideiglenes vagy örökös száműzésre, mit 234 bűneset közt 108-szor látunk alkalmazva.

Bölcsen gondoskodtak arról is, hogy a városi közösségbe nem illő elemek, egyik helyről kiutasítva, a másik városba ne jussanak be. Selmezbánya törvénye azt mondja, hogy a kit egy királyi városból elűznek, annak a király egyetlen városában se legyen helye s ha valamelyikben megfognák, irgalom nélkül el kell pusztítani.¹⁾ A tárnokjog rendelkezése szerint a kiutasítást vagy száműzést kimondó város hatóságának kötelessége a végzést a többi várossal és országos hatósággal közölni.²⁾ Gent hatósága 1226-ban szerződött Johannával,

¹⁾ 31. p.

²⁾ Sigism. decr. min. 1405. art. V. §. 3. Kovachich 6.

Bűnök		Büntetések nemei																								
		száma	intés	megkötés	kezeségre szabás	beírás	pénzbírság, vérdíj	elzárás	száműzés, kinttartás	Vesszőzés	Staupe	zarandoklás	fil-levágás	kez-levágás	nyel-levágás	lefojzás	akasztás	vízfojzás	eleven ányársávra ellemelés	eleven megégetés	eleven nyúztás	nyástra huzás	kerékbe törés	felnyelés		
Lopás	58	—	—	1	—	—	2	25	6	9	—	1	—	—	—	5	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Hatóság elleni ellensé- gység	40	—	—	—	4	1	—	25	—	—	—	—	3	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Parasztság	35	1	—	—	—	6	3	19	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Emberölés, gyilkosság ..	24	—	—	—	—	1	—	8	—	—	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Rablás, rablógyilkosság ..	14	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Becstületsértés	12	—	—	2	—	1	1	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Házasságtörés	11	—	—	—	—	—	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Sebestés, bántás	8	—	—	1	—	—	2	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Gyermekgyilkolás	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Korai szállás	5	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Betörés	4	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Boszorkányság	4	—	—	1	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Orgazdaság	3	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Vérfertőzés	2	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Magatelteljesítést gyakorló	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Kétnyelvűség	1	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Gyűjtöttség	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Eretnekség	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Összesen	254	2	2	2	4	13	9	108	7	9	9	1	5	3	29	8	2	3	4	2	2	1	1	1	1	1

1) Örökös szolgaságra (Leibzeigen-ül) átadva : 1. — 2) Összelházasítási : 4, vezekelés : 1.

Flandria grófnőjével, és Aldenardi Arnulf flandriai bailli-val (főbíró), 1270-ben Tirlumont brabanti várossal és Flandriai Margittal, hogy az egy helyről száműzöttnek tartományuk, illetve városuk területén menedéket semmi esetre sem adnak,¹⁾

A mérséklettel alkalmazott szigorú büntetések, de még inkább a szigorúan kezelt óvintézkedéseknek városainknak hajdani erkölcsi életére gyakorolt jótékony hatását elvitatni nem lehet. A criminalis protocollumok azt mutatják, hogy a criminalis bűnöknek legalább 90%-át nem városi polgárok, hanem a városokban tartózkodott cselédek, a városok birtokain lakott jobbágyok követték el. A polgárok között leginkább a hatóság elleni ellenszegülés s a kis városokban — s talán a nagyokban is — napjainkban is igen dívó ártatlan és ártalmas rágalmozás és emberszólás a leggyakoribb vétségek.

A városainkban alkalmazott büntetések korunk humanisticus fölfogása szerint barbár jellegűek, de a XIV—XVII. századokban Európaszerte alkalmazottaknál éppen nem kegyetlenebbek.

XI.

Családi élet.

Az embernek természeti, veleszületett hajlamai leginkább kitűnnek a legkorlátlanabb szabadság mellett; de a társadalom tagjaként élő egyének társadalmi jelleme csak a vele érintkező rokon és ellentétes jellemek érintkezése és surlódása, a természeti hajlamoknak a törvények és társadalmi szabályok alá rendelése következtében fejlődik ki és szilárdul meg. Városaink polgárainak egyéni és általános jelleme még napjainkban is sokban elüt a régi tradícióihoz szintén ragaszkodó gentryétől. Hajdan, mikor a polgárság városainak szűk falai között minden más társadalmi körtől teljesen elzárkózott s az osztályoknak egymásra hatására, jellemöknek rokonulására éppen nem volt alkalom; a legszűkebb körök: a család, a czéh és a város polgárságának összessége azon tényezők, melyeknek

¹⁾ Warnkönig II. Urkundenbuch 33. 66. 67.

hatása alatt fejlődött ki a megyei nemességétől egészen különböző gondolkozással bíró prudens et circumspectus városi polgári osztály.

A városi polgár előtt nem állott nyitva széles e világ, hogy anyagi vagyonszáma, szellemi képzettsége által keljen szabad versenyre minden osztályllyal. A város falain belül az államnak minden joggal fölruházott tagja, azon kívül tehetségeinek nincs fejlődési tere. Minden intézménynek oda kellett irányulnia, hogy a város fia a részére kijelölt szűk körben találja föl mind azt, a mi nemesebb törekvéseinek ösztönül szolgálhat.

A »salus rei publicae suprema lex esto« elvéből következik városainkban az egyének alárendelése az összességnek úgy, hogy minden polgár minden tehetségét annak szolgálatára fordítsa. Hivatalt, tisztséget, közbecsülést, vagyont csak itt szerezhet, — személyét, anyagi és szellemi jólétét csak ez biztosítja, — nem csoda tehát, ha életének minden mozzanatát a legaprólékosabb részletekig az összesség határozza meg. Ezen, az egyesekről a legaprólékosabb részletekig menő gondoskodás nem kedvez az egyesek szabad fejlődésének, nem a tehetségek versenyző képességének; de az egyenletes munkásság, a családi élet alapföltételei annál biztosabb alapokra fektetvék.

Városi intézmények, czéhszabályok és társadalom egyaránt családnak alapítására utalják a város lakóját. Tisztesség, önálló keresetmód ettől tételezvék föl. Bíróvá, tanácsnökká csak nős vagy özvegy ember lehetett. Lőcse évkönyvei hallatlan eset gyanánt jegyzik föl, hogy 1678-ban a királyi biztos egy *nőtlen* mészáros legényt tanácsnökká választatott; mert az illető katolikus volt.¹⁾ A nős iparos több joggal bírt, mint a nőtlen. Besztercebányának egy a XVI. század végéről való szabályzata szerint a *nőtlen* és hiteles bizonyítvánnyal nem bíró külső vargáknak és szabóknak a városban árulniok nem volt szabad, míg a *nősek* heti vásárok alkalmával nyílt helyen kirakhatták és eladhatták áruikat.²⁾ A czéhszabályok a mes-

¹⁾ Hain 830.

²⁾ Vlt. fasc. 197. ud. 37.

terré avatottnak leggyakrabban a mesterremek elfogadásától számított egy év és hat heti (Jahr und Tag) időt engednek a nőülésre. Némely czéheknél a lakodalomnak vagy legalább a jegyváltásnak fél évi időközben meg kellett történnie, különben a mesterré avatott elveszíté mesteri jogosultságát s a mesterremek készítését, a mester-lakoma adását és a díjak lefizetését újra kellett kezdenie.

A családalapítás a czéhrendszer mellett a városi polgárság körében sokkal könnyebb volt, mint napjainkban. A czéhek szabadalmi az által, hogy a rendes és szorgalmas mesternek munkáját megvédték a kontárok készítményei és az idegen ipar betolakodása ellen, minden mesternek biztosították a tisztességes megélhetést. A szabad verseny hiánya talán károsan hatott az ipar készítményei külső csinjának tökéletesítésére, de míg az ellenőrzés egyrészt lehetlenné tette a fölületes munkát, másrészt az egyesek túlságos meggazdagodásának és a nagy tömeg végső elszegényedésének is gátat vetett. A czéhládák mind-megannyi takarékpénztárak voltak, melyekből a betegség és más csapások által sújtott mester mindenkor számíthatott kamat nélküli kölcsönre és segélyre. Az a tudat, hogy senkinek árvája vagy özvegye nem fog elhagyatottan állani a világban, szintén nagyban fokozhatta a nőülési kedvet. A mesternek özvegye férje halála után föl volt jogosítva bármely mestertől elvenni annak legmunkásabb legényét s ennek segítségével épen olyan jogokat élvezve folytathatta a mesterséget, minőkkel a czéh férfi tagjai bírtak. Természetesen viselte a czéhszabályok által a férfiakra rótt összes köteleességeket is. Ezen kedvezménynek azonban nagy társadalmi fontossága is volt. A nőtől, ki férje halála után a mesterséget gyakorolni akarta, megkivánták, hogy a mesterséget tanulta legyen s azért a házasságkötés leggyakrabban ugyanazon czéh kebelében történt, a mi a czéh tagjainak egy-egy nagy családdá olvadását nagyban előmozdította. Lőcsén 1633-ban egy fiatal szabómester egy molnárnak leányát akarta nőül venni; miért némely mesterek — leányos apák — őt a czéhből ki akarták szorítani. A városi tanács ez ügyben megkérdezte a czéhet, mire ez azt válaszolta, hogy más czéhből való mester leányának nőül vétele miatt a czéhből kizárni senkit sem lehet; mert az

ily nősülés nem járhat a czéhnek kárával, minthogy a melyik nő nem tanulta a mesterséget, az azt nem is folytathatja és a vásárokon sem árulhat. Minden czéhnél *van rá eset*, hogy a mester más czéhből nősült s az illetőket nem csak túrik, hanem tisztelik, becsülik, szeretik. Nem illik tehát, hogy egyes mesterek üldözzenek valakit azért, mert nem az ő leányukat veszi el. A városi tanács és a czéh oltalmokba vették a nem számító, de szerelmes mestert.¹⁾

Az atya halálos ágyán, két tanú jelenlétében, kis fiát egyszerre legénynyé szabadíthatta föl, ez azonban felnőtt korában tartozott eleget tenni a czéh szabályainak. A mester fiának elengedték a tanuló és vándorlási idő egy részét, csak fél-remeket kellett készítenie, ha pedig saját czéhjéből való mesternek leányát vagy özvegyét vette nőül, a remeket egészen elengedték.

A papokat, tanítókat, orvosokat, gyógyszerészeket (ügyvédek a városokban még nem voltak) kivéve, a városnak minden önálló lakója a czéhek valamelyikéhez tartozott. A szabály mindeniket kötelezte nősülésre s így csaknem minden leánynak biztos kilátása volt letenni a pártát. Tegyük föl, hogy átlagosan 14 éves korában — mikor a fiú már önálló rendelkezési joggal bír — kezdte mindenki a mesterség tanulását; négy tanuló- és 3—4 vándorló év után, 21—22 éves korában mindenki mesterré lehetett s 23 éves korában meg-nősülhetett, sőt ha önálló emberré akart lenni, meg kellett nősülnie. Ezen intézkedés nemcsak a leányok pártában maradásának, hanem az erkölestelen életmódnak is hatalmas gátat vetett.

A középkori házassági jog részletesebb magyarázása nélkül a hazai és külföldi, különösen a városaink intézményeivel legrokonabb németországi intézményekből csak annyinak említésére szorítkozom, mennyi a fölvetett kornak jellemzésére elkerülhetetlenül szükséges. Városaink jogkönyveiben csak elvéve akadunk a házasságkötés módjára vonatkozó intézkedésekre. A hatóságoknak egyes konkrét esetekben követett eljárásából kell itt is megtennünk a következtetéseket.

¹⁾ Lőcsei Malefizbuch.

A czéheletből kifolyóan leggyakoribb. az eset, hogy ugyanazon czéhek tagjai, mint föntebb láttuk, már az anyagi érdekek miatt is, leginkább a magok körében kötöttek házasságot. Minthogy a legény-embert, ki más városból akart nősülni — hasonlóan ahhoz, a ki más czéhből nősült — legalább is rossz szemmel nézték a czéhtársak, egy városka körében hamar készen volt a rokonság s ezzel a házassági akadály.

A világi törvények a rokonságnak, mint házassági akadálnak, megállapításában eltérnek az egyháziaktól. Amazok szerint akadályúl csak a vérrokonság, mely után valakit az örökösödési jog is megillet, szolgál. De ebben is nagy eltéréseket találunk. A szász jog s általában a németországi és — az elnevezések után ítélve — más népeknek joga is, több vérrokonsági ízet különböztetnek meg. Hazai városainkban sem használatlan a »*Sippe*« elnevezés. »*Sippe*«-ben — legközelebbi vérrokonságban — vannak az atya, anya és gyermekeik. Utánok következik az ezekkel »*Magenfreundschaft*«-ban álló első rokonsági íz a lefelé menő ágban. A rokonsági ízeket a karon számítják. A testvérek gyermekei ott vannak, hol a kar összefügg a testtel, ezeknek gyermekei (2-ik íz) a könyöknél (Elenbogenfreundschaft), ezekéi a kéztől hajlásánál (3-ik íz), majd a következők a középujjnak első, második, harmadik ízületénél (4-ik, 5-ik, 6-ik íz), végre az utolsó (7-ik íz) a körömhöz jut (Nagelfreunde) s itt végződik a vérrokonság.¹⁾ A ripuári frankok öt, az anglo-szászok hat vérrokonsági ízt különböztettek meg. A sváb törvényekben is hét íz van, csak hogy az első az édes testvérekkel kezdődik, — ugyanígy a bajoroknál.²⁾ E fölfelé és lefelé menő rokonsági ízek megkülönböztetése az örökösödési jog szempontjából is fontos, mert a »Nagelfreund«-on túl menő rokonság nem bír örökösödési joggal. A rokonsági ízeket azonban nem mindnyájan számították a kézen. A »*genu, genus, progenies*«, a német »*Knieabstammung*«, a szláv »*pokolyenye*« = nemzetség (kolyeno = térd) elnevezések egyetértően mutatják, hogy a rokonság számítá-

¹⁾ Sachsensp. Lib. I. art. 3. gloss.

²⁾ Grimm 467—470.

sánál a lábízeket is használták a közeli vagy távoli fokozatok megítélésére. Kissé trivialis, de jellemző a régi szláv közmondás: »po kolyena rodina« (= térdig rokon), a mi azt látszik mutatni, hogy a térdüzületen alúl eső rokonsági íz már nem vérrokonság.

A Sachsenspiegel XVI-ik századbéli glossatora a vérrokonságnak, mint házassági akadálnak, rövid ismertetését következő versben adja:

Error, conditio, votum, cognatio, crimen,
Cultus disparitas, vis, ordo, ligamen, honestas,
Si sis affinis, si forte coire nequibis.
Haec jungenda vetant, connubia iuncta retractant.¹⁾

A társadalmi állás egyenlőtlenségét, mint házassági akadályt, föltaláljuk Bécsnek 1278-iki törvényeiben is (de occulto laudamento), hol az van mondva, hogy ha egy alacsony származású, gyanús életű, becestelen és a nőnél sokkal alsóbb rendű férfi egy nőt, állása és körülményeinek eltitkolásával, házasságra bír, a bíró belátása szerint bűnhődjék a cselért, melylyel gyermekeinek és a rokonságnak árthat. Ugyanígy a hasonló esellel élő nő, 1296-ban ezt azzal egészítették, ki, hogy a csellel élőnek nyelvét kell kivágni vagy örökre száműzni.

Míg a szász törvények szerint az ötödik ízben levő rokonságnál a házassági akadály alól fölmentvényt csak a pápa adhat és dispensatio nélkül a hetedik ízig való rokonok közt tilos a házasság; a magyar törvények csak a negyedik ízig rokonok közt tiltják azt, a nota infidelitatis esetei közé számítván a negyedik ízig elkövetett vérfertőzést.²⁾ Városaink e tekintetben a Corpus jurishoz alkalmazkodnak. Körmöcbánya hatósága 1577-ben kihirdette, hogy a vidéken számos vérfertőzés törtévé, a negyedik ízig házasságot kötők súlyos testi büntetés alá esnek, ha azonban a rokonok között házasság tudatlanságból kötött meg, »soll Gott heimbgestellet sein,

¹⁾ Sachsensp. Lib. I. art. 3. gloss.

²⁾ Tomaschek I. 55. 73.

³⁾ Corpus juris decr. I. anni 1462. art. II. 14. pont.

und dabei verbleiben.«¹⁾ Az akadály ismerését bizonyítja az oly közeli rokonság, melyről a házasságra lépőknek okvetetlenül tudomással kellett bírniok vagy ha a vérrokonok és az örökségre jogosítottak arra figyelmeztették az illetőket.²⁾ Körmöczbányának említett határozata, mely szerint a vérrokonok közt tudatlanságból kötött házasságot törvényesnek ismeri el, a tripartitumban gyökerezik, mely szerint a rokonság nem tudása törvényszerű gyermekeket nemz.³⁾ Hogy a negyedik ízig elkövetett vérfertőzésre vonatkozólag szigorúan vették hazánkban a nota infidelitatis, mutatja egy 1655-iki eset. Körmöczbányán a negyedik ízig rokonságban volt Stirlitz Györgyöt és Arzt Katalint összeeskette a lelkész. A hatóságnak tudomására jutván az eset, fölszólítá a lelkészeket, hogy a mennyiben *országos* törvényeink az ilyen házasságot megengedőket nota infidelitatisal sújtják, nehogy ők és a város veszélybe jussanak, igyekezzenek az ügyet rendezni, mert a hatóság nem oldhatja föl a házassági akadályt.⁴⁾ 1665-ben pedig két személyt vérfertőzés miatt száműzve, a tanács azt is kimondta, hogy azokat összeesketni sehol sem szabad.

A sógorságot és komaságot hazai törvényeink mint házassági akadályt nem ismerik, de a lelkészek az egyházi törvények szerint ezeket is akadályúl vették. A többire nézve nálunk is főnállanak a fönt idézett versben fölsorolt akadályok. Például a »crimen«, ha valaki egy férjes nővel házasságtörést követett el vagy a nőnek tanácsosal vagy tettel segédkezet nyújtott a férj megöléséhez, a férj halála után az illetőt nőül nem veheti.⁵⁾ A »vis«, erőszakról Szt. István törvénye intézkedik, mondván: ha valaki egy leányt a szülők beleegyezése nélkül feleségül elrabolt vagy a leányon erőszakot követett el, a leány szüleinek visszaadandó.⁶⁾

Törvényes akadály nem létében a házasságkötés a házass-

¹⁾ Városi protoc.

²⁾ Tripartitum I. r. 107. czím.

³⁾ U. ott 108. czím.

⁴⁾ Protoc.

⁵⁾ Sachsenspiegel L. I. art. 37. — Grimm 435. — Corpus juris decr. 7. art. 14. 16. ann. 1522.

⁶⁾ Decr. II. cap. 25. Corp. juris.

sági ígérettel kezdődik. A szülői hatalom kiterjedt volta hozta magával, hogy a még szülői hatalom alatt állott gyermekek a szülők beleegyezése nélkül nem tehettek kötelező házassági ígéretet. A döntő szó mindig az atyáé. A szülők beleegyezése nélkül házasságra lépő gyermekek, ha szülőik megegyezését utólagosan ki nem eszközlik, minden apai és anyai örökségre elveszítik jogukat.

Míg Szicília és Flandria városainak törvényei csak azt mondják, hogy az atya az ő akarata ellenére nőszülő vagy férjhez menő gyermekének életében nem tartozik részt adni vagyonából, Eger (Csehország) törvénye a szülők vagy a gyám beleegyezése nélkül házasságra lépőket egyenesen kitagadni rendeli. Ha a szülők később kibékülnek gyermekeikkel és nekik a vagyonból titkon részt juttatnak, a bíró belátása szerint büntesse meg őket. Egy másik pont a szülők beleegyezése nélkül egybekelőket 5 évre száműzetni rendelte.¹⁾

Az atya nélküli árváknál a gyám vagy a mostoha apa beleegyezése szükséges s ennek ellenkező véleménye megsemmisíti az édesanyának megegyezését.²⁾ Ennek következménye volt hajdan, hogy a szülők kiskorú gyermekeiket, sőt a felnőttet is, azoknak tudta nélkül eljegyezték egymásnak; de ha a gyermekek felnöve, nem újítják meg egymásnak a házassági ajánlatot vagy a felnőttek a szülők ígéretéhez beleegyezésüket nem adták, becsületök sérelme nélkül fölbonthatták az ígéretet, minthogy a házasságra kényszerítéshez a szülőknek sincsen joguk. Ha azonban a gyermekek, szülőik szándékát ismerve, abba hallgatagon beleegyeztek, a szülők ígérete rájuk nézve kötelező. A kiskorúak által tett házassági ígéret sem kötelez.

A házasságkötés a keresztény középkorban egyházi intézménynyé fejlődvén ki, inkább az egyházi, mint a világi hatóság hatáskörébe tartoznak az annak körében fölmerült ügyek. Innen van, hogy a világi törvénykönyvek kevésbé foglalkoznak a házassági ügyekkel. VIII. Bonifacius pápának az eljegyzések érvényességéről szóló bullájában³⁾ a föltétlen

¹⁾ Brüneck 104. Warnkönig II. Urkundenbuch der Stadt Brügge. 89. Arch. f. ö. G. LX. B. 53.

²⁾ Offner Stadtr. 395. 396. — Zipser Wilkühr. 15. p.

³⁾ Idézve Sachsensp. fol. 69.

és föltételes eljegyzést találjuk megkülönböztetve. Ha személyével szabadon rendelkező férfi vagy nő föltétlen házassági ígéretet tesz, az reá nézve minden esetben annyira kötelező, hogy az ígéretét megszegő félnek házasságra lépnie soha sem szabad.

Bécsújhelyben a házassági ígéretet megszegő férfit vagy nőt 5 évre száműzték. A ki mást házassági ígéret megszegésével hamisan vádolt, 2 évi száműzetés vagy 10 font bírság volt a büntetése.¹⁾ Városaink igen szigorúan vették a házassági ígéret kötelező voltát. 1626-ban Lőcsén Fellner Tóbiás polgárt a Hedisch Bálint leányának tett házassági ígéret megszegése miatt maga elé idézte a consistorium s fölszólítá adott szavának beváltására. Minthogy az intés daczára is elhagyta a leányt, a consistorium a következő ítéletet hozta: F. megérdemelné, hogy a leány nyilvánosan a szeme közé köpjön és becsületvesztéssel örökre megtiltassék neki a házasságra nem léphet és ha máshonnan vesz nőt, azzal a városban soha sem lakhat; 3-or: a városi tanács által 300 birodalmi tallér pénzbírságra ítéltetik.²⁾ Selmezbányán 1592-ben egy leány két év előtt eljegyzett vőlegényét elfogadni nem akarta. A tanács maga elé idézte a párt és a házasság szentségének fontosságát kiemelve, intései által hozta rendbe a fiatalok ügyét.³⁾

A föltételesen tett ígéret megtartása csak a kikötött föltétel teljesülte után kötelező.⁴⁾ Selmezbányán 1582-ben Endris Katalint megkérte Schmidt Pál szabólegény. A leány azon föltétel mellett mondott igent, ha anyja és mostoha-atyja beleegyeznek a házasságba. Az anyának nem volt kifogása, de a mostoha-atyának igen. Ekkor jön egy másik kérő, kit az anya és mostoha-anya egyaránt hajlandók elfogadni. Schmidt panaszt emelt a hatóságnál, mely kimondá, hogy a leány a házasságba csak föltételesen egyezvén bele s az anya meggon-

¹⁾ Arch. f. ö. G. LX. B. 52—54.

²⁾ Lőcsei Malefizbuch.

³⁾ Protoc.

⁴⁾ Sachsensp. fol. 69.

dolatlanul tett ígéretet, a leány adott szava alól fölmentendő.¹⁾ Selmeczbánya hatóságának ezen ítélete egészen megegyez Buda jogkönyvének intézkedésével, mely szerint az anya első házasságából született leányát nem jegyezheti el kötelezően második férjének vagy, ha özvegy, első férje legközelebbi rokonának megegyezése nélkül.²⁾ Németország jogkönyveiben mindenütt föltaláljuk ezen intézkedést,³⁾ de az ottan némely helyeken uralkodott azon szokásnak, hogy az eljegyzéshez a kereszt-szülők beleegyezése is megkívántatik, hazai jogkönyveinkben és a gyakorlatban sehol sem találtam nyomát.

Az eljegyzési és lakodalmi ünnepélyességekről a »*Mulatságok*« czíme alatt részletesen szólván, itten csak azt jegyzem meg, hogy az esküvő napját követő reggelen szokásos főkötőzés a régi germánoknál ősi idők óta általánosan elterjedt szokás volt.⁴⁾

A németajkú városainkban általánosan használt »*Morgengabe*« (= dos, hitbér) elnevezés a saali, ripuari frankok, burgundok, longobardoknál és más germán népeknél ősrégi idők óta előfordúl, eredetileg azon ajándékot jelezve, melyet a vőlegény az esküvő után következő nap reggelén adott át a nőnek. A rómaiaknál, görögöknél, germánoknál szokás volt a nőt megvenni s a magyar *eladó leány* sem jelent mást, mint hogy a vőlegény menyasszonyáért bizonyos díjat fizetett. A régi germán jogoknak egyik legavatottabb magyarózója a különféle törzseknel szokásos »*Morgengabe*« értelmének kutatásánál fő nehézségnek tekinti annak megállapítását, vajjon a nászajándék a nőt illette-e vagy ennek atyját, illetőleg gyámját. kinek hatalma alatt a nő állott? ⁵⁾ — Hazai országos és particularis jogkönyveink, a mi viszonyainkat illetőleg, tüzetes fölvilágosítást adnak ezen kérdésekre. — *Hitbér* az, a mi a feleségnek, annak szüzesség-vesztése s elhálásáért, a férj javai-ból adatik. *Jegyajándéknak* — a mi a hitbérrel azonosnak vétetik — nevezzük azon ingó javakat, melyek az asszonynak

1) Protoc.

2) 396. p.

3) Grimm 466. l.

4) U. ott 443. l.

5) U. ott 423.

akár annak férje, akár szülői vagy atyafiai vagy végre bárki más által a menyekző, kézfogás vagy az eljegyzés ünnepélye alkalmával adatik.¹⁾ Az országos szokásjog szerint tehát a házasság bevezetése (a coitus által történt consummatio) előtt határozottatott meg a *hitbér*. Buda jogkönyve szerint a hitbért szintén előre ígérik meg a gyermekeknek s ha ezeknek valamelyike a házasság megkötése előtt hal el, a hitbér visszaszáll az illető szülőkre. Ha egybekeltek, a túlélő a hitbért élete fogytáig megtartja.²⁾ Ugyanazon jogkönyv mondja: dicséretes szokás, hogy *a gyöngye asszonyi nemnek biztosításául szolgál a hitbér*, szégyenletes és büntetendő dolog tehát, ha valaki azt attól csalárdul megfosztja. Azért a hatóság ügyeljen arra, hogy *a férj a nő hitbérét még ennek beleegyezésével se adhassa el.*³⁾ Ezek szerint világos, hogy a hitbér nálunk nem a szülőt, hanem a férjhez ment nőt illette.

Olaszország jogkönyvei és jogtudósai a nászhozományt (dos) és a hitbért (dodarium) szintén a nő biztosítására szolgáló vagyonnak és kizárólagos tulajdonának tekintik. Az ingatlan hozományt és hitbért sem a férfi, sem a nő, még közös megegyezéssel sem idegeníthetik el, hacsak nagy szükség esetében arra a városi hatóság külön engedélyt nem ad. A nő hozományát vagy hitbérét a férj által arra vállalt jótállás fejében átengedni nem tartozik. Ha az özvegy a férj halála után a részére hitbérül lekötött ingatlanok élvezetébe lépett és a gyászév leteltével az ingóságokat birtokába vette, őt a férj rokonai azoktól akkor sem foszthatják meg, ha paráználkodást követne el; mert az özvegy, ha újra férjhez akarna menni, vagyon nélkül azt nem tehetné. Hitbérét akkor sem veszíti el, ha a gyászév letelte előtt megy férjhez.⁴⁾

A hitbér mennyiségét országos jogunk a férj állása, méltóságának kitünősége és birtokainak mennyisége szerint állapítja meg, rendszeren egyenlőnek tekinti azt az illető fejváltása vagy vérdíjának összegével. A nő első férjétől egész, másodiktól fél, harmadiktól negyedrészt — s így tovább —

¹⁾ Verbőczy Tripart. P. I. tit. 93.

²⁾ Ofner Stadtr. 282. p.

³⁾ U. ott 393. p.

⁴⁾ Brüneck 29. 141. 168. Decis s. sen. Pedem. 128. stb.

hitbért kap.¹⁾ Városainkban állás és méltóságbeli különbségekről sem köz-, sem magánjogi tekintetben nem lehet szó s így a hitbérre nézve is általános törvényeknek kellett irányadóknak lenniök. A tárnokjog szerint, a ki nőülése alkalmával nevének hitbérül ingatlan vagyont adott vagy ígért, a fölött többé semmi rendelkezési jogot nem bír, hanem azt a nő örökjoggal bírja.²⁾ Más particularis törvényeink még határozottabban intézkedve megállapítják, hogy ha a férj házassága után egy év és hat hét alatt (in Jahr und Tag) meghalna, a nő megkapja a hitbért. Ha várandó állapotban maradt s eleven gyermeket szül, a férj összes vagyonának fele őt illeti. Ha a nő gyermektelenül hal el, rokonai a hitbérre nem tarthatnak igényt, csak a hozományt kapják vissza.³⁾ Máshol ismét a gyermekkel özvegyen maradt nő mindaddig megmarad férje összes vagyonának élvezetében, míg új házasságra nem lép. Ezen esetben a hátramaradt adósságok megfizetése után fönmaradó vagyonnak egyharmad-része fölött szabadon rendelkezik (»behellt sie ein freies drittail«).

Szicília városjogai a házasság bevezetése után a férj és nő vagyonát egyesíteni rendelik. A házastársak egyikének halála után a házasságból született gyermekek az összes vagyonnak két harmadrészét öröklik, egy harmadrész a túlélő házasefet illeti. Ez, második házasságra lépve, a szabad harmadrészt egyesíti új házastársa vagyonával és ezen új vagyonban az első és második házasságból született gyermekek úgy örökösödnek, hogy az összes vagyon egy harmada illeti a túlélő házasefet, másik harmada a második házasságból született gyermekeket, a harmadik rész az összes gyermekeket egyenlően.⁴⁾

A férj a hitbérül lekötött vagyont neje beleegyezése nélkül nem adhatja el; ha szerencsétlenségek következtében elszegényedik s magát és gyermekeit nem lenné miből táplál-

¹⁾ Tripart. P. I. tit. 93. 96. P. III. tit. 3. Németország egyes népeinél u. az. L. Grimm 427.

²⁾ Cap. 125.

³⁾ Zipser Wilkühr 13.

⁴⁾ Brüneck 30. 113.

nia, saját és neje rokonainak beleegyezésével, a nő akarata ellenére is, ideiglenesen elzálogosíthatja a hitbért.¹⁾

A nőnek a vagyon egy harmadrésze fölött való szabad rendelkezési jogát és azon szokást, hogy a férj vagyonának egy harmadrészét köti le »Morgengabe« fejében, Németország számos helyén megtaláljuk, ámbar a szász törvények »Morgengabe« címén a nőnek csak a marhát — az igás lovak és a hízó sertés kivételével — és a háznál levő összes ingóságokat (Gerade) itélik oda.²⁾

A nőnek állását a családban és a társadalomban biztosítja a hitbér, mely a házban levő összes ingósággal (ruha, ágynemű, asztalnemű, ékszer, gazdasági eszköz)³⁾ s a nőnek szintén rendelkezésére álló *hozomány*nyal (Mitgift) megmenti a nélkülözéstől az özvegyiségre jutottat.

Az örökösödésre vonatkozólag városaink a családi, ági örökösödés rendszerét vették át a germán jogból. Ennek részletezését mellőzve, csak azt említem, hogy a vagyon felett való szabad rendelkezés korlátozása megszorítja az egyén szabadságát, de biztosítja a család fennmaradását, minek a család alapítására és az erkölcsi életre gyakorolt jó hatását elvitatni alig lehet.

Hazánkban a nő, magánjogi viszonyait illetőleg, a férfival egyenlő jogokat élvez. *»Országunknak régi, helybenhagyott törvényei szerint mind a férj feleségének, mind a feleség férjének minden birtokjoga iránt és fölött szabad rendelkezési s örökbevallási tehetséggel és hatalommal bír.«*⁴⁾ Ez elvet városainkban is alkalmazva találjuk, s a nő a társadalomban mindig férjének rangfokozatát bírja. E szerint rendezheti be háztartását, férjének rangja szabja meg ruházatát, helyét a templomban és nyilvános helyeken. A család körében, mint a gyermekek eljegyzésénél láttuk, férjének akaratához kell alkalmazkodnia, a ki nem csak gyermekeinek, hanem nejének is természetes és törvényes gyámja, annyira, hogy férjes nőnek a hatóság előtt vádat emelnie nem szabad,

¹⁾ Selmezbánya joga 1. 2.

²⁾ Sachsensp. lib. I. art 24.

³⁾ Jus Civ. Cassov. Tract. II. 92. Sachsensp.

⁴⁾ Tripart. P. I. tit. 110.

azt a nő ügyében mindig a férjnek kell tennie,¹⁾ épen úgy mint Sziciliában. hol a férjezett nő, férjének beleegyezése nélkül, sem személyére, sem vagyonára vonatkozólag nem tehetett kötelező ígéretet, nem jelenhetett meg a bíróság előtt, kivéve ha férje fogságban vagy hosszú időre úgy volt távol, hogy megjelenése nem egykönnyen volt lehetséges.²⁾ A férjnek azonban a nő javai fölött nincsen szabad rendelkezési joga s ha nevével rosszul bánik vagy kártyás, pazarló életet él, a nő elveheti tőle a vagyona fölötti szabad rendelkezést.³⁾

Az özvegyiségre jutott nők s ezeknek leányai, a régi germán törvények szerint, az elhalt férj fivérének vagy más legközelebbi férfi rokonainak vagy ha nagykorú fiú volt a családban, az anya és leányok ennek gyámsága alá jutottak s ezen esetben az anya fiának, a nővérek fivéroknak beleegyezése nélkül férjhez nem mehettek, sem jogilag érvényes ígéretet nem tehettek, szerződést nem köthettek.⁴⁾ A mostoha apának mint törvényes gyámnak, jogait már láttuk törvénybe iktatva s alkalmazva, de városainkban a fiúk gyámságáról az özvegy anya fölött sem törvényt, sem azt alkalmazó concret esetet nem találtam.⁵⁾ De igenis láttuk, hogy városainkban az özvegy a férjétől örökölt bírtokkal vagy műhelylyel annak jogait is átörökölte s bírta mindaddig, míg új házasságra nem lépett. A Schwabenspiegel alapján keletkezett szicíliai jog, melynek a városainkban uralkodott jogokkal rokonságát már számos esetben láttuk, a fiúknak az anya fölötti gyámságáról mitsem tudva, az apa halála után egyenesen az anyát jelöli ki természetes és törvényes gyámnak, mindaddig, míg új házasságot nem köt. E jogát csakis akkor támadják meg, ha erköletesen életmódja, pazarlása a gyermekek erkölesi vagy anyagi érdekeit veszélyezteti.

Criminalis vétség, nota infidelitatis nemcsak fej-, de jószágvesztést is vontak magok után. Országos jogunk szerint

¹⁾ Zipser Wilk. 3.

²⁾ Brüneck 87. 238.

³⁾ Jus tavern. cap. 48.

⁴⁾ Grimm.

⁵⁾ Hazai jogunkban a Tripartit. P. 1. tit. 113. szól a nagykorú fivérnek kiskorú testvérei fölött való gyámságáról.

ilyen esetben a nő csak hitbérét mentheti meg.¹⁾ Városaink törvényei és egyes királyainktól nyert külön privilegiumaik szerint, ha egy városi polgárt *bárminő* vétek miatt halálra ítélnék és ítéletileg kivégeztetnék, a nő és gyermekek a férj — apa — összes vagyonát megtartják, s e részben városaink polgárainak a családalapításra vonatkozó helyzete sokkal kedvezőbb az ország más lakóiénál. Bécsújhely, Palermo, Brügge és ezek szerint Németország, Szicília és Flandria városainak jogai egybehangzóan mondják, hogy a hamisítás, gyilkosság, rablás stb. miatt kivégzett polgárnak vagyona maradjon a nőé és gyermekeké.²⁾

A férj és feleség jogegyenlőségének természetes kifolyása, hogy a családi élet körében előforduló minden, a hatóság beavatkozását igénylő esetben, a férj és nő tettei egyenlő elbírálás alá esnek.

A törvényesen egybekelt házastársak *elválására* nézve mindig irányadók a kath. egyház által megállapított törvények. A protestáns többséggel bíró városok is ahhoz és országos törvényeinkhez alkalmazkodnak. Itten csak azon sajátságos eltérést említem föl, hogy városainkban a házastársak elválasztására elegendő okúl fogadják el azt, ha az egyik fél a másikat elhagyva, hosszabb időre eltávozik s tartózkodása helyéről nem értesíti elhagyott társát. Selmeczbánya és Körmöczbánya protocollumainak több följegyzése mutatja, hogy ilyen esetekben a városi hatóság az elhagyott félnek engedélyt ad újabb házasságra lépni. 1582-ben Selmeczbányán Silberreuter Illést elhagyta a felesége, a tanács megengedte neki más nőt venni el s ezen engedélyről értesíté a lelkészt. 1581-ben egy hodrusbányai asszonyról van szó, a ki elhagyta férjét s ennek megengedték a más nővel kötendő házasságot. Körmöczbánya tanácsának egy 1605-iki végzése részletesen megokolja a hatóságnak ilyen eljárását: Montag Pál lakatos különféle vétségek következményeitől félvén, nejét és gyermekeit elhagyva, megszökött a városból s ezekre szégyent és gyalázatot hozva, életét eljátszotta, minek következtében, ha valahol életben volna is,

¹⁾ U. ott 104.

²⁾ Arch. f. ö. G. LX. 195. Brüneck 61. Warnkönig II. Urkundenbuch 13. 61.

»*civiliter mortuus*«-nak, élő halottnak tekintendő. Jóllehet a szerencse változandósága, sőt a családnak nyomorba juttatása sem bontja föl a házasságot, ha a helyzet, melybe a férfi jutott, a nőnek akaratát és szeretetét nem változtatta meg; de Montagtól neje nem tapasztalván házassági szeretetet és hűséget s a nő sem férje után menni, sem elhagyatott özvegyiségben élni nem akarván, arra őt kényszeríteni nem lehet. Minthogy Montag maga magát megfosztva a becsülettől, száműzte magát a becsületes emberek társaságából, egy becsületes nővel való házassági jogát is elveszítette. Hogy tehát a nő tisztességben és jobblétben élve, ne adja magát parázna életre, őt első házassága alól fölmentve, megengedik neki, hogy újra férjhez menjen. Ugyanazon évben egy megszökött takács nejét szintén elváltatták férjétől. A házastársát elhagyónak azonban nem szabad új házasságra lépnie.

A házastársak közötti viszonynak megítélésénél valamint a felhozott, úgy más esetekben is leginkább a közérköleség szempontja volt irányadó. Ha egyik vagy másik házastárs eriminalis vétket követett el, melynek káros következményei lehettek az utódokra, az elváltást könnyebben kimondták. A férj természeti fogyatkozása (impotentia) miatt elváltást sürgető nő megvetés tárgyát képezte. Nem uralkodik nálunk a spártaiaknál, atheneieknél és a régi germánoknál uralkodott kiségitő rendszer, a kereszténység megvetéssel fordult el attól s a városainkban uralkodott felfogást mutatja egy pár ítélet. 1628-ban Lőcsén egy polgár özvegye második házasságra lépett egy férfival, kivel özvegyi állapotában egy ideig együtt élt, majd férjét tehetetlenséggel vádolva, elváltatását kérte. A consistorium törvényes alapon kimondá az elváltatást azzal, hogy a nő többé férjhez nem mehet. A városi tanács az »incontinentissima mulier«-t a városban lakástól eltiltotta s midőn az ezen határozat ellenére visszajött s le akart telepedni, 10 fityui bírságot vevén meg rajta, azon végzéssel utasítá ki, hogy ha még egyszer hosszabb időre bejön, a hóhér által szégyenletesen kiűzetik.¹⁾ 1669-ben egy nyolcz éven át húzott válópört fejeztek be Lőcsén, melyben a nő az előbbivel azonos vád következté-

¹⁾ Lőcsei Maletzbuch.

ben akart férjétől elválni, kit elhagyott volt. Az »incontenta«-t fenyegetéssel, börtönnel, majd kiutasítással akarták férjéhez kényszeríteni, s csak mikor mind ez nem használt s ügyét synodaliter tárgyalta az egyházi hatóság, mondatott ki az elválási határozat.¹⁾

A házasságtörés a házasesletben elkövetett vétségek legnagyobbja. Ennek büntetőjogi felfogását jellemzi a litvániai főtörvényszék gondolkozásmódja, mely szerint a társadalmi rend nagyobb védelemre szorulván az isteni hatalomnál: valamint azt, a ki a királyi felséget sérti, súlyosabban büntetik az istent káromlónál; úgy az isteni törvényt sértő paráznaságnál súlyosabb beszámítás alá esik a férj jogait sértő házasságtörés. A nő a házasságtörésnél egészen a férj hatalma alá kerülve, egyedül ennek van joga neje tetteit megbírálni. A házasságtörő nő a törvény szerint elveszti hitbérét, ha férje azt akarja, de a férj örökösei a nőt férje életében elkövetett házasságtöréssel nem vádolhatják. A férj megölheti hűtlenségen ért nejét, de az atyának, házasságtörésen ért leányát megölnie nem szabad; mert a nő becsülete már nem a szülőknek, hanem a férjnek becsülete. A szülők azonban házasságtörő leányukat kitagadhatják; mert a neje hűtlenségét elnéző férj kiméletet nem érdemel. A hűtlenség miatt hozományát elveszített leánynak másat adni nem tartoznak. A házasságtörés miatt hitbérét vesztett vagyontalan anyát gyermekei nem kötelesek élelmezni.²⁾ Legsúlyosabb a nő férfinak férjes nővel elkövetett vétke, a kettős házasságtörés, melyre városaink törvényei azt mondják, hogy az így vétkezők egy sírba téve, ugyanazon karóval — közzéjük tövis rakatván — átszúrassanak és elevenen temetessenek el.³⁾ Kassa joga hozzá teszi: »vel utroque capite truncari« vagy mind a kettőnek feje vétessék, s Kassán adott alkalommal ez eljárást követték.⁴⁾ Lőcsén 1554-ben egy nő polgár férjes szolgálójával folytatott viszonyt, miért a nőt vízbe fojtották, a férfit lefejezték. E szigorú eljárásra azon elv

¹⁾ Hain 662.

²⁾ Decis. litv. 73. és Decis. sen. Pedem. 222. 1.

³⁾ Offner Stadtr. 290, Jus. Civ. Cass. tract. II. lib. 17. Jus. tav. cap. 68.

⁴⁾ Simplicissimus.

szolgált okul, hogy a házasságtörőtől a feddhetetlen életű házastársat meg kell szabadítani, hogy az új házasságra léphetvén, ne legyen örökös önmegtartóztatásra kárhoztatva vagy erkölestelen életre kényszerítve.¹⁾ Ugyanezen elv szolgálhatott azon felfogásnak alapjául is, hogy a férjes nő, a ki nem vágyának kielégítése végett paráználkodik, hanem boszút akar állani szemérmetlen nőekkel érintkező férjén — minthogy az azokkal való érintkezés a tiszta nőket is megfertőzteti, — enyhébb beszámítás alá esik, s az ilyen házasságtörésért nem veszíti el hitbérét, sem a férj által nem vádolható.²⁾

Az egyszerű házasságtörés (nős férfi hajadonnal vagy özvegygyel, vagy férjes nő nőtlen férfival) kisebb beszámítás alá esik. A férjes nőnek nőtlen férfival elkövetett vétkét a canonjog azzal rendeli büntetni, hogy a nő nyilvánosan megvesszőztetvén, örökre kolostorba zárassék, de e büntetésnek utolsó részét a XVI-ik században rendszeren a városból kiűzésre változtatták. Minthogy azonban az egyszerű házasságtörés ágytól és asztaltól elválást vont maga után, ha a férfi akarta, visszavehette s ez által a nyilvános vesszőzéstől megmenthette nejét. Ha azonban ezt tenni nem akarta, az egyik félnek halála előtt a házastársak egyike sem léphetett új házasságra.³⁾

Olasz- és Franciaországban a XVI-ik században a nős férfi és hajadon vagy özvegy közt folytatott viszonyt egyik fél részéről sem minősítették házasságtörésnek s a már idézett olasz jogtudós általában nagyon fájlandónak tartja, hogy az ő korában a házasságtörők csaknem minden törvényszéktől büntetlenül bocsáttatnak el s a házasságtörő nők férjei nem mernek panaszt emelni, nehogy a közvélemény előtt örökös gúnyt és becstelenséget vonjanak magokra.⁴⁾ Nálunk a XVI. és XVII-ik századokban még nem vert gyökeret a *modern civilisatio*, a mai társadalomnak nézetem szerint egyik leggyökeresebb hibája, hogy a társadalmi bűnök tekintetében legtöbbszörre a sértett fél esik a közvélemény áldozatául. Hatóságaink irgalom nélkül üldözték a közérkölcsiség ellen elköve-

1) Sachsensp. fol. 525.

2) Decis. litv. 77. l.

3) U. ott és St. Lad. reg. Decr. Lib. I. cap. XV. Corpus juris.

4) Julius Clarus : Processus criminalis §. 2.

tett bünt s megengesztelték a megsértett jogérzetet. Selmezbánya 1568-ik évi protocollumába be van írva, hogy a házasságtörés büntetése rendesen — halál, de azt legtöbbször nyilvános vesszőzésre és kiutasításra változtatják. Palermóban is szokás volt a házasságtörőket a szent anya temploma körül üzve, nyilvánosan megvesszőzni.¹⁾ Selmezbánya és más városaink jegyzőkönyveiben több esetet találunk arra, hogy a házasságtörők életökkel lakoltak, vagy — királyi kegyelem útján — fejjátságuk árán menekültek.

A törvény nem kívánja feltétlenül a bűnös nő halálát vagy nyilvános vesszőztatását. A férj megbocsáthat hűtlen nejének s újra magához veheti azt, de ha első tapasztalatán nem okulva, újra oka lenne panaszra, sem maga nem vehet elégtételt, sem a hatóságnál nem keresheti azt. A házasságtörő nőnek egyszer birtokában meghagyott hitbért sem a férj, sem annak örökösei nem követelhetik vissza a nőtől.²⁾ A közvélemény és hatóság a férfit sújtották, ki nejének hűtlenségét elnézve, torlatlanul hagyta a becsületén ejtett sérelmet. Ha nejének hűtlenségét eltúrte vagy elnézése által előmozdította annak erkölcstelen életét, legalább is kizárták a tisztességes polgárok közösségéből s el kelle hagynia a várost.³⁾

A férj megölheti tetten ért hűtlen nejét és annak kedvesét, sőt a tettenérés sem szükséges ahhoz, hogy ezen jogaival éljen, — elég az okadatolt gyanú. Ha nejét valakivel gyanúsította s az illetőt az azzal való társalkodástól tanúk előtt háromszor eltiltotta, a nejével negyedszer titokban beszélő férfit megölhette. Az idegen férfinak adott csók és ölelés már magában foglalja a házasságtörés vétségét s a férj bosszújának elegendő mentségül szolgál.⁴⁾ A csók nem csak ezen esetben képez büntetendő cselekményt, hanem akkor is, ha valaki egy nőt ennek akarata ellenére megcsókol; mert a csók a nőt bujaságra ingerelheti.⁵⁾

¹⁾ Brüneck 55.

²⁾ U. ott 43. 92. és Decis. litv. 115. 132. l.

³⁾ Lőcsei Malefizbuch 1588.

⁴⁾ Corp. jur. Stí. Lad. reg. Decr. Lib. I. cap. XIII. Sachsensp. Lib. I. art. 33 gloss. Julius Clarus id. hely.

⁵⁾ Decis. litv. 99. l.

A kétnejűség vagy kétférjűség büntetése rendszeren halál.

Városaink hajdani polgárai, mondhatni, egész életüket a család körében töltötték el. Szellemi és anyagi érdekeik a család szűk körében pontosultak össze, honnan legfőlegb a rokonság s legtágabb körben a város összességére terjedtek ki. Egy város szűk határai közt minden intézmény a családiasság jellegével bír. Örökösödés, kenyérkereset, tisztség, mind a rendes, törvényes származástól tételezvék fel. Innen van, hogy a hatóságnak, mint a polgári jogok egyedüli védőjének, hatásköre benyúl a családi élet rejtekébe is. Felügyeletet gyakorol a gyermek születésére, bevezetésére a világba, a szülők és gyermekek közötti viszonyra, — mindig, mindenben szem előtt tartva az összességnek erkölcsi érületét.

Kiváló gondoskodásnak tárgyát képezi a gyermek. Az áldott állapotban levő nőt városaink hatóságai rendszeren megkímélik oly büntetéstől, mely a méhben levő gyermeknek árt-hatna. Testi fenyítékét dorgálásra, kiutasításra, száműzésre változtatják, kínzó vallatás alá nem veszik, s ha halált érdemelt, az ítélet végrehajtását a gyermek megszületéséig halasztják el. Litvániában a terhes nőt és a betegágyast, ez utóbbit a szülés után 40 napig, nem volt szabad törvény elé idézni, rajta az ítéletet végrehajtani, nehogy a méhben levő vagy az újszülött gyermek szenvedjen. Ha az újszülött részére dajkát azonnal nem kaphattak, a halálra ítélt anyát addig nem végezték ki, míg a gyermeknek életben megtartása miatt reá szükség volt.¹⁾ Németország egyes vidékein még a XVI-ik században is kiváló jogokat élvezett a viselős nő. Bárkinek kertjén keresztül vagy mellette vezető úton menve, ha megkivánta az érett gyümölcsöt, bántatlanul jóllakhatott belőle, ha vad-húsrá éhezett meg, férjét vagy szolgáját kiküldhette a földesúr erdejébe vadért stb.²⁾ Nálunk a nép körében ma is általánosán elterjedt nézet, hogy ha a nő áldott állapotában valamit megkiván, kívánságát teljesíteni kell. Nem merem állítani, hogy a nőnek bármily állapotában épen joga lett volna a máséhoz nyúlnia, de elnézésre — mint napjainkban is — bizonyára számíthatott.

¹⁾ Decis. litv. 111.

²⁾ Grimm 408.

A magyar jobbágyság hajdani életéről még általában igen kevés tudomással bírunk, nem tudom, vajjon földesuraink és városi hatóságainkról lehetett-e följegyezni oly szép vonásokat, minőket a régi jogforrások gyűjtője említ. A jobbágy, kinek neje gyermekágyba jutott, ura erdejéből vihetett egy szekér fát, hogy ennek árán nejének kenyeret és bort vegyen, a füst fejében beszolgáltatandó tyúkot (die Zimshühner) az adószedőnek nem volt szabad elvinnie a gyermekágyas nő házatól, meg kellett azt a beteg nő számára hagynia s csak a fejjel számolt be stb.¹⁾ A városi életben jobbágyi viszonyról szó nem lehetvén, ezekhez hasonló kedvezményekről sem beszélhetünk, de általános elterjedt szokás, sőt kötelesség, hogy a rokonok és szomszédok gondoskodnak a gyermekágyas nőnek jó ellátásáról. Oly nagy mértékben gyakorolják ezt városainkban, hogy a hatóságoknak sokszor korlátozó, sőt tiltó rendszabályokhoz kellett nyúlniok. De azt mindig megengedték, hogy az oly szegény nőt, kinek nincsen kellő gondozása, a komaasszony ellássa élelemmel.²⁾

A szász joggal élő városainkban nagy jogi fontossággal bírt az első gyermeknek és az apa halála után született gyermek születése idejének pontos megállapítása; mert a korán vagy későn született gyermeket örökösödési igényeiben meg lehet támadni.³⁾ Ezért mondja Selmezbánya 1568-iki protocolluma: »A kik házasságkötés előtt együtt éltek és gyermeket nemzettek, minthogy az ily gyermekek születése kétes jellegű, testi fenytékkal vagy száműzetéssel bünhődnek.« A férj halálakor várandó állapotban levő nő állapotáról tartozik értesíteni a hatóságot és környezetét s ügyelnie kell arra, hogy szülése alkalmával a körülötte segédkező nőkön kívül hitelt érdemlő férfiak legyenek közelében, kik a törvény előtt bizonyíthatják, hogy gyermeke élve született (hat die vier Wände beschriren), ha a gyermek első sirása után azonnal meghalna is, öröksége anyjára száll.⁴⁾

¹⁾ Grimm 446.

²⁾ Részletesebben l. »Játék, multság« cím alatt.

³⁾ Sachsensp. Lib. I. art. 36.

⁴⁾ U. ott. art. 33.

A törvénytelen és kétes születésűek jogi viszonyait ismer tettem a »*Közerkölcsiség*« cím alatt.

Az atyai hatalom kiterjedt a fiúkra és azoknak gyerme keire is mind addig, míg a fiúk atyjokkal osztatlan birtokon éltek, a leányokra ezeknek férjhez meneteléig. Az atyának joga volt fiát, de csak ennek beleegyezésével és javára, felsza badítani az atyai hatalom alól. Viszont egyes rendkívüli ese tekben a fiú törvényesen követelhetette felszabadítását.¹⁾

Az atyai hatalom alatt élő összes családtagoknak erkölcsi életéért felelősek a szülők. Ha gyermekök valami vétket, kihá gást követ el, adósságot csinál és a szülők hat hét alatt nem hozzák rendbe ügyét, ők vonatnak felelősségre.²⁾ Városi sza bályzatok gyakran rendelik, hogy a családapák gondosan öröködjenek családjuk tagjainak és cselédjeiknek erkölcsi élete fölött, nehogy azok káromkodjanak, paráználkodjanak vagy máskép kicsapongó életet éljenek. Ha a házi fenyték nem használma, a családapa köteles a megfélemlítetlent bejelenteni a hatóságnak, különben a gyermek vagy cseléd vétségeért őt mint tettet büntetik.³⁾ Egerben (Csehország) az atyai hata lom alatt álló gyermekeknek vétségeért a szülők tartoznak megfizetni a bírságot, mit ha elmulasztottak, az apát vagy anyát annyi hétre elzárták, a hány font Hellert tett a bírság.⁴⁾

Ily felelősség mellett természetes, hogy a szülőknek joguk van gyermekeiket szigorúan megfenyíteni, engedetlenség eseté ben segítségökre jön a hatóság s hatalmas fegyverül van kezök ben a kitagadás joga. A törvények mindenütt gondoskodnak a szülők és gyámok felelősségének megkönnyítéséről az által, hogy az atyai vagy gyámi hatalom alatt álló gyermekeknek és a cselédeknek adott kölcsön megfizetésére senkit sem kötelez nek, az általok zálogba tett vagy eladott tárgyakat kártalaní tás nélkül visszaveszik és a hitelezőt, zálogtulajdonost szigorúan büntetik, úgy azt is, a ki másnak gyermekét engedetlenségre

¹⁾ Részletesen l. Tripart. P. I. tit. 51—53. — Sachsensp. Lib. II. art. 19.

²⁾ Zipser Wilkühr 29.

³⁾ Körmöczbánya 1537. 1676. Selmeczb. 1578. Eperjes XVI. szd.

⁴⁾ Arch. f. ö. G. LX. B. 39.

csábítja.¹⁾ A levéltárakban imitt-amott találunk érdekes reversalisokat engedetlen gyermekektől, melyekben magokat a hatóság előtt kötelezik a szülők iránti tiszteletre, engedelmességre és rendes életmódra. Egy 1698-iki ilyen reversalisból látjuk, hogy a szülő által tiszteletlenség, kicsapongás és kártyázás miatt fékezhetetlen fiú ellen a városi fiscus emelt vádat, a tanács elfogatta a fiút s azt a boroszlói javító-intézetbe (Zucht-Schul) akarta küldeni, testvéreinek és rokonainak kérésére azonban elengedték ezen büntetést a vétkesnek azon írásbeli fogadalma mellett, hogy eddigi életmódjával felhagyva, engedelmeskedni fog szüleinek, különben máskorra nem is remél kegyelmet.²⁾ Arra is találunk példát, hogy a gyermek, ki kezét merete emelni szülőire, nemcsak a városból, hanem az egész szepesi grófságból, illetőleg az összes bányavárosokból örökre száműzetett.³⁾

A szülőt verő vagy rájuk erkölestelen életök által szégyent hozó gyermekekről hazai országos törvényeink is részletesen intézkednek, kimondván, hogy az olyanok minden apai és anyai szerzett és ősi vagyonból kizáratnak, jámbor, szülőiket becsülő testvéreik javára. Kizárhatók az örökségből azok is, kik szülők akarata ellenére kötnek házasságot, kik öreg szülőiket táplálni és ápolni nem akarják.⁴⁾

A törvény azonban arról is gondoskodik, hogy a kiterjedt szülői hatalom túlságokba ne csapjon át, a gyermekeknek is törvényes oltalmat biztosítva a szülők pazarlása, erőszakoskodása, vétkes cselekedetre kényszerítése és a nagykorúaknak házasságkötést tiltó parancsai ellen.⁵⁾

A gyámsági és örökösödési jognak részletezése nem tarthat ezen dolgozat keretébe s így csak azt említem meg, hogy a szülők nélkül maradt árvák nálunk legtöbbszörre már 14 éves korukban feljogosítvák vagyonuk fölött önállóan rendelkezni. Ezen kor előtt is — 12 éves korukban — magok vallhatnak

¹⁾ Arch. f. K. ö. G. Qu. XXV. 112. Brüneck 25.

²⁾ Lőcsei levélt. XV. oszt. 40. sz. több hasonló Körmöczb. levélt. fasc. 24 revers.

³⁾ U. ott és Hain 332. lap.

⁴⁾ Jus. civ. Cass. tract. II. tit. 20. — Offner Stadtr. 330. Tripart. P. I. tit. 52 al. részletesen.

⁵⁾ U. ott P. I. tit. 53.

ügyvédet.¹⁾ Külföldi jogkönyvek a gyermeket nem találják oly korán érettnak az önállóságra. Patti (Pactae, Siciliában) törvénye szerint a 14-ik évét betöltött gyermek érvényesen végrendelkezhet, de csak 18 éves korában lesz nagykorúvá s ekkor vagyonát önállóan kezelheti. A leány férjhez menve, ezen koron alúl is nagykorúvá lesz. Cataniában a 18-ik év adta meg a végrendelkezési jogot és a nagykorúságot. Bécsnek 1526-iki Stadttordnungja a nagykorúságot a fiúnál a 22-ik, leánynál a 20-ik évre tette, de a házasság ezen alul is nagykorúsított.²⁾

A városi polgárok legnagyobb tömegének belső házi élete szoros összeköttetésben áll a czéhélettel. Az apa foglalkozásmódjából az azt folytató gyermekekre háruló előnyök a családok körében állandósították az ipar egyes ágait s ugyanazon foglalkozás-, életmód és rangbeosztás nemzedékről-nemzedékre szállott át. Az iparral és kereskedelemmel foglalkozó polgár hasonló keresetmódra készülő gyermekének szüksége van magasabb képzettségre s városaink dicséretes buzgalmat tanúsítanak a fiúk igényeinek megfelelő iskolák állítására s a XV—XVII-ik századokban már számos városunk jó elemi és középiskolával dicsekedhetett, melyek a középranguaknak elegendő képzést nyújtottak. A gazdagabb patriciusok fiai különösen Németország kitiünőbb tanintézeteiben nyertek tudományosabb kiképzetetést. Selmezbánya szabályzata 1575-ben általánosan kötelezi a szülőket arra, hogy gyermekeiket iskolába küldjék.

Az iparosnak gyermeke előtt máshol, mint a városban nem nyílt meg a közpálya: itthon, természetes józan itélettel megáldva, mint iparos vagy kereskedő előtt is nyitva állott útja a bírói vagy senatori székre. A papi és tanítói állás nem kecsgetető, ügyvédre nincs szükség, anyagi jólétet csak az ipar és kereskedelem ad; legtermészetesebb tehát, hogy a fiúgyermek az iskolából a műhelybe vagy boltba lép. Innen mesterségét kitanulva, mint önálló segéd, vándorútra kel, hogy országot-világot látva, ismeretekkel és tapasztalatokkal gazdagodva térjen vissza szülőhelyére, új üzletet, új családot alapítani.

¹⁾ U. ott 129. — Zips. Wilk. 7. 64. — Offner Stadtr. 295, 371.

²⁾ Brüneck 206. 112. Tomaschek II. 157.

A nőknek iskolai tanítása igen csekély. Nagyon elvétve akadunk egy-egy, a nők iskoláztatására vonatkozó adatra. A család körében a nő férjhez menetelég az apának, azután a férjnek gyámsága alatt áll, ha özvegygyé lett, gyermekeinek gyámságát — s az övét is — valamely legközelebbi férfi rokonra bizzák. Örökös gyámság alatt állva, kevés hasznát is venné a tudománynak, mikor közpályán azt egyáltalában nem érvényesítheti. Egész hatásköre a család. Sütés, főzés, mosás, varrás, fonás, szövés s más házi, kerti és gazdasági foglalkozás a nők munkájának köre. Ezeken kívül városainkban a nőknek rendes teendői közé tartozik a sörfőzés, — minden polgárnak joga levén évenként bizonyos mennyiségű sört főzni s azt saját házában kimérni. A czéh-szabályok nagy előnyöket biztosítanak annak, ki czéhbeli mesternek leányát veszi nőül, az ilyen czéhbeli nőnek férje életében joga van férje készítményeit elárúsítani a vásárokon, férje halála után pedig mint jogosított czéhtag folytathatja az üzletet; mert tanulta a mesterséget. A házi foglalkozáson kívül tehát a nők legnagyobb része megtanulta atyjának iparát, mely után özvegysége napjait legjobban biztosíthatta.

A czéh-szabályok mindenkinek kiszabták teendőit s korlátozták az egyesek házi foglalkozását, nem engedvén meg egyes iparcikkeknek házilag készítését. A timárok nem engedik, hogy a csizmadiák magok cserezzék ki a bőrt, a pékek a kenyeret sütő és elárúsító asszonyok ellen kelnek ki, a gombkötők az öveket kötő leányok által látták sértve szabadalmukat, a lőcsei takácsok czéhlevele értelmében a háziasszonyoknak és cselédjeiknek nem volt szabad $\frac{5}{4}$ rőfösnél szélesebb vásznat szőniök: 1686-ban a szűcs czéh pert indított egy özvegy asszony ellen, a ki bársony női sipkákat készített. Ily viszonyok között a nők részére kizárólagosan csak a fent említett házi munkásság maradt.

A polgárságnak köznapi életmódja a foglalkozásnak megfelelően egyszerű volt. Alig lehetne abban a maitól lényegesen eltérő különbséget találnunk. Munkáját hangya szorgalom, házat egyszerűség, rend és tisztaság jellemezték. Az osztálykülömbiséget fentartó szabályok lakásaikban kényelmesebb berendezést, ruházatukban nagyobb fényűzést, mulatságaik-

ban több vigságot engedtek meg a felsőbb, mint az alsóbb rangúaknak. A mult századok s napjaink polgári családéletében legfeltünőbb különbségül talán azt hozhatnók fel, hogy napjainkban, midőn másokra nézve ártalmatlan kedvtöltéseiben senki sem korlátozható, az alsóbb rangúak és szegényebbek házi életökben sokkal inkább alkalmazkodnak vagyoni állásukhoz; míg a mult századokban a tilalom ingerül szolgált az előkelőbbek és vagyonosabbak utánzására, kik viszont felsőségeket csak az által vélték fentarthatónak, ha a külsőségek által tűnnek ki polgártársaik közül. Míg napjainkban az előkelők és vagyonosak inkább hajolnak a mértékletes, nemes egyszerűséghez, a mult századokban az alsóbb osztályiak nem egyszer folyamodtak magasabb osztályba soroztatásért, hogy külső megjelenésöknek nagyobb fényt adhassanak.

A nyilvános és házi mulatságokat a »*Mulatság, játék*« cím alatt írrom le.

Osszes házi viszonyai közt szigorú korlátok közé volt szorítva a városi polgárság. A statutumok életének még azon pillanatait sem hagyják érintetlenül, mikor először látta meg a nap éltető világát, midőn az oltár előtt állva esküdt örök szerelmet, midőn örök nyugalomra helyezték.

A rokonsági és szomszédsági viszony s a czéh-szabályok egyes nagy családokká olvasztották össze a polgárság egyes osztályait. Összetartottak a bölcsőtől a sírig. Részletesebb *temetkezési szabályzat* hiányában nem lehet meghatározni, milyen formaságoknak voltak alárendelve a különböző rangú polgárok a temetések alkalmával. Legszembeötlőbb különbség van a temetkezés helyére és a harangozásra nézve. A templom alatt levő sírbolt és a templom kerítésén belül levő tér csak magasrangú urak-, a papok és a templom kiváló pártfogóinak részére volt fentartva. A vészharangot — nagy ünnep, ellenséges támadás és tűzvész kivételével — csak a papok és városi esküdt emberek halálakor húzták meg. A halottat jelző *teljes* harangozás egy óráig tartott, ez idő a rangfokozat szerint kisebbedett.¹⁾ Egyetlen részletesebb temetkezési szabály, a mit ismerek, Egeré (Csehország) 1352-ből. Ez megismertet

¹⁾ Offner Stadtr. 188. 250. 251.

a hajdan egy polgári temetéssel járt fényűzéssel. E szerint a 7 éven alul levő gyermeket nem szabad az iskolák tanulóival és énekszóval kísérve vinni a templomba, sem áldozati gyertyákat (Opferlicht) gyújtani, csak nem-égő gyertyákat vihetnek a koporsó mellett. Felnőttek temetésénél gyújthatnak 4 gyertyát, de »baldachin«-ból és selyemből való kendőket koporsó-díszül alkalmazni nem szabad. A templomban a tetem mellett és a gyászistentisztelet alkalmával csak egy gyertya éghet, ugyanígy a 7-dik, a 30-ik napon és a halál napjának évfordulóján tartatni szokott requiemeken. E napokon csak egy-egy misét kell mondatni, ha valaki mégis többet akarna tartatni, egyért egyért nem fizethet többet 1 - 1 forintnál. A temetést kísérő papok mindenike 12—12 Pfenniget kap. Pap pedig lehet az utolsó kenet feladásánál 5, a temetésnél 12, több nem. A temetésre hivogatók 3 - 3 garast kapnak. A szabályzatot áthágó fizet 5 font Pfenniget. A temetések pompáját emelő gyertyákra vonatkozó tilalmat úgy játszották ki, hogy nem sok, de annál nagyobb gyertyát vettek, miért is egy későbbi szabályzat az áldozati világításhoz 16 font viaszknál többet venni nem enged. A temetésre hivogatók intézménye felső vidéki városainkban ma is általános a gyászjelentéseket nem küldöző szegényebb osztály körében. Egyes adatok arra mutatnak, hogy minden városunkban voltak temetkezési szabályzatok. Lőcse képviselő testülete 1674. jan. 20-án kérte a tanácsot, ne bízsa a temetések rendezését egy emberre, hanem engedje a megszomorodott rokonoknak, hogy elhúnyt szeretteiknek tetszésök szerint adhasák meg a végső tisztességet. A tanács megbizottja kétségkívül bírt utasításokkal arra nézve, kinek minő fényt engedjen kifejtienie. A gyászkiiséretet korlátozni nem állott jogában a tanácsnak. A czéhek tagjai összetartásának a sírig változatlanul kelle maradnia; ha egy czéhtárs elhúnyt, összes társai kísérték örök nyugalma helyéig, részt vettek az érette tartott gyászistentiszteletben s a gyászoló családot együtt kísérték vissza lakába.

Az iparos-czéheknél, ha mester, annak felesége, gyermeke vagy segédje halt meg, a mestertársak nejeikkel és legényeikkel együtt jelentek meg a temetésen. Ez a szép összetartás a mult századoknak egyik legszebb jellemző vonása, mely-

nél — minthogy még a kapások, cséplők, napszámosok is czéhbe állva, kölcsönösen segítézték egymást — a legszegényebb néposztály sem érezhette annyira elhagyatottságát, mint napjainkban.

A családi életnek kiegészítő része a *ceselédtartás*. A »régijó világ«-ban a cselédek apáról fiúra szállva, sokszor a családnak valóságos tagjául tekintettek. A szepesi szászok törvényileg is gondoskodtak arról, hogy a cselédek ne váltakozzanak folytonosan, a mi részint a háztartás vitelére, részint a cselédek erkölcsi életének ellenőrizésére hat kártékonyan. A mely férfi vagy nő cselédül szegődött, az évet okvetetlenül köteles kiszolgálni; ha ennek letelte után szolgálatát el akarja hagyni, ezt csak alapos okot adva teheti, különben a gazda visszatarthat béréből egy pfenniget és az illető cseléd a szepesi grófságban egy éven át nem kaphat szolgálatot. Ha viszont a gazda alapos ok nélkül elbocsátaná házatól a cselédet, egy éven át nem szabad cselédet tartania.¹⁾ Uyen törvény igen alkalmas annak előidézésére, hogy a gazda és cseléd családja nemzedékeken át egy családként éljenek együtt. Szabályzatok gátolják a cselédeknek szolgálatból elcsalását. Lőcsén azt, a ki valakinek cselédjét elcsalta, első ízben fogsággal, másodszer a bitófa alá kiállítással, harmadszor a városból kiutasítással büntették. Hentenkinti szolgálatra cselédet csak rendkívül fontos okok alapján a bíró előleges engedélyével volt szabad fogadni.²⁾ Bécsnek 1356-iki cselédszabályzata a városban már szolgálatban állott cselédnek felfogadását addig, míg annak gazdájától becsületessége, erkölcsös élete felől bizonyítványt nem szerez és meg nem győződik róla, hogy előbbi gazdája a cselédet szolgálatából el akarja bocsátani, 10 font bírság alatt senkinek sem engedi meg. Mindenütt pénzbírsággal — 72 Pfennigtől 3 fontig — büntették, a ki másnak cselédjét, munkását lebeszélte vagy a gazda akarata ellenére elszegődttette.³⁾

A gazdáknak kötelességök cselédjeiknek anyagi és erkölcsi jólétéről gondoskodniok. Cselédjeik tetteiért a hatóság előtt

¹⁾ Zipser Wilk. 84.

²⁾ Hain 432. l. 1654.

³⁾ Tomaschek I. 134. Arch. f. K. ö. G. Qu. XXV. B. 103, 113, 123.

felelősek. Városaink szabályzatai általában a német-, olasz-, lengyelországiakkal egyezően feljogosítják a gazdát cselédeknek megfenyítésére s a gazda csak akkor veszi igénybe a hatóság segélyét, ha a házi fenyték nem bizonyult elégségesnek.¹⁾ A házi fenyték miatt a bíró a gazdát nem vonhatja felelősségre; mert senki sem avatkozhat másnak házi ügyeibe és nincs joga kutatni, mi dolga van a gazdának saját házában cselédjével. E részben egészen azonos eljárás van megállapítva a gyermekre és cselédre. Ha valakinek *fia vagy cselédje* játékon elveszítette nála levő pénzét, rajta levő ruháját, a gazda a ruhát visszaválthatta 3 garason. Ha más, bárminemű zálogot kötött le, a nyertes azt 6 garasért — egy ezüst márka bírság terhe alatt — tartozott kiadni.²⁾

A cseléd és munkás érdekeit viszont biztosítják a törvények. Ha egy gazda napszámosának bérét a munka napján nem fizeti ki, kifizeti azt a hatóság, megveszi a gazdán a bért egy furdung bírsággal együtt.³⁾ A gyujtogatásról szóló törvények a gazdát, kinek házáat a cseléd bosszúból, mert megszolgált bérét kifizetni nem akarta, felgyújtja, a tűz által szomszédjainak okozott károkért egész vagyonával felelőssé teszik.⁴⁾ Hogy a cselédet némileg a család tagjául tekinték, mutatják a czéhszabályok, melyeknek rendelkezése szerint a mesterek szolgálatában álló cselédnek temetésére a czéhbéliek mindenikének házából legalább egy tagnak el kell mennie.

XII.

Játékok. Nyilvános mulatságok. Családi ünnepélyek.

A városi polgároknak egyik legfontosabb, mert legjövedelmezőbb, joguk volt az italmérés. Ezt a különféle helyi viszonyoknak megfelelően különféle szabadalmak és statutumok

¹⁾ Sachsensp. — Hain 633. Arch. f. K. ö. G. Qu. XXV. 103. Decis. litv. 56. Decis. Pedem. 109.

²⁾ Zipser Wilk. 51.

³⁾ Offner Stadtr. 368.

⁴⁾ Jus. tav. cap. 81. — Jus. civ. Cass. tract. II. tit. 33.

szabályozták. Az éjszakkéleti 6 szabad királyi város közül csak Kassa vidéke termelt bort, habár annak minősége akkor is csak olyan lehetett, minő a mostani termésé, a város mégis szigorúan meghagyta, hogy szőlőhegyét mindenki gondosan ültesse be; mert a ki azt elmulasztva, az által kárt okoz a városnak. szőlője elvételik és azt annak adják, a ki felkéri, az örökösök azonban a befektetett munkát megfizetvén, visszaválthatják.¹⁾ Saját szőlői mellett Kassa épen úgy mint a többi éjszakkéleti sz. kir. városok, különösen a Hegyalján nagy szőlőbirtokokat szereztek, melyeknek termését hazaszállítva, a városházak alatt levő pinczékben külön tanácsnok, a borgazda Weinherr által kezeltették, az egész magistratus sem mulasztván el a gondos ellenőrizést. Az időszakonként rendezett hivatalos borkóstolás útján állapították meg a különféle borok árát s azokat aztán a város koresmaiban a borgazda ellenőrzése mellett mérték ki. Az egyes polgárok itten nem bírtak bormérési joggal.

Az alsó magyarországi bányavárosoknak bányászattal foglalkozó polgárai a XV-ik században már gyakorolták azon jogot, hogy saját házában mindenki mérhet bort, ha ténylegesen műveli a bányákat.²⁾ Ha bányaművelése szünetel, a bormérési jogért hetenkint fizet 2 frtot bányaművelési czélokra és a bírónak minden csapra ütött hordó után 100 denárt.³⁾ E városok polgárai is bírtak saját szőlőkkel, de szükségletüket leginkább otthon szereztek be. A bortermő vidékek fuvarosai számosan jelentkeztek a városban. Ezeknek borra előleget adnia senkinek sem volt szabad, nehogy a szegényebb körpolgárok borhoz ne jussanak. A fuvarosok a borral a piacon állottak meg, a házak ablakaihoz vitték a kóstolót; mert hozzájuk kimennie senkiinek sem volt szabad. (Besztercebányán 10 frt bírság terhe alatt.) Ha valaki az első kóstolás után veszi észre, hogy a fuvarossal nem alkudhat meg, több kóstolót nem szabad hozatnia. Az alku megkötése után haza vitethették a bort, de kiméréséig az még hosszú processuson ment keresztül. Legelőször az esküdt borvizsgáló hivatalnok vizsgálta meg a

¹⁾ Jus. civ. Cass. Statuta tit. IX.

²⁾ Kőrmöczbányán 1481-ben újra megerősítettett.

³⁾ Kőrmöczb. 1540.

bor minőségét és seprő tartalmát, miért hordónkiut a vevőtől és eladótól kapott $1\frac{1}{2}$ – $1\frac{1}{2}$ messzely bort.¹⁾ A kimérés előtt minden hordóból kóstolót kellett küldeni a bírónak s így szabták meg a bor árát; mert arra gondosan ügyeltek, hogy hegyi bor helyett kertit senki se mérjen és rossz borért jónak az árát fel ne vegye. A ki más bort mért, mint a melyikből a kóstolót küldte, bűnhődött.

Hétfő reggeltől esütörtök estig mindenik jogosított polgár bármikor csapra üthetett új hordót. A ki pénteken akar csapra ütni, délelőtt 10 óráig küldje el a kóstolót a bírónak; mert ha 11-ig nincsen csapra ütve hordója, azt vasárnap délután a vecsernye elvégeztéig nem is ütheti csapra. Kivételt képez azon eset, ha az illető vendégeket kapott, ilyenkor a régi »Weinfreyheit« értelmében, mint az régi idők óta szokásos, a bíró engedélye nélkül bármikor megkezdheti a hordót.²⁾ Németország városi szabályai hasonló eljárást követve, szintén hatósági ellenőrzés alá helyezték a bormérést. Strassburg 1270-iki szabálya szerint pld. egy pinczében ugyanazon napon kétféle bort egy áron kimérni nem volt szabad. Baselben a borkóstolást a bormérők — die Weinleute — czéhmestere és »Sechser«-je végezték s a rossznak talált bort hordóstul a Rajnába dobatták. A polgármester vagy a czéhmester engedélye nélkül egy napon két hordót senki sem üthetett csapra. Különböző fajtájú borokat keverni, a borhoz bármit hozzátenni nem szabad, »den es soll ein ieder Wein bliben, als ihn Gott hat wachsen lassen.« A bornak árát mindig a tanács szabta meg.³⁾

A pontos mérték megtartására természetesen vigyáztak, valamint a pontos kiszolgálatra is. Az éjszakeleti sz. kir. városokban a »Schenker«-ek, a bányavárosokban és Németország városaiban úgynevezett »Leikop«-ok vagy »Leitgeb«-ek szolgálták ki a vendégeket a városi korcsmákban. Általános szabály volt, hogy a csapláros a vendégeknek a csap alól friss és ne a kancsóban állott bort mérjen. Selmeczbánya magistratusa 1568-ban azt az eredeti rendeletet intézte a hodrusbányai korcs-

¹⁾ Beszterczebánya 1626-iki »Weinordnung«-ja, többször megújítva.

²⁾ Körmöczb. 1540.

³⁾ Arnold II. 283.

mároshoz, hogy ne tartson mindig új, a kiszolgáláshoz nem értő fiúkat s ne üljön oly sokat a felesége mellett, hanem gondosabban ügyeljen a pinczére.¹⁾

A sörfőzés joga általános sz. kir. városainkban. A privilegiumok rendszeren azt mondják, hogy a várostól egy mér-földnyi területben a városi polgárt kivéve senkinek sem szabad sört főznie és kimérnie. A falakon belül lakó polgárok házáinak hátsó része rendszeren sörfőző helyiség (Bräuhaus) volt, hol az asszonyok és leányok főzték a jó sört.²⁾ A hatóság megszabta, hogy egy bizonyos mennyiségű sörhöz mennyi malátát kell venni. Minden polgár nem csak saját használatára, hanem kimérésre is főzhetett; Besztercebányán azonban kikötötték, hogy az olyan lakók, kik bejelentett polgárok ugyan, de a polgári esküt még nem tették le, az eskü letevéséig ne főzhessenek márcziusi sört.³⁾ Németország városi polgárainak is általános régi kiváltsága volt a sörfőzés. A polgárok házaikban elhelyezett kis főzőkben készítették a sört, a hatóság csak a minőségnek és az árnak meghatározására bírt joggal. Regensburgban 1400-ban egy kis sörfőző helyen támadt tűz nagy kárt okozott, minek következtében a tanács 1401-ben eltörölte a kis főzőket, de nehogy a polgárok kárt szenvedjenek, szabályzatában meghagyta, hogy a nagy főzők tulajdonosai — Bräu-meister — minden polgárnak tartoznak adni egy »Schaff« árpáért és fél font Pfennigért 8 Eimer édes vagy 6 Eimer keserű sört. 1450-ben a tanács orvos által megvizsgáltatta a sörfőzéshez használt anyagokat s ennek véleménye alapján eltiltotta árpán és komlón kívül más anyagokat használni.⁴⁾ Századokon át mindenütt hasonlóan járt el a tanács. Felső vidéki városainkban a kis főzők a legújabb időig működtek. Lőcsén például csak az 1840-es években építettek közös sörfőző házat. Addig a főzésre jogosítottak sorban mérték házokban saját sörüket, a házról-házra járó czégérek mutatták, mikor hol mérnek.

Csaknem minden házban volt tehát bor vagy sörmérés

¹⁾ Curial Protocoll.

²⁾ Simplicissimus több helyen.

³⁾ 1688. Lőcsén több sörfőzési szabályzat.

⁴⁾ Arnold II. 285.

vagy mind a kettő. Bő alkalom a mulatságra, de a városi hatóság szigorú rendszabályai korlátokat szabnak annak. A XV–XVII-ik századokban még nem ismerik városainkban a korunkban divatozó éjjeli táncmulatságokat. Mint az élet minden más körülményei közt, úgy mulatságaimál is szűk házi körre vagy nagyobb körben a czéhek keretébe vannak szorítva a polgárok, a mulatságok minden nemét rendőri és czéhszabályzatok határozták meg. Mint hogy a város lakói, csekély kivétellel, a munkás-osztályhoz tartozván, tagjai voltak a czéheknek, a czéhszabályok értelmében hétfő reggeltől szombat estig dolgozniok kellett, hétköznapon nagyobb mulatságra nem gondolhattak. Az esteli munkaszünet ideje maradt mulatságra, de ez is csak esti 9 óráig; mert azon túl a drabantok és az éjjeli polgárőrség czirkálása kezdődvén, a bor- és sörmérő helyeket be kellett zárni. A városi őrmester utasítva volt, hogy ha a zárórán túl valakit ital-, játék-, multság mellett talál, utasítsa haza, s az engedetlent vagy az utcán részegen, lármázva menőt azonnal tartóztassa le s szolgáltatassa át a hatóságnak. Vasár- és ünnepnapokon a délelőtti istentisztelet előtt és alatt, valamint a délutáni praedicatio alatt a koresmákat és más italmérő helyiségeket szintén zárva kellett tartani, — így a nyilvános mulatságok csak a délutáni istentisztelettől az esti 9 óráig terjedő időközre szorítkoztak. Ilyenkor a fiatalság összegyülekezett a város valamely koresmájában, hol a városi zenészek játéka mellett folyt a táncz a záróráig. Megengedett multság volt a tekézés (kuglizás); de az alig történt a tanács engedelmével, hogy olykor igen nagy pénzben játszottak, mint 1628-ban Werner György mesterlegény, ki Faber János nevű társának 10 frtnyi veszteséggel maradt adósa.¹⁾ A kuglizást mindenütt megengedett játéknak tartják, de pénzre játszani azt sem szabad.²⁾

A XV–XVII-ik századoknak általános jogi véleménye, hogy minden játék, mely anyagi érdekléssel áll kapcsolatban, tiltandó. Ez nem csak az úgynevezett hasard játékokra, melyeknél egyedül a véletlen, a sors határoz, áll, hanem azokra is,

¹⁾ Lőcsei Malefizbuch.

²⁾ Arch. f. Ő. G. LX. B. Brüneck és másoknál.

melyeknél az észnek és szerencsének egyaránt van szerepe. Csak oly játékok engedhetők meg, melyeknél a siker egyedül az ész és a test ügyességétől függ, ilyenek: a sakk, a torna-játékok. Tiltottak tehát a kockza, kártya s más hasonlók¹⁾, melyeken veszíteni vagy csereberélni lehet. Egernek (Csehország) 1352-iki szabályzata tiltja a kockzát, sakkot, az 1400-iki tiltottakul sorolja fel a: »poezzen, würfel, kaufmannschaft, pregeh, koeppeln, reiten auf freigen marcht, eynraten, oerten, bretspiel, Kreisschiessen, Kotenspiel« nevű játékokat és kártyát. E jogi véleménynyel azonban a gyakorlat ellentétben állott. Hiába vélekedtek úgy, hogy a játékos rosszabb a rablónál, a tiltott játékok büntetésére nem alkottak törvényt, a bíró belátására bízták annak megítélését s csak azon esetekre találunk határozott törvényeket, ha csalás, hamis játék esete forog fenn.

A kockza és kártya általános használatban vannak, a tilalom leginkább a játék idejére vonatkozik, a mennyiben vásár- és ünnepnapokon istentisztelet előtt és alatt és a záróra után tiltják. Találunk általánosan tiltó statutumokat is, mint például Körmöczbánya 1537-ik »Policey-Ordnung«-ja, mely szerint mindenféle játék éjjel, nappal, titkon és nyilvánosan tiltva van. A ki mulatni akar, lőjön, vívjon, lovagoljon, sétáljon, fusson versenyt, ezekkel testi vágyait mérsékli s megedződik az ellenség elé. A rendelet ellen vétő első ízben 100, másodszor 200 pfenniget fizet, harmadszor testi büntetést kap. 1577-ben új rendelet tiltja a pénzre való játékot, mely miatt sokszor a nők és gyermekek éheznek s mind azokat, kik házokban a játékot megengedik, épen úgy rendeli büntetni, mint a játszókat. A tilalom daczára terjed a játék, annyira, hogy a XVII-ik században már a parasztok is kártyáznak. A körmöczbányai tanács különösen ó-stubnyai alattvalóit találja kicsapongó játékosoknak s 1655-ben 10 frt bírsággal bünteti a kártyázó alattvalókat.²⁾

Eperjesen a kártya-, kockza- és más hasard játékok játszóinak első büntetése 1, második 2, harmadik 3 márka volt

¹⁾ Julius Clarus id. műve.

²⁾ Körmöczb. levéltár,

s így tovább, a játékot engedő házbirtokosé vagy vendég-lőse kétszeres, valamint azé is, a ki játék közben másnak pénzt kölcsönöz. A kereskedőknek kártyát s más hasonló játékszett árulniok tilos.¹⁾

Általában enyhén vették a játékra vonatkozó tiltó határozatokat, s a játékot, ha az csalással nem párosult, elnézték. Lőcsén 1551-ben Hyrth Mihály többektől malátát lopott, azt eladta s az így szerzett pénzt eljátszotta. A plébános, predikátor és más becsületes emberek kérésére javulása reményének fejében megbocsátottak neki. Másokat máskor megdorgálva eltiltottak a játéktól, 1573-ban pedig egy kovácsmestert, ki városi igazolványával koldulni járt s az így összeszerzett pénzt elkártyázta, *a városra hozott szegyenért* elzártak 8 napra s a játékon elveszített 10 frotot fél év alatt be kellett fizetnie a város pénztárába. A pozsonyi eszmadia czéhnél a játékon ért mesterlegény mindössze társai javára fizetett egy »virteil« ($\frac{1}{4}$ akó) bort.²⁾ Az erdélyi szász városok is a bíró belátására bízták a játékosok büntetését.³⁾

A kockajáték ősrégi szenvedélye volt a germán népnek. Tacitus írja, hogy oly vakmerő szenvedélyvel üzték azt, hogy mindenöket elveszítvén, az utolsó kockakvetésre szabadságukat és testöket is feltették s a vesztő szavának állva, önként ment szolgaságba s eladta magát. Ezt a régi szenvedélyt áthozták a szászok új hazájokba is, és a régi törvények nem tiltják, csak korlátozzák a kockajátékot. A Sachsen-Spiegel,⁴⁾ Németország, Sicília városainak jogkönyvei, a selmeezi jogkönyv⁵⁾ és a Zipser Wilkühr egyaránt megengedik a játékot, csak azt kötik ki, hogy pénztét elveszítve, azon felül senki sem veszíthet többet, mint a mi rajta és nála van (was er umb und an hat.) Ha a szolga urának, a gyermek szülőinek tulajdonát képező tárgyat zálogosít el, az úr vagy szülő kártérítés nélkül visszaveheti azt a nyerőtől.⁶⁾ A ki a fentebb említett zálogon kívül hitelt

¹⁾ XVI. szd. végén.

²⁾ Id. Offner Stadtr. ad 198.

³⁾ Brassó 1577. Corp. Statut. 541.

⁴⁾ Lib. III. art. 6. és glossa. Magdeburgi »Weichbildrecht« art. 102.

⁵⁾ 28. p.

⁶⁾ Sachsensp. u. ott.

nyit, pénzt kölcsönöz vagy több zálogot fogad el, arra igényt egyáltalában nem tarthat; mert a játékközben, a játék folytatására kölcsönzött pénzt megadni senki sem tartozik s a bíró nem ítélheti meg a szerencsejáték közben keletkezett követeléseket.¹⁾ A Zíperer Wilkühr szerint a veszítő által a rajta vagy vele levő ruhán kívül elzálogosított vagy zálogul ígért tárgyakat a nyerő 3 garason köteles volt visszaengedni a veszítő fél urának vagy szülőjének. Önálló ember 6 garason válthatta vissza a zálogát. A vonakodó nyerő a zálogot tőle kártérítés nélkül elvevő bírónak egy ezüst márkát fizetett. Palermóban a játék közben lekötött zálog a nyerőt csak két »tarenum« erejéig illette meg, több kárpótlást nem követelhetett. E korlátozások mellett meglehetősen ki volt zárva annak a lehetősége, hogy valakit a koczka- vagy kártyajáték anyagilag tönkre tegyen. A tilalmak daczára virágzott a játék, sőt arra is találunk esetet, hogy professionatus játékos nyilvános játszóhely nyitására kér engedélyt. 1592-ben Selmezbánya tanácsától kértek ilyet, s a tanács úgy látszik komolyan szóba állott az illetővel s talán előbb szerencsét is próbált; mert határozata azt mondja, hogy olyan impostornak, a ki 3 koczkával 3 vetésre háromszor egymásután csinál 54 szemet, engedélyt nem ad; mert az, hogy háromszor egymásután történjék olyan koczka- vagy kártyajáték, minő csak nagy ritkán fordul elő, csalás nélkül nem történhetik.²⁾ Városi törvénykönyveinknek különösen a játékokra vonatkozó részei csaknem szószerint egyeznek a Sachsenspiegelben foglalt és az európaszerte mindenütt uralkodott törvényekkel, s így csaknem teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy hajdan városainkban is érvényben állott az a törvény, hogy a professionatus játékosokat — mint a professionatus, mások helyett pénzért vívókat — becsteléneknek tartották s összes vagyonukat veszett jószágának (ein vorwirckt-gut) tekintették, melyet elveszítve semmiféle törvény előtt nem kereshettek.³⁾ Pozsonyban 1400-ban többekkel együtt híres koczka- vagy kártyajátékos (hantspiler) volt Czetswasser Péter, ki társaival sok jámbor polgárt kifosztott vagy-

¹⁾ Az idézett helyek és Julius Clarus »Processus Criminalis«-a. mi ezen szabályok általános érvényét mutatja.

²⁾ Curial protocoll.

³⁾ Sachsensp. L. III. art. 6 és glossa.

nából. A tanács nyomára jövé a bandának, a főczinkosokat halállal büntette. Czetswasser, ki a gonoszkodásban nagy mester volt, szerencséjére egy jóhírű polgári családba házasodott s rokonaira való tekintetből kegyelmet nyert. De sehogy sem akart megjavulni, a koresmákban folyton űzte mesterkedését, többeket rábeszélve a játékra, kizsebelt. Végre megszakadt a nemes tanács türelmének fonala s azt határozta, hogy Czetswasser Pozsonyból és környékéről 3 mérőöldnyi körületből 101 esztendőre száműzessék úgy, hogy ha ezen idő alatt megszegné a tilalmat, elfogatván, azonnal lefejeztetik.¹⁾ A professionatus játékosok hasonló üldözése tehát a szász törvények értelmében szokásos volt nálunk, de Selmezbánya tanácsának fentebb említett határozata azt mutatja, hogy a szigor a XVI. században már igen enyhült.

A hamis játékos büntetése városi törvényeinkben különböző, némelyek azt mondják, hogy a ki hamis kockával játszik, annak tenyerén keresztül üttessék a kocka ²⁾, mások szerint a hamis játékos meg kell égetni.³⁾ A Sachsenspiegel a hamis játékos a tolvajjal egyenlően rendeli büntetni, a lipcei Schöppenek ítélete testi büntetést szab reá, hozzá tevén, hogy a ki a hamis kockát maga készíti, annak — hogy azt máskor ne tehesse — szemét szűrják ki. Minthogy városaink jogkönyvei rövidségöknél fogva csak a főbb elveket foglalják magokban s a hatóságok rendszeren a most idézett szász törvények szerint jártak el, előfordult alkalmanknál, azt hiszem, leginkább az itten kiszabott módozatokat alkalmazták a hamis játékosok ellen.

A nyilvános multságok hiányát bőven pótolták a különféle alkalmakkor szűk körben tartott multságok.

A szomszédsági viszonynak bensősége szintén ősrégi erény volt a germán népeknél. Hazánk németajkú városainak polgársága körében a szomszéd és rokon csaknem teljesen azonos fogalmak. Több helyen láttuk, hogy a szomszédok egymást ügyes-bajos dolgokban támogatni kötelesek voltak. A bíróságok a bűnvádi pereknél nagy súlyt fektetnek a szomszédok

¹⁾ Offner Stadtr. ad. 190.

²⁾ Selmecezi jog 28. — Offner Stadtr. 190.

³⁾ Zipser Wilk. 51.

tanúskodására. Felvidéki városaink levéltáraiban nem találtam szomszédsági szabályzatot, de tekintve ezek intézményeinek hasonlóságát az erdélyi szász városokéival, s azt, hogy a szomszédságra vonatkozólag szétszórta előforduló adatok az erdélyi szász városok szomszédsági szabályainak részleteivel megegyeznek, — azoknak határozmányait felvidéki városaink viszonyaira helyesen alkalmazhatónak vélem. A szomszédsági viszonyoknak egyik természetes és az erdélyi városokban statutumok által szabályozott követelménye volt a szomszédok együtt mulatása. Ha valaki házat vett vagy más lakásba költözve, szomszédokat cserélt, új szomszédainak beköszöntőül házi áldást (Haus-Seeligkeit) tartozott adni, azaz egy fogásból álló lakomát és egy akó bort.¹⁾ Aki a beköszöntőt elmulasztotta, ha családját haláleset érte, a szomszédok addig nem tartoztak a temetésre menni, míg a beköszöntő fejében a szomszédsági pénztárba be nem fizet 1 fítot.²⁾ Egy szomszédsághoz egy utcának vagy egy városrésznek lakói tartoztak. Ezek évenként közös mulatságot (Nachbar-Wirtschaft, Nachbarhalten) rendeztek, melyen jó egyetértésben és szép rendben mulattak. Az ilyen összejöveteleken a szomszédság minden tagjának meg kellett jelennie. Délután 4 órakor ültek ilyenkor asztalhoz, lakoma, bor, tekézés, ostábla (Brättspiel) és zene mellett töltötték az időt esti 9—10 óráig, mikor tisztességes emberek módjára mindenki haza ment. Az ehhez hasonló szomszédsági mulatságokat felvidéki városainkban csak föltételezem.

A czéhélettel szoros összefüggésben áll a sok lakoma. Mikor valaki mesterség tanulására adta fiát, az illető czéhben dívó szokás szerint 2—3 fogásból álló ebédet s hozzá bizonyos mennyiségű bort, sört vagy mind a kettőt adta a czéh mestereinek. A felszabadított legény csak akkor lett valósággal legénynyé, mikor vége lett az általa a mesterek részére adott ebédnek. A remek sikerült elkészítése még senkit sem tett mesterré; mert a czéhszabályok a mester gyermekének elengedték a vándorlást, el a remek felét, de a mesterlakomát, melylyel a czéh összes mestereinek tartozott, soha sem. A

¹⁾ Nagy-Szeben 1652.

²⁾ Szászváros.

mesterebéd az előkelőbb mesterségeknél fényesebb, a kevésbbé előkelőknél szerényebb. Némely czéhszabályok előírják a fel-tálalandó étkeket. A lőcsei szabók mesterlakomája: főtt marha-hús, egyféle sült, borjú vagy tyúkhús sárga mártással, hozzá fél tallér ára bor és amyi sör, a mennyit elfogyasztanak, míg az abrosz az asztalon van.¹⁾ Gazdagabb a gombkötők részére előírt mesterebéd, mely négy fogásból állott: 1. Két darab, rizsben főtt s erősen borsozott kappan és ugyanamnyi tyúk; 2. egy sült malacz töltve, egy liba, egy kappan, négy töltött csirke, 8—8 font marha-, borjú- és sertéssült, egy nyúl; 3. hússal főtt káposzta; 4. tejben főtt rizs fahéjjal behintve, végre gyümölcs, 2 frt ára bor és ráadásul még egy pint. E lakoma adását meg lehetett váltani 12 frttal. Más czéheknél a váltásdíja 10—20 frt. A czéh-lakomákon a kikötött fogások száma 3—4, de némelyeknél a szabály azt mondja, hogy az illetőnek tehetsége szerint adassék a mesterlakoma, másoknál egy tisztességes ebéd van kikötve. Mind a kettő igen tágkörű meghatározás és a versenyzésre oly bő alkalmat nyújtott, hogy a hatóságoknak sokszor kellett korlátozólag közbelépnie, nehogy az inas-, legény- és mesterebédek túlságos terhet rójanak az illetőkre. A czéhtagok közötti szívélyes viszony ápolására szolgált a beszterczebányai szabók azon szokása, hogy a czéhbe fölvetett új mestert az utána következő legfőatalabb mesternek egy ebéddel s ehhez egy pint borral kellett megvendégelnie.

Tágasabb körű mulatságok voltak a czéhlakomák, az úgynevezett »*Bruderbier*«. A czéh összes tagjai összejöttek évenként egyszer, hogy »isteni félelemmel vígan mulatva« együtt költsenek el egy hordó sört.²⁾ E lakomáknak czélja volt a barátságot és szeretetet fentartani a czéh tagjai közt. A kiszolgálót a két legfőatalabb mestert, azok nejeit és a legényeket illette. Az első hordó sör fogyasztásában mindenkinek részt kellett vennie, a másodiktól már visszavonulhatott, a kinek tetszett.³⁾ Egy nagy családot képezett ilyenkor a czéh, melynek mulatsága szép rendben folyt le; mert az illedelmes maga-

¹⁾ 1599-iki czéhszabály.

²⁾ Lőcsei lakatos czéh 1625.

³⁾ Posztószövők 1590.

viseletre, a tisztesség tudására nagy gondot fordítottak, érzékenyen büntetvén minden azzal ellenkezőt. A ki bármi módon megzavarta a jó rendet, meg kellett töltenie az ürülő hordót, bármennyi hiányzott már abból. A teli pohárral kinálás és annak kiürítésére erőltetés tilos. A mulatságnál megtartandó általános illemszabályok: Mindenki ünneplő díszben jelenik meg, — a ki annyi bort önt szét, mennyit tenyerével eltakarhat, fizet 6 denárt, — egy vagy több pint szétöntéséért 16 denárt és a kiöntött bor árát, a ki öklével az asztalra üt, 1 denárt, a ki az asztalra fekszik vagy elalszik, 5 denárt, a ki társát szidalmazza, megsérti 99 denárt, a ki kelleténél többet iszik vagy az italt kiadja, 99 denárt, a ki az előljáró előtt s ennek engedélye nélkül elhagyja az asztalt, 10 denárt fizet.²⁾ Más helyeken a bírságot borban vagy viaszban vették meg, de az illetlenséget, czivódást, kihágást soha sem hagyták büntetlenül. Némely czéhek szabályul vették, hogy a tisztesség, becsület, rend és egyetértés fentartása érdekében a mesterlakomára két tanácsbeli tagot is meg kell hívni.³⁾

A bíróválasztás az egész városra kiható érdekű esemény lévén, megtörténtét méltán ünnepelték hatalmas áldomással. Ez volt a legáltalánosabb örömmünnep, hol a czéh-korlátok megszüntek s a városnak színe-java egyesült a »Richters Mahlzeit«-on. A megválasztott bíró házában a jegyző összeírta a bírói lakomára meghivandókat s a két legfiatalabb tanácsnok teljesíté a meghívást. A város költségén, rendszeren a városházán tartott lakomák nagy zeneszóval vigan folytak le. Ha általános gyász érte a várost, a zene elmaradt, mint 1675-ben Lőcsén, mikor a kormány katolikus bíró választására akarta kényszeríteni a várost. Egyes, igen ritka esetekben ha elmaradt a lakoma, az arra igényvel bírókat máskép kártalanították. 1568-ban Henisch János Lipcsében járt, mikor Lőcsén bíróvá választották, távolléte miatt elmaradt a lakoma, s minden tizenketted képviselői kaptak 3-3 halat, 2-2 sült tyúkot és 2-2 pint bort, »welches nicht jeden gefallen« teszi hozzá a

¹⁾ Eperjesi Policei Ordnung XVI. szd.

²⁾ Szászváros 1723.

³⁾ Besztercebányai varga czéh 1616.

krónika,¹⁾ Az meg még kevésbbé tetszhetett, hogy 1672-ben a lakoma helyett minden tanácsnok csak egy ital bort kapott. Az is rendkívüli eset volt, mikor 1669-ben az év közben elhalt Gosznowitzér Mátyás löcsei bíró helyére június 3-án Frölich Bálintot választották meg s a lakomára a képviselők mellőzésével csak a lelkészeket, tanítókat, a senatus tagjait és a tribunokat hívták meg. A mellőzésnek oka talán az volt, hogy az 50 képviselő megvendégelésének költsége soknak látszott kétszer egy évben.²⁾

A bíróválasztás napján a magán házakban is víg mulatságokat tartottak, melyeknek rendezésében a nők tünhettek ki leginkább; mert Löcsén a »Weiber Mahlzeit am Richtertag«-ot 1641-ben statutum által törölték el.

A múlt századok polgársága minden téren szűk körre szorítva, nyilvános mulatságait is a családiasság jellegével ruházta fel; — családi örömmeppei alkalmával pedig mulatságainak nyilvános jelleget igyekezett adni a meghívottak minél nagyobb száma s a feltűnő szertartásos szokások által. Napjainkban is tapasztaljuk, hogy egy-egy városka polgárságának igen tekintélyes része áll egymással rokonságban. Hajdan, mikor a legritkább esetben vett valaki nőt más városból, a rokonsági összeköttetés még nagyobb volt s a keresztelőről, eljegyzésről és lakodalomról természetesen egy rokont sem lehetett kihagyni. A szomszédoknak nemcsak joguk, hanem kötelességek is volt segíteni az előkészületeknél s a melyik szomszédasszony a kellő időben nem ment segíteni, büntetést fizetett, ha nem jól készítette a sültet, megfizette az árát. A nászajándékhoz minden szomszéd hozzájárult, mindeniknek meg kellett jelennie a lakodalmas háznál, mikor a menyasszonyt a templomból visszakísérték s az idegen lakodalmi vendégeknek szívesen kellett szállást adnia.³⁾ A sok szívesség viszonzásául aztán mindnyájukat meg kellett hívni a lakodalomra. A czéh-társakat sem lehetett kihagyni s így igen szép számra növekedett a lakodalmas nép.

¹⁾ Hain.

²⁾ Kolozsváron 1595-ben törölték el a bíró-lakomát. Corp. Stat. 241.

³⁾ Segesvár szomszédassági szabálya 1665. Corp. Stat. 573.

A vetélkedési kedvet ma is a társadalmi élet egyik fő megrontójául kárhoztathatjuk, holott másokra nézve ártalmatlan kedvtöltéseiben valakit háborgatni és korlátozni senkinek sem jut eszébe. A múlt századokban, a mint láttuk, a rang és vagyon szerint osztályozták az embereket. A magasabb osztályban levők külsőségek által vélték fensőbbbségüket fentarthatni polgártársaik fölött. Az osztályozás sok tekintetben a városi hatóság önkényétől függött, némely mesterségeket alabvalóknak tekintettek másoknál s az azokat űzők, ha vagyonosabbak voltak is, alsóbb osztályba kerültek, a mi sok elégtelenséget okozva ingerül szolgálta a felsőbb osztályúak utánzására. Egyházi és világi hatóság karöltve léptek föl a túlzások korlátozása ellen s a családi multságokat is rendőri szabályok pontjai szerint kellett megtartani.

Már a világba lépéskor »Policey-Ordnung« fogadta a gyermeket; mert a szülők nem fejezhették ki örömüket tetszésük szerint. Buda törvénykönyve már a XIII-ik században 50 márka büntetés terhe alatt meghagyja, hogy a keresztlőre a keresztszülőkön kívül senkit sem szabad meghívni.¹⁾ A felső vidéki városok polgárai vígabban örvendeztek gyermekeik születésén. Nemcsak a keresztelés, hanem az avatás után is szokásban volt víg lakomára hívni össze a rokonságot és szomszédságot, s a komaasszonyokat még egygyel-mással meg is ajándékozták. Ezek pedig előlegesen azzal szolgáltak rá a szívességre, hogy a betegágyas nőnek különféle enniivalókat küldöttek. A XVII-ik század súlyos politikai és közgazdasági viszonyai következtében itten is szabályozta a keresztlőket. Lőcsének képviselő testülete 1649. okt. 20-án indítványozta, hogy a tanács egészen tiltsa meg a keresztlők tartását és a komák se küldözzenek sajtot és kalácsot.²⁾ A felvidéki sz. kir. városok ágostai hitvallású egyházának 1656-ban Eperjesen tartott synodusa czélszerűnek találta határozatai közé venni, hogy négynél több keresztszülő nem bocsátható a kereszteléshez.³⁾ De a családi örömmünnetet korlátozni igen nehéz volt s

¹⁾ Offner Stadtr. 281. p.

²⁾ Hain 407.

³⁾ Prot. sess. lőcsei levélt.

1671-ben újra felmerülnek a panaszok a nagy költségek ellen, új rendelet hagyja meg, hogy a komaság érje be borlevessel és egy darab kalácsal. A régi szokáson azonban minden rendeletnek hatása megtört s az 1698-iki rendőri szabályzat már két keresztapát, ugyanannyi keresztanyát és még két szomszédasszonyt is enged meghívni. A keresztelés és avatás után tartatni szokott ebédek-, vendégeskedésekre és traktálásokra 16 frt bírságot ró. A komaasszonyok csak egy-egy kalácsot, vagy pereczet vagy confectet kaphatnak, mind a kettőt adni 12 frt büntetés terhe alatt tilos.¹⁾ Leginkább tiltják a rendeletek a confect adást a keresztelés és avatás után. Azt mint valami drága czukros dolgot emlegetik helyenkint. Egy 1679-iki leltár szerint »musirt, anis, coriander, cübeben, zimmet, nägl« confectet, fontját 1 frt 89 denárral -- a mi egy köből buza árának felelt meg -- számítva árúlták a kereskedők.²⁾

A nagy keresztelői lakomák megszüntetése rendszeresen magával hozta a keresztelői ajándékok s a beteg nő részére szokásos étel-küldözés eltörlését is s 20 frtnyi pénzbírsággal sújtották az ételt küldőt. Az oly szegény nőnek, kinek nem volt oly cselédje, a ki részére ételt készítsen, a komaasszony de csakis ő -- küldhetett naponta egyszer egy ételt. Rokonai és barátai azt nem teheték. Talán fölösleges azt mondani, hogy ez a rendelet is csakhamar a többiek sorsára jutott s a XVIII-ik századon át folytonosan jönnek új szabályzatok.

A városi levéltárak gondos átkutatása kétségkívül felszínre fog hozni az ismerteknél részletesebb keresztelői szabályzatokat. Addig is, tekintve városi viszonyainknak a németországiakkal szembetűnő hasonlóságát, nem kételkedünk a fölött, hogy a családi események megünnepelését szabályozó hatósági rendeletek nálunk is igen régiek. Egernek (Csehország) Nürnbergből átszármazott, 1400. és 1460-ból való keresztelési szabályai egészben véve azonosak a mieinkkel. A keresztszülőkkel a gyermeket a templomba csak 3 asszony kísérheti, az anya mellett maradhat 4. Ételeket hozni és küldeni 5 font Pfennig bírság mellett nem szabad. A kereszt-

¹⁾ Lőcsei 1698. Besztercebánya 1714.

²⁾ Lőcsei levélt.

szülők a gyermeknek keresztelési ajándéknak csak egy nagy eseli Pfenniget vagy 16 Hellert adhatnak. A gyermek szülői a komaságot a koresmákban ne itassák, de a keresztelőre minden keresztszülő hozhat 2 meszely bort. Később megengedték, hogy az új szülöttet 10 nő kísérhesse a templomba. 1482-ben ezeket már szabad volt kalácsosul és borral megvendégelni. Egy asszony a betegágyas nőt csak kétszer látogathatta meg, minden látogatása alkalmával csak egy meissenai garas ajándékot vihetett. A fürösztésnél csak 3 — 4 nőt szabad fogadni, ezeknek szabad adni tojásos kalácsot és kenyeret. Az avatás alkalmával tartatni szokott lakomákat (Kroalis) egészen eltiltották.¹⁾

A mátkapár eljegyzésének szintén a rendőri szabályok értelmében kellett megtörténnie. A vőlegény két tisztességes polgárt kért fel szószólóknak (Wortführer). A boldogító »igen« után az eljegyzési ünnepélyre meghatározott számú vendéget lehetett meghívni. Némely városokban a szám az illetőnek rangjától függött, mint Besztercebányán, hol — a szószólókon kívül — az előkelő vőlegény és menyasszony részéről 3 — 3, a középrangúaknál 2 — 2, az alsó rangúaknál 1 — 1 személyt volt szabad meghívni, 6, 4, illetőleg 2 rajnai forint büntetés terhe alatt. Lőcsén osztálykülönbség nélkül meg volt engedve 6 vendég és a szószólók meghívása, de az eljegyzések alkalmával nagy lakomákat adni sehol sem szabad, a meghívottak csak egy tisztességes ebédre tarthatnak számot. Egernek 1352-iki szabálya az eljegyzéshez csak a nászszülőket, a sógorokat, a vőlegénynek és menyasszonynak nem házas fi- és nővéreit engedte meghívni.

Lakodalmi szabályok kiadása a városokban igen régi szokás volt. Yppernnek (Flandria) 1294-ből való »Keures des Mariages«-a 22 pontban részletesen megállapítja a lakodalom tartásánál szem előtt tartandó tudnivalókat. Ez és Egernek 1352-iki és későbbi, Salzburgnak XVI. századbeli lakodalmi szabályai a városainkban szokásosakkal egészen megegyeznek. Az összehasonlítás kedvéért közlöm itt Egerét, az 1352-iki szerint a lakodalmi ebédhez az örömszülőkön és sógo-

¹⁾ Arch. f. ö. G. LX. 34.

rokon kívül mást meghívni nem volt szabad. Bíróság 5 font Heller. A ki mást is meghítt s a bíróságot lefizetni vonakodott, megvettek rajta 20 fontot és minden vendégen 5-öt. A lakodalomra vagy arról ételt és italt küldözni nem szabad. A menet a templomba és vissza feltünés nélkül történjék. Ajándékokat csak a vőlegény és menyasszony adhatnak egymásnak. Az útezőn és házról-házra járva, úgyszintén égő gyertyákkal tilos a táncz. Minden zenész 2 – 2 Schillinget kap. Minden pontnak áthágásáért külön 5 – 5 font bíróság jár. 1400-ban az egy lakodalomra meghívható zenészek számát 6-ra, minden egyesnek illetményét 6 cseh garasra tették. 1460-ban megengedik a legközelebbi rokonokon kívül 40 személyt meghívni, s ezek vihetek ajándékot is. A vőlegényt és menyasszonyt csak 20 – 20 személy kísérheti a fürdőbe, a templomba összesen 40. A lakodalmon csak 2 zenész játszhat, a menyasszonyt a vőlegény házához zenész nélkül kell vinni és csak 10 nő kísérheti oda. Később azonban megengedték, hogy a menyasszonyt tetszés szerinti számú kíséret és zenész vigye új otthonába. Így fejlődött ki fokozatosan a XVI. században a lakodalmaknál már általános fényűzés.¹⁾

Régi szokás volt, hogy a vőlegény barátai ajándékaikkal járultak a lakodalmi költségekhez. A versengés ezen szokásnál is túlzásokba csapott át s egyesek vagyoni állásukon fölül megérőltették magokat, a miért a tanács ez ajándékok mennyiségét meghatározta, sőt a régi szokást elhagyni is elrendeli, a mi abban leli magyarázatát, hogy az ajándékozás megszüntetésével együtt eltiltja a barátok meghívását a lakodalomra.

Városainkban a XV – XVII-ik századokban a lakodalmat rendszeren vasárnapon tartották. Ezt megelőzőleg csütörtökön összejöttek a vőlegény barátai s ezzel együtt vig hegedű, dob és trombita-szóval sorra járták a meghívandók házaít, minden meghívandóhoz személyesen intézték a szót, nehogy valaki azt mondhasa, hogy a meghívót nem látta vagy a meghívásról tudomással nem bírt. Az ilyen zajos meghívás több napon át tartva, sok munkaidőt és költséget emésztvén föl, a tanács korlátozza azt, meghagyván, hogy a vőlegény az esküvő

¹⁾ U. ott. 32 – 33 és Warnkönig II. Urkundenbuch 182.

előtti csütörtökön szép esendben egyedül menjen teljesíteni a meghívást. Barátai csak vasárnap az esküvő előtt jöhetnek össze házánál.¹⁾ Más városokban a lakodalom rendezését a »Hoff- und Tischmeister«, a lakodalmi asztalnok végezte, az ő kötelessége volt a vőlegényvel eljárni a meghívó tisztében.

A régi jó szokás hozta magával, hogy a meghívott vendégek ajándékkal jelenjenek meg. Minthogy az ajándékok értéke rendszeren jóval meghaladta a vendégségre fordított költséget, sokan annak kedvéért hívták meg a vendégek nagy számát. A XVI-ik század közepéig tart a városok gazdagodásának kora. Ettől kezdve a pártviszályok, törökháborúk, német zsoldosok és más csapások ássák alá lassankint a vagyoni jólétet és a circumspectus városi hatóságok a költséges mulatóságoknak korlátozását annál is inkább szükségesnek látják, mert a lakodalmakon nemcsak temérdek étel és ital fogyott el, hanem ilyen alkalmakkor minden rendűek és rangúak erősen versenyeztek egymással a ruházat fényében, a mi siettette az elszegényedést.

A XVI-ik század közepén már hatósági szabályzatok állapítják meg a lakodalomra meghívandók számát. Besztercebánya tanácsa 1550-ben egész általánosságban mondja, hogy csak 5 asztalhoz való vendéget — férfit, asszonyt és leányt — szabad meghívni; de nem mondja, milyen hosszú lehet egy-egy asztal, sem azt, hány személyt szabad egy asztalhoz ültetni.²⁾ Salzburgban csak két asztalhoz való vendéget hívhattak. Selmeczbányán pedig 1580. június 10-én azt határozta a tanács, hogy minden meghívott háztól csak két személy jelenjen meg a lakodalmon. Lőcsén a meghívható vendégek száma 1606-ban a papokat és a más városból való idegeneket kivéve 16-ban állapított meg. A szűk korlátot azonban rendszeren áthágták s a hatóság is kénytelen volt azon tágítani. Tágított is annyira, hogy 1698-ban az előkelő lakodalomra 30 férfit, ezeknek nejeit és 8 leányt, a középrangúra 18 férfit feleségestül és 6 leányt, a szegényesre 8 férfit ugyanannyi asszonynyal és 4 leányt,

¹⁾ Besztercebánya 1550. — Selmecz. 1580-iki Lőcse lakodalmi szabályok.

²⁾ Az asztalok leírását l. a »bútorzat«-nál.

tehát 68, 42, illetőleg 20 személyt volt szabad meghívni. A ki többet hítt meg, rangjához képest 40, 20, 6 frt bírságot fizetett. A papokat és más városból való idegeneket mindenki tettségére szerint hívhatta meg. Besztercebányán az előkelő lakodalom vendégeinek száma 42-re, középszerűé 24-re, szegényesé 14-re tétetett 24, 12 és 6 frt bírság terhe alatt. A meghívottakra általánosan kötelező szabály, hogy a meghívás alkalmával azonnal nyilatkozniok kellett, elfogadják-e azt s megjelennek-e a lakodalmon? — hogy egyik-másiknak visszautasító válasza után mást lehessen meghívni. A hatóságilag meghatározottnál kevesebb vendéget szabad volt hívni, de a társadalmi rangért való versengés és a tisztesség azt nem engedték meg s így a megállapított számot be kellett tölteni. Ma sokan sértésnek vennék az ilyen utólagos meghívást, hajdan azonban azt is megparancsolta a tanács, hogy azért neheztelni nem szabad.

Nehogy valaki megfélemlítve a jó rendről és rangjáról, tévedést kövessen el, a vőlegénynek lakodalmi asztalnokával jelentkeznie kellett a városházán, hol rangja szerint 90, 60 vagy 30 denárt lefizetve, megvette a nyomtatott »Policey-Ordnung«-ot, melyben minden, a lakodalomnál szükséges tudnivalót feltalált.

A vasárnapokon tartott esküvők gyakran elvonták a buzgó hívek figyelmét az istentisztelettől és predicatiótól s e miatt a XVII-ik században az esküvő napjára a hétfőt látjuk kitűzve. Ekkor kezdetben szintén mindenki délelőtt végezte el az esküvőt, hogy egy kis mulatságra időt hagyva, este mindenki tisztességesen haza mehessen. A XVI-ik századon át az ebédet rendszeren pontban 12 órakor fel kellett tálalni, délután 4 óráig tánczolhattak a vendégek, azután szétoszlottak. Estére csak a vőlegénynek külön meghívott barátai maradhattak.

A XVII-ik század sok tekintetben megváltoztatta a polgárság egyszerű életmódját. A magyar főurakkal való gyakoribb érintkezésnek hatása meglátszik a családi mulatságokon. A főurak lakodalmaikra rendszeren meghívják a szabad királyi városokat. Ezeknek kiküldött képviselői megismerkednek amazoknak szokásaival, a városokban is mind nagyobb számmal telepednek le megyei nemesek s ezen túl nemesak a különböző rangú polgárok, hanem a polgárok és nemesek közt

is versengés keletkezik. Az ős patricius nem tűrheti, hogy az új jövevény fényben túl tegyen rajta s a családi ünnepélyek egyszerűsége helyet ad a szertartásosan rendezetteknek. A magyar urakkal érintkezésnek hatását látjuk a lakodalom utáni nap reggelén a vendégeknek adatni szokott s Besztercebánya és Lőcse németajkú polgárai által »Hajnal«-nak nevezett reggeli zenében.¹⁾

A lakodalom napján — a vőlegény és menyasszony után — legfontosabb egyéniség a »Hoff- und Tischmeister«, kinek, ha fontos feladatának helyesen akart megfelelni, jókora diplomatiái érzékkel kellett bírnia. Ő volt az örvendező családnak mindenese s egyszersmind a rendőri szabályzat végrehajtásának őre. Ilyen állásra csak tekintélyes, tapasztalt polgárt kértek fel. A megjelent vendégeket összeírta, rang szerint osztályozta, megállapította a sorrendet, melyben a mátkapárt páronkint kísérik a templomba és vissza, nehogy viszály és rendtelenség támadjon. Az általa meghatározott rendben ment mindenki a templomba, elől a férfiak, utánok az asszonyok, végre a leányok. Lőcsén az előkelők és középrangúak leginkább délelőtt 10—11 órakor s csak ritkán délután 3—4-kor esküdtek, míg a szegények csak az utóbbi időben tehették azt, hogy mulatságuk rövidebb időn át tartson. A templomban az oferához (az oltárra tett pénzadomány) szép rendben járulva, visszatértek a lakodalmas házhoz, hol az asztalnokra új szerep várt. Ebéd előtt a vendégek sorban hozták a menyasszony részére szánt ajándékokat, melyeknek átadásánál az asztalnok tanúként szerepelt. Majd mindenkinek rangja szerint kijelölte helyét az asztalnál s megkezdődött a mulatság.

A lakodalmak a XVI-ik században rendesen csak egy napon át tartottak, de az előkelőket nem korlátozták szigorúan. A lőcsei tanács 1606-ban fentartandónak vélte az egy napot, azt azonban már megengedi, hogy a vőlegény barátaival és a konyha körül elfoglalva volt személyzettel a második napon is kedvére mulathasson. 1618-ban három tanács-urat marasztaltak el 3—3 pint bor bírságban, mert a bíró lakodalmán három egymás után következő napon mentében jelentek meg. Tehát

¹⁾ 1723-iki Policey-Ordnung.

a bíró úr mutatott jó példát. Követték is buzgón, annyira, hogy a tanács 1671-ben a korlátozást követelő képviselő-testületnek kerekén kijelentette, hogy a lakodalom tartását egy napra szorítani nem lehet. Besztercebányán az előkelőknek és közép-rangúaknak hivatalosan engedtek két napot, a szegényeknek csak egyet. A Theököly Imre által támasztott zavarok és hazánkban a török uralom alól felszabadításáért vívott harcok igen súlyos terheket róttak a városokra. Ezeknek nyomása alatt, az általános elszegényedés gátlására a löcsei tanács 1698-ban a ranghoz képest 40, 20, illetőleg 8 forintnyi bírság terhe alatt parancsolta meg a lakodalomnak egy napra szorítását, s az esküvőt követő napon még azon esetben sem volt szabad folytatni a mulatságot, ha a vendégek akarnák is viselni a költségeket. Egyedül a menyecske beavatását végző leányok és asszonyok s az esküvő napján kiszolgáló személyzet maradhattak másodnapra a lakodalmas háznál. Ezeknek szabad volt három ételből álló ebédet adni.

Ugyanakkor takarékoság szempontjából azt is megengedték, hogy az egybekelni óhajtok egy vasárnapon háromszor egymásután kihirdettétvén, másnap egy füst alatt elvégezhessék az eljegyzést, esküvőt és menyekzőt.

Hogy a vendégeket mulatságuk és tánczukban mi se gátolja, az örömapának vagy vőlegénynek az asztalokkal, a felszolgáló legényekkel -- minő az előkelőknél asztalonként 2—2, a középrangúaknál 1—1, a szegényebbeknél pedig az összes asztaloknál csak 1 lehetett -- és a zenészekkel előre el kellett végeznie az étkezést.

A XVI. és XVII-ik századokban az előkelőbb körök is meg voltak még fosztva a nemesebb élvezetektől. Rendes életviszonyaik között is gyakori volt náluk az éjszakába benyúló hosszú ebéd, melyen rendkívüli evési és ivási képességekkel tűndököltek. Családi ünnepélyeik heteken, sőt hónapokon át tartottak, mesés összegeket emésztve fel. A városi polgárok szerényebben mulattak ugyan, de néhány adatból láthatjuk, hogy lakodalmaik eléggé költségesek és pazarok voltak. A fentebb említett sanyarú időben Lőcsén az előkelő lakodalmon csak 12, a középszerű 8, a szegényesebben 5-féle ételt volt szabad adni, 40, 20, 6 frt bírság terhe alatt. Besztercebányán ugyan-

azon időtájban 18, 12 és 6 volt a megengedett étkek száma egy-egy asztalnál. A polgárok aztán úgy segítettek magokon, hogy egy-egy nagy tálon 3—4-féle sültet adtak egyszerre, így meg volt a tálak meghatározott száma és mégis jóval többféle étel; ami ellen a tanácsnak újabb rendeletet kellett kibocsátania. Torta és pástétom csak az előkelők asztalára kerülhetett, a középrangúaknak csak mérsékelten, a szegényeknek éppen nem engedték azt meg. Az előbbieknak is csak úgy volt szabad azt adniok, ha a szabályszerű 18, 12 étel közé beszámítják. Drága czukros esemegét és czukros gyümölcsöt éppen nem, egyszerű sült confectet és gyümölcsöt azonban adhattak. A vőlegény vagy örömapa vendégeit az ebéd ideje alatt szabadon vendégelhette borral, de minden vendég tartozott adni egy itcze bort.

Ha a menyasszony szüleinek házánál nem volt elég hely, a városi kocsmában vagy valamelyik vendég házánál kezdődött a táncz, mely kezdetben csak délután 4 óráig tartott, később esti 9 óráig, majd éjfélig engedtetett meg. A XVII-ik században már a »Hajnal« nevű reggeli zene vetett neki véget. A kik tánczra maradtak, közösen fizették a bort, a vőlegény csak az idegeneket látta el.

Hosszú időn át fentartotta magát az a szokás, hogy ebéd közben a felszolgáló legények, zenészek, az orgonista, szakácsné, kántorok és a kórházi felügyelők tányérozva pénzt szedtek a vendégektől. A vendégeknek ezen zsarolását a XVII-ik század végén több helyen eltiltják, de Lőcsén a kórházi felügyelők továbbra is megmaradtak a régi szokás élvezetében.

A tanács által meghatározott idő leteltével az asztalnoknak kellett ügyelnie a multság megszüntetésére; mert ha azt elmulasztotta vagy az ellenkezőket be nem jelentette a tanácsnak, öt büntették pénzbírsággal vagy fogsággal. Sokféle teendője és felelősségeért a lakodalom után meghatározott díjat kapott. Az előkelőktől néhol 1 tallért, máshol 4 frtot és az asztalnoki dísz-botra való koszorút és széles tafota szalagot, a középrangúaktól 1 $2\frac{1}{3}$ frtot, míg a szegényeknél szerényebb discretióért kellett tisztében eljárnia.

A zenészek díja Besztercebányán egy előkelő lakodalomért 10 frt, középszerűért 6, a szegényekéért alku szerint. Lőcsén minden rangúval alkudhattak a zenészek, de ha a vő-

legény túlzottnak találta követelésöket, a hatóság állapította meg a fizetendő díjat. A »Hajnal«-ért külön díj járt.

A lakomáknak árnyoldaluk volt, hogy a vendégek, különösen az asszonyok, a felhordott ételekből oly nagy mennyiséget küldöztek haza gyermekeiknek, hogy e miatt néha a jelenvoltaknak nem jutott elég, mit a tisztesség-tudóbbak nagyon restelhettek. A tanács megtiltotta a rossz szokást, de az általános szokásnak engedve, kénytelen volt eltérni, hogy a vendégek gyermekeik részére eltegyenek egy-egy harapást.¹⁾ A toronyőrök, városi hajdúk és más eselédnép, hivatlan vendégei minden lakodalomnak, kéregetését és alkalmatlankodását szintén rendeletekkel kellett eltiltani. A lakodalmi maradékok (Bescheidessen) küldése olyan szokás, melyet a tanácsok rendeletei nem voltak képesek megszüntetni.

Ismerve a szokásokat, nézzük meg, mibe kerülhetett egy polgári lakodalom és mi minden kellett ahhoz. 1625-ben, a polgári lakodalom virágkorában Besztercebányán Schmeidel János lakodalomán elfogyott: marhahús 18 frt ára — ha ennek fontját egy 1622-iki árjegyzék szerint 6 denárral számítjuk, épen 3 mázsa = 6 db. borjú, 1 hízott sertés, 30 db. nyársra való malacz, 20 db. nyúl, 80 tyúk, 25 kappan, 8 pulyka, 5 fajltyúk, 50 császármadár, vadat Rózsahegyéről, pisztrángot Revuczából, csukát Zólyomból hoztak, volt csik és angolna. Hús és hal tehát 25 féle, mire azután elfogyott 19¹/₂ akó bor. A liszt, tojás, zsír s a többi emni és inni valókkal együtt az egész költség 407 frt 29 denárt tett ki.²⁾ Ez, az említett 1622-iki árjegyzékben felsorolt árakat véve alapul, a mai pénzérték szerint legalább 1800 frttal ér fel. Oly összeg, minőt napjainkban igen kevés kis városi polgár áldozhatna lakodalmi költségre.

A felső vidéki sz. kir. városok mindenikében ma is fennáll a toronyőri intézmény. A templom tornyának éjjel-nappal állandó lakója van, a ki ha tudná, mik voltak elődei, bánatosan gondolna vissza a toronyőr hajdani dicsőségére. Az ő helyén lakott egykor a városnak conventionatus zenésze, a »Stadt Pfeiffer.« A városok zenészei külön czéhet képeztek, melybe

¹⁾ 1606. lakod. szab.

²⁾ Beszterceb. levélt.

szintén csak tisztességes német szülők törvényes gyermekeit fogadták be. A tanuló 3—4 év leteltével a szokásos formaszokások mellett szabadították fel muzsikus legénynyé. Az őrtoronyban lakott a mester, ki mindig legalább két legényt és egy tanulót tartott. Simplicissimus felső magyarországi utazása alkalmával különösen dicséri a kis-szebeni és az eperjesi mestereket, kiktől sok szép darabot tanult. A szép darabokra szükség is volt, mert Szt. György naptól Szt. Mihályig naponkint délelőtt 11 és délután 5 órakor, Szt. Mihálytól Szt. Györgyig pedig naponkint (pénteket és szombatot kivéve) háromszor — reggel 4, délben 12 és este 6 órakor ki kellett állaniok legényeikkel és a torony két oldalán két-két darabot (schöne anmutluge Stücke) eljátszaniok. Pénteken egyszer sem, szombaton csak egyszer muzsikált.¹⁾ Éjjel, nappal minden órát »fein, zierlich« jelezte kürtjével. Napfölkeltkor dobjának hangjára nyitották ki a város kapuit, napnyugtakor arra zárták be azokat. Ünne- és vasárnapokon a templomban az ő orgonajátékán épültek a hívek. sátoros ünnepeken összes legényeivel a chorusba állott, az iskolában a kántorral együtt betanult zenét bemutatni.

Magas álláspontjáról messzire belátva a vidéket, nemcsak a városban kiütött tűzvészt jelezte nappal vörös zászlóval, éjjel égő lámpával, hanem a városhoz közeledő sereget és a magas uraságok jövetelét is tudtára adta a tanácsnak.

Művészetéhez mérten kellő tisztességben és aránylag jó fizetésben részesíték. Ha el akarta hagyni szolgálatát vagy a város el akarta bocsátani, három havi felmondási határideje volt. Fizetésül kapott (Löcsén) hetenkint 3 frtot, az orgonálásért évenkint 24 frtot, újévi gratulatióért 18 frt s így készpénz fizetése volt 198 frt, — mikor az első senator 300, a második csak 200 frtot kapott — továbbá 27 köből rozs, fa és világítás, a mennyire a tornyon szüksége volt. A biztos fizetésen fölül jó mellékkereset kínálkozott; mert régi szokás szerint, nemcsak újévkor, hanem karácsonykor, húsvétkor, május elsején és a névnapokon is meggratulálták a polgárokat, mely szokást azonban némely városok hatásági megszüntetni igye-

¹⁾ Instruction des Stadt-Pfeiffers, Löcse.

keztek.¹⁾ A nyilvános mulatságokon, eljegyzéseken, lakodalmakon, czéhlakomákon, collatiók alkalmával szabadon kereshettek borralalót, mely — a mint láttuk — a lakodalmaknál 6—10 frtot tett egy napra, a mi 2—300 év előtt nagy összeg. Nem csak a városban vették igénybe művészetöket, hanem a környék nemes urai mulatságaik alkalmával szintén meghívták őket. Neczpali Justh A. 1598. jan. 6-án lakodalmára hívja meg Besztercebánya tanácsát, s arra kéri,²⁾ hogy a város zenészeit két nappal a lakodalom előtt küldje ki, jó díjat ígervén nekik.²⁾

A városok mérsékelt számú zenészt tartottak, a czigányok még nem játszanak szerepet mint zenészek s így a jó zene hazánkban annyira ritka volt, hogy annak előszerzése még fejedelmeknek is gondot adott. Így, mikor Bethlen Gábor 1620-ban a besztercebányai gyűlésre készült, prágai követét Thurzó Imrét többször sürgette, hogy az országgyűlés tartamára Csehországban szerezzon zenészeket, végre azt írja neki, hogy muzsikuskok nélkül meg ne jőjjön. Daczára a fejedelem sürgetéseinek, Thurzó egyetlen fiolistánál többet nem foghatott, mire Bethlen szeretettel kéri, irasson a mezericzi hegedűsnek, hogy csak a gyűlés tartamára jőjjön néhányad magával »munkájáról jól contentálja majd az jámbort.« Nem csodálkozhatunk tehát azon, ha olykor egy-egy város nem kaphatott azonnal »Stadt-Pfeiffer«-t. A XVII-ik század közepén volt Bártfának egy toronyőre, a ki mindig szidta a magistratust és pedig minél jobban büntették érte, annál jobban szidta. Egyszer elmulasztotta a tüzet jelezni, miből nagy veszedelem támadt, felzúdult ellene a polgárság, a tanács különben is haragudott rá s fejvesztésre ítélte szegényt. Könnyű volt kimondani a halálos ítéletet, de az volt aztán a kérdés, hol kapnak azután trombitást? A mint a művésztársak megtudták a bártfainak veszedelmét, egy részök a többtől félve, más részök attól tartva, hogy egy kivégzett társ után nem lesz kellő tekintély, egyetlen egy sem akarta elfogadni a jó helyet. Végre a legényekre, majd a félig-meddig gyakorlott tanulóokra került

¹⁾ Selmeczbánya 1724,

²⁾ Besztercezb. levélt.

a sor, de még ezek is visszautasíták az ajánlatot, s a tanács, csak hogy a város képzett muzsikusk nélkül ne maradjon, szabadon bocsátotta a deliquenst azon utasítással, hogy szája járására és szolgálati teendőire ezentúl jobban vigyázzon.

Rendesen azt tartják, hogy az embernek igazi jellemét játék és multság közben lehet megismerni. Nem kimerítő a felvidéki városok polgárainak multságairól nyújtott kép, de a felhozott vonások is eléggé jellemzők arra, hogy polgárainknál a családias jellegű kedélyességet feltaláljuk. A múlt századok polgárainak vendégszeretete is kitűnik, habár azt soha sem vitték oly fokra, minőt a magyar nemes uraknál találunk. Ennek okát egyrészt a szűkebb körnek, melyben mozogtak, másrészt azon körülménynek tulajdoníthatjuk, hogy minden városnak csak annyi politikai fontosságot tulajdonítottak, amennyi hasznát vehették királyaink lakosaik vagyonságának. Az önfentartás ösztöne a polgárságot egyenesen takarékoságra utalta, mit a város javát szívükön viselő hatóságok bölcsen áptak a pazarlásra való hajlamot gátoló rendszabályaik által. Már ezért is kiérdemelték a prudens et circumspectus czímet.

XIII.

H á z t a r t á s.

1. Lakás.

A múlt századok fő- és alsóbb rangú nemese egyaránt kiskirály volt ősi birtokán s azon korlátlan ura tetteinek. Lakásának berendezése, életmódja kényére hagyták. A nagy birtokok jövedelmei, a jobbágyok rendelkezésre álló tömege s a terület megengedték megfelelő kényelemmel berendezett terjedelmes kastélyok építését, de azoknak birtokosai elkülönözött helyzetökben, a XV—XVII. századok pártvillongásai, pusztító hadjáratai és alkotmányos küzdelmei közt egyszersmind nagyobb mértékben voltak kitéve a támadásoknak is. A

1) Simplicissimus.

kényelem és védhetőség. a két főczél, melyet a magyar urak lakóházaik építésénél szemök előtt tartottak. Másképp áll a dolog a városokban. Ezeknek polgárait támadó meglepetésektől mély sánczokkal és bástyákkal erősített tömör kőfalai védték, melyektől az ellenséget mindig tisztességes távolban tartották a bástyák és falak jó karban tartott ágyúi és az éber polgárórság.

Az iparra és kereskedelemre utalt polgárság építkezéseinél a kényelem helyett egyedül a czélszerűséget volt kénytelen szemé előtt tartani, annál is inkább, minthogy a körfalakkal bekerített aránylag kis területen sok tágas épületet állítani lehetetlen, a falakon kívül lakni pedig veszélyes vállalkozás lett volna.

A városokban a lakóházak építésénél legfőbb szempont a foglalkozásmódnak megfelelő czélszerűség. E mellett kiváló gondot fordítottak városaink polgárai a művészi ízlésre, a stilszerűségre.

Felvidéki városainknak csaknem mindenike gyakori nagy tűzveszélyeknek volt kitéve a XV–XVII. századokban. A nagy tűzvészek szolgálnak legbiztosabb útmutatókúl a városi lakóházak építési styljeinek idejére nézve. A XIV. és XV. században épült lakóházak mind – korábbi vagy későbbi – gothi stylben építvék. Hazai városaink közül, azt hiszem, Körnöczbánya tartotta fenn leginkább a XIV-ik század lakóházépítésének példányait. A körre (piacz, Ring) az alsó kapun át beérve, a jobb kéz felé eső legelső ház söresarnokában egy a terem közepén álló tömör oszlop tartja a szétágazó, csúcsíves kereszt-boltozatot. Szomszédságában van az úgynevezett »Mária-ház«, mely Nagy Lajosunk leányának többször szolgált szállásul. Földszinti termének fa-mennyezete kiváló ritkaság, nemkülönben lépcsőzetének kovácsolt vasból készült korlátja. Főlebb a Lehoczky-féle és számos más ház őrizték meg szépen a gothi stylű, díszes részleteket. Nem tartozik feladatomban körébe felsorolni a XV. század építészeti emlékeit, csak azt akarom jelezni, hogy az akkori polgárság a művészetek iránt nemcsak a templom-építészethnél mutatott érdeklődést, de lakóházát is igyekezett széppé tenni, ha kényelmessé nem tehetette azt. Többé-kevésbé minden városunkban vannak maradványai

a góth stílyú építészetnek, a szerint, a mint a város korábban vagy később, többször vagy ritkábban égett le. Ettől függött azután az is, hogy a renaissance-házépítés mikor honosodik meg; mert rendszeren ebben fogatosíták a helyreállítás, meghagyva a régebbi stílyú használható részleteket.

A tűzvészek és más elemi csapások krónikája felvilágosít az épületek minőségéről. A XIII. század közepén alapított Lőcse 1332-ben, 1342-ben és 1431-ben, tehát száz év alatt három ízben, csaknem teljesen leégett. E tűzvészek után még mindig az uralkodó góth stílyben épültek újra a házak, mint azt egyes a XIV—XV. századokból fenmaradt épületek ma is világosan mutatják. 1550. június 7-én borzasztó tűzvész 1½ óra alatt pusztította el a tette hamuvá Lőcse házait, 118-nak kivételével. Az 1599-iki tűzvész csak az Új-útcának 45 házát és a régi kolostort — mai gymnasium — hagyta sértetlenül.¹⁾ Besztercebánya 1500-ban, virágvasárnap előtt pénteken, a várral együtt egészen leégett, majd az 1554 szept. 17-iki tűzvész tette tönkre a város nagy részét.²⁾ Az előbbi századok tűzvészeinek romboló hatását azon körülménynek kell felrónunk, hogy a házak kezdetben *nagyobb részt fából épültek*. Ennek bizonyítására tekintsük meg azon módot, mely szerint Lőcse házai még a XVII. század végén is építve voltak. Az 1696-iki összeírás szerint volt Lőcsén sör- és pálinkafőző helyiséggel ellátott kételeetes ház *egészen kőből építve*: 40; csak *előrérszében kőből, hátúl pedig fából*: 51. — Egész egyemeletes ház *egészen kőből*: 3. — *elől kőből, hátúl fából*: 83. — Egyemeletes quartalis ház sör- és pálinkafőző helyiséggel *nagyobb részt fából*: 15, főzőhelyiségek nélkül 118. Nyolczad-részes földszinti ház *részben fából*: 227. Tizenhatodrészes házikó a falak mellett 81. Összesen 657 ház.³⁾ Besztercebányán a XVII. században a falakon belül levő házak értéke 75—1700 frt közt váltakozott.⁴⁾ A csekélynek mondható árak és a közös építkezési mód itten is fából való építkezésre mutatnak.

¹⁾ Hain 12. 16. 110. 176. l.

²⁾ Levélt.

³⁾ Városi levélt.

⁴⁾ Protoc.

Városaink polgárai mindenütt iparral, kereskedéssel foglalkoztak, joguk volt saját házukban sört és pálinkát főzni, azt és bort mérni. Ezen körülmények határozzák meg a házak építésmódját, melynél irányadó a czélszerűség.

A kereskedelmi szabályzatoknak lényeges pontjai, hogy nem városi kereskedőnek nyílt piacon árulnia s a behozott árút vásár után tovább szállítania nem szabad a deponatorialis helyekről. Ezeknek részére tehát fedett árúcsarnokokról és állandó raktárakról kellett gondoskodni. Az árúmegállítási jogával bíró városok polgárai minden átmeneti árút összevásárolván, azt szintén házaikban halmozták föl. Az iparosnak műhelyre, a kereskedőnek boltra van szüksége, hogy a családnak is legyen helye s a gazda az idegeneket is el tudja szállásolni, a szűkre szabott házhelyet igen föl kellett használni.

Városainkban, a régi német városok divata szerint, minden régibb háznak csak 3 ablaka nyílik az utcára. Az udvar rendesen szűk és hosszú. Az idegen kereskedők igényeinek eleget teendő, némely városainkban alkalmazták a »Laube«-rendszert, melynek legteljesebb példányát ma Zsolna csinos négyszögű piacán és az ebből nyíló két mellékutczában bírjuk. Lőcsének piacán, a »Ring«-en, szintén van még néhány arcade. Selmezbányán a legutolsókat 1868-ban bontották le. Az arcadeok építésmódja különböző volt. Zsolnán például a ház elő részének emelete azok fölé van építve. Lőcse »Ring«-jének, mai alakjából következtetve, az oszlopcsarnokok az alsó körnek nyugati részén és az egész felső körön az épület előtt csak az első emeletig emelkedtek, mit a kettős kapuval bíró házak — a nagy vendéglő és a felső-kör éjszaknyugati sarkán álló br. Ripperda-féle ház — látszanak igazolni. Ezeknek ugyanis külső kapujok egészen újabb, ettől az arcadeok rendes szélességének megfelelő távolban levő régi belső kapuk csúcsívesek. A kör ezen említett részein egyszerűen eltávolították a csarnokok oszlopait, a többi részeken az oszlopcsarnok fölött, kifelé meghosszabbítva a házat, emeletet építettek s így létrejöttek a mai oszlopos házak. A legtöbb esetben a csarnokot egészen beépítették. Ez a különféle bánásmód okozta, hogy Lőcse nagy terének házai mostan nem állanak egyenes vonalban, hanem az oszlopcsarnokok szélességének tökéletesen megfelelő

kiugró szögleteket képeznek. Selmeczbányának egy utcáján — Arany-útca — voltak »Laube«-k, melyek szintén csak az első emeletig értek.

A hol a házak arcadeokkal voltak építve, ezek szolgálták az idegen kereskedők árúinak kirakódó helyül. Az ilyen házaknak kapualja rendszeren a ház szélességének mintegy $\frac{1}{3}$ -részét foglalja el, a többi rész már eredetileg más célra épült. Bányavárosainkban a házépitést jellemzi az egész háznak szélességét átfogó kapualj, melynek rendeltetése nem lehetett más, mint az oszlopos árúcsarnokokat helyettesítve, az idegen kereskedők árulóhelyéül szolgálni. Ma a nagy boltívek, aláépített falak által megszagatva, rendszeren több helyiségre osztvák. (Besztercebányán, Körmöczbányán, Selmeczbányán.)

Nagyobb arányú átalakítást nem szenvedett lakóházak tökéletes tájékozást nyújtanak a lakások berendezése felől. A házak alatt rendszeren nagy kiterjedésű pinczék, néhol — mint Körmöcz-, Selmeczbányán, Lőcsén — emeletesek vannak a sziklás talajba vágva. — A földszinti rész utcái helyiségét bolt vagy a tulajdonos családjának rendes tartózkodási helyéül vagy műhelyül rendelt nagy szoba — Zimmer —, az udvari helyiségek kőből épült részét hálófülke, konyha és raktárak foglalják el. Kevés lakossal bíró városainkban ma is akárhány nagyobb épület van, melyben ez a berendezés változatlanul látható.

Az emeletre rendszeren homályos kőlépcső vezet a hosszú, néhol oszlopos előcsarnokba, melyből ajtók nyílnak az utcára néző szobákba, a jobbra és balra eső konyhába és éléskamrába. Az emeletnek utcára néző részében rendszeren két, igen ritkán három szoba — Stube — van, melyek a szárnyépület udvari szobáival nem állanak összeköttetésben. Szárnyépületet egy házban rendszeren egyet találunk s ez mindig egy kis előszoba által elválasztott két kisebb, egy vagy két szobácskából álló külön lakást foglal magában. Lakás helyett helyesebben szállást mondhatnánk, mert e kisebb helyiségek egészen arra látszanak rendeltetve, hogy a vásárookra jövő vagy máskor is megforduló nagyobb számú idegenek részére elkülönített szállásokul szolgáljanak. A XVI. és XVII. századokban épült nagyobb házakban is rendszeren el vannak választva a szárny-

épületek az utcára néző homlokzat helyiségeitől s érvényesül az említett beosztás.

Az újabb időben kisebb forgalommal bíró városokban a kétemeletes házak második emelete ma is ritka esetben van lakhatóan kiépítve (pld. Lőcse). Azt legtöbbször szintén raktárhelyiségek foglalták el. Felvidéki városainkban mostan is azt látjuk, hogy a házaknak mellékütczára néző hátsó része ritkán van kiépítve lakásnak s istállók, fűskamrák foglalják azt el. Eredeti rendeltetésök volt, helyet adni a sör- és pálinkafőző helyiségeknek s ezek — a mint láttuk — leginkább fából épültek.

A polgárság egyszerű életmódja mellett lakásul kevés helyiséggel érte be. A helyiségek számát azzal igyekeztek pótolni, hogy a több százados tartósságra számított falakba az ágyak és szekrények befogadására szolgáló mélyedéseket építettek. A falakba rejtett régi almáriumokat és könyvszekrényeket most is találhatunk. A bútortat pótlására szokásos volt a ház építése alkalmával az ablakmélyedésekbe egymással szemben két-két ülőhelyet építeni, minőket Lőcsén és Körmöczbányán láttam.

Az ajtófelek, ablakkeretek mindig faragott kőből simán vagy kiálló párkánnyal — kornisosan — és virágdíszítéssel készívték. A XVI-ik század második felében már egészen elhagyták a papír és hólyag-ablaktáblákat, üveggel pótolván azokat. A földszinti, utcái és udvari helyiségek ablakai rendszeren erős egyenes vasrácozattal látják el.

Az általánosan elterjedt renaissance korában épült házakban nem ritkán találkozunk az emeleti szobák boltozatára alkalmazott domborművű díszítésekkel. Így Lőcsén az u. n. Teőke-féle ház első emeleti legnagyobb szobájának boltozatát középen a Manks és Bobest családok domborművű címerei, a négy sarkot phantasticus virág- és állat-alakok díszítik. Az alsó kör délkeleti sarkán állott régi ház egyik földszinti szobájában a boltozatot a négy evangelista képe, szárnyas angyalfejek és csillagok díszíték: csak díszíték, mert éppen mostan építék át a házat s a szép boltozat áldozatul esett. Besztercebányán és más városainkban is láthatunk szép domborműves boltozatokat. A családi büszkeségnek kifolyása volt, hogy a

nemességre emelt polgárok nemesak kívül a kapu fölött, hanem sok helyen több ajtó fölött is beépíték a kőből vésett családi címert. Máshol az építettő tulajdonos nevének kezdőbetűivel ellátott jelvényt, melyet pecsétnyomóján is rendszeren használt, látjuk.

A »Kammer«, »Zimmer« és »Stube« elnevezések különböztetik meg a lakóhelyiségek rendeltetését. Legelőkelőbb a rendszeren első emeleti »Stube«, az előkelőbb uraknak lakó- és elfogadó-szobája. Ebben találjuk rendszeren a legszebb bútorokat följegyezve. — Mikor 1670. január 13-án Lőcsén bíróvá választották dr. Spillenberger Dávid orvost s ez épen akkor Murányban időzött a beteg Széchy Mária mellett, a megválasztást tudomására adni akaró küldöttség nem juthatott be a »Stube«-ba, tehát egy »Zimmer«-ben tették le az asztalra — régi szokás szerint — a bíróság jelvényeit. A hazatért új bíró pedig »in den obern Stuben« fogadta az üdvözlő küldöttségeket.¹⁾ Nagy ritkaságul találunk olykor följegyezve egy-egy fürdőszobát.

Ha fejedelmi vagy más magasrangú vendég látogatta meg a várost, annak elszállásolása rendszeren sok bajjal járt a szűk lakások mellett, miért is a látogatót jóval megelőzték a szálláscsinálók, mert a szó szoros értelmében csináltatniok kellett azt. 1622. januárban Bethlen Gábor a Magyar-Bród melletti táborból hazatérve, Lőcsén megszállni szándékozott. Neje, Károlyi Zsuzsanna, előre küldte Komáromy Istvánt s levelében egyenesen megjelölte a három szomszédos házat, melyeket ajtókkal kell összekötni, hogy a fejedelem alkalmas lakást kaphasson.²⁾ Ugyanazon év márczius 26-án jöttek Lőcsére Révay Péter koronaőr és II. Ferdinánd biztosai a Bethlentől átvett szent koronával. Annyira szűkében voltak a lakásoknak, hogy Biber János váradi püspököt Wiesenberger polgár házának első, a koronaőrt a szent koronával ugyanannak hátsó szobájába kellett elszállásolni.³⁾

Korunknak nagyobb kényelmet és fényűzést követelő nemzedéke építkezésében is kifejezi jellemét. A hány építkező,

¹⁾ Hain 665. 668.

²⁾ Városi levélt. II. oszt.

³⁾ Hain 234.

annyiféle ház. Első tekintetre nagy a változatosság, a felületes szemlélő talán szépek is találja a falak külsejének folyton változó színeit, de a figyelmes néző csakhamar észreveszi a lépten-nyomon uralkodó styltelenséget, — az építészeti ízlés teljes hiányát. A hajdan egy családnak lakóhelyül szolgált épületek helyett bérházakat emelünk, melyeknek lakói egymásra nézve teljesen idegenek, s a nagy házban, mint a nagy társadalomban, ritkán talál helyet a csendes, boldog életű szűk családi kör. A régi intézményekkel együtt pusztúlnak a régi épületek, pusztúlnak a remek-művű góthikus kapuk, ajtók, ablakok s a díszes zárókövekkel ellátott csúcsíves keresztboltozatok, hogy korunk mindent egyenlővé tenni akaró és épen azért sokszor igen nagy különbségeket támasztó törekvésének áldozatul esve, helyet adjanak a kaszárnya-stylben épülő bérházaknak. Ha egy-egy városkában még látunk elvétve néhány góth vagy korai renaissance-stylű házat, sajnálkozva mondjuk: mennyire elmaradt a város a XIX. századtól. Sajnos, hogy a stylszerű régi épületek fennmaradását legtöbb esetben jogosúltan tekinthetjük kis városaink hanyatlásának jeléül. Az átalakításoknál, azt hiszem, helyes lenne — a hol csak lehet — meghagyni a művészileg készített régi részleteket, sőt új építkezéseknél is figyelembe venni a stylszerűséget, mert korunk szüülöttei legnagyobb részének aligha ártana a műérzék újra-fejlődésére szolgáló minél több alkalom.

2. Bútorzat.

Bútorzat tekintetében rendkívüli egyszerűség jellemzi a polgárok lakásait. A szűk térre szorított háznak csak kevés helyiségét engedte a lakásra a foglalkozásmód. Ez az oka, hogy sok és nagy terjedelmű bútort nem használtak, a miben megegyezik a polgárok háztartása a magyar nemességével, csak hogy a mi ezeknél divat, amazoknál kényszerűség. Különösen, ha tekintetbe vesszük a fényt, melyet a kárpitok, függönyök, szőnyegek, tükrök s más díszítéseknél minden nemes embernek *szabad* volt kifejtentie; másrészt pedig azt, hogy a városi polgároknak még lakásuk berendezésénél is alkalmaz-

kodniok kelle a tanács által előírt szabályokhoz: a bútor-
zás egyszerűsége nem lesz igen feltűnő.

A szobák falait már régibb idők óta kifestették, mit
leginkább bizonyít az, hogy Lőcsén már a XV. században
voltak szoba-festő mesterek.¹⁾

Falakra alkalmazott kárpitoknak nyomát egyetlen lel-
tárban sem találtam föl. Díszítésül képeket, tükröket és ablak-
függönyöket alkalmaztak a falakra, így 1568-ban Sturm Ger-
gelynének volt négy ráába foglalt képe.²⁾ Körmöcbányán
Egger gazdag polgárnak 7 darab kisebb-nagyobb képe volt.
Kramer Dánielné hagyatékában (1650. Lőcse) 2 németalföldi
tájképet, 2 színezett aczélmetszést és 2 közönséges, a tapintást
és ízlést ábrázoló festményt találunk. Spillenberger Sámuel
orvosnak (1665. Lőcse) 9, Brewer Lőrincz nyomdásznak (1665.
u. ott) 5 nagy képe volt. Pozsonyban egy kapitánynénál 2 db.
Jézust, Máriát és Józsefet ábrázoló kép 3 frtra,³⁾ 2 kis kép
(halak) 1 frt 50 dénár, a császár és császárné arcképei
3 frtra, 3 db kép (gyümölcs) 6 frtra, 2 db (konyhát kutyával,
majommal és szakácsnéval ábrázoló) kép 4 forintra becsülve
jegyezték föl.⁴⁾

Fali tükör csakis némely vagyonosabb polgár házában
volt. Így 1594-ben Czack Melchior, 1599-ben Wallis János
hagyatékában (Lőcsén) található egy-egy. Hain Miklósnak
nagy fali tükre 1653-ban 75 frtra becsültetett. A XVII-ik

¹⁾ Századok 1874. 16. l.

²⁾ Lőcsei levélt.

³⁾ Az áraknak a maiakkal összehasonlítására álljon itt dr. Acsády
Ignác idézett művéből a pénz XVI—XVII. századbeli vásárlási képes-
ségének feltűntetése:

1 magyar forint megfelelt	1522—30	közt	15 mai forintnak
	1530—46	>	12 >
	1546—1600	>	10 >
	1600 után		7—8 >
	1650	>	5—6 >

⁴⁾ A Pozsonyra vonatkozó adatokat Batka János úr, Pozsony
város levéltárnoka volt szíves velem közölni. — Az ez után következő
számtalan aprólékos adat lelethelyeinek egyenkint idézése helyett meg-
jegyzem, hogy azokat Lőcse, Kassa, Eperjes, Pozsony, Nagy-Szombat,
Beszterce-, Selmec-, Körmöcbánya városok levéltárainak leltáraiból
gyűjtöttem.

század második felében a kézi tükrök használata már általános lehetett. A Hain Miklós boltjának árúiról Lőcsén 1653. február 1-én felvett leltárból az ily tükrök különféle alakjáról és áráról nyerünk tudósítást. Volt ottan két darab nagy, bőrbe foglalt tükör à 3 frt 60 dénár, 1 darab közép nagyságú 1 frt 50 dénár, 2 darab veres papírba foglalt tükör à 90 dénár, 1 darab ugyanolyan 60 dénár, — 2 tuczat, bőrbe foglalt kis tükör 2 frt 40 dénár, 5 darab fába foglalt 7 frt 50 dénár, 10 darab ugyanolyan à 20 dénár, 8 tuczat kerek kis tükör à 15 dénár, 15 tuczat ugyanolyan à 24 dénár. — Ezek egészen hasonlók lehetnek a köznép számára napjainkban is bádoglemezbe, czifra papírba és fába foglalt kerek és négyszögű kézi tükröcskékhöz. Az is igen föltételezhető, hogy, a mint az napjainkban is szokásos, az ily kis tükröket is fölhasználták a falak díszítésére.

A boltozatról lefüggő karos, sárgaréz *gyertyatartók* terjesztettek világot a szobákban. Több leltár tesz említést függő, 2-, 3-, 4-, 6-ágú nagyobb és kisebb sárgaréz gyertyatartóról; Buchwald Györgynek (1602) nagyobb, több ágú gyertyatartója 10, a kisebb 4 frtra becsültetett. Közöséges világításhoz egyszerű vas, sárgaréz és czim gyertyatartókat használtak. Az ezüst edények közt említék egy pár ezüst gyertyatartót. Lámpa a ritkaságok közé tartozott. Csak Lőcsén 1594-ből találtam egy lámpaállványt lámpával följegyezve. Minő volt az? — nines közelebről meghatározva. Kis éjjeli gyertyatartó és koppantó is akad némely házaknál. (1696. Pozsony.)

Az *ablak-függönyök* színre, anyagra és árra nézve különfélék voltak. Körmöczbányán 1598-ban Eggernél egy 3 darabból álló vörös függöny, »saubt den Kranz« — alkalmasint a ma is használt rámmával — 4 frt, 2 darab vörös és barna selyem paszománynyal szegélyezett *fátyol*-függöny értéke 24 forint. Lőcsén Dirner András özvegyének zöld függönyét 1 frton adták el 1600-ban; Buchwald Györgynek 1602-ben szintén zöld függönye volt. Hain Miklósnak vörös *tafota* függönye 14 frt 40 dénár, Brewer Lőrincz *mezolán* függönyei közül az egyik 3, a másik — mely még egészen jó volt 8 frtra. Diüll Jánosé (1665) ugyanoly szövetből 2 frt 50 dénár, becsültetett. Pozsonyban Brost Rebeka asszonyál

találtak 1 zöld *tafota* függönyt. Hogy több száz leltárban függönyök csak ily csekély számmal találhatók, arra mutat, hogy azoknak alkalmazása nem volt általános és használatuk csak egyes vagyonos polgároknak volt megengedve vagy csak a legvagyonosabbak szerezhették meg.

Szobáik padozatát *szőnyegekkel* szintén csak az előkelő vagyonos polgárok díszíthették. Találunk vörös, fehér, zöld és virágos, török, perzsa és közönséges szőnyeget. Sturm Gergelynének (1586) 1 régi török szőnyege, Lang Kristófnak 2 virágos török szőnyege volt. 1619-ben egy Werdeniek nevű egyén Lőcsén a városházán megőrzés végett egy vörös és egy fehér török szőnyeget tett le; két fehér és vörös szőnyeget találunk 1591-ben Triebel Gergely özvegyének hagyatékában. Seltenreich Katarina fehér török szőnyege (1591) 6 forintra. Leibitzer Joachimé (1590) ugyanamnyira, egy vörös szőnyege 3 frtra. Buchwalt György kettő 8 frtra, Hain Miklós (1653) perzsa szőnyege szintén úgy, Pozsonyban 1696-ban egy közönséges nürnbergi szőnyeg 75 dénár. - Körmöczbányán Eggernél 2 régi vörös szőnyeg 3 frtra, 1 fehér és fekete színű 3 frtra becsültetett. Selmeczbányán Moldner Mátyásnál egy aranyszínű selyem török szőnyeg zöld tafota szegélyvel, 9 db különféle török szőnyeg és takaró és egy »wälsche Spalier« szőnyeg van följegyezve.

A bútorzatban, még a leggazdagabbaknál is, csak ezek voltak fényűzést és kényelmet nyújtó darabok; többinél tisztán a czélszerűség az irányadó. Faragott művű, fényezett, ruganyos és párnás bútoroknak nyomát sem találjuk.

A nagy tért foglaló *szekrényeket* rendszeren a falakba épített mélyedésekbe bocsátották s két nemét különböztették meg: a »Kasten«-t és az »Almery«-t. Az almarium magasabb alakú ajtós bútor volt, minők a mi chiffonjaink s a felső ruhák fölakasztására használtatott. A czélt világosan megnevezik a leltárak. Az 1600-ban elhunyt Windisch Katharinának volt egy »felső ruhák akasztására való« almariuma. Leibitzer Joachim 1589-ben Katharina nevű leányának 50 dénár értékű ruha-almariumot adott. Egyszerű és kettős almariumokat találunk. Zöldre festett kettős almariuma volt Spillenberger orvosnak Lőcsén (1655). Kneffler Andrásné (1644, Lőcse) és

Nuntaller János (Körmöczbánya, 1601) nagy »almerey«-át szintén ilyenek tekintem. A kettős almarium két egészen egyenlő nagyságú, különálló egy-egy ajtós almariumból volt összeállítva, melyeket fölül és alul kapcsok tartottak össze; választó-deszka nincsen a két rész között s így azok egyetlen egészet képeznek. Alsó részökön a fehéreneműek befogadására szolgáló két fiók van. A XVI. században csak egyszerűek fordulnak elő. Az almariumok fehéren vannak hagyva vagy egyszerűen zöldre, sárgára festvék. Értékök, mint a Leibitzer-félénél látjuk, csekélyebb volt.

Használtak almariumot élelmiszerek eltartására is. Brewer Lőrincznek volt egy »Speis-Almerey«-a (1655).

A »*Kasten*« szekrény, fiókos bútor, különösen az ágy-, asztal- és fehéreneműek tartására s különféle jelzőkkel fordul elő a leltárakban, ára pedig a fa minősége szerint különféle, de nagyobb volt mint az almariumoké. Windisch Katharinának »fehéreneműekre való« szekrénye volt (1600); Höllmer Benedekné és mostoha gyermekei között 1589-ben kötött egyezségben egy »női szekrény« 5 frt, Hain Miklósnak 3 db ruhaszekrénye 30 frtra becsültetett (1653). Kramer Dánielné bútorai közt egy sárgára festett szekrénynél különösen ki van emelve, hogy lába volt. A leltárakban található szekrények ára 60 dénár és 10 frt közt változik. Az egyedüli díszítést rajtok a festés képezte. A szekrény tetejére különféle tárgyak elhelyezése céljából külön állványt állítottak, ez pótolta mai etagereinket; így 1642-ben Geidos Anna egyik leánya a többi közt egy női szekrényt kapott az állvány (das Gestiel) nélkül.

Az almariumoknál nagyobb elterjedésnek örvendettek a *ládák*. Fhéren hagyott, feketére, zöldre, vörösre festett ládákat, lábakkal és a nélkül, minden háznál találunk; nagyságra nézve különfélék. Leginkább fehéreneműek (Gewand-Truhe), élelmiszerek eltartására (Speis-Truhe) és utazási célokra (Reiss-Truhe) használták, az utolsók olykor bőrrel vonják be, a helyenkint említett vasas ládákat a legértékesebb holmik őrzésére használták. Már a XVI. században fordulnak elő a szegényebb néposztálynál *láda-lóczák*, vagyis oly hosszú ládák, melyek két végén kar- és hátul háttámlával ellátva, ülésül is

használhatók. 1650-ben Kramer Dánielné hagyatéka közt 2 darab vörösre festett »Bank-Truhe« van említve. A hosszú *élés-ládák* rendes háztartásnak elengedhetetlen kellékét képezik vala.

Az *asztalok* többnyire négyszögletűek és kisebb alakúak; a legtöbb háznál asztalra való *táblákat* találunk, melyek arra valók, hogy több személyre terítve, az asztalt meghosszabbíthassák. Ezek pótolták a teljesen hiányzó széthúzható asztalokat. Triebel Gergelyné bútorai közt (1591) 1 fekete asztalt és egy hosszú fekete táblát, Sándor Jánosnál (1641) 3 kis asztalt és egy hosszú fekete asztaltáblát s másoknál is találunk 2-5 kis asztalt és hosszú táblát. Két-három kis asztalon végig fektetve a táblát, készen állott az ebédlő-asztal. Tulajdonképeni *ebédlő-asztalt* (Ciben-Tisch) csak Gerschner Gergely bútorai között (Lőcsén, 1642-ben) találtam. Ugyanannak és Kramer Dánielnének 1-1 *kerek* asztalkája is volt, utóbbi még egy kő-asztallal és a felső szobában 11 allemenn (más helyen »ellemen«)¹⁾ táblával - mikről nem tudhattam ki, mik lehettek - rendelkezett. Körmöczbányán Nuntallernek 11 darab asztala közt is volt egy kőből. (Talán márványlappal.) Leibitzer Joachimnak asztala *fiókos* volt (1644); Spillenberger Sámuel orvos asztalai közt 1 nyolekszögletes, 1 vörös márvány, 1 *író*-asztal és egy vörösre festett kis tábla említettik. Brewer Lőrincznek a többi közt egy hárs- és 1 tiszafa asztala volt. A »*credentz-asztal*« az asztal-edények elhelyezésére szolgált. A faasztalok ára 2 - 4 frt közt változott.

A *székeket* mindig a fabútorok közt említik. Általában csak a vagyonosabb polgároknál találunk egyszerű és támlás faszékeket, de itt is csak egyes darabokat. Lőcsén egyedül a kiválóan gazdag Haim Miklósnál jegyeztek föl 6 darab támlás faszéket s ezeket összesen 2 frt 60 dénárba becsülték; 2 db ilyen szék a szüntén gazdag Kramer Dánielné tulajdonát képezte. Schweinig Tóbiás pozsonyi polgárnak 6 darab régi támlás széke közül egyik himzett munkával volt díszítve (1696).

¹⁾ Erre vonatkozólag br. Mednyánszky Dénes 1886. május 16-án hozzám írt levelében azt véli, hogy itt az »m« három vonása nem egy betű, hanem kettő, t. i. *r** és *n** egymásba folyva s így az allemen = állernen, ellemen = ellernen = égerfából való.

Bőrrel bevont széket csak 3 darabot találtam a XVII. század százakra menő leltáraiban. A diványokat és székeket egyszerű *fa-padok* helyettesítették. Említve ugyan sehol sem találtam, de könnyen föltételezhetjük, hogy a jobbmódúak azokat szőnyeggel terítették be s így tették kényelmesebbekké. Az ülőhelyekre vánkosokat is helyeztek. E célra használhatták a Tribel Gergely (Lőcse, 1591) és Gallin Éva (Pozsony, 1647) hagyatékában említett bőrvánkosokat. Spillenbergernél két-félét találunk. Egyik bőrvánkosa alul sárga posztóval volt bevonva, a másikat »hosszú«-nak nevezik s így lőczára használhatták.

A *padok* egyszerűek vagy háttámlával ellátvák (Lehnenbenck), fehéren lagyva vagy zöldre, feketére, sárgára festve hosszabbak és rövidebbek. Spillenberger orvosnak kerek asztalához 4 darab ívalakú lőcza tartozott.

A székek és padok pótlására az ablakmélyedésekbe is építettek egymással szemben álló ülőhelyeket.

A legjelentékenyebb bútor az *ágy* volt, melynek öt nemét használták: a »Himmelbett«, »Spannbett«, »Raissbett«, »Postenbett« és »Plassbett«. ¹⁾ A »Himmelbett« mennyezetes ágy egy vagy két személyre, a négy sarkához erősített oszlopokon nyugvó, fából vagy szövetből készült mennyezettel; oszlopai egyszerűen simák vagy csavart, esztergályozott fából valók. Hirschhorn János hagyatékában (1644) egy nagy két személyre való — mennyezetes ágy volt csavart oszlopokkal (mit gedrehten Stollen); Kramer Dánielnénél (1650) a többi között szintén két személyre való s posztóval bevont mennyezetes ágy van följegyezve (hihetőleg maga a mennyezet volt posztóból készítve). A mennyezetes ágyat lefutó függönye választotta el a szobától. Werdenick ingóságai közt 1619-ben egy *ágyra való függöny*, Zabler Jób ágyneműi közt három darab, menyasszonyi ágyra való, függöny van följegyezve. Wildner György függönyös mennyezetes ágycát 1621-ben 4 forintra becsülték, más ilyeneknek értéke 2—3 frt. Gyermeknek is háltak mennyezetes ágyban; ilyenek a Hain Miklós (Lőcse) és Haunold János (Selmezbánya) leltárában levő »kisebb

¹⁾ Egy 1506-ból való pozsonyi leltárban.

mennyezetes ágyak« 50 - 50 dénár értékkel. Az árak általában arra mutatnak, hogy az ágyak egész egyszerűen készítették. A legritkábbak s legértékesebbek egyike volt Nuntaller kör-möczbányai polgárnak berakott mozaik munkával díszített, 12 frtra becsült ágya (1601), melyhez a zöld haraszt függöny — egy egész ágyra való — 6 frtot ért. A »*Spannbett*«, közönséges nyoszolya, minden háznál volt. Ritkább ennek változata, az *oszlopos* ágy, mely amattól sarkain álló oszlopaiban s az ezekre alkalmazott függönyben különbözött. Ilyet 1591-ben a Sauer Dorottya és Lang Kristóf közt kötött egyezség említ. — A »*Ruissbettl*« a nagy ágyak alá tolható fiók-ágy volt, értéke 50 dénár és 1 frt közt váltakozott. Egyes leltárak említenek *rácsos* gyermekágyakat is. A »*Postenbett*« tábori ágy, melyre a sok utazás közben nagy szükségök is volt a polgároknak. — Greff Lőrincznél (Lőcsén) az egyik mennyezetes ágy mellett *ima-zsámoly* (Gebeth-bettl) állott.

Legdrágább és legritkább bútordarab a *fali óra* volt. Mindössze kettőt találtam említve. Hain Miklósénak értéke 8 frt, Zabler Jób lelkészé 'pedig 14 frt 40 dénár. Ez utóbbi szenvedélyes órakedvelő lehetett, mert ingóságai között az említett fali órán kívül egy zsebóra (Hals-Uhr) 28 frt 50 dénár, 2 asztali óra 54 frt, egy asztali óra élbresztővel 10 frt 50 dénár és egy homok-óra 5 frt 40 dénárba becsülve maradt. Unverzagt Tóbiásnál Selmezbányán (1595-ben) egy aranyozott órácskát (Ührle) jegyeztek föl.

3. Asztalnemű.

A bútoroknál észlelhető spartai egyszerűség csakhamar nagyfokú fényűzéssé válik, mihelyt megismerkedünk a szekrények meg almariumok belső és külső tartalmával s a festetlen asztalok terítkeivel. Az asztalok rendszeren díszes *terítőkkel* voltak ellátva, a legtöbb háznál lenvászonból. Remekbe a takácsok 16 pászmas (16 schäftig) *képes* asztalterítőket készítettek.¹⁾ A vászon *asztalterítők* legegyszerűbb alakja a sima fehér vászon, majd a fehér alapon vörössel *csíkozott*, 30—40

¹⁾ Lőcsei takácsész. 1643.

dénár értékben. Díszesebbek ezeknél az 1 frt. 1 frt 50 dénárra becsült fehér damaszt *koczkás* abroszok. A *képes* (gebilderte) fehér asztalterítők az alapba beszótt növény- és állat-alakokkal díszítvék; értékük rendszeren meghaladta az 1 frtot, sőt Zabler Jónak két képes abrosza 7 frt 20 dénárra van becsülve. A képes abroszokat *rojtokkal, kötött munkával* (mit gestricktem) díszítették. Gerloch Gáspár leánya 1600-ban 2 frt 90 dénár értékű *arany paszománnyt* kapott az asztalterítőhöz. Zellerbeck pozsonyi polgárnak (1596) két darab, kék ezernával kivarrott *budai* asztalterítője volt. Werdenicknek ingóságai közt van egy *török* asztalterítő kötött munkával, egy másik *selyemmel kivarrva* és körös-körül kötött munkával díszítve; Greff Lőrincznek pedig *aranyos bőr* asztalterítője és egy credentz-asztalra való *posztója*; a mik már arra mutatnak, hogy a vagyonosabb polgárok a vászonnál értékesebb bőrt és posztót használtak állandó asztalterítőül. A kis lenvászon *asztalkendők* szintén tiszta fehérek, vörös vagy kék csíkosak voltak, képekkel s rendszeren a nagy asztalterítőkkel egyformán »Tischtuch« névvel jelölvék. Hain Miklós leltárában (1653) fordul elő először a »Tisch-schalwett« elnevezés. Ebből tudjuk meg egyúttal, hogy ezeket arannyal damaszszerűen kivarni, csipkével és paszománnyal körülszegélyezni is szokásos volt; 3 darab ilyen díszítésű asztalkendőjének ára 4 frt 13 dénár, más asztalkendője pedig 10 frtra becsültetett; míg Zabler Jónál (1665) 11 darab képes asztalkendő 19 frt 80 dénár értékkel van fölvéve. 1709-ből egy pozsonyi leltárban 31 db »Tisch-salvete«-t találtam följegyezve. A Lang Kristóf és Sauer Dorottya közti szerződésben (1591) 7 darab *czintányérokra* való asztalkendő, külön van említve, a mi a mellett látszik bizonyítani, hogy a tányérok törülgetésére külön kendőket »Wischtuch« tartottak s azokat is fehér vagy másféle selyemhímzéssel díszítették.

A XV–XVII. századok polgárai nem használták a törékeny porcellánt és üveg-edényeket; köznapi használatra ezin és sárgaréz, ünnepélyes alkalmakkor pedig ezüst edények kerültek asztalaikra, melyek elkészítésére városainkban elegendő számú képzett mesterek voltak.

A tálak alak, nagyság és rendeltetés szerint külön

félék: említettnek nagy, közepszerű és kis tálak, táltányérok (Tellerschüssel) sültékhez, confectre pedig kisebb-nagyobb tálak és úgynevezett »Krenschüssel«-ek. A tálak az asztalon álló kerek állványokra helyeztetek; ilyeneknek tekintem a Lőcsén Triebel Györgyné és Pozsonyban Zellerbeck Tamás (1506) hagyatékában följegyzett *czin-tülgyűrűket*. A *tányérok* kétfélék: a »Scheibe« lapos korong és a mélyebb »Teller«. — Ezek is, valamint a tálak, czinből készítvék.

Az asztali késeknek és villáknak 3 nemét kelle a kés-csimálónak remekbe készíteniök: 10 pár (kés és hozzá való villa) tokban volt a remek és pedig: 4 pár férfinak (Mannesmesser), 4 pár asszonynak (Frauenmesser) és 2 pár leánynak való (Jungfraumesser). Mindeniknél meg kelle tartaniok a kellő arányt s nyelét kirakták gyöngyházzal, zöld, vörös és fekete csonttal, a végére pedig kis karikát (Hälserchen) sárgarézből ráforrasztott horoggal alkalmaztak.¹⁾

A közönséges használatra czinezett vagy czinezetlen vas *kanalakat* tartottak. — Az ezüst evő-eszközökről alább lesz szó.

Legnagyobb változatosságot mutatnak az ivőedények. Legelső sorban állanak e helyen a czinből készített *kézi hordók*, melyek lehetővé tették egyszerre nagyobb mennyiségű italt tartani kéznél. Ezekből az u. n. »Giesskanne«-be került a bor s úgy az asztalon álló *kannákba*. A kannák nagyságra nézve 3, 4, 5, 8 itczések, 3 messzelyesek, pintesek, itczések és messzelyesek. Leginkább czinből készítették, de találunk sárga- és vörösrézből valókat is. A legritkább példányok közé tartozott Greff Lőrincznek Lőcsén serpentintből készített itczés- és Hauld Jánosnak (Selmezbányán, 1595) ugyanolyan kis kannája. Egyenlő ürtartalom mellett is különböző a kannák alakja; így itczés kannák »hosszú«, »alacsony«, »vastag« jelzővel fordulnak elő. — A kannák füdelesek vagy a nélküliek, simák vagy vésettek. A lőcsei városi levéltár helyiségében levő 8 darab czinkanna a XVIII. század közepén készült munka ugyan de a régi formák állandóságát tekintve, azokról a XVII századbeliek készítése módját is megismerhetjük.

¹⁾ Lőcsei késesimáló ezéh szab. 6. p.

A kannák mellé sorakoznak a czin *palaczkok*; nagyságra nézve 3 itezések, pintesek, 2, 3 messzelyesek és gyermekpalaczkok, melyek alakra nézve hosszúak és alacsonyak, simák vagy vésettek s pléhből is készültek. — Kiegészítették a terítéket a czin *só- és vajtartók*.

Üveg-edény csak nagy ritkán fordul elő. Heldt Tóbiás lublói harminczadosnak (1611) volt egy pinczetokja 4 üvegpalaczkkal, 4 boros pohara üvegből, 1 festett, czinbe foglalt üveg kannácskája és 1 üveg kannája. Beer Tamás lőcsei kötélverő szegényes leltárában (1620) legértékesebb 12 darab pálinkás (zum gebrannten Wasser) üveg pohara.

A XVII. században a vagyonosabb polgároknál már találunk *fyence* és *majolika* edényeket is. Az 1650-ben Lőcsén elhunyt Kramer Dánielné hagyatéka pedig az *agyagedények* beszerzése helyeire nézve is ad némi felvilágosítást; volt két darab blob (blau? kék mázos?) *németalföldi* korsója, 2 fehér kannácskája, 12 fehér majolika tála, 10 Pabirene(?) és agyag tála, 1 kis agyag és 2 fehér majolika korsója; agyag edényei közt egy *rozsnyói*, 3 *lengyel*, 1 *rajnai* és 9 kis fazék van említve. Brewer Lőrincznek (1665) 7 darab, összesen 3 frtra becsült »Wiedertauferische Krügel«-je volt.¹⁾ Ritkán ugyan, de találunk czinnel díszített *kőkorsót* is.

Hazai fazekasaink csak egyszerűbb, konyhai használatra szánt cserép-edényeket készítettek, a remekek legalább arra mutatnak; mert remekbe csupán 1 rőf magas fazekat, egy 20 itezés

¹⁾ A »Wiedertauferische Krügel«-re vonatkozólag br. Mednyánszky Dénes fentebb említett levelében következőt közölte velem: A »Wiedertauferische Krügel« alatt egy, a XVII. században közkedveltségű specialitás értendő, mely a múlt században elenyészett ugyan, de helyi nyomdokai maiglan megmaradtak. Ugyanis a Sziléziából Nyitra és Pozsony megye nyugati (kis-kárpáti) részébe bevándorlott anabaptisták, itteni néven »*Habaner*«-ek, egyebek közt a népies keramikát is behozták magokkal, azt megtelepítették. névszerint a »fehér-hegység« nyugati és keleti vidékén. In specie pedig korsókat — Krügel, krhlicéki — díszítményekkel gyártottak, még pedig nem csupán saját környékök használatára, hanem exportra is, mely kivitel állítólag Dunántúlíg kiterjedt, annál inkább itt éjszakfelé. Ez agyagipar nyomain maiglan léteznek (l. Jedlicska »Kiskárpáti emlékek«), a mennyiben a habaner-coloniák helyein most is közönséges mázos virágos korsók készíttetnek, s a vidék épen szükségletét nagy részben onnét fedezi stb.

füles korsót, egy 1 rőf széles és fél rőf magas »Reibtopf«-ot és egy rendez meszszeles csészét kell vala készíteniök.¹⁾ A finomabb agyag-edényeket a hazai mesterek közül a rózsnyóiak, külföldről pedig Németalföld és Lengyelország szolgáltatták.

Az ezüst edények tanúsítják leginkább városaink polgárainak gazdagságát s egyszersmind fennen hirdetik aranyműveseink művészetét. Terem nem engedi meg, hogy itten részletesen értekezsem az aranyművesekről. A rólok több helyen közölt értekezések és az 1883-ban Budapesten rendezett ötvösmű-kiállítás mindenkit meggyőzhettek arról, hogy polgárainknak legkevesbbé sem kelle arany- és ezüst-edényeikért idegenekhez fordulniok. A sok arany- és ezüst-edényt, melyekkel polgáraink királyoknak, fejedelmeknek és főuraknak kedveskedtek, szintén itthon készítették. A ezéhlevelek arról is biztosítanak, hogy ötvöseink mindenféle tárgyakat képesek voltak elkészíteni és hogy mindenkor csak a legfinomabb (14 atos) ezüsből dolgoztak. Helyenkint egyes tárgyaknál meg van említve a készítés helye s ezen kivételek mutatják, mily kevés ezüst-tárgyat szereztek be külföldről.

Az ezüst-edények közt legtekintélyesebb számmal a *serlegek* voltak képviselve, melyek kétféle, a »Becher« és »Hoffbecher« elnevezéssel fordulnak ugyan elő, de, úgy látszik, vegyesen találtak alkalmazást. A serlegek súlya 7 lattól 8 márka 8 lat 2 nesség közt változik: alakra nézve pedig *egyenes, hosszas, magas, alacsony, hajlított* (szarv-alakú) és *kehelyalakúak*. Legegyszerűbbek a síma kis becherek gyermekek számára, valamint azok, melyek nagyobb számmal voltak egymásba dughatók. Janus Bálintnak (Lőcse, 1637) 1 tuczat egymásba dugott »Becher«-e 2 m. 8 lat súlylyal bírt. Probner Jónás özvegyének (1625) egymásba illő 6 kis fehér ezüst »Hoffbecher«-e volt. Másrészt viszont Janus Bálintnak 8 m. 8 lat 2 nesség súlyú *kehely-serlege* s a Werdenick-féle letétben (1619) említett *kehelyalakú*, egészen aranyozott födeles serleg és Unger Györgynek (1621) egy a *száján* és a féltalpán aranyozott ezüst serlege, valamint Zabler Jónak 3 lábball bíró kis serlege szintén »Becher«-nek neveztetnek. E szerint azt

¹⁾ Lőcsei fazekas ezéh szabályai.

látjuk, hogy mind a két kifejezést alkalmazták az összetehető, talpuélküli serlegekre, melyek vagy fölül és alul egyenlő öblösök vagy alsó részök felé keskenyedők voltak. Unverzagt Tóbiás selmeczbányai polgárnak 5 db ezüst »*Spitzbecher*«-e, ugyanannak 2 darab és Zellerpeock pozsonyi polgárnak 6 db arany karikákkal díszített és 1 *altfrankisch*- és Neuntallernek (Körmöczbánya, 1579) 24 forintra becsült 2 darab »*Schienspacher*«-e és a »*Scheyer-becher*« a serlegek más-más alakját mutatják.

Legegyszerűbb *díszje*, mondhatni kiegészítő része a serlegnek a *fedél* volt, melyet külön is díszítettek. Így Heldt Tóbiás (1611) egyik aranyozott ezüst Hoffbecherének fedelén *emberke* állott, a másikat pedig 3 magas *gomb* díszítette. Szintén 3 gombot találunk díszítésül alkalmazva Probnér Jánosné fehér ezüst kis serlegén, Zabler Jónak 2 fehér serlegeeskéje szintén gombbal volt díszítve. A kehelyalakú serlegeknél rendszeren kerek talpat alkalmaztak, de némelyeknél, a mint azt fentebb láttuk, a kerek talp alá még külön *lábakat* is adtak. A serlegek törzsének díszítését nagyobb műcsinnal eszközölték. Buchwalt György (1602) fehérén hagyott ezüst serlege *angyalfejekkel*, Bestseller Fülöpnek (1628) aranyozott hosszas ezüst serlege *pikkelyekkel*, nagy aranyozott födeles serlege *virágokkal*, míg egy másik ugyanolyan *rózsákkal* díszeskedett. Dániel Jánosnénak (Selmeczbanya) egy serlege *bütykökkel*, másik *angyalfejjel*, Neuntalleré (Körmöczbánya) ágakkal volt díszítve. Greff Lőrincznek egy *gyűrűs* Hoffbechere volt, Triebel Gergelynének (1591-ben) egy *színezett* ezüst, kevésbé aranyozott 2 m. 6 $\frac{1}{2}$ lat súlyú serlegénél a színezett (mit Farben) kifejezés alatt csak színes zománczozást érthetünk.

Az eddigiekből is kitűnik, hogy az ezüst-serlegeket fehérén hagyták, vagy zománczcal és aranyozással tették díszesebbé. Az aranyozást kívül vagy belül, az egész edényen vagy csak egyes részein alkalmazták. Vannak *belül egészen* aranyozott, kívül csak a serleg *száján és talpának felén* aranyozott, *felül* aranyozott, csak *felül és alul* aranyozott serlegek; *kívül egészen* aranyozott serleg pedig nagyobb számban fordul elő.

Az ezüst *kannák* súlya és nagysága a leltárakban Zabler Jónak 6 $\frac{1}{2}$ latos gyermek-kannáeskájától Janus Bálint

3 m. 6 lat súlyú »Gieskandel«-jéig változik. Ezek is fehérek és kívül aranyozottak; díszítésök hasonló volt a serlegekéhez. legalább Hainnak (Lőcsén) egy a díszítésén aranyozott kannája arra mutat, Spillenberger S. ezüst kannája még *gyémánt* hegyekkel is volt díszítve.

Az ezüst *kupák* nagysága szintén különböző, féhéren hagyva és aranyozva, fődéllel és a nélkül fordulnak elő. Moldnernek (Selmeczbányán) 2 nagy kupája egyenkint 6 m. 24 pis. súlyú volt.

Ezüst *palaczkok* és *hordócskák* is használtattak. Brewer Lőrincznek egy itezés ezüst palaczkját 45 frtra, Zabler Jób 2 mark súlyú ezüst palaczkját 32 frtra becsülték. Moldnerél (Selmeczbányán) is találtak egy 2 m. súlyú ezüst palaczkot. Schiffernél (Pozsony) egy palaczkra való ezüst fedelet: Janus Bálint 2 m. súlyú ezüst kis hordócskájának pedig aranyozott abroncsai voltak.

Az éjszaknyugati városok polgárainak leltáraiban gyakori a »*Magel*« nevű ivóedény. Ezt is simán vagy díszítve, bütykösen, egészen vagy részben aranyozva és rendszeren úgy készítették, hogy több darabot lehetett egymásba illeszteni. Moldnernek 8 darab egymásba tehető, szájkornál (Mundstück) aranyozott magelje 6 markot nyomott. Neuntallernek két darab egymásba járó magelje 2 mark 3 pis. súlyú, 22 forint értékű volt.

Ezüst *kanalat* a XVI. és XVII. század végéig több száz darabot említenek a leltárok. 1-től 69 darabig találtam egyeseknél följegyezve. Nyeleik simák, csavart művűek, gombokkal, fejjel és címerekkel díszítettek, keskenyek és szélesek voltak. Legnagyobb változatosságot mutatnak Dániel János selmeczbányai (1596) és Neuntaller János körmöczbányai polgárok hagyatécai. Az elsőnek 1 tuzat *lengyel*, 22 darab más egyszerű, 1 tuzat nyelén gyermekekkel, 1 másik tuz. *altfränkisch* gombokkal és gyermek-alakokkal, 11 darab gombokkal díszített ezüst kanala volt. A másikonál 1 tuzat ezüst kanál aranyozott nyéllel, 1 tuzat egészen aranyozott kanál a nyélen gombokkal, 1 tuzat *cseh* kanál, 1 tuzat csavart nyéllel és még 9 darab másféle ezüst kanál. Bock Éva Beszterczebányán (1626) atyjának címerével ellátott 1 tuzat ezüst kanalát a

férje czímerével ellátottakért cserélte be. Zellerbecknek (Pozsony) 16 darab aranyozott ezüst kanalán emberkék (Mändl) voltak. Az aranyozást különféleképp alkalmazták a kanalakra: találunk kívül és belül egészen, csak belül egészen aranyozott, félig és egészen aranyozott nyelű kanalakat. De másféle nyeleket is alkalmaztak ezüst kanalakra; Janus Bálint egy tuztat aranyozott ezüst kanalának nyele özláb volt, Hain Miklósnak puszpángfából készített egy tuztat kanala ezüst nyélbe volt foglalva; ugyanilyen kanalai voltak Härben Dánielnek Pozsonyban (1670).

A kések nyeleit ezüsből készítették s az ilyeneket rendszeren egy vagy több kés befogadására szolgáló díszes ezüsttokba helyezték, melyek gyakran lánczoeszkával voltak ellátva, hogy az övhez lehessen kapcsolni. A késtokok sokszor az övel együtt említetnek. Sowentz Jánosné unokája, Krupek Konrad, (1584) 1 lánczos ezüst késtokot kapott 3 késsel. Hain Miklósnak egyik ezüst késtokja egészen aranyozott, a másik pedig *áttört művű* volt: az első 7 frt 20 dénár, a másik 9 frt 37 $\frac{1}{2}$ dénárba becsültetett. Mind a fehéren hagyott, mind az aranyozott ezüst késtok gyakori.

Ritkábbak az ezüst *csészék*, melyek között Hain Miklósnak *confectre* való csészéje foglalja el az első helyet, súlya 1 m. 12 $\frac{1}{2}$ lat, értéke 28 frt 50 dénár volt, azonkívül még egy *kagylóalakú* 5 latos 7 frt, — 1 belül aranyozott 7 latos, zománcczos, 5 frt 75 dénár. — 1 aranyozott 12 $\frac{1}{2}$ latos *langlot* (talán *änglich?*) 12 frt 60 dénár, — 1 fehéren hagyott 14 $\frac{1}{2}$ latos ezüst csészéje 10 frt 62 dénár becsültéssel. Zabler Jóbnak egy aranyozott 14 latos ezüst csészéje 16 frt 50 dénár, a másik »nagy« jelzővel jelölt 4 latos 13 frt 50 dénár, továbbá 1 belül aranyozott 5 latos 5 frt, végre 1 kisebb szintén belül aranyozott 6 latos 6 frt értékkel vétetett föl; Werdenick letéteményében (1619) 1 *ivásra is használható török* csésze, Dánielmél (Selmecz.) egy *görög* és 1 *szarvassal* díszített csésze volt; egy 1696-iki pozsonyi leltárban 6 darab kávécsészecske mint ritka mű említetetik. — Ezekben megismerve a csészék különféle alakját, rendeltetését, díszítését és nagyságát, az árakból arra is következtethetünk, hogy azok rendszeren díszesebbek voltak más ezüst tárgyaknál; minthogy míg ezeknek latja

reudesen 50–75 dénárba, ritkábban egy forintba számítatott. — a csészéknek ára latonkint az 1 forint 40 dénárt is meghaladja.

Ezüst *sótartók* szintén díszítették egyes vagyonos polgárok asztalaít. Hain Miklósnak kis aranyozott sótartója (3 lat súlyú) 2 frt 50 dénár, egy fehérén hagyott 12 latos pedig 9 frt 16 dénár értékű volt. A legtöbb egészen aranyozott.

A használatban volt ezüst tárgyak közé tartozik: a »*Geschier*«, megvallom, nem tudom minő edényt kell alatta érteni. Jelzőjeül »*siebenbürgisch, altfränkisch, knorrtes*« fordulnak elő. Daniel J. selmeczbányai polgár ezüst edényei közt egy »doppelt siebenbürgisches Geschier« 3 m. 24 pis., egy »doppelt altfränkisch Geschier« 3 m. 21 pis. Bock Évának (1625) »knorrtes Geschier«-je 4 m. 6 lat súlyú volt. Továbbá Janus Bálintnak 6 m. 2 lat súlyú aranyozott ezüst *medenczéje*, Hain Miklósnak gombokkal ékes 2 ezüst *gyertyatartója*, a hozzájuk való ezüst koppantóval, melyeknek összes súlya 3 m. 12 lat, értéke 45 frt volt. Heldt Tóbiás (1611) lublói harminczadosnak leltárában 1 ezüst fogpiszkáló, másoknál ezüst nyelvtisztító van följegyezve.

A czéhszabályok említik, hogy az ötvösök ezüst *tálatak* és *tányérok*at is készítettek; minthogy azonban a polgárok birtokában egyetlen-egyet sem találtam följegyezve, hihető, hogy nagyon drágának tartván, egyáltalán nem is használták — vagy talán ezt értik a »*Geschier*« alatt? — s azok csak a magyar nemes urak részére készültek.

Az ezüst edényekkel kapcsolatban némely *díszmű-tárgyakról* kell még néhány szóval említést tennem. Zabler Jób hagyatékában (Löcse) ezüst *körte* 5 lat 2 nesség súlylyal: — 1 aranyozott, 14 latos s 17 frt 50 dénár értékű ezüst leányalak (Jungfran), — 1 ezüst *szőlőfürt* (1 m. 20 frt), 1 aranyozott *malmocska* (14 lat, 21 frt). — Stromair Ambrus körmöczbányai polgárnál (1606) egy »jungfrauen art formiert« ezüst ivóedény, — Werdenicknél pedig egy szép aranyozott ezüst *szarvas* említették. A XVII. századnak az arany és ezüstenél sokkal értékesebb díszmű tárgya a *szerecsendió* (Muskatennuss) volt. 1619-ben Werdenick holmija közt 1 aranyozott ezüstbe foglalt szerecsendiót talállok, Hain Miklós szerecsen-

dióinak értéke 153 frt 26 dénárt tett, közöttük: egy ezüstbe foglalt $11\frac{1}{2}$ lat súlyú 43 frt 10 dénár, egy aranyozott 4 latos 33 frt, 1 rézbe foglalt és oroszlanfejjel díszített 18 frt, egy egyszerűen aranyozott 16 frt, 1 gömbökkel díszített aranyozott szerecsendiója pedig 19 frt 50 dénárra becsültetett. A mandulájától megfosztott szerecsendiót ellátták fődélel. Egy ilyen födeles aranyozott diójának értéke 10 frt 50 dénár; aranyozott szerecsendióból készített *kehely-serlegét* pedig 10 frt 16 dénárra becsülték.

Hogy ezen általánosságban mondottak után az egyesek ezüstneműinek tiszta képét nyerhessük, nem tartom feleslegesnek ide iktatni egy pár polgár hagyatéki leltárának kivonatát:

1. *Moldner Mátyás* (Selmeczb., 1595).

T á r g y	Súly	
	mark	piset.
2 aranyozott ezüst kupa	1	14
1 » » palackkocska	2	—
1 » » magelel	1	42
2 magelel aranyozott szájjal	1	27
Több ezüst serleg, fölül és alúl aranyozva	—	—
1 tuczat villa	2	2
8 egymásba tehető magelel aranyozott szájjal	6	—
33 darab kanál	—	—
1 aranyozott altfränkischer serleg	—	—
2 nagy kupa	12	48
Összes arany- és ezüstneműje	127	1144

2. *Dániel Jánosné* (Selmezb., 1596).

T á r g y	Súly	
	mark	piset.
1 doppelt siebenbürg. Geschier	3	29
1 » altfränkisch »	3	21
1 aranyozott Krautstümbel (?)	1	9
1 » láb, üveg alá	1	6
1 görög csésze	—	—
2 bütykös magelel	—	—
1 » serleg	—	—
1 ezüst serleg angyalfejekkel	—	12
1 Schienbecher	—	—
1 altfränkisch Schienbecher	—	—
1 csésze szarvassal	—	—
Ivó-edények (különfélék)	63	810
13 db aranyozott villa	—	—
12 » ezüst kanál	—	—
12 » » » aranyozott nyéllal	—	—
12 » lengyel ezüst kanál	—	—
12 » másféle » »	—	—
12 » ezüst kanál gyermekfejekkel	—	—
12 » altfränk. ez. kanál gyermekfejekkel és gombbal	—	—
11 » kanál gombbal	—	—

3. *Besteller Fülöp* (Lőcse, 1628).

T á r g y	Súly	
	mark	lat
12 nagyobb ezüst kanál	2	2 ¹ / ₂
38 » » »	8	¹ / ₂
1 nagy aranyozott ezüst serleg	2	2 ¹ / ₂
1 hosszas » » » pikkelyekkel	3	1 ¹ / ₂
2 kis » » »	1	7
1 nagy » » » fedéllel és virágokkal	3	11
1 » » » rózsákkal	2	15
1 » » »	3	5 ¹ / ₂
1 egyszerű » » »	1	15
1 kevésbé » duplicat ezüst serleg	1	5
1 egyszerű kis » »	—	10 ¹ / ₂
2 aranyozott » »	2	¹ / ₂
2 » » » -fedél	1	4 ¹ / ₂
7 egyszerű fehér » »	4	15
Összesen	38	42

4. *id. Greff Lőrincz* (Lőcse, 1630).

T á r g y	Súly	
	mark	lat
1 pár nagy kupa } 1 gyermek-serleg }	6	13
1 pár kupa } 1 aranyozott Hoffbecher }	2	3
1 darab 3-messzelyes ezüst kanna	3	8
1 fehér insetsz (?) serleg } 1 » kupa }	2	5
2 ezüst kanál		
8 db félig aranyozott ezüst nyelvű kanál	2	—
16 » fehér	2	14
1 ezüst Hoffbecher fedéllel } 1 pár kupa }	4	13
1 aranyozott kannácska és 1 ezüst kanál	2	4
1 Hoffbecher gyűrűvel, 1 aranyozott kupa és 3 ezüst kanál	2	3
1 nagy Hoffbecher és 4 kanál	4	
1 kannához hasonló edény	2	5
Összesen	35	4
Ezen osztozott 2 testvér, a harmadik külön kapott	13	1 ¹ / ₂

5. *Hain Miklós* kereskedő (Lőcse, 1653).

T á r g y	Súly		Érték	
	m.	lat	frt	dénár
12 db fehér ezüst kanál	2	5	27	75
8 » aranyozott ezüst kanál gombbal	1	15 ¹ / ₂	26	35
8 » széles nyelvű, alúl s fölül arany. kanál	1	9	22	56
5 kanál csavart nyéllel	—	13	11	70
3 aranyozott kanál Lőcse czímerével	—	9 ¹ / ₂	8	55
2 » nyelvű kanál	—	9	8	10
1 ezüst kanál fehér fejfel	—	3	2	85
1 » » sima nyéllel	—	12	9	—
6 » » gombokkal	—	18 ¹ / ₂	13	50
1 tuczat puszpángfa-kanál ezüst nyéllel	—	12	9	—
1 itezés Scheyer-Becher	1	7 ¹ / ₃	23	33
1 fehér sima serleg	—	11 ⁶ / ₆	10	65
1 » » »	—	9 ¹ / ₃	9	—
1 aranyozott »	1	11	27	—

T á r g y	Súly		Érték	
	m.	lat	frt	dénár
1 a díszítősen aranyozott kanna	1	10	26	—
1 kagyló-alakú ezüst esésze	—	5	7	—
1 aranyozott confect	1	12 ^{1/2}	28	50
1 »	—	10	10	33
1 » langlot »	—	12 ^{1/2}	12	16
1 zománczos, belül aranyozott esésze	—	7	5	75
1 fehér esésze	—	14 ^{1/2}	10	62
1 aranyozott ezüst késtok, késekkel	—	—	7	20
1 áttört művű ezüst késtok	—	12 ^{1/2}	9	37 ^{1/2}
1 ezüst sótartó	—	3	2	50
2 » gyertyatartó gombokkal, 1 koppantó	3	12	45	—
Szerecsendióból készült díszmű-tárgyak	—	—	153	26
Összesen	27	11	410	13 ^{1/2}

6. Zabler Jób ev. lelkész (1665).

T á r g y	Súly		Érték	
	m.	lat	frt	dénár
44 db különféle ezüst-kanál	4	5	112	63
1 nagy serleg fedéllel	1	12	35	—
2 fehér serlegecske gombokkal	—	10	10	—
1 ezüst serleg	1	—	16	—
1 nagy »	1	—	16	—
1 fehér »	1	1	16	—
1 » »	1	13	29	—
1 aranyozott Hoffbecher	1	5	21	—
1 kis serleg 3 lábbal	—	12	12	50
1 aranyozott esésze	—	14	17	50
1 » » nagy	—	9	13	15
1 » » kisebb	—	6	6	—
1 belül ar.	—	9	13	50
1 ezüst kanna	4	—	64	—
1 belül aranyozott gyermek-kanna	—	6 ^{1/2}	6	—
1 ezüst palaczk	2	—	32	—
1 » késtok	1	6	37	—
1 szőlő-fürtöcske	1	—	20	—
1 aranyozott malmocska	—	14	16	—
1 » leányalak	—	14	17	50
Különféle óráinak értéke	—	—	103	10
Összesen	32	4 ^{1/2}	623	88

Ez adatok az ezüstneműek különféleisége, nagysága és értékének meghatározásán kívül, élénk világot vetnek polgáraink egykori vagyónállapotára. Ha az itt mutatványúl fölhozottak árát (hozzávéve az ékszereket és drága ruhákat) összehasonlítjuk pénzüink mai értékével, bátran állíthatjuk, hogy napjainkban kisebb városunk polgárai közül vajmi kevesen lehetnének képesek ily nagy összegeket fektetni fényűzési tárgyakba.

4. Ágynemű.

A szorgalmas polgárság napi fáradaimai után kényelmes ágyakon szeretett megpihenni. *Ágyneműje* tollal töltött ¹⁾ *alsó és felső dunnák* («Bett«, »Bettwett«, »Bettbett« névvel) *alsó-vánkos* («Pfiel«, »Pfüll«) és *felső-vánkos* (Polster) egy-egy ágyra rendszeren 8–9 darabot számítva. Midőn Reiling Simon 1581-ben egyik, majd 1582-ben másik leányát férjhez adta, mindeniknek *menyasszonyhoz illően* 3 dunnát, 2 pfielt és 3 párnát adott. Hain Miklósné menyasszonyi ágya 9 darab ágynemű volt: Zabler Jób leltárában az asszony ágya 2 alsó és 1 felső dunna, 3 pfiel és 2 párna említettik. — Ezeken kívül még a felső párnára helyezett kis párnácskát is használtak. Az ágyneműek árára nézve némi tájékoztatást nyújt Hain Miklós leltára, melyben 17 darab felső és alsó dunnát 51 frt, 20 darab pfielt és párnát 20 frt, 8 kis párnát 8 frt értékkel vettek föl. Az alsó dunnák és alsó párnák rendszeren nagyobb számmal fordulnak elő, mint a felsők. *Paplanokat* csak a XVII. században találók; így 1630-ban özvegy Seltenreichné hagyatékában 1 gyapottal bélelt paplan 2 frt, Hain Miklósné-nak török selyem paplana 20 frt. 1² régi vörös damaszt paplana 9 frtra van becsülve. — Otthon szőtt és lengyelországbeli fehér lenvásznat használtak *ágylepedőknek*, melyeket a vagyonosabb

¹⁾ Br. Radvánszky: Magyar családélet és háztartás stb. 51. l.: »Az előkelő emberek párnáit már a XV. század első éveiben tollal, helylyel tömték stb.« A toll-párnákat és dunnákat a szepesi szászok már igen régi idők óta használták. A »Zipser Willkür« 51-ik pontja a többi között semmiesetre sem engedi meg, hogy valaki tollból való ágyneműt *Feder-Kleyder* játék közben elveszítse.

polgárnők csikokkal, paszománnyal és csipkével díszítettek s ilyenekkel rendesen bőven el voltak látva; egy-egy háznál 10–17 darabot is találunk. Gallin Éva pozsonyi borbélyné leltárában 3 *alsó* lepedő közepszerű vászomból, 3 *felső* lepedő kötött munkával és csipkével, 2 pedig vörös czérnával hímézve és csipkével díszítve s darabonkiut 2–3 frtra becsülve. Az ágyneműek bevonására *dunna*- és *párnahéjúl* legtöbbszörre a szintén otthon szőtt fehér, kékesíkos, kockás és képes négy-nyüstös vásznat (Trilch), színes csinvatot (Zwilch) és barchentet, s csak ritkán a bőrt (Pozsony, 1506) és a selymet (u. ott) használták. Az egyszerű párnahéjak között legdrágább a barchent, darabját átlagosan 1 frt 50–60 dénár, a csinvat párnahéjakat pedig 80–90 dénár s a vászomból valókat is ugyanannyival számíthatjuk föl. Az ágyneműek díszítésénél a felső párnákra fordítottak legnagyobb gondot. Hain Miklósnénak 10 darab *selyemmel* kivarrt párnahéja közül 3 darab 3–3 frtra, a többi 7 darab 2–2 frtra, fekete selyemmel kivarrt 10 párnahéjának darabja 1 frtra, *selyem paszománnyal* díszített 4 párnahéja 12 frtra becsültetett. Ugyancsak nála czérnával, Novák Melchiornénál (1697) és Gallin Évánál vörös czérnával és selyemmel kivarrt 4 párnahéjat találunk. Már a XVII. században is szokásos volt a párnákat és dunnákat színes *betétekkel* látni el. 1600-ban Schneyer Pál leánya kapott anyai részbe 1 párnába való betétet (Innlog); Hain Miklósné menyasszonyi párnái selyem-betéttel voltak ellátva, míg Gerschmer Gergely hagyatéka (1642) egy dunnába való betétet említ.

Az *ágyterítők* (Bettdecke) finom és díszes anyagból készültek. Eggernél (Körmöczbánya, 1598) egy vörös és sárga *selyem* ágyterítőt 10 frt, egy zöldszegélyű régi selyem terítőt 4 frtra becsültek. Licander Lőrincz orvos által leányának anyai részbe (1561) adott *csíkos* ágyterítője 2 frt 60 dénárt ért; Brost Rebekánál (Pozsony) 1 vörös *török*, Triebel Gergelynél (1591) szintén egy török és 1 selyemből szőtt *lengyel*, Greff Lőrinczuél pedig vörös *tafota* ágyterítőt találtam említve. Besztercebányán Halbschuh Zsuzsánna parafernumába 1632-ben 2 darab háromszoros ágyterítőt a legfinomabb »Züchen«-ből külön remekbe készítettek.

5. Ruházat.

Hogya polgárságnak XV–XVII. századbeli *ruházkodása* módjáról kellőleg tájékozhatassuk magunkat, röviden megjelölöm az akkori idők német ajkú polgárainak állását hazai társadalmunkban.

A hazánkba bevándorolt város-alapítók folytonos összeköttetésben állottak elhagyott fajrokonakkal: mert kereskedelmi érdekeik leginkább Németországhoz esatolják vala őket s gyermekeik is legnagyobbbrészt Németország iskoláiban nyerték tudományos képzettségüket. A bevándorlás óta a magyar nemességétől mindig különböző életmódjok, törvényes szokásaik zárkóztatták tettek s külön választák őket amazoktól. Ez elzártságra sokszor igen alapos okuk volt, minthogy a bírtokos nemesség többször megkísérelte a polgárság kiváltságos állását megtámadni, melyben századokon át megőrizte ősei nyelve és szokásai mellett azok ruházatát is. Még a XVII. század végén is büszkén említi Hain Gáspár krónikájában, hogy Lőcse lakosai mind *németek* s az augsburgi hitvallás hívei, mely két tulajdonsággal Felső-Magyarország egy városa sem dicsekedhetik. Más városainkról pedig azt állíthatjuk, hogy a nem német elem bennök általában igen csekély. A XVII. század nagy politikai küzdelmei magokkal ragadták a városokat is. Az erdélyi fejedelmek és magyar urak gyakori – igaz, nem mindig szívesen látott – vendégei a városoknak. A közvetetlen érintkezés átalakító hatást gyakorolt a polgárságra, s a német öltönyök mellett nagy tért hódít a magyar divat és a kettőt nemesak egymás mellett, hanem egymáson is föltaláljuk. A magyar urak és úrnők fényes viselete megnyerte a polgárság tetszését, a fényűzés csakhamar annyira lábra kap, hogy a tanács mindenütt szükségesnek látja annak korlátozását.

A városi hatóságok hatásköre ugyanis nemesak a közigazgatás, törvénykezés, ipar és kereskedelem viszonyaira terjedt ki, hanem arra is irányul vala figyelme, hogy a külsőségekben is szigorúan fenntartassék a polgárság körében keletkezett rangkülönbség. Felvidéki városaink polgárai rendszeren

három osztályra voltak osztva.¹⁾ Az osztálykülönbség szerint volt megállapítva mindenkinek ruházódásmódja. A gazdag patriciusok és más, a magasabb rangosztályba tartozók nem tűrhettek, hogy náloknál szegényebb s alacsonyabb osztályú ember fia, leánya az ő gyermekökkel egyenlően öltözködve jelenjen meg az útczán. Méltó (?) fölháborodásuknak kifejezése, a cselédségre vonatkozólag, a löcsei tanács által 1654-ben kiadott szabályrendelet 2-ik pontja, melyben előadják, hogy a cselédség, különösen a szolgálók között annyira lábrakapott a divat, hogy azok, habár a városba jövetelükkor alig rendelkeztek ruhával meztelenségöket eltakarni, egy-két évi szolgálat után úgy öltözködnek, hogy semmi különbség ninesen közöttük és *becsületes jómódú* polgár gyermeke közt. Megtiltják tehát azoknak arany paszományokat, atlasz Zelpent, a pártában selyem szalagokat, drága koronarása (Kronrasch) kötényeket csipkével és a nélkül, széles kámzsával (Käppchen) díszített czipőket viselni. A tilalom ellen vétő cselédet gazdája vagy gazdasszonya előbb meginteni s ha erre nem hajlana, a hatóságnak följelenteni 10 frt büntetés terhe alatt tartozik.²⁾

A fényűzésben versenyeztek az egyszerű polgárok a patriciusokkal, a szegényebbek a vagyonosabbakkal. 1672. januárban, mint hogy a ruházódásban férfiaknál és nőknél egyaránt oly túlságos lett a fényűzés, hogy a miatt nemcsak a felháborodás volt igen nagy, hanem sokan nagy adósságokba is merülve, elszegényedtek, és sem a felsőbbség iránti kötelezettségeiket nem teljesíthették, sem övéiket nem táplálhatták és láthatták el kellően s »Isten méltó haragját is magokra vonják«: szintén a löcsei tanács kötelességéhez híven, szigorúan megparancsolta minden *rendűeknek* és *rangúaknak*, hogy ezentúl senki, legyen úr vagy úrnő, gyermek vagy cseléd, ne merjen ruházódásával feltűnni akarui és így másoknak rossz példát mutatni. Mindenki öltözzék *állásához* illően, különben nem csak esüffá tétetik, de szigorú büntetést is von magára.³⁾ Mennyire okadatolt volt a hatóságnak a fényűzés korlátozását czélzó eme rendelete, a ruhák és ékszerek felsorolásánál fogjuk

1) L. »*Lakosság*«.

2) Hain 431—432. l.

3) Protoc. sessionum.

látni. A rendeletnek azonban nem volt meg kívánt hatása, minek egyik okát talán abban is kereshetjük, hogy a XVII-ik században engedtetett meg a megyei nemességnek a városokban házat vásárolni — mint a krónika mondja — »a város vesztére.«¹⁾ A beköltözött magyar urak és úrnők példája hatalmas előmozdítója lehetett a fényűzésnek az őseire s még inkább gazdagságára büszke polgárság körében, mely a külsőségeken sem akart az új birtokosok mögött elmaradni.

Különösen az *alsó rangú* polgárok, a eselédek s mesterlegények töreksenek utánozni a vagyonosabbakat, asszonyaikat, mestereiket. Mindenütt gyakran kéri a képviselőtestület ruházatkodási szabályzat kiadását. A löcsei 1691. febr. 5-iki propositiók a többi közt kéri a szolgálóknak a esizma viselését megtiltani. Sok sürgetés után Lőcsén 1698. június 20-án, Besztercebányán 1723. decz. 14-én új rendőri szabályzatot adott ki a tanács. Ezek az által. hogy megmondják, mit nem szabad viselnie egyiknek-másiknak, arra is megtanítanak, mily öltözékeket viseltek a vagyonos polgárok és polgárnők. A két szabályzat csaknem szósz szerint egyezik, mutatván, hogy az éjszakkéleti sz. kir. és az alsó-magyarországi bányavárosok polgárainak viselete azonos volt. E szabályzatok értelmében a városnak minden polgára és lakosa *rangjához* mérten tartozik öltözködni.²⁾ Az egyszerűbb (városi hivatalt nem viselő) mesterembereknek költségkimézés tekintetéből 40 (30) frtnyi bírság terhe alatt tiltatik hollandi vagy angol posztóból való ruhát, menyétes kalapot, selyem övet, sárga vagy piros karmazsin esizmát (arany vagy ezüst zsinórzattal) viselni. A mesterlegények fényűzését azzal korlátozták, hogy a nem rangbeli származásúnak (kivétel nélkül) sem sarkantyús, sem sarkantyútlan sárga vagy piros esizmát (úgy szintén kordován esizmát ezüst vagy arany zsinórzattal és sarkantyúval, e nélkül azonban lehet), *angol vagy hollandi posztó ruhát ezüst gombokkal és kapsokkal, selyem vagy másféle ezüst-csatos öveket, czoboly, menyét s más hasonló prémekkel szegélyezett kalapo-*

¹⁾ Hain 447. l.

²⁾ A bezárt részletek Besztercebánya ruházati szabályzatában vannak meg s az ezek által különbözik a löcseitől, a dült betűkkel szedettek a besztercebányaiban nincsenek meg.

kat, róka torokkal béfelt bundákat és mentéket nem szabad viselni. Különösen tilos a kocsisoknak menyét-kalapokat viselniök. E rendelet áthágóira a városi ügyész és az arra rendelt felügyelők gondosan ügyelnek s 10 (12) frtnyi bírsággal büntetik azokat. Minden nem előkelő rangú nőnek tilos fátyolt (arany és ezüst szegélylyel) és az alatt arany-csipkét (és mindenféle prémezést), nemkülönben damaszt és selyem szoknyákat, kötényeket, öveket (ezüst öveket), czoboly, menyétes köpenyeket (bundákat), arany, ezüst csipkés és paszományos (brokat, arany vagy ezüst szövétű, arany és ezüst csipkéekkel, paszománnyal díszített bársony) mellényeket, (drága nyakkendőket, hosszú bundákat), karmazsin csizmát, (arany és ezüsttel prémezett drága zsidós vagy más arany és ezüsttel hímezett főkötőket, hasonló homlokkötőt [Hirnbind, pártá?], hosszú tafota »Wickelhaube«-t, selyem harisnyát arany és ezüst betétekkel, hímezett s arany és ezüsttel szegélyezett cipőt és papuesot), a »boszantó« meztelen nyakon arany lánczot, gyöngyöket és koralt (melyek némelyiknek egész vagyonát képviselik) viselni. Szigorúan eltiltják a gyöngyös paszományok, drága zsinórzatok és más fényűzési czikkek viselését. A rendelet ellen vétőkre szigorúan ügyelnek s *másokat elrettentő például, a vétkesek kivétel nélkül 100 magyar frtnyi bírsággal sújtatnak.* A szolgálóknak és szobaleányoknak, legyenek azok mester vagy más egyszerű ember leányai, tiltva van hollandi posztó és korona-rásából való német szoknyákat, halcsontokkal vagy mással keményített mellényeket és fűzőket, hollandi posztóból készült bundácskákat, veres és fekete karmazsin csizmát, *a cipőn rózsákat* és drága fűzőzsinórokat, (festett kendőcskéket, hosszú »Tüintuch«-ot és fátyolt a fejen, jó arany és ezüst csipkés és paszományos brocat és bársony mellényeket és fűzőket, németalföldi csipkés finom fűzőket), az ingeken és más fehérneműeken széles gallérokat, *hosszan lefüggő öveket*, meztelen nyakat, (szégyenletesen meztelen mellet s más vétkes divatot és ruházkodási bolondságot) és más fényűzési czikkeket viselniök. Ha a szolgáló-leányok valamelyikén ezen pontban eltiltott öltönyt darabokat vennének észre, a városi szolgálta azt abból az utcán csúfságosan kivetkőzteti s megfosztja tőle.

Kimerítő divattudósítások ezek a rendeletek a polgárságnak XVII-ik századbéli öltözékeiről. Hatásuk nem lehetett nagy, mert a képviselő-testületek azután is panaszkodnak s a fényűzés ellen szigorú föllépést sürgetnek.

Tekintsünk be ezek után a ruhaszekrényekbe és alnáriumokba.

a) *Fehérneműek.*

A városi polgárok nejeinek és leányainak egyik kiváló foglalkozását a fonás és szövés képezte; a mi azonban a takácszéhek szabályai által korlátozott volt. A fonalat nem lévén szabad a városból kiadni, magok dolgozták fel. Bártfán a XV-ik században a városban szőtt összes vásznat a tanács vásárolta össze s a város üzött vele nagy kereskedést.¹⁾ Csaknem minden leltárban jelentékeny mennyiségű vásznat találunk. A magyar főúri nők által használva, a szepesi gyölesöt a XVII-ik század elején, mint kiváló finomságút találom említve.²⁾ Fehérneműekre legnagyobbbrészt házi vásznat használtak.

A férfi fehérneműekről nagyon keveset mondhatunk. Egyetlen egy *lábravalót* sem jegyez fel a több száz leltár, miből vagy azt következtethetjük, hogy a német polgárok egyáltalában nem viselték, vagy, hogy oly csekély volt értéke, hogy feljegyzésre nem tartották érdemesnek. Férfi *inget* szintén csak igen csekély számmal találunk följegyezve. A menyasszony az esküvő előtt vőlegényének egy inget adott (köznépünknel napjainkban is általánosan dívó szokás). Az ily vőlegényi ingek finomabbak és díszesebb kiállításúak lehettek, mert a Reiling Simon leányai által vőlegényeiknek (1581) adott ingek egyenkint 1 frt 12 denárba kerültek. Amak, hogy a német polgárok úgy, mint azt a magyar urak tették, egyszerre két, alsó és felső inget viseltek volna³⁾, legcsekélyebb nyomát sem lehet találni.

A női öltözékek között alsó és felső ingek említettnek.

¹⁾ Fejérpataki : Városi számadások.

²⁾ Br. Radvánszky : Magy. csal. él. I. 80.

³⁾ U. ott 73.

Botrányosnak találták a meztelen nyakat még a XVII-ik század végén is, és így biztosan állíthatjuk, hogy régebben a női ingek egészen magasak voltak, elöl bevágással, melyet szalaggal kötöttek össze. Az alsó ingekre házi lenvásznat használtak, a vagyonosabbak azonban külföldi vászomból is varraták ingeiket. Így Hain Miklósné 3 db *török patyolat* ingének értéke 12 frt, 3 *sziléziai vászon* ingének 4 frt volt az értéke. A felső ingeket azonosaknak tekiutem a köznép által napjainkban is viselt ingvállakkal. E föltevésemet igazolja egyrészt az, hogy Czack Melchior hagyatékában egy felső ing mellett meg van jegyezve, hogy igen kevés vászomból, tehát rövid volt; másrészt az, hogy csak a felső ingeket díszítették. Özvegy Kneffler Andrásné fekete selyemmel hímzett felső inge 1 frt 75 denárra becsültetett; egy másik felső inge kötött munkával (mit gestrickten) volt díszítve. Hain Miklósnénak 2 felső inge a vállán volt arannyal kivarrrva. Látni fogunk a ruhától külön választott ruha-újjakat és újj-nélküli ruhadarabokat, melyekhez okvetetlenül szükség volt ingvállakra. Minthogy pedig ingvállat sehol sem találok említve, csakis az »Oberhemd«-et tekinthetem annak. Redenbecher G. és Gallin Éva pozsonyi polgárnőknél »Brust-Hemd«-ek vannak följegyezve. Az utóbbinál 2 db. magyar »Weiber Brust-Hemd«, a mi kétségekivül magyar ingváll.

A XVII-ik század második felében kezdenek divatba jönni a kivágott ruhák, mikhez az ingeknek is kivágottaknak kellett lenniök. Nagyon is megkedvelhették az ilyen viseletet a nők, annyira, hogy mint a fentebbi rendeletek mondják, oly mértékben elharapódzott az egyházi és világi törvények által egyaránt meg nem engedhető és büntetésre méltó fényűzés, hogy az nemcsak az úr haragját, hanem a fiatalság boszankodását is magára vonta. Éles hangon kel ki a *boszantó* meztelen nyak és mell ellen; mert oly erősen kifejlett volt azelőtt a szigorú illemérzék, hogy a löcsei tanács 1628-ban Windisch Pál tanácsnokot 1 pint borban marasztalta el, mert egy meleg júliusi napon nyitott mellel ment végig a piacon.

Említettem, hogy a tanács megtiltotta a eselédeknek az ingeken és más fehérneműeken széles gallérok viselését. Az előkelő polgárnők fehérneműihez tehát széles *gallérok* tartoz-

tak, melyek vagy hozzá voltak azokhoz varrva, vagy különálló darabokat képeztek.

Anyagra nézve vannak vászon, semisch, török mohár, damaszt és arany gallérok, mely czélra külön készítették a vásznat s bevásárlása helyéül Sziléziát és Kassát jelöli meg Hain Miklós löcsei kereskedő üzletének leltára, melyben a különféle minőségű gallér-vászon rőfe 40—45 den., a sziléziai módra itthon készültnek rőfe ellenben 36 den., a sziléziai széles gallér-vászoné 72 den., a keskeny 42 den., a kassainak rőfe 39 denárral vétetett fel. A gallérhoz tartoznak rendszeren a szintén »Goller« néven nevezett *kézelők* is, melyeket — mint-hogy rendszeren ugyanazon anyagból s egyenlő díszítéssel készültek — azokkal együtt tekintsünk meg. A gallérok és kézelők díszítése a ruhák díszének megfelelően fényes és drága volt. Licander Lőrincz leányai (1560) anyai részbe a *kézen* (kézelőn) *gyöngyökkel* kivarrt gallért kaptak; Greff Lőrincznének (1630) 2 db. galléra szintén gyöngyözött volt; Triebel Gergelynek nyakra való arany galléra elől köröskörül lefüggő *arany rojtokkal* volt díszítve (értéke 2 frt); ugyancsak neki nyakra és kézre való *arany* gallérja is volt; özv. Dierner Andrásné (1600) nyakra való damaszt arany-gallérján 4 db. *ezüst gombot* találunk; Gerschner Gergelynének (1642) arany fonallal *kötött*, Kramer Dánielnének (1649) pedig 1 db. esikével díszített és Hain Miklósnének 8 db. 6 frtra becsült fehér gallérja volt. Az egyszerű arany gallérokat általánosán használták. Díszítették a gallérokat és kézelőket paszománynyal is. A fentebb említett leltárban 10 rőf félselyem »Kragen-porten« rőfe 18 denárba, 6 vég kék és fehér félselyemnek rőfe 2 frt 15 denárba számíttatott.

A fehér vászon-szoknyák nem voltak annyira használatban, mint napjainkban. A leltárakban »Kitl« névvel jelölt ruhákat tekintem azoknak, és azon körülményből, hogy Triebel Gergelynél (1591) 1 fehér vászon női kitli hozzávaló vörös mohár derékkal van említve, arra lehet következtetnünk, hogy a gazdaság körül teendőkkel szorgalmasan elfoglalt polgárnők reggeli pongyolául ilyeneket használtak. Ha a szövetek magas árával megismerkedünk, az említett szokást természetesnek és gazdaság szempontjából nagyon czélszerűnek is fogjuk találni.

A fehérműeket kiegészíti a fehér *háló-főkötők* és *fürdőköpenyek* hosszú sora.

A fehér *kötényekről* külön tesztek említést a női ruhák közt.

Férfiaknál és nőknél a mai értelemben vett *kapcza* mellett általános használatban volt a különféle színű nyári és téli kötött *harisnya*. Hainnak leltárában 22 pár *angol* harisnya páronként 1 frt 78 den. 2 pár nagy hosszú lovagló harisnya à 2 frt 40 den., középszerű à 1 frt 50 den., 1 pár nagy gyermek-harisnya à 45 den., kisebb veres à 30 den., fehér à 25 den., 1 pár fehér női harisnya à 75 den. számíttatott. A Klein János hagyatékából (1596) eladott 18 pár régi téli női harisnya párja 53 denáron kelt el. Ziegelbrier Kristóf özvegyének (1613) 2 pár sárga, 2 p. veres és 1—1 pár fekete, barna, testszínű és zöld; — Eggernek Körmöczbányán (1596) kék, hamuszínű, fekete, vörös és testszínű — minden öltözkéhez külön harisnyái voltak. Ha tekintetbe vesszük, hogy Zabler Jobbnak 2 pár nagy fekete harisnyája 7 frt 20 denárt ért, hihető, hogy csak a vagyonosak vehettek hosszú, térden felül érő harisnyákat.

b) Férfi ruha.

A polgárság német eredetének csak természetes kifolyása volt, hogy századokon át ragaszkodott ősi viseletéhez. Idővel megkedvelvén a fényes magyar ruhát, a vagyonosabb és előkelőbb polgárok, kik gyakrabban érintkeztek vala a magyar királyi és erdélyi fejedelmi udvarral s a magyar főurakkal, ruhatáiraikat nem csak bőven ellátják magyar öltözékekkel, hanem azokat nagy előszeretettel is viselik. A magyar ruha iránti előszeretetnek egyik legfőbb ébresztője volt az, hogy a XVI-ik század politikai küzdelmeiben belátták az erdélyi fejedelmek által hivatalos nyelvül bevett magyar nyelv tanulásának szükségét s többen magyar vidéki iskolában taníttaták fiaikat, kikben megmaradt aztán a magyar érzelem mellett a magyar ruha szeretete, és visszaemlékezve a magyar nőkre, kétségkívül itthon is szerették látni azok divatát. A XVII-ik században már gyakran kelle a tanácsnak hivatalos tekintélyét

latba vetnie, hogy az ősi viseletnek tiszteletet és ervényt szerezzen. A bíró és tanácsnokok, ha a városházán megjelentek, a magyar »Rock« fölé fölölték a német szabású köpenyt.¹⁾ A tisztviselők a hivatalos ülésekre büntetés terhe alatt tartoztak a meghatározott öltönyt felölteni. 1620-ban Lőcsén a bíró és a tanács elhatározta, hogy minden tisztviselőnek legyen újjas Rockja. 1656-ban Spillenberger Jónás gyógyszerész, mint városi képviselő »a tisztességes szokás ellenére« nem járt német köpenyben, hanem mentésen és piros csizmában jelent meg a gyűlésen, a miért 40 itcze bort fizetett bírságul.²⁾ Egy 1662-iki Weber János eperjesi bírónak eskü-letételét ábrázoló, egykorú képen az előtérben álló külső-tanács tagjai vegyesen magyar ruhában és német köpenyben vannak. Mikor 1675. jún. 25-én Holló Zsigmond kir. biztos a városi hivataloknak katolikussokkal betöltése végett Lőcsére jött s a bírótól német nyelven üdvözlöttetvén, felszólítja a hatóságot, hogy magyarul értekezék vele, azt válaszolák neki, hogy ők németek lévén, mint azt *ruházatukon* is láthatja, máskép mint németül nem beszélhetnek vele.³⁾ És mégis, hogy ez alkalommal a tanácsot felerészben katolikussokkal kelle a megyei nemesség sorából betölteni — mint Hain írja — »a német köpenyek és alacsony cipők (Niederschuh), melyekben a tanács-urak a templomba és a tanácsházba *ösrégi szokás szerint* járni szoktak volt, elhagytak, bármennyire ellenezte is azt a képviselő-testület.« A bányavárosok lakói is csak a XVII-ik században kezdenek megbarátkozni a magyar ruhával.

A kétféle öltözethez a *lábbelinek* is kétfélének kellett lennie. A *cipőt* férfiak és nők egyaránt viselték. A tanácsnak hivatalos öltönyével említők a »Niederschuh-t, melynek viselését ősi német szokás tartotta fenn, a mi határozottan németországi eredetre vall. Alakjára elfogadom azt, hogy egészen kivágott, »csak a láb szélét körülfutó vagy magasabb, a lábfejig nyúló lehetett«⁴⁾ mint mai kivágott cipőink. A másik a »Schuh« névvel jelölt, bokáig érő cipő, mely fűzős volt és

¹⁾ Hain. Bevezetés.

²⁾ Stratbüchel.

³⁾ Hain 789.

⁴⁾ Magyar család-élet stb. 86. l.

pedig drága zsinórokkal. Az ismert rendőri szabályzatok a cselédeknek megtiltották, hogy a czipőn drága fűzőzsinórokat és rózsákat használjanak. A kivágott czipőket tehát rózsákkal, hihetőleg szalagból és bőrből s aranyozott ezüstből készütekkel is díszítették. A cselédek irányában alkalmazott szigorú tilalom arra is enged következtetnünk, hogy a czipő-rózsák viselése csak az előkelők kiváltsága volt.

A *csizma* alakjáról híven értesít a lőcsei városház termében levő 1677-ik évben festett 210 cm. hosszú és 150 cm. széles kép, melyen kerek asztal körül esküre emelt kézzel áll a bíró és a 12 tanácsnok s előttök az előtérben még 3 alak. Az alakok magassága 42—48 cm. A kép azon időből való, mikor a hivatalos német öltözetet nem viselték. Az egyes alakok mind piros, sárga, fekete csizmákat viselnek. A csizma szára elől térdig ér, innen szabályosan görbülő vonalban úgy van levágva, hogy hátul rövidebbé lesz s lefelé keskenyedve, alul ránczba van szedve: valamennyi hegyes orrú és alig számbavehető lapos sarokkal van ellátva. Általános használatát mutatják a rendőri szabályzatok, melyek szerint a sárga és piros karmazsin s az arany és ezüst zsinórral díszített kordován csizma az előkelőknek kiváltságos viselete. Cselédek és gyermekek is viselték a kivágott czipőt és színes csizmát. Dierner Andrásné halála után 1600—1614-ig terjedő gyári számadásban szolgálónak való »Niederschnh« 15 den., fiúnak való 18—24 den.; szolgálónak való csizma 60—65 den.; a fiúnak vásároltak ára szintén 60—65 den. közt változik, egy pár piros csizmája 27 denárba számíttatott. Idősb Pobsth Frigyes két fiúnak örökségéről szóló 1624—1638-ig terjedő számadásban 1 pár sárga csizma 1 frt 50 den.; kisebb 70—90 den., 1 pár »Stiefel« 2 frt 40 den., 1 frt 40 denárba került. A czipők ára 70 den. és 1 frt közt változik.

Férfi felső ruhák: A német öltözeteknél leginkább a sötét színeket használták. A német szabású *nadrágokra* semisch, böcken (?) morvaposztó használtatott leginkább. A drágább szövetek közül az *atlas* fordul elő: Lang Kristófnál (1591), kinek fekete atlasz nadrágjához ugyanolyan Wammes, Egger ruhái közt (Körm. 1598) narancsszínű atlasz Wammes és nadrág, ezüsttel átszőtt Wammeshez atlasz nadrág tarto-

zott. A ruhák zsinórozása már a XVI-ik század második felében divatos volt. 1590-ben meghalt Lőcsén Gallmeyer — alias Chinady — János kassai kereskedő, hátrahagyott árú közt 13¹/₂ vég selyem *magyar zsinór* is volt. A magyar öltözetekhez tartozó nadrágok a fentebb említett kép alakjain mind testhez állók és egészen zsinór nélküliek; a mi arra látszik mutatni, hogy a XVII-ik század második felében a nadrágoknak nemcsak »hátulsó varrására nem tettek zsinórt«¹⁾, hanem hogy azokat egészen zsinór nélkül is hagyták. Ha az 1627-iki árszabások említenek is zsinóros nadrágokat¹⁾, azok kimentek később a divatból. A nadrágok közt van gránát, angol, hollandi, karasia posztó. Janus Bálint hagyatékában (1637) említetik egy zöld selyem rojtokkal és arany csipkével ékesített zöld selyem öltöny, hozzá való harisnyával, *nadrággötővel* és zöld selyem köpenynyel; egy ezüst színű öltöny harisnyával, *nadrággötővel* és hozzávaló fekete selyem köpenynyel; egy barna selyem atlasz öltöny harisnyával, *nadrággötővel* és 3 selyemzsinórral díszített, fekete bársonnyal egészen bélelt pompás posztó köpenynyel; egy unziola selyem öltöny köpenynyel és minden hozzávalóval; végre egy szép ruha, mely ő fensége a fejedelemé (Bethlen Gáboré) volt s melyet 100 birodalmi tallérért vettek meg. E szerint nagy ritkaság gyanánt akadunk selyem nadrágokra. E feljegyzésből megtudjuk, hogy a *nadrággötőket* selyemből atlaszból is készítették. Eggernél (Körm. 1598) 2 pár 1 frt 50 denárra becsült tafota *nadrággötőt* találunk, s így ezt már a XVI-ik században használták derékre övezett szíj helyett.

Nadrágra való kapesokat nem találok említve, de mint-hogy a XVI. században a gomb még ritka és a ruhákon általános a kapocs, a nadrágokon is azt kelle használniok.

A »*Wammes*« és »*Leib*« a nyaktól kezdve végig kapesolt újjas mellény, minőt munkaközben napjainkban is használnak az iparosok, képezték a polgárságnak legszokottabb, foglalkozása módjának leginkább megfelelő felső-ruháját. Az újjak a mellénytől rendszeren különböző kelméből varrattak. Hogy azon-

¹⁾ U. ott 163. l.

²⁾ U. ott.

ban ezt a ruhát nem csak munkaközben használták, mutatja anyagának finomsága. Csak Melchior (1594) Wammes-én kristály gombok voltak. Kaller János sziléziai kereskedő bársony Wammeséhez tar bársony-, Ziegelbrier Kristóf posztó Wammeséhez atlasz. Köberle Tamáséhoz (Besztb. 1606) barna dobin újjak tartoztak. Weybells Györgyé zöld dupla tafotával volt bélelve; Nuntallernek »Gross-Gran«-ból készült Wammesét 12 frtra becsülték. Bársonyból valót többet jegyeztek fel. Közönséges használatra a sziürke morva posztót és a barhentet találták legezlszerűbbnek.

Nagyobb felső ruha volt a német »Leibroek«, Probstner Gyula úrnak (Lőcsén) birtokában van egy »Die Schiesstatt zu Leutschau 1690« aláírással ellátott kisebb aquarell kép, melyen czéllövészeten résztvevő polgárok, díszes magyar ruhában, az intéző városi tanácsnok ellenben a hivatalos német öltönyben van ábrázolva. Ezen a fekete német Rock bő, a testtől elálló és valamivel térden fölül ér, köröskörül fekete szalaggal van szegélyezve, ugyanezt látni a vízirányosan vágott zsebekben is. Az e fölül öltött nagyobb Rock az alsótól csak abban különbözik, hogy térden alól ér s hosszú újjai visszahajlítottak. Leginkább fekete és barna posztót használtak Rockra és rendszeren bélelték azt. Gallmeyer leltárában egy Leibrockba való menyét bélés említették; Nuntallerének bélései vidra és rókamál voltak, Eggerének fehér atlasz való, arany paszományyal prémezett és bogasiával bélelt Rockját (1598-ban) 35 frtra becsülték. Scheidelnek (Beszterezeb. 1549) »Leibröckel«-jei bíborszín, zöld, fekete damasztból, másokéi dupla tafotából készültek. Moldnernek (Selmeczb. 1595) német lovagló Röckel-je volt. A Rockok ára a minőség szerint és az időkhöz képest 1 frt 20 den. és 12 frt közt változott; az említett 35 frtos darab ritka becsű.

A »Mantel« »Keppenick« újjak nélküli, egyszerűen a vállra vethető széles öltöny, kis kerek gallérral. Hyemnek mutatja azt az említett eperjesi kép is. Egyedül Schneyer Pál hagyatékában (Lőcsén 1600) találtam egy újjas férfi köpenyt említve. Mind a férfi, mind a női köpenyek mindig fekete vagy barna színű morva és a »Feintuch« nével jelölt finom posztóból készítették. Megkülönböztetve találok a hétköznapi

(Wochenmantel), az utazó és lovagló köpenyt. Zellerbecknél (Pozsony 1506) egy nagy aranyozott ezüst kapesos, finom fekete posztóból készült »Glocken-Mantel« van említve. Az említettek és az ünneplők közt leginkább az anyag olesóságában lehetett különbség. Elöl a nyaknál egy vagy több pár fehérén hagyott vagy aranyozott ezüst kapocs tartotta össze a köpenyt. Dierner András özvegyénél (1600) egy köpenyen 1 pár 18 latos ezüst kapesot, Schneyer Pálnál pedig 3 párt találunk egyen: legszokottabb azonban egy-egy pár kapocsnak alkalmazása volt. Posztóval bélelt köpenyt ritkán, szőrmével béleltet pedig egyáltalában nem találunk. A köpeny különösen a vagyonosabb polgároknak csak nyári felső ruhájok volt. Tétre melegebb ruhával bőven el voltak látva. A férfi köpenyek díszítését a gallér és hajtóka képezte, rendszeren finomabb kelméből készítve. Hirschhorn János barna köpenyén hársony gallért, Sacherle Sebestyén és Haim Miklós finom fekete köpenyén damaszt-hajtókát találunk. Az előbbiének ára 42, az utóbbié 36 firt; pomasin hajtókás fekete köpenye 6 firtot ért. Eggernek atlasz csikokkal díszített fekete franczia köpenye csak különlegesség. Az anyag minősége és a forgalomban volt pénz értéke szerint igen különböző volt a férfi köpenyek ára.

A női köpenyek nagyságra nézve kétfélék. Megkülönböztették a hosszú »Mantel«-t a rövid »Mäntelchen«-től, mely mint nőinknek kis mantillái, csak csipőig ért. A »mantilla« név a XVII. század végén már használatos. A nők köpenyeiket körülszegélyezték arany-paszományokkal, mint azt a Seltenreich Katharina (1591), özv. Windisch Katharina (1600) és Lang Kristóf (1591) ruhái közt volt barna női köpenyek mutatják. A legutóbbinak ára 45 firt. Másokon selyem csipkét, evet-bélést találunk.

»Schaube«, »Scheibel«, »Schuppitz« háromféle változata ugyanazon felső-ruhának, melyet férfiak és nők egyaránt viseltek. A Schaube = subára vonatkozólag olvasom: »hogy a suba névvel nevezett felső ruhát valójában mi különböztette meg a mentétől, alig lehet meghatározni . . . Az nem lehet, hogy a régiok ugyanazon-féle felső ruhát nevezték volna felváltva hol subának, hol mentének; mert . . . az egymásután következő ruhadarabok különböztetve neveztetnek suba vagy

mente névvel. E tekintetben csak egyszer áll be zavar; midőn Bethlen becsüsei 1621-ben subának nevezik a Pálffy István által mentének nevezett . . . ruháját.¹⁾ A régieknél gyakran találkozunk a nevek ilyen összezavarásával. Kassa hatóságának egy Gallmeyer nevű kereskedő ingóságainak átvételekor Lőcse részére adott elismervénye két példányban van kezemenél. Az árúk közt ezek egyikében ugyanazon húz-mállal bélelt, gránát posztóból való ruhadarab mentének, a másikkban Schaube-nek; ugyanottan egy fehér aba posztóból készült ruhadarab köpenynek, majd Schaube-nek neveztetik. Talán épen ezen zavar vezethetne a helyes megoldáshoz. Véleményem szerint a »Schaube« = suba régente is oly formájú bő felsőruha volt, minő köznépiünknek ma is használt »göndörszörű subá«-ja. Középen állott az a köpeny és a mente közt, átvéve amattól a terjedelmes bőséget, emettől a szörmét. De a subán a szörmét alkalmazták kívül és belül volt a posztó-bélelés, míg a menténél megfordítva. Ilyet többet találunk: Triebel Györgynek (1591) 1 elül róka-mállal, többi részében róka torokkal bélelt *fekete vidra* Schaubeja volt; a Lang Kristóf és Sauer Dorottya között kötött (1591) szerződésben 1 *farkas* Schaube 17 fjt 25 denárra van becsülve; ugyanitt 1 rókaprémés *hajtókával* ellátott és tengeri nyúllal bélelt *evet* Scheibelt és még egy másikat tengeri nyúllal bélelve találunk²⁾; Berényi Györgynek (1656) »suba-mente« névvel jelölt ruháját pedig igen találóan nevezhették így.³⁾ A subák készítése módjának egészen megfelel az: kifordítva a szörmés oldalt — suba, befordítva — mente volt. Különben ez az elnevezés már a XVI. század első felében is használtatott Máramaros-Sziget városának 1548-ban kiadott és 1569. febr. 17-én megújított statutumában: »férfiúnak való *köntös-suba apró bőrekből*, melyet az szücs-mesteremberek csinálnak 125 pénz; asszony-embernek való *mente-suba*, denár 40; nagyobb *bőrekből* csinált suba, mely térdig ér, denár 50.⁴⁾

A hajtóka, mely a nyakig gombolt mentén nem volt meg,

¹⁾ Magyar család-élet 132. l.

²⁾ U. ott 129. lapon találók hasonlókat említve.

³⁾ U. ott 132. l.

⁴⁾ Századok 1870. 264. lap.

a köpenyvel való rokonságra vall; azzal együtt német eredetűnek tartom a Schaubet is, amál is inkább, mert elébe téve gyakran találok a »deutsche« és »schlesisch« jelzöt. Azon körülmény, hogy a magyar urak ruhátaiban a »suba elnevezést sokkal nagyobb számmal találjuk a női, mint a férfiaknak való felső ruhák között«¹⁾ szintén azt látszik bizonyítani, a mennyiben körülbelül a XVII. század első negyedéig a polgároknak a Schaubé általános használt díszruhája volt, a nők pedig még az egész XVII. századon át viselték. A XVII. század elején a mentéhez közeledve alakul át a Schaubé, külső oldalára kerül a szövet, belülre a szőrme.

A Schaubet újjakkal és a nélkül díszítették. Ez utóbbi az »*umbnehmende Schaub*« azonos a magyar *hát-subával*.²⁾ Leginkább fekete és barna angliai, hollandi posztó, tramlott, damaszt, atlasz és csinarinból készítették a Schaubekat, melyekhez béléssel leggyakrabban róka vagy farkasbőrt vettek. Külsején díszített Schaubet egyetlen egyet sem találtam, a prémezést sem alkalmazták rajta külső szegélyül. A nagy bőségen kívül ez és a gallér hiánya különböztethette meg a mentétől. Árak 7–60 frt közt változott. Egy pár ezüst kapocs vagy gomb tartotta a nyaknál a Schaubet.

Kisebbitett alakja a »*Scheibel*« = »kis suba«³⁾ s díszítésével már közelebb áll a mentéhez. Mint kiválóan női öltöny, rövidebb és a testhez simuló lehetett; rendesen fekete vagy barna tramlott, damaszt, atlasz és bársonyból készítették; bélése meg díszítése, nemkülönben ára is különféle. Hain Miklósnénak damaszt Scheibeljei közt volt: szürke tengeri nyúllal bélelt és ezoboly hajtókás 27 frtra, ugyauolyan posztóbéléssel 41 frtra, 1 folben (?) hajtókás kék posztóbéléssel 45 frtra, egy másik 36 frtra, 1 ezoboly hajtókás rókamállal bélelve 48 frtra becsülve; Ziegelbrier Kristóf özvegye (1623) pedig 1 arany paszománnyal szegélyezett, gyöngyökkel kivarrt és 1 ezobolylyal prémezett, őzmállal bélelt Scheibellel rendelkezett. A férfiak kisebb subája a »*Schuppitz*« a magyar urak »subicza«

¹⁾ Magyar család-élet 133, 1.

²⁾ U. ott 134. A mai fürtösgubák is újjasok és újjnélküliek.

³⁾ U. ott 133.

nevű öltönye.¹⁾ Míg a nők drága szövetekből varratták Scheibeljeiket, a férfiak itt is beérték a posztóval és pomasinnal. Némelyek azonban erre élénkebb színt is választottak. Ez és a mellen végig alkalmazott gombok a Schuppitzot már közelebb hozták a mentéhez. A Poltz Margaretha és mostoha leánya közt kötött egyezés (1590) 3 frt 50 denárra becsült kék Schuppitzot említ; ugyanitt 1 veres posztóból készültnek értéke 1 frt 25 den. Mastrich Waltennek barna Schuppitzán 17 ezüst gomb volt; Hain Miklósnak damaszt béléses, aranyozott ezüst gombokkal díszített Schuppitzája pedig 45 frtra becsültetett.

Minő volt a *dolmányok* szabása a XV—XVI. században, arról leltúraink — melyek a ruhák leírására egyáltalában semmi támaszpontot nem nyújtanak — mit sem szólnak. »A XVII. század második felében a dolmányokat hosszúra és bőre szabták.«²⁾ A löcsei városházán levő, már említett nagy kép a XVII. század végén viselt magyar divat tekintetéből igen érdekes. A rajta levő 15 alak mindenikén oly szabású dolmány van, mely derekon övvel levén leszorítva, a mellen megfeszül; az övön alúl a felső lábszárak felét eltakaró rész azonban meglehetősen bőven áll mindeniken. Ezek tehát igazolják a szabásra vonatkozólag fentebb tett állítást, másrészt azt is mutatják, hogy nálunk a német polgárok a dolmányt épen olyan szabással viselték, mint a magyar urak. Báró Radvánszky Bélának azon nézetét, mely szerint »a *hosszú* dolmány sem ért egészen térdig, a *kurta* pedig csipőn alúl csak annyira nyúlt alá, hogy a hasat betakarja«, — teljesen igazolva látom az előttem levő képeken. A Probstner úr birtokában levő — szintén említett — képnek hét alakja közül három visel oly rövid dolmányt, mely övön alúl csak a hasat takarja be. A tanácsnokok képén ábrázolt dolmányok tehát *hosszúk*, az utóbbiak pedig *kurták*. A kettő között a hosszúságon kívül még a szabásban is találok különbséget. A hosszú dolmányok ugyanis övön alúl bővebbek, míg a kurták mindenütt szorosan a testhez simulnak. Eszerint nem állhat meg azon állítás, hogy a dolmányoknál »a forma változása csak az alsó rész hosszabb

¹⁾ U. ott 106.

²⁾ U. ott.

vagy rövidebb voltában és az újjak alakjában rejlett.¹⁾ Az újjak alakja mind a két dolmányon egyenlő: a válltól folytonosan keskenyedő a kézfeőig, hol szorosán a testhez simúl. Innen egy része tovább folytatódik a kézfeőn egészen az újjakig, úgy azonban, hogy a tenyér szabadon marad. Ezen kézelőnek nevezhető rész visszahajlítható és a dolmányétól rendesen eltérő színű kelmével van bélelve. A kézfeőtől az újj belső-, a test felé eső oldalán mély hasíték van, hogy a kéz kényelmesen belé férjen, mit gombokkal fogtak össze. A dolmányok felálló alacsony gallérral bírnak s egészen körül vannak szegve zsinórral. Ezen a szegélyen kívül más zsinór vagy sújtás díszítést sem a képek nem mutatnak, sem a leltárok nem említenek. Egyedüli gombkötő munka rajtok az összegombolásra való, a szegély-zsinórral rendesen azonos színű kis hurkok és gombok. Hain Miklós-nak veres damasztal bélelt barna dolmányánál meg van jegyezve, hogy az ezüstitel és ezüst gombokkal volt díszítve; mi alatt itten csak a szegélyt és a gomboló hurkokat érthetjük. A nyaktól övig gombolt dolmányok mellén 12—18, az újj hasítékán 6—18 db. különféle mívű gombot találunk. A XVI. században kapesok és gombok a dolmányon vegyesen is előfordúlnak: Gallmeyernek (1590) barna gránát dolmányán ezüst kapesok és gombok voltak; Rombauer Sámuelnek (1689) zöld hollandi posztóból készült dolmányának mellére 18, újjaira ugyanannyi ezüst gomb és 18 makk volt felvarrva, mi arra mutat, hogy a gombkötő munkával elkészített kapcsoló hurok mellé ezüst makk vagy más alakú gombot alkalmaztak s így két sorjával látszott a gomb. Ugyancsak az ő barackvirág színű hollandi posztó dolmányának mellén 30 ezüst gombot találunk; királysínű angol posztóból készült dolmánya pedig selyem és aranyból szőtt gombokkal ékeskedett.

Ezekből látható, hogy gránát, feintuch, angol és hollandi posztóból és damasztból készített, fekete, vörös, királysín, sötét és világoskék, barna, szegszín (Nagel-farbe), barackvirág színű dolmányokat viseltek, mik nem egyeznek mindig a mente és nadrág színével. A gombok és kelme minősége szerint változó az árak is. Sacherle Sebestyén (1651) vörös finom posztó

¹⁾ U. ott.

dolmánya 10 frt, a barna gránát posztóból való gombos 40 frt, a Hain-féle ezüstös 21 frt 60 denárra becsültetett.

A *mente* különféle formáival megismerkedni akaró szíves olvasót a »Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században« című jeles műre kell utalnom. Itten csak a polgároknál talált menték nyomán teszek az ott elmondottakhoz pár észrevételt. A 24-ik oldalon »A mente formái szabás és hosszúság tekintetében különböznek leginkább egymástól. A por Péter írja, hogy régenten meglehetősen hosszú, a horgas inig érő mentéket viseltek. Részben igaza van, mert csakugyan viselték a térdig vagy valamivel azon alúl érő hosszú mentéket . . . A rövid mentéket azonban csak annyira kedvelték. Az Eszterházy-féle életnagyságú képek után ítélve, félczombig érhettek«. Az itten részben csak föltételesen állítottakat megerősíthetem a többször említett képről, melynek 15 alakja közül 12 visel térden alúl érő *hosszú* és 3 nem egészen térdig érő *rövid* mentét. A mente rendesen bő, nem testhez álló szabású s szőrmevel van bélelve. A hosszú mentéken a lehajlított keskeny szőrme-gallérnak keskeny vonalban képezi folytatását a mente széleit egészen körülfutó prémezés; a rövid mentéken ellenben a szintén lehajlított keskeny gallér a dolmány szövetéből van készítve s mind a kettő szélét ugyanolyan színű zsinór szegélyezi, minő a gomboló hurok. A külső szőrme-prémezés egészen elmarad és ebben találok legfeltünőbb különféleségét a kétféle mentének. — Néhány szót még a »csonka újjú« mentékről. »Hogy ezeknek az újja a kézfeőig vagy csak könyökig ért-e? megbízható források hiányában nem határozhatom meg« — írja br. Radvánszky. Magában a csonka elnevezés, és az, hogy Bethlen Gábor ruhái között egy félkez csonka újjú mente fordul elő, inkább azt engedné következtetni, hogy rövidebb volt, mint a dolmány újja; ha pedig az újjatlan és a hosszú újjat veszszük kiinduló pontúl, akkor a közép mértéket a kéz végénél találjuk meg.«¹⁾ Azt hiszem, e kérdésre is adhatok kielégítő választ. Képünkön 12 alakon van az újjasmente a dolmány fölél az újjba huzottan felöltve. Kivétel nélkül mindeniknél, körül, jó teyérnyi szélességben kilátszik a dolmányé a

¹⁾ Magyar család-élet 126. l.

mente újja alól. E szerint a hosszú újjú és újjatlan mente közt álló csonka mentének olyan újjai voltak, melyek válltól kezdve végig egyenlő szélesre szabva, a kéztől fölül tenyérvnyi magasságban végződtek.

A skarlát, sója (schewo), különféle posztó és a »tartersche Zeug«, hiúzzal, rókamállal, farkassal, dupla tafotával, bogasiával és török tsamlottal bélelve használtattak mentékre. Díszítésül alkalmazták az áttört művü nagy ezüst- és a gombkötő munkával selyemből, arany és ezüsthől készített gombokat és széles gombszárakat (*Pettlitz-). A löcsei gombkötőknek remekbe is selyemből aranynyal vagy ezüsteel *magyar módra* szövött 12 pár virágos gombot vagy gombszárát kelle készíteniök, mit a városban csak czéhbéli mestereknek volt szabad árulniök.¹⁾ A polgárság tehát csak itthon készített gombkötőmunkát vásárolt. A gombokat olykor a laposra vert négyszögü, fehérén hagyott vagy aranyozott ezüst kapesok helyettesíték. A menték értéke szintén különbözö: 20, 25, 40, sőt Haimnak arany gombszárás mentéje 75 frt, ugyanannak török tsamlottal bélelt *nyári* mentéje 20 frt értékü volt.

A dolmányt derékban *övel* szorították a testhez. Legegyszerűbbek a czérnából és selyemből német és magyar módra szövöttek és kötöttek. Ezeknek kétféle faját ismerem: a széles *paszomány*- és a keskenyebb úgynevezett *zsinórövet*. Vörös, kék, hamuszín, barna, zöld stb. a ruhák színének megfelelő színekben készült selyem övek ára 5 frt 40 den. és 18 frt közt változott. A gyermekeké sokkal olcsóbb. Bársonyból is készítették öveket. Elengedhetetlen díszök és szükséges kellékök az egy vagy több párban alkalmazott ezüst-kapocs volt; ritkább a maicz díszítés. Csak Rombauer Sámuel karmazsin vörös czérna övén találok aranyozott ezüst maiczot.

A nadrág, dolmány, öv és mente színei egy-egy öltözetben egyenlök.

A magyar urak ruhái közt a mai *bunda* névvel nevezett, posztóból készült és szörmével bélelt nagy felső öltönyt úgy látszik nem találni. Bunda-félül az egészen »szörben kidolgo-

¹⁾ 1834-ben megerősített czéhszabály.

zott« *gerezna* említették.¹⁾ A városi polgárság a bundának többféle nemével rendelkezett, melyek a nagyságban különböztek. Ezt különbözteti meg a »Pelz« és »Pelzl« elnevezés. Neuntaller Jánosnak (Körmb. 1579) *magyar* bundája 9 frtot ért; Redenbacher pozsonyi polgárnak (1684) egy fügebarna magyar férfi bundája volt. A Dierner István (1645) ruhái közt levő 1 damaszt, 1 mohár és a másoknál is található »*anziehdig*« bundácskák után ítélve, minthogy csak ezeknél találjuk az említett jelzöt, a kisebb bundák újjakkal voltak ellátva; a nagyok, habár említve nem találom, szintén újjasak lehettek. Sajátságos nem a *mellénynyel* (Wist) *ellátott bunda*. Ez úgy lehetett varrva, hogy belül egy újjatlan mellény-forma ruhadarab volt a bundához erősítve, melybe ha bedugták a kezeket, a különben újjatlan bunda nem eshetett le a testről. Düll Jánosnak (1665) virágos bársony mellényes. 25 frt értékű nagy tsamlott »*umbkotsch*« bundája volt; özvegy Geidos Annánál (1642) pedig egy 2 frt 50 denárra becsült, női bundára való fekete vászon »*Überzug*«-hoz barchent mellény tartozott. Az »*Umbkotsch-Pelz*«, melynek határozottan német eredetére vall a csaknem mindig eléje tett »*schlesisch*« jelző, egyszerűen a vállra vethető s talán a fentebb leírt módon mellénynyel ellátott könnyebb, bunda alakú ruha lehetett, mit abból következtettek, hogy az többnyire a női ruhák között s ottan is legtöbbször a kicsinyítő »*Pelzl*« néven fordul elő s csak egy esetben, kivételesen jeleztetik nagynak. Ára 3 - 10 frt. Düll Jánosénak árát a bársony és tsamlott szövet emelte 25 frtra. A szörmével bélelt »*Schlaffpelz*«-et csakis igen vagyonos polgároknál találjuk. Rendeltetése ugyanaz volt, mint a mai *Schlaffrock*nak nevezett ruháké. A bundára való »*Überzug*«-ról nem tudom, mit tartsak. A név arra mutat, mintha az a bunda kimélése végett arra vehető porköpeny-féle ruhadarab lett volna. Azon körülmény azonban, hogy a Geidos Annáé mellénynyel volt ellátva, a Lang Kristófnál (1591) található-nak pedig a mellét vörös bársony prémezés ékesíté, inkább azt tételezteti fel, hogy azt a drága női ruháknak a szőrtől meg-

¹⁾ Magyar család-élet 137. l.

oltalmazása czéljából a bunda alá vették. Színe mindig egyezik a bundáéval.

A bárány, róka, farkas bőrrel bélelt férfi-bundákra szürke, barna, fekete vagy mákszínű morva posztó, tsamlott és mohár használtatott. A nők ezeken kívül vörös, baraczkvirág és más élénkebb színű tabin, damaszt és tafota szövetet is vettek.

A bundákra gombkötő munkával készült gombokat és gomboló hurkokat alkalmaztak. Hain Miklós egyik róka-málalt bélelt barna bundáján mákszínű hurkok, a másikon ugyanolyan gombok voltak; amannak értéke 60, ezé 14 frt.

Mint hogy a nőknél a mentét is a bunda helyettesíté, természetesnek fogjuk találni, hogy a női bundák díszesebbek. Találunk szürke tengeri nyúl-béléssel ellátott, vörös bársony hajtókás tafotát; ugyanolyan bélésű czoboly hajtókával ékített genuai tafota bundákat 30—30 frtra; szintén tengeri nyúllal bélelt damaszt női bundát 70 frtra becsülve. A szegényebbek feketére festett vászomból valókat viseltek; a díszesebbeket viselniök tilták a rendőri szabályok.

Ez általánosan viselt ruhák után még pár szót az újjatlan *mellényekről*. A magyar urak »egy a deréktól a vállig terjedő, hátat és mellet takaró, manap mellénynek nevezett újjatlan ruhadarabot¹⁾ ügylátszik nem viseltek. Ennek általános használatát a német polgároknál sem tudom kimutatni; de találunk egyes darabokat »*Wiesth*« néven említve. Újjak nélküli Wammes, a mi megfelel a mai mellénynek, szintén említetik. Lehet, hogy nyáron munka-közben úgy használták a Wammest s némelyek aztán még a tanácsülésbe is elmentek benne. Ez ellen hozhatta a lőcsei tanács 1620-ban azon határozatot, hogy mindenik tanácsnoknak legyen újjas Rockja.

A férfiak német öltözékét kiegészítette a *sipka* és *kalap*; a magyar kalap és *kalpag*. Leginkább morva divatra készített bársony, damaszt és posztó sipkákat viseltek. A »magyar« kalapok²⁾ ritkábbak. Német formájúak a téli és nyári széles kalapok, valamint a Probstner-féle képen ábrázolt tanácsnok

¹⁾ Magy. csal. él. 105.

²⁾ U. ott 145. l. a kalapok leírása.

fején levő, két oldalt magasan felhajlított karimájú kalap is. Ezeket czoboly, menyét és más prémekkel szegélyezték. Találunk fekete bársony kalapot arany zsinórral (1598. 10 frt), fekete nemez *lengyel* kalapot arany és ezüst zsinórral (7 frt), fekete bársony »Spitz-Hut«-ot selyem zsinórral (4 frt), hamuszín *cseh* kalapot arany paszománnyal (3 frt), fekete bársony gyermekkalapot stb. A magyar urak által viselt kalpagokat Berényi György németeknek nevezi.¹⁾ Városaink polgárainál is találunk a XVI. században több »kalpag« elnevezésű főveget, melyet az egész XVII. századon át is folytonosan viseltek s a többször említett 1690-iki képen levő 7 magyar ruhás alak mindenikének szintén ez van fején. Vidra, czoboly, menyét és más bőrből karima nélkül fent és lent egyenlő széles kerek alakra készítették, tetejét pedig színes bársonyból hosszú zacskó alakúra varrták, melyet begyűrve vagy hosszan lelógva viseltek.

Keztyüket férfi és női ruhatáruk egyaránt említenek. A téli keztyűk farkas és más szőrmével béleltek. Hain boltjának leltára a keztyűk különféle alakjaival ismertet meg. Itten (1653) egy pár ambra-keztyű 1 frt 30 den., barna római 35 den. feyl 35 den. tengeri nyúllal bélelt 1 frt, színes selyemmel hímzett 1 frt 20 — 1 frt 80 den. barna. paszománnyal és selyem *rojtokkal díszítettnek* párja 2 frt 50 denárral van fölvéve.

e) *Női ruhák.*

Korunkban a nők fényűzése ellen gyakran súlyos vádakat emelnek. Habár nem is épen alaptalanok azok, de nagyon téved, a ki a régi jó időket dicsőítve, azt hiszi, hogy a múlt századok női bájaikhoz nem szerették a szép keretet. Ha valakit nem győztek volna meg a fentebb közlött rendőri szabályok arról, hogy a fényűzési hajlam ősrégi tulajdonsága a nőknek, a ruhák következő leírása meggyőzheti arról, hogy kis városaink polgári középosztályú nőinek mai fényűzése — hála az égnek! — messzire mögötte marad annak, melyet a XVI — XVII. század polgárnői kifejtettek. Nem bocsátkozom az

¹⁾ U. ott 140. l.

egyed használt szövetek részletes leírásába,¹⁾ de nem akarok mellőzni egy, a szövetek beszerzése helyére és árára élénk világot vető árjegyzéket. Hain Miklós lőcsei nagykereskedő árúinak leltárából (1652) állítom össze e kivonatot. *Bársony: luccai* (luckeser): karmazsin, vörös, királyszínű, feyl, barna, közönséges, zöld, fekete »3 harig«. virágos, nyers rófe 5 frt 25 dénártól 8 frt-ig; — *genuai*: vörös, 2 és 1½ harig fekete, retrozierter, halb retrozierter 3 frt 60 dénártól 5 frt 28 dénár-ig; — *modenai*: vörös, zöld, fekete 2 frt 88 dénártól 3 frt 44 dénár-ig. *Atlasz: florenczi*: karmazsin, vörös, királyszínű közönséges, hajszínű, meggyszínű, virágos rófe 2 forint 75 dénártól 3 frt 44 dénár-ig; — *genuai*-féle: karmazsin, vörös, feyl, barna, szegbarna 2 frt 80 dénártól 3 frt 63 dénár-ig. *Damaszt: genuai*: királyszínű, zöld, virágos rófe 2 frt 88 d.-tól 3 frt 13 dénár-ig; — *luccai*: feyl, barna, virágos, meggyszínű, kék, zöld, fekete, virágos 2 frt 16 d.-tól 3 frt 25 d.-ig. — *Dupla tafota*: szegfűszínű, barna, kék, zöld rófe 2 frt 28 d.-tól 2 frt 76 dénár-ig. — *Egyszerű tafota*: karmazsin, vörös, királyszínű, vörösbe menő kék, vörösbe menő arany, ugyanolyan »genetzt«. sárgába menő zöld, vetés-zöld, füzöld, fekete rófe 2 frt 15 d.-tól 5 frt-ig, legdrágább a fekete. — A legközönségesebb egyszerű fehér és kék tafota rófe 24—30 dénár. — *Tsamlott*: különféle színekben rófe 70 d.-tól 1 frt 50 dénár-ig. *Pomasin* 45 d.-tól 1 frt-ig. *Török mohár* 40 d.-tól 54 d.-ig. — *Perzsa mohár* 70 dénár. — *Vorstatt* 70 d. — *Mezolán* 22½—35 dénár. — *Hamburgi trieb* 1 frt 32 d. — *Danzigi* mohos trieb 81 d. — Czérnás és félselyem *legatur* 60—90 d. — Különféle színű *koronarása* (Kronrasch) 1 frt 18 d.-tól 1 frt 64 dénár-ig. — Fehér és fekete *barchent* 30 d. — Különféle színű *perpetuan* 90 dénár. — Vörös és kék *török bogasia* 30—50 d. — Morva, freybergi, titscheini *posztó* rófe 40—60 dénár. — Ha ezekhez veszzük a ritkábban használt *skarlátot*, a »*taterische Zeug*«-ot *tarcolánt* (terzenel), *stamelint*, *csimazint*, *pokotsint*, *selymet* és *kanavászt*, együtt van a női öltözékekre használt összes anyag.

¹⁾ Az azzal megismerkedni ohajtó olvasót utalom a »Magy. csal. él.« I. 169. stb. ol.

A polgárnők ruhatárára nézve nem állhat az, hogy »a XVII. század végéig szabály volt, hogy a váll és szoknya ugyanazon kelméből készült és össze volt varrva«;¹⁾ valamint az sem, hogy a szoknya kifejezésben »régí értelemben véve a váll és derék is befoglaltatott«.²⁾ Gyakori ugyan, hogy a *szoknya* és *derék* ugyanazon szövethől készítve egy darabot képez és egyszerűen »Rock« névvel jelöltetik, mint Licauer Lőrincz (1560) leányainak 2 — 2 gombos vörös stamelin és kék »katheggen« Rockjai, melyeknél a gombok csak a derékre lehettek alkalmazva. Sturm Gergelyné (1586) fekete tsamlott szoknyájához azonban bársony derék (Wiest), vörös tsamlott szoknyájához szintén bársony derék: Gallin Éva (Pozsony, 1693) hajszínű koronarása szoknyájához fahéjszínű 9 sor ezüst szalaggal prémezett selyem-posztó váll tartozott. Schneider Benedeknél (1592) a szoknyától különválasztva említettik a vörös női »Wiest«. Özv. Dirner Andrásné (1600) arany-sárga tafota szoknyáján 2 pár, egy másikon 1 pár 6 — 6 súlyú ezüst csat volt. Ennek alkalmazása a szoknyán csak úgy szükséges, ha az külön álló darab, különben fentartja a hozzá varrott derék. Meglehet azonban, hogy ezt így csak a német polgárság viselte nálunk; mert Triebel Gergely özvegyének (1591) narancsszínű atlasz *német* szoknyájához volt egy arany színórokkaal szegélyezett válla (Bristel); szintén *német* tafota szoknyájához külön derékkal rendelkezett. Ez a föltevés annál valószínűbb, mivel a magyar viselet a polgárság körében csak a XVII. században terjedt el nagyobb mértékben. A XVII. században a szoknya (leginkább az ünneplő ruháknál) és derék vagy váll különböző kelmékből, az utóbbi rendszeren drágábból állítottatott elő; könnyű használatra az ilesőbb tsamlott, mohár, pomasin, posztó szolgált. Szolgálóknak angol és hollandi posztót, koronarását nem volt szabad viselniök. A tafotát, damasztot, atlaszt, bársonyt csak a vagyonosabbak szerezhették meg. — A gyászt kivéve, melyre fekete szöveteket használtak, rendszeren élénk színeket válogattak össze; találunk arany-sárga szoknyákhoz ezüst paszományokkal díszített vagy arannyal prémezett zöld, vagy ezüst kapcsos vörös bársony derekat; —

¹⁾ »Magy. csal. él.« 183.

²⁾ U. o. 159.

vörös szoknyához arany csipkés vörös, ezüst kapesos fekete vagy zöld bársony derekat; — kék szoknyához vörös derék; bíbor színűhöz zöld; zöldhöz narancsszínű; barnához vörös tartozott s ezeken kívül még számos változatban kombinálták a szoknyák és derekak színét. A szövetek összeállításáról ugyanaz mondható.

A szoknyák *díszítését* az alján egy vagy több sorban körülfutó szőrme, bársony vagy zsinór-prémezés és a csipke képezte. Spillenberger Sámuelné dupla tafota szoknyájának szegélye szőrmével; Zellerbeckné vörös tsanlott szoknyája evetbőrrel; Seltenreich Katharináé tar-bársonnyal; Poltz Margarétháé egy sor arany szegélylyel; Hain Miklósné damaszt szoknyája 4-soros ezüst, luccai zöld bársony szoknyája 5 sor arany és ezüst zsinórral volt prémezve. Meltzel János esőtörtökhelyi ev. lelkész leányának anyai részbe kapott szoknyái közül kettőt arany csipkével, egyet paszomány zsinórokkal díszítettek; a Raich Gáspárné leányainak jutott szoknyák egyikét arany, másikat ezüst galannokkal díszítették. Egy pozsonyi 1696-iki leltárban egy kék tobin szoknya egy sor nagy fekete csipkével és két sor arany paszománynyal (Umbrellen). — egy tafota szoknya 2 sor széles ezüst és arany és 3 sor fekete csipkével s leoni paszománynyal. — virágos fehér parchet szoknya sárga és fehér csipkéekkel. — egy arany virágokkal átszőtt gyöngyszínű brocat széles arany és ezüst csipkével díszítve jegyeztetett föl. — A szoknyákat a csipőn *kapesok* tartották össze.

A szoknyákhoz tartozó *derékra való ruha* kétféle: a »Wiest« a nyaktól övig érő, itten a testhez szorított újjas derék, melyet a mellen legtöbbsnyire kapesok tartottak össze. Ezt már a XVI. században is viselték s az egész XVII-en át fentartotta magát. Özvegy Windisch Katharinának »Halbe Wiest«-je, úgy látszik, kivágott újjas derék volt s ez képezhette az átmenetet az újjnélküli kivágott derékhoz — a »Briestel«-hez, mely a derékra való ruhák másik faja. A XVII. század második felében találom említve a briestelt, mely azonos a magyar úrnők által »*pruszlik*« néven is nevezett ¹⁾ vállakkal.

¹⁾ Magy. csal. él. I. 193. 1.

véleményem szerint helyesebben mondva — mellényekkel. Köznapünk a pruszlit ma is régi alakjában viseli. Ez elől a nyakon s ennek megfelelően hátul is ív-alakban kivágott, a mellét és hátat eltakaró, a vállon keskeny tartóval összefoglalt ruhadarab, mely a mellen kis karikákban járó fűző-zsinórral húzódik össze. Ennek változata a XVII. század vége felé divatba jött »*Mieder*«. Az előbbitől abban különbözhetett, hogy halhájakkal látták el, a mivel a test feszesen tartására alkalmassá tehették. Már 1653-ban találók Hain Miklósnál 14 lat nagy halhajat 2 frt 58 és 8 lat kicsinyt à 6 dén. értékkel följegyezve. A ruhaderekak leginkább bársony és damasztból készítvék, díszítésök a szoknyákénál sokkal díszesebb. Triebel Gergelynének (1591) narancsszínű atlaszból való német szoknyájához tartozó bristelje arany zsinórokkal szegélyezett; Gerloch Gáspárné (1600) vörös tabin szoknyájához arany-zsinóros vörös bársony wiest tartozott; Guttmittels Zakariás holmija közt 2 darab aranynyal prémezettet jegyeztek föl. A Kötzl János hagyatékában (1642) említett, virágokkal redőzött barna atlasz ruhának narancssárga bársony dereka arany-zsinórokkal volt kivarrva; Rombauer Sámuelnének (1689) aranyozott ezüst-zsinóros wiestje aranynyal. Meltzel Jánosnének (1690) egyik arany paszományzsinórral prémezett wiestje szintén aranynyal, a másik pedig ezüsttel hímeztetett ki; Novák Melchiorné és Ruich Gáspárné (1697) zöld bársony és zöld tabin miederein ezüst zsinór-gyűrűket és az elsőn keskeny arany paszományt, a másikon arany csipkéket találunk. Gallia Éva fahéjszínű selyem-posztó miedere 9 sor ezüst-gallonnal. Brost Rebeka fekete bársony miedere csipkéekkel volt díszítve.

Az *előköttök* használata mind a két században általános. Poltz Margit leltárában (1590) 6. Triebel Gergelynében (1591) 24 darabot jegyeztek föl. Ezekben is csak a XVII. század folytán kezdenek nagyobb fényűzést kifejteni, midőn a drága ruhákhoz illően különféle színű damaszt, selyem, koronárása és tafotából arany csipkékkel, arany és ezüst csipkével díszítve készítették. — A polgárnők előszeretettel a gazdaszonykodáshoz a nagyobb számmal előforduló »*Schürtztüchel*«-ek dicsérik. — A köttők értéke 5 — 10 frttal jegyeztetett föl. A fehér vászon előköttöket különféle színű selyemmel és

ezérnával kihímezték vagy fehér csipkével szegélyezték. Hain Miklósnénak selyemmel kivarrott fehér lengyelvászon előkötőjét 7 frt 50 dénárra, másik ugyanolyant 2 frt 50 dénárra becsülték. Az árak nagy különbözetét hihetőleg a hímzés különféleisége okozta. Előkötőkre való hímzett munkát már a XVI. században is lehetett készen venni.

A hímzésre használt sodrott aranyak márkája 30 frt 60 dénár, az ezüsté 27 frt, a majlandi sodrott aranyé 20 frt 40 dénár. — A vont-arany latja 3 frt, az ezüsté 1 frt 80 d., a tiszta és ezérnával kevert hímző-selyem latja pedig 35–60 dénárral számíttatott föl 1653-ban. — A prémezés és más díszítésre használt csipke, zsinór és galund (gallon) ára következő: 1 lat finom széles arany csipke 2 frt 20 dénár, keskenyebb 1 frt 83 dénár. aranyból és ezüsből vegyítve készített csipke márkája 16 frt 10 dénár, fekete selyem csipke röfe 33 dénártól 1 frtíig. Czérna-csipke készítésével házilag is foglalkoztak.

Keskeny arany-sujtás (spar) zsinór latja 1 frt 40 dénár. — az ezüsté 1 frt 30 dénár. — *Nápolyi* fekete és színes zsinór fontja 9 frt 6 dénártól 11 frt 20 dénárig. *A frankfurti, danzigi, bécsi, lengyelországi* különféle minőségű és színű zsinórok röfe 5–9 dénár. Az arany-gallon röfe $4\frac{1}{2}$ dénár. — A selyem, atlasz és tafota-szalagokat Nürnberg, Augsburg, Köln, Bécs és Franciaország; a paszomány-zsinórokat szintén Nürnberg és Frankfurt szállították. Az arany-paszomány latja 44 frt. — Ismételnem kell azonban, hogy zsinórt, selyem-, arany- és ezüst-paszományt hazai gombkötőink is készítettek.

A kisebb *kimenő* felöltönyök közül a magyar úrnőknél a XVI. század vége felé divatba jött *Jancker* nevű spanyol köntöst¹⁾ a Lang Kristóf és Sauer Dorottya közt (Lőcsén, 1591) kötött szerződésben »Jencker«-s Zellerbeck leltárában (Pozsony, 1506) 2 darab »Janeko-rock« név alatt találtam meg. A XVII-ik század elejéig használt kisebb felső öltöny volt még az atlasz, bársony, tsanlotból arany zsinórokkal díszítve készített »Jebchen, Jepichen, Jöpgen, Joppe«, minőt Höllner Benedeknél (1589) 2 forint 80 dénár, Rheiman Mátyásnál (1607) 5 forintra becsülve jegyezték föl. Zel-

¹⁾ Magy. csal. él. 202. l.

lerbecknél egy semisch Joppen 10 pár ezüst kapocszal ékeskedett.

A selyemből, bársony és czernából készült női *övek* egészben véve hasonlítottak a férfiak által viseltékhez. Az ezüst képesok és csatokon kívül gyöngy és »Schmelz«¹⁾ díszítést alkalmaztak rájuk. Dierner Andrásné (1600) nagyobb gyöngyös öve 9 frt 50 dénárt, a kisebb 1 frt 25 dénárt ért. — A gombkötőkön kívül a czélh keretébe nem tartozó nők is készítettek öveket. A löcsei képviselő testület 1691 február 5-iki előterjesztése kéri a tanácsot, hogy azon nőket, kik télen át *öveket kötnek*, nyáron át pedig csak lopnak, utasítsa ki a városból. A rendőri szabályzatok pedig mutatják, hogy a nők az ily öveket hosszan lelógva viselték.

A rendkívüli rövidség, melylyel a leltárok az egyes ruhadarabokat említik, igen megnehezíti a 24 változatban talált *főkötők* leírását. A magyar úrnők nagy fényűzését a drágakövel való díszítésben nem utánozhatták a polgárnők; de a főkötők formáját kétségkívül azoktól is átvették. Az *arany főkötőket* különféle értékű vont és sodrott arannyal szőtt szövethből készítették. A XVI. század közepén már általánosan viselték azokat, minden díszítés nélkül. A XVII. századbeli arany-főkötők gyöngyökkel, gránáttal, arany-, ezüst-, sárgaréz-pillangókkal (Flindern) és vert arany meg ezüst boglár-lemezekkel díszítettek. A fényűzés legkifejlettebb korában — a XVII. század közepén — sem találunk 45 frtnál drágább főkötőt, a mi ugyan nagy érték, de a magyar úrnőkéinek árához viszonyítva csekély. A polgárnők főkötőikre egyáltalán nem alkalmaztak drágaköveket; arany pillangók, lemezek is csak 1 és 1/2 próbás aranyból készültek s így értékök latonkint

¹⁾ A »Schmelz« — nézetem szerint — nem tekinthető azonosnak az »emaille = zománcz«-czal. (Századok 1882. 510. l.) Hain Miklós löcsei nagykereskedő 1653-iki leltárában a többi közt volt: »6 1/2 Gebundt »Schmölz« nro. 5. à 2 frt. — 3 Gebundt detto der kleinsten à 1 frt 30 d. (Weisenbuch löcsei levélt. XXI. oszt. 51. sz. 252. lap.) — A zománczot, mely kisebb és nagyobb minőségű nem lehet, nem árulhatták köteg számbra. Itten csakis a ma is »Schmeltz«-nek nevezett üveggyöngyöt. Leginkább feketét, érthetünk. A Zabler Jóbne holmija közt volt »Schmeltz-röseln« alatt sem lehet mást érteni. Lang Kristófnál 1 főkötő üveggel, szintén üveggyöngy schmelzcel volt díszítve.

1 frt 40 dénár – 2 frt 31 dénár volt; a réz-pillangók kötegjét pedig 54–80 dénáron árúsíták. A rózsá-gránátoknak zsinórja 40 dénár, a kisebb szemű ezüst gyöngy kötegenként 45 dénár, a nagy 1 frt 70 dénár, a legdrágább schmelznek kötegye 2 frt. Ez aránylag olcsó díszítéssel is takarékosan bántak; csak Zabler Jóbáné 45 forintos arany főkötőjénél említik, hogy az gyöngyökkel volt *kivarrva*, azaz a gyöngy sűrűn alkalmaztatott rajta; míg a többi egyszerűen gyöngyös és gránátos arany főkötőkre csak egy sorjával alkalmazták a gyöngy- és gránát-díszítést. Az arany-főkötőket magyar és német módra készítve egyaránt viselték. A Stromair András (Körmöczb. 1606) és Greff Lőrincz (Lőcse, 1638) hagyatékában »*bergstetterische*« — az első külön arany szegélyzettel — a Hirschhorn Jánosnál (Lőcse, 1634) »*naisoller*« jelzővel följegyzett arany főkötők, minthogy más darabok egyszerűen német főkötőknek neveztetnek, arra mutatnak, hogy az alsó-magyarországi bányavárosokban a németországiaktól eltérő, egészen önálló formára készített főkötőket viseltek a XVII. században. Minthogy a főkötők egy formáját egyenesen *besztercebányainak* nevezik, a felvidéki német polgárnők divatának forrása ekkor a gazdag Besztercebánya lehetett. A *rózsás* arany-főkötőket vert arany- és ezüst-lemezkekből összeállított rózsákkal díszítették. Zabler Jóbáné (1665) vörös arany »*Püschel*« (Büschel) főkötője, nem tudom határozottan, csak kontyra való csokor volt-e, vagy vörös selyem szövethől készült és arany bojtokkal vagy szalag-csokrokkal díszített főkötő? — Ez utóbbit valószínűbbnek tekintem, mert ugyancsak »*gepischelte*« (gebüschelte) főkötője csak csokros lehetett, több arannyal vagy ezüstrrel átszőtt és pettyezetett (eingesprengt) főkötő mutat arra, hogy a különféle selyem- és bársonyszöveteket aranyfonállal átfonogatták, pettyekkel látták el s így készítenék belőlök főkötőket; a »*Bendelhaube*« pedig egyenesen szalagcsokrokból volt összeállítva.

Ismét más változat az egészen aranyból s az aranyból és ezüstről vegyítve *kötött* főkötő, melynél az arany és ezüst szálakra húzogatták föl a gránát szemeket. Ennek válfajai a különféle színes selyemből kötött főkötők. — »Hajból vert... főkötőket a XVII. században élő egyes (magyar) úrnők

viseltek.¹⁾ Az idézett helyen Thurzó Zsuzsa és Monaki Erzse ruháinak 1603. és 1630-ban fölvett leltárai alapján találok ezt az állítást. Wallis János lőcsei kereskedőnél 1599-ben említetik 12 darab »*Haarhaube*«. A különféle kelmékből készített főkötők közt első helyet foglalnak a XVII. században legdivatosabb *rózsás* főkötők. A 2-12 forint értékű *fekete selyem* főkötőkre arany és ezüst rózsákat és rózsácskákat raktak s aranyuyal meg »Pallettuel«-ekkel varrták ki. Ugyanígy kivarrással díszítették a különféle *tafota*-főkötőket is. — A finom *posztóból* készített főkötőket festett munkával (mit gemahlter Arbeit) és színes selyem-hímzéssel látták el. — *Üveggel* (üveggönggyel) díszített főkötőt említ Lang Kristóf (1591) leltára. — Télire *szőrme* főkötőket is viseltek. A XVI. század végéről (1591) 1 menyéttel bélelt, a XVII. századból pedig több *evet*-főkötőt (Fehlhaube) jegyeztek föl. A Düll János hagyatékában (1665) talált, 15 frt 25 dénár-ra becsült 9 darab »*Oberhaub*« talán a drága főkötők bevonására szolgált. Beszterczebánya ismert rendőri szabályzata a kevésbé vagyonosoknak megtiltja az arany és ezüst-csipkével díszített *zsidó-főkötő*, a hosszú tafota »*Wickel-haube*« viselését.

A főkötőkhöz alkalmazott »*Goller*« azonos rendeltetésű volt a magyar úrnők által viselt *födelekkkel*.²⁾ Ezeknek a főkötőkhöz tartozó galléroknek célja a fejnek homlok fölött és oldalt a főkötő által födetlenül hagyott részét befödni. Simplicissimus szerint az éjszakkéleti városokban általános volt a tányér-alakú födél (Decke) viselése, erre feszítették ki a fejről sokszor a térden alúl lefüggő fátyolt. A födelet különféle színű kelméből szabták s körös-körül csipkével és kivarrással ékítették. Erre vonatkoznak az ismert rendőri szabályzatok azon pontjai, melyek a nem előkelő rangú nőnek megtiltják a fátyol *alatt* arany csipke viselését. — A női főkötők díszítésére szolgált még az arany fonálból reczésen kötött »*Leimel*«, melyet különféle, a főkötő színének megfelelő bársony alapon varrtak a főkötőkre.

A *fátyol* viselését csak előkelő rangú polgárnőknek en-

¹⁾ Magy. csal. él. 247.

²⁾ U. o. 239.

gedték meg. A fátyol-szövetnek röfe csak 20—30 dénár nygan, de ha a Hain boltjában volt 18 forint értékű *tarkán kivarrott* esivat »Schleier«-t tekintjük, látjuk, hogy a szövet olcsósága mellett is találtak rá módot a fátyolt eltiltandó fényűzés-tárgygyá tenni. Máshol rojtos csipke és tafota schleiert említenek.

A fehér vászon és esivat *fejkendők*, mint kevésbbé értékesek, házi foglalatosság közben használtattak s csak ritkán jegyezték föl. Egyes előkelő gazdag polgárnők kendőiket arannyal kivarrott alakokkal (mit goldener Form) és selyem hímzéssel is díszítették, sőt arany- és selyemfonállal átszótt török kendőket is hoztattak.

A *párták*, gyöngyös és drágaköves *koronák* értéke a magyar úrnők által viseltékét meg sem közelítette, alakra amazokéival egyenlők lehettek.

A nők által viselt, posztó és bársonyból készített, szőrmével bélelt *sipkák* határozottan német eredetűek. A löcsei szűcs-czéh sipkák (Mütze) készítése miatt vádolta be a hatóság előtt 1686 decz. 30-án özv. Johann Tamásné, kinek védője fülhözta, hogy Boroszlóban, Krentzbergben, Danzigban és Németország más városaiban a női sipkákat házilag készítik a nők. Minthogy vádlottnak a szűcs-czéh már 1684-ben megengedte, hogy női sipkákat készítsen, csak szőrmével ne bélelje azokat, s a szűcsöknek különben sem levén kizárólagos szabadalmok női sipkák készítésére, a tanács továbbra is megengedte a női sipkák házilag készítését szőrmé-bélés nélkül. — A polgárnők *kalapot* a XVI. században ritkán viseltek. 1591-ből találtam említve 1 fekete bársony női kalapot, mely 10¹/₂ arany súlyú zsinórral, csatokkal és »Medei«-val (medail) volt díszítve. A XVII-ik században a női kalapokra arannyal, ezüsttel, gyöngyökkel hímzett lapos és gömbölyű kalap-zsinórokat, aranyozott eziüst rózsákat használtak díszítésül.

Az előkelő nők ruházatát kiegészítette a *keztyű* és egyes gazdagabbaknál a pávatollakból készített *legyező*.

A múlt századok nőinek fényűzését feltüntetőül, álljon itten néhány női ruhának értéke. A női scheibelek és más felöltőknek értékét már ismertetve, csak a szoknyák és derekak értékét említem. Hain Miklósnénál (1653) egy meggyszínű

damaszt szoknya bársony-derékkal és arany-paszománnyal 60 frt; 1 biborszínű damaszt szoknya, arannyal prémezett zöld bársony derékkal 43 frt; 1 négy soros ezüsstel prémezett damaszt szoknya, zöld luccai bársony derékkal 100 forint; ugyanily értékű királyszínű bársony derékkal bíró damaszt szoknyája; 5-soros arany és ezüst zsinórral prémezett luccai zöld bársony szoknyáját magában is 75 frtra becsülték. — Zabler Jóbénak (1665) arany zsinóros, zöld bársony derékkal bíró királyszínű szoknyája 80 frt; 3 darab damaszt szoknyája 70—80 frt. a negyedik 90 forint; török tsamlott szoknypla 45 frt; királyszínű koronarása szoknyája 35 frt; kék duája tafota szoknyája 30 frt; arany zsinóros királyszínű bársony mellénye 25 frt. — Mutatványul elégnék tartok emyit. Csak azt teszem még hozzá, hogy Hainnének felső-ruhaneműi (az ékszereket nem számítva) 1033 frtra, Zablernéi pedig 1204 frt 40 dénárra becsültettek. — Igaz ugyan, hogy mind a két nőnek férje gazdag ember volt, de — a nő ruháinak értékét is beleszámítva — Hain Miklósnak összes vagyona 16593 forint 74 dénárt tett. — A vagyon és a női ruhák értéke közt mindenütt hasonló arányt találunk.

A fiú- és leány-gyermekek ruhái csak nagyságra nézve különböztek a felnőttekétől.

d) *Ékszerek.*

A leírt drága öltözékeknek elmaradhatatlan kiegészítő részei a különféle ékszerek. A rendőri szabályzatok a nem előkelő rangú nőknek megtiltják: arany- és ezüstescipkés és paszományos pártákat, a meztelen nyakon aranylánczot, gyöngyöket és korallt, gyöngyös paszományokat, drága zsinórzatot és más fényűzési czikkeket viselniök.

Az arany, ezüst zsinórzatról és prémezésről a ruháknál már történt említés, valamint a kalapokon viselt széles és gömbölyű arany és ezüst zsinórokról is. A tiszta aranyból s az arany- és ezüstfonálból vegyítve kötött főkötőket, azok arany és ezüst rózsáit, csipkéit és gyöngyeit; a fehérneműekhez tartozó arany rojtokkal díszített és gyöngyökkel kivarrt arany gallérokat és kézelőket, az arany-, ezüstescipkés és

paszományos pártákat, a gyöngyös és drágaköves koronákat említettem már. Habár ezek szigorúan véve a ruházathoz tartoztak, anyaguknál fogva jogosan sorozhatjuk az ékszerek közé. Ugyanide tartoznak a különféle művü, fehérén hagyott és aranyozott ezüst képesok, csatok, boglárlemezek és gombok is.

Az önálló ékszerek közt legnagyobb változatosságot és gazdagságot az *övek* mutatnak. A fehérén hagyott és aranyozott ezüst öveget rendszeren bőr, selyem vagy bársony alapra erősítették. Ritkább eset, hogy az ezüst öv arany paszományon legyen, mint Zellerbeck Tamásnak (Pozsony, 1506) betűkkel és 6 pár aranyozott ezüst csattal díszes öve. Diemer István (1645) és Brewer Lőrincz aranyozott ezüst rózsás öveinél az alap ezüst sodronyból fonott volt. Az arany és ezüst öveknek többféle változatát viselték. Ilyenek: a *rózsás-öv* (Rosen-Gürtel) selyem, bársony vagy fonott ezüst alapra erősített rózsákból; a *csat-öv* (Spangen G.) csatokból; a *tagozott öv* (Glied G.) egymás mellé sorakozó vert arany és ezüst lemezekből volt összeállítva, egyes tagjait külön-külön erősítették az alapra vagy apró karikákkal (mit Öhrlen) képesolták össze, lemezkéi áttört munkával is készítették. Hármak szépen aranyozott ezüst tagozott övét még külön díszítették gyöngyökkel. Legközelebb áll ehhez a pánczélszerűen egymásra rakott sima és szemcsés (gekörnt) lemezekből összeállított *pánczél-öv* (Pantzer G.). A kovácsolt munkával (getriebene Arbeit) készített öveknek két faja: a *szív-öv* (Herzen G.) és a *püpos* vagy *bübos* öv (Puckel G.). Az előbbi fehérén hagyott vagy aranyozott ezüst szíveeskékből, az utóbbi domborúan kovácsolt alakokkal kivert lemezekből állítottatott össze. — A lemezövektől a *zsinórövek*hez (Schür G.) átmenetet képez az arany- és ezüstfonálból kötött *paszomány-öv* (Porten G.) melyet színes rojtokkal díszítettek. — és a gyöngyökkel átszőtt arany és ezüst »Pertl«-ek. Az arany- és ezüstpaszomány-övek — az előbbiekhöz hasonlóan — bőr, selyem vagy bársony alapra helyeztetvén, emek színétől nyerhették a barna, zöld stb. jelzőket. A zsinóröveget szintén gombkötő munkával arany- és ezüst- vagy aranyozott ezüstfonálból készítették. — A lemez-övek között legnagyobbak voltak a püpos övek, me-

lyeknek súlya 2 m. 2 lattól 4 m. 8 la ig változott; a szív-öveké 1 m.—2 m. 1 lat. a rózsá-öveké 17 lat—2 m. 12 lat; a tagozott öveké 14 lat—3 m. 2 lat; a pánczéll-öveké 5 lat—1 mark 4 lat közt változik. A munka minőségéhez képest az övek értékét latonkiut 75 déuár—1 frt 48 dénár-ra becsülték s így az összérték is igen különböző: de 136 frtnál drágább övet nem találtam. Ez a magyar urak és úrnők öveinek értékéhez mérten alacsony ár omni van, hogy a polgárok és polgárnők öveikbe nem foglaltattak drágaköveket. Ham Miklósné az egyetlen (általam ismert) gyöngyös öv s ezt becsülték az említett legmagasabb árra.

Az övet a derékon ezüst kapesok vagy csatok tartották össze, melyeket vegyesen is alkalmaztak. — A férfi-öveknek csaknem elengedhetetlen kiegészítő része az ezüstveretű késtok felfüggesztésére szolgáló gombos és gombnélküli ezüst *öc-lánczocska* (Gürtel-Kette). Egyes övekhez hosszú és rövid lánczocska tartozott, melyek igen czélszerűen helyettesíthették a kardkötő szíjakat. A nők a XVII. században az övlöz kapesolt, bőr és selyemből vagy bársonyból készített kis táskákat szerettek viselni; de késtokkal ellátott női öveget is találunk.

Az öv helyett derékra övezett *lánczövek* (Ketten G.), aranyból és aranyozott ezüsből készített *lánczok* divatosak. Mind a lánczövek, mind a nyakban viselt lánczoknak készítmódja többféle. Bock Éva (Beszterezebánya, 1625) hagyatékában egy ötszörös aranyláncz súlya 74 darab arany; Dániel János (Selmeczbanya, 1596) »Panczer-Kette«-je pánczélszerűen egymásra rakott 110 darab aranyból volt összeállítva, másik arany láncza 131 darab aranyat nyomott; Lang Kristóf 143 arany forint értékű aranyláncza 110 darab aranyból, Janus Bálinté 166 szemből (Glied) volt összeállítva; Zabler Jónak zsinór-láncza (Schmür-Kette) volt. Aranyozott ezüst szívecskéket, gombokat, makkokat és különféle »Zetschen«-nek nevezett apróságokat, melyek közt gyakori az ezüstbe foglalt farkasfog, füffel ellátott pénzeket, u. n. »Schaugrosch«-okat és »Schaupfemig«-eket aggattak a lánczokra.

Arany *nyakékeket* csak előkelő nőknek volt szabad viselniük. Gyöngyös nyakékek igen ritkák; valódi keleti gyön-

gyöket pedig egyáltalában nem viseltek, különben a leltárak mindenesetre említénék. Hain Miklósnénak egyedül említett, gyöngyökkel és »*crongold*«-dal ékes, arany nyakékét (Halsgeheng) is csak 22 frtra becsülték. A *korall* használata már gyakoribb, melyet természetes színében hagyva vagy aranyozva és ezüstözve viseltek, és pedig annyira általános, hogy a XVII. század végén a nem előkelő rangú nőket rendőrileg kellett attól eltiltani. A nyakékek divata a XVII. század végén már annyira fényűzővé lett, hogy Beszterczebánya tanácsának rendőri szabályzata szerint némelyek egész vagyonukat nyakukon viselték.

Azt is a fényűzést korlátozó rendeleteknek kell tulajdonítanunk, hogy arany *karpereczet* is keveset jegyezhettek föl. de ezek rendesen igen értékesek. Greff Lőrincznée 10 $\frac{1}{2}$ aranyat, Triebel Gergelynéé 20 darab, Dániel Jánosnéé 39 darab aranyat nyomott, Hain Miklósnéét pedig 100 frtra becsülték. Drágakövel ékesített karpereczet egyetlen-egyet sem találtam följegyezve.

Az arany és ezüst *gyűrűk* közt pecsét-, koszorú- (Krantzschien), emlék- (Denkring) és közönséges köves gyűrűk voltak. A koszorú- és emlékgűrűk egyszerű vagy két-, három-, négy-szeres karikák; a köves gyűrűkbe pedig egy vagy több gyémánt, smaragd, rubin, türkisz, opál, saphir, ametist, jaspis, gránát, calcedon, chrysolit, carniol, csehgyémánt és üveg foglaltatott. sőt férfi- és leány-fejeket is találunk egyesekben.

Fülbevalót és a magyar úrnők ékszertárában gyakorú *násfűt* egyáltalában nem viseltek.

Az arany és aranyozott schaugroschokat, schaupfennikeket — a mai medailokat helyettesítve — önállóan is viselték. filigran-művű szegélylyel s más díszes munkával ékesítették: különben nem érthetnők, hogy azoknak értéke miért kétszer akkora, mint a minő a vele egyenlő súlyú aranypénzé; gyöngyökkel és drágakövekkel ezeket sem díszítették. A többi közt van 1 darab arany schaupfennig, súlya 18 arany, értéke 46 forint 81 dénár; 4 darab súlya 4 arany, értéke 14 forint 40 dénár; 13 darab súlya 5 arany, értéke 18 frt; 1 darab, aranyozott füllel 1 frt 80 dénár stb.

Mint hogy csak az előkelő rangúak viselhettek arany és ezüst ékszereket, nem-rangbelieknek és a szegényebbeknek az egyszerű vagy aranyozott és ezüstözött sárgaréz övekkel, lánczokkal stb. ékszerekkel kellett megelégedniök. — Az előkelő rangúak említett kiváltságukat túlságosan is vették igénybe és egyéb vagyonukhoz mérten rendkívül nagy értéket bírtak ékszerekben. Triebel Gergelyné (1591) 11 márka és 68 darab arany; Greff Lőrincz (1630) 27 m. 14 lat és 36 arany súlyú, Brewer Lőrincz 189 frt 18 dénár; Zabler Jób 508 forint értékű ékszerrel rendelkezett. Hain Miklós leltárában csak a különféle gyűrűk értéke 313 frt, más ékszerei pedig 1241 frt 91 dénárba becsültettek. Dániel Jánosné (1591) ékszerei — a 16 m. súlyú öveken és kisebb lánczokon felül — 426 darab aranyat nyomtak.

7. Könyvek.

A könyvnyomatás és a reformatio által fölidézett nagy szellemi mozgalom városainkra nem tévesztették el hatásukat. Több városunkban virágzó könyvnyomatás keletkezett, megkönnyítve a könyvek megszerzését és a XVI—XVII. századon át vagyonosabb polgárt alig találunk, kinek leltárában könyvek jegyzéke is ne volna; sőt gyakran igen szegényes leltáraknak lényeges részét foglalják el a könyvek. Ezek a XVI-ik század szellemének megfelelően leginkább vallásos tartalmúak. A biblia, Luthernek, Melanchtonnak iratai, imádságos és énekes könyvek elengedhetetlen kellékei a háznak. Ezek után a classicusok, majd krónikások és jogi írók következnek. A polgárok birtokában talált összes könyvek jegyzékét itten fölösleges lenne összeállítani; mint hogy azonban a könyvek egykori áráról még kevés tudomásunk van, érdekesnek tartom az alant következő jegyzéket, melyből egyszersmind a polgároknál leggyakrabban található műveket is megismerjük.

A könyv czime	Értéke	
	frt	dénár
Aeneae Sylvii epistolae (1596)	—	35
Aesopi fabulae (németül) (1596)	—	—
Andreae Jacobi confessio (1598)	—	33
Angelus Aretinus juridicus liber in fol. (1598)	1	—
Antidotus contra diversas hereses (1598)	1	75
Apollinaris Kräuterbüchel (1598)	—	25
Arythmetica (gedruckt. deutsche) (1645)	—	18
Athanasii opera in folio (1598)	1	—
Augustinus de civitate dei. fol. (1598)	1	—
Bergordnung (1598)	1	—
Be. ae novum testamentum latino-graecum fol. (1635)	4	—
Biblia media (német) (1598)	5	—
Biblia (német. elhasznált) (1641)	1	—
Bibliche Figuren (1645)	—	50
Bock Hyeron. Kräuterbuch (1598)	3	—
Brunn des Lebens (1641)	—	40
Calendarium (régí történeti) (1598)	—	50
Caronis chronica (1598)	2	50
Casus longi Bernhardi super Decretales (1598)	—	40
Ciceronis vol. 3-um (1598)	—	25
Chronica (magyar) (1598)	2	50
(ceh) »	1	50
(török) »	1	—
terrae orientalis (1598)	—	20
Commentarius super veterem Aristotelem (1598)	—	80
Compendium morale in fol. (1598)	—	65
Cornelii Valerii Gram. Institutiones (1645)	—	6
Cosmographia (1598)	5	—
Crescentiis, de Petri in commodum ruralium	—	75
Desponterii Joannis Grammatici lib. in fol.	—	75
Dialogorum Sacrorum lib. in 4 ^o (1598)	—	25
Eberi Pauli Calendarium (1598)	—	75

A könyv czíme	Értéke	
	frt	dénár
Exempel-Buch (1598)	2	50
Fabricii Joh. Christlicher Rosengarten (1691)	—	25
Feldtbau in fol. (1598)	2	—
Gebeth-Büchlein deutsch. (1645)	—	18
Gesang-	—	18
Gigantis Joh. Postill in 8° 2 rész (1641)	1	—
Habermann Psalterium 12r. (1641)	—	50
Heshusii Tilemanni Postilla (1598)	2	—
Jesus Syrach in fol. (1598)	1	50
Julii Caesaris Commentarii de rebus Gall. deutsch	—	50
Kegel Philipp 12 Andachten (1641) 8r.	1	—
Kriegs Empörung in Frankreich (1598)	—	82
Lanceley Büchlein (1645)	—	15
Lossbuch, das weltliche (1645)	—	9
Lutheri M. Kirchen-Postill. (1641)	3	—
Gesangbüchel	—	50
Enarrationes Evangeliorum (1598)	1	—
Locubrationes pars una in fol. (1598)	—	75
Tischreden in 8° (1598)	—	50
Manuale Curatorum praedic. in 4°	—	20
Mathesii Deutsche Postil fol. (1645)	1	50
Mechlers Aegidii Catechismus	—	60
Montani Petri Kunstbuch (1598)	—	50
Münzbuch	—	40
Natalis Comitum Historiarum lib. in 4° (1598)	—	40
Novum testamentum graecum	—	25
Ossiandri Andr. Papa non Papa (1645)	—	18
Ovidii Commentarius in fol. (1598)	—	75
Petrarca (1598)	1	—
Plautus in fol. (1598)	—	75
Plauti Comoediae in 8°	—	25
Pollionis Lucae Fastpre ligen (1645)	—	36

A könyv czíme	Értéke	
	írt	dénár
Pontificii juris lib. antiquus in fol.	—	50
Psalterium Davidis lateinisch	—	24
» » deutsch »	—	50
Regii Urbani Seelen-Artzney (1645)	—	36
Reuss David 15 Predigten (1598)	—	50
Rivii Joh. grammatici lib. in 8°	—	25
Rudolph Christ. Rechenbuch (1645)	—	25
Sachsenspiegel (1598)	1	—
Schleidan (1598)	1	50
Sprichwörter, deutsche (1598)	—	35
Sermones de tempore et de sanctis	—	20
Theognis Pithagoras in 4° (1598)	—	25
Thudisco, de Joh. Jus Canonicum in fol. (1598)	1	—
Ubertinus Clericus in fol.	—	36
Vanni Val. Von Bericht der Mess	—	80
Vocabularium in 4°	—	20

Hain Miklósnak 160 darab könyvét összesen 121 forintra, Spillenberger Sámuel orvos 126 drbját 50 forintra becsülték. — Brewer Lőrincz nyomdász raktárában (1665) a kötött könyvek értéke 796 írt 73 dénár: a kötetleneké 1879 írt 76 dénár: a lakásán levő magán könyvtáráé 131 írt 99 dénár volt.

B e f e j e z é s.

A régi városi életnek alapját a külön jogokban és kiváltságokban találván föl, azoknak messzire kiható fontosságát kell tulajdonítanunk. Azokon alapultak ez ismertetett összes intézmények. A kiváltságok és külön jogok folytán keletkezett önállóság sajátos, mondhatni egyéni jelleggel ruházta föl a városokat. Eredetök és alapjogaik közössége közös alapjellemet adtak nekik, de a külön-külön nyert kiváltságokkal s az egymástól függetlenül alkotott statutumokkal egyenes arányban növekedtek egyedi jellemző sajátásaik. Felvidéki városainkban a XVI-ik században általánossá lett a szász-jognak használata. Már a tárnok-jognak kiterjedt alkalmazása is hathatósan előmozdíthatta a városok lakói erkölcsi és társadalmi fölfogásának rokonulását; a közössé lett jogélet következtében természetesen elenyésznek a külön vonások s annál élesebben tünik ki a magyar nemességétől egészen elütő *polgári* jellem.

Kiváltságaik, szabadalmaik oltalma alatt különválva, nemzetiségök, hagyományos és törvényes ősi szokásaik és jogaik, foglalkozásuk-módja s ezekből folyó neveltetések mind megannyi gátjául szolgáltak a magyar nemzettesttel egybeolvadásuknak. Falaikon belül municipalis jogaik élvezete csaknem független köztársasági szervezetet biztosított részökre; de az állami életben való tényleges részvételtől, az állampolgár általános jogainak élvezésétől századokon át el voltak zárva. Innen van, hogy a városi polgárok érdekeit a múlt századokban nem tekinthetjük mindig azonosaknak a közös haza érdekeivel. A nemesség századokon át ellenséges indulattal viseltett a városok kiváltságos helyzete iránt, a polgárság viszont csak hosszú ellenállás után a XVII. században engedte meg,

hogy megyei nemes állandó lakóul telepedjék a városba s ottan ingatlan birtokot szerezzon. Állami és társadalmi viszonyok egyaránt falaik szűk korlátai közé szorították a polgárnak összes anyagi és erkölcsi érdekeit. Ezen viszonyokhoz alkalmazkodva szívósan kellett ellenállania minden befolyásnak, mely korlátait még szűkebbre akarta vonni; a miért a régi polgári osztálynak conservatívismusan és — mint mondani szokták — szűkkeblűségén alig esodálkozhatunk.

Királyaink kegyét mindig nagy mértékben bírták felvidéki városaink, mit a bányászat, ipar és kereskedelem terén nagy érdemeket szerzett és egyedüli középosztályunk méltán megérdemelt. A XIV - XV. században hazánk nagyon rászorult, hogy ipar és kereskedelem teremtése által emeltessék anyagi jóléte. Ez, és a városi jogokról Európaszerte uralkodott fölfogás, elegendő méntségül szolgálhatnak azon korbeli királyainknak azért, hogy a városok magyarosítását elhanyagolták.

- A XVI. század politikai viszonyai már nem voltak alkalmasak e mulasztás pótlására s inkább ápolták az ellenkező szellemet. A XVII. században a magyar nyelvnek diplomacziái és irodalmi rangra emelése s a magyar társadalmi élet föllendülése önként vezette rá polgárainkat a magyar nyelv megtanulá-ára. Több alkalommal látjuk, hogy fejedelmeket és főurakat magyar beszéddel üdvözölnek, velök magyarul leveleznek, gyermekeiket magyar vidékek iskoláiba küldik, — ha be nem következik a XVIII. századnak előbb szelíd, majd erőszakos németesítő rendszere; az érzelmeiben mindig hazafiás polgárság már régen nyelvre nézve is magyarrá lett — s a magyar ruha, magyar szokások fölvételevel a magyar nemzeti társadalomhoz simült volna.

Az állandó katonaság behozatalával városaink sokat veszítettek jelentőségökből, a vallási és politikai küzdelmek sokat ártottak anyagi jólétöknek; mindig erősebben kellett küzdeniök létökért s a hatóságoknak annál inkább meg kellett szorítaniok az egyéni szabadságot, minél inkább kitünt, hogy az önmagára utalt, ipara és kereskedelmében mindinkább korlátolt polgárságot csak a legnagyobb takarékosság tarthatja fön. A ruházatban, ékszerekben, ezüstneműekben a polgárságnál mutatkozott nagy fényűzést annak tulajdoníthatjuk,

hogy takarékpénztárak, bankok hiányában és a birtokszerzési képesség korlátoltságánál fogva megtakarított pénzt nem helyezhette el gyümölesözőleg s így az érték ingadozásának kevésbbé alávetett tárgyakat vásárolt.

A hatóságoknak az egyesek fölött gyakorolt gondviselészerü szerepe az egyesek teljes alárendelése által, az összességnek engedelmes munkás polgárokat nevelt, korlátozott sok bünt és társadalmi vétséget, általános anyagi jólétet is teremtett; de a legapróbb részletekig körülírva a társadalom minden egyes tagjának teendőit, megbénította a kiválóbbak tetteeréjét s magasra törő eszméiknek szárnyszegetten kelle a nagy tömeg szük munkakörébe visszahullaniok. Ennek tulajdonítható, hogy ezredéves történelmünknek azon korában is alig találunk a városi polgárok közül kimagasló politikai kitünőségeket, midőn országrendiséggel fölruházva részt vehettek az állam ügyeinek intézésében. Ekkor is mindig első volt a város érdeke s csak azután következett a közös hazáé.

Sok századon át megsontosodott előítéletekkel kellett megküzdenie századunk első felében a valóban nemesen gondolkozó nemességnek, mikor a minden irányban szívósan föntartott középkori kiváltságos intézményekkel győzedelmes harcza böcsátkozott. A megváltozott politikai viszonyok kérlelhetetlen következetességgel követelték a *polgárt a honpolgártól* elválasztva tartó korlátok ledöntését. Az egyéni szabadság megalapításával meg kelle szünnie az osztályok kiváltságos szabadalmainak s a városok az állam összességébe beolvadva elveszítették egyedi jellemző vonásaikat. Cserében érte azonban hatalmas egyenértéket nyertek: a kiváltságos osztályok megszüntetése megteremtette az anyagi és szellemi téren kifejlődött szabad, nemes versenyt, mely napjaink polgári középosztályának szülöttei közül a hazai közélet minden ágának oly sok kitünő művelőt nevel.

T Á R G Y M U T A T Ó.*)

- Adóssági törvény 66.
 Agyag edények 228.
 Akasztás 129.
 Akasztófa készítés 157.
 » tekintélye 156, 157.
 Almerey-ok 221.
 Alsó magyarországi bányavárosok
 2, 7, 62, 65, 66, 89.
 Amstetten 55. 75.
 Antwerch (ágyú) 80.
 Arcade-ok 214.
 Arczulűtés 112, 152.
 Arras 8.
 Aromatariusok 105.
 Assissiae Hierosolymitanae 7.
 Asztalneműek 225—238.
 terítők 225.
 Asztalok 223.
 Atyai felelősség 181.
 » hatalom 167. 181.
 » » korlátozása 182.
 » jogok 181.
 Augsburg 7, 80.
 Autonomia védelme 33—34.
 Ausztria 64, 142.
 Avatási lakomák 199, 201.
 Ágyak 224.
 Ágyneműek 238—239.
 Ágyúk 80.
 Ágyűntés 81—83.
 Bajor-osztrák jog 7.
 Bakabánya 2.
 Ballista 81.
 Bauntauinding 4.
 Basel 72, 88, 96, 190.
 Bányajog, felsőmagyarországi 24.
 » selmeczi 24.
 Bányában elkövetett lopás 131.
 Bányavárosok, csehországiak 7.
 » grófja 33.
 Bányavárosok, magyarországiak 2.
 7, 11, 12, 23, 63, 65, 89.
 » morvaországiak 7.
 » sziléziaiak 7.
 Bártfa 2, 7, 11, 34, 39, 81, 82, 91, 98, 99, 105.
 Becstelenség, büntetés 39.
 Becsület és jogvesztés 130.
 Becsületsértés 149—152.
 Beírás a városi könyvbe 37. 38, 145.
 Berlin 105.
 Besztercebánya 2, 18, 19, 22, 23, 33, 35, 45, 46, 57, 83, 85, 86, 88, 89, 97, 99, 103, 191, 203, 206, 208 stb.
 Betörés 134.
 Bécs 16, 21, 28, 37, 38, 45, 46, 51, 53, 55, 56, 64, 69, 70, 72, 75, 76, 88, 106, 112, 114, 139, 144, 148, 149, 183, 187.
 Bécsi codex 52.
 Bécs joga 7, 10, 16.
 Bécsujhely 7, 30, 38, 41, 55, 64, 69, 112, 139, 144, 149.
 Békeszegés 50—56.
 Bélabánya 2, 38, 46, 147.
 Bénítás 141.
 Bierglocke 48.
 Bíró kellékei 35, 126.
 » választás 33—36.
 » választási lakoma 197.
 Bizonyítás eskütársakkal 135, 136, 141, 145, 151.
 Blutrunst 139.
 Bonczolás 94.
 Bordánál fogva felakasztás 133.
 Bormérés 23, 189.
 » kóstolás 44.
 Boszorkányság 94, 147.

* Ennél csak a legszükségesebbekre szorítkoztam.

Bosszúállás 145.
 Brassó 34.
 Bruderbier 196.
 Brügge 8, 56, 139.
 Brunn 7.
 Buda 35, 63.
 Budai jog 7, 11, 12, 16, 52, 54, 56,
 68, 72, 129, 136, 170, 199.
 Buchau 7.
 Burgfriede 50.
 Bútorzat 218—225.
 Büchsenjesser 81.
 „meister 81.
Bűnök és büntetések X. 123—160.
 „ „ „ táblázata 159.
 Büntető elvek 123—128.
 Bürgerglocke 48.
 Bürger vom Range und Herkom-
 men 22.
 Bürgliche Klage 14, 116.
 Büvölés 94, 147.

Canonjog 14.
 Catania 115, 183.
 Choraë 8.
 Code Napoleon 10.
 Codex justinianæus 12.
 Constitutiones regni Siciliæ 7.
 Consuetudo 4.
 Coraë 8.
 Család-alapítás kedvező föltételei
 162.
Családi élet XI. 160—188.
 Csatakigyó 81.
 Csatornázás 99.
 Csavargók 27.
 Csábítás 117, 118.
 Csehország 7, 9.
 Cselédtartás 187.
 Csók 178.
 Csonkítás 141.
 Czéh lakomák 196.
 „ láda 98.
 „ szálló 98.

Daganat 138.
 Decretum 4.
 Dél német jogcsalád 7.
 Droguisták 105.

Ebenbürtig 20.
 Eger — Csehország — 7, 9, 32, 48,
 51, 70, 72, 115, 144, 167, 181,
 185, 200, 201.
 Eger 106.
 Eggenburg 7.

Egyházi és világi hatóság III.
 28—45.
 Ehe 4.
 Elbogen 7.
 Elende Bruderschaft 98.
 Elevenen eltemetés 122.
 „ megégetés 120, 134, 138.
 „ nyúzás 138.
 Eljegyzés, föltételes 168.
 „ föltétlen 168.
 Eljegyzési lakomák 201.
 Előre vásárlás 70.
 Els 51.
 Első szülött joga 113, 180.
 Emberölés 142—147.
 Emmersdorf 2.
 Enns 2, 7, 81, 139, 144.
 Enzersdorf-Gross 15, 41, 59, 75,
 144.
 Eperjes 2, 7, 11, 30, 31, 34, 39, 87,
 97, 99.
 Erdélyi százok 7.
 Eretnekség 29, 158.
 Erődítmények fontossága 46.
 Erőszak 115, 116.
 Esküdt kereskedelmi közvetítők 64.
 Eskütársakkal bizonyítás 135, 136,
 141, 145, 151.
 Esslingen 105.
 Evő eszközök 227.
 Ezüst díszmű tárgyak 233.
 „ edények 229—233.
 „ neműek összeírása 234—237.
 Éjjeli őrség 47.
 Éjszakkéleti sz. kir. városok 2, 11,
 65, 89.
 Éjszak-német jogcsalád 7.
 Ékszerek 271—275.
 Építészeti stíl 212, 214.

Fal-kárpit 219.
 Falkenau 7.
 Falkonet 83.
 Fayence edények 228.
 Fegyverviselés 27, 28, 39, 52, 68.
 Fegyverek ismertetése 83—85.
 Fegyverzet mennyisége 83—84.
 „ polgároké 86.
 Fehérneműek 244—247.
 Feldstück (ágyú) 81.
 Felső-Ausztria 2, 3.
 „ magyarországi bányaváro-
 sok 7.
 Feuergaschauer-ek 75.
 Feuerglocke 48.
 Feuerordnung-ok 76, 77.
 Férfi ruhák 247—261.

- Flandria 4, 8. 21, 167, 201.
 Fleischwunde 138, 139.
 Fournes 8.
 Franciaország 4, 5, 8, 14, 116, 177.
 Frank-jog 7.
 Frankfurt — majnai — 20, 105.
 Freiburg 55.
 Frei-drittheil 171.
 Freihäuser 21.
 Friedebuch 50.
 Fries-jog 7, 117.
 Fronnwage 62.
 Fügönyök 220.
 Füllevágás 69, 129, 130.
 Fürdők 100, 108.
 Fürdőpénz 109.
 Fürdősök 106, 108.
- Gazdák felelőssége** 188.
 Gent 8, 54, 56, 117, 158.
 Geschlecht-ek 20.
 Gild-ek 19, 21.
 Glanvilla 7.
 Graslitz 7.
 Gross-Enzersdorf 15, 41, 59, 75, 144.
 Grösten 22, 41.
 Gúnyiratok 152.
 Gyámság 182.
 Gyermekágyas nők 180.
 Gyermekgyilkolás 121—122.
 Gyertyatartók 220.
 Gyógyszerészek 103, 105.
 » fizetése 106.
 » képzése 106.
 » társadalmi állása 105, 106.
- Gyógyszertárak** fölött felügyelet 106.
 » szervezése 105.
 » városiak 106.
- Hadi szabályzat** 89.
 Haimsuchung 56.
 Hainburg 7.
 Haj-kitépeése 142.
 Halálos ítélet kimondása és végrehajtása 156.
 »Hajnal: reggeli zene 205, 207, 208.
 Halle 105.
 Halle-magdeburgi jog 7.
 Hamburg 55.
 Hamis játékosok 194.
 » mérték 72.
 Hansa 2, 21.
 Hasard játék 195.
- Hatóság ellen vétők büntetése 36, 37, 39.
 Haulnitz (ágyú) 81.
 Haus-Seeligkeit 194.
 Haut und Haar — auf — büntetés 41, 130, 139.
 Házassági ígéret 118, 167—169.
 » akadályok 164—166.
 Házasságtörés 176—178.
 » egyszerű 176.
 » kettős 177.
- Házi áldás 194.
 Házon elkövetett békeszegés 54—56.
 Ház-összeírás 213.
Háztartás XIII. 211—289.
 Herren des Rathes 20.
 » zünfte 20.
 Hitbér 169, 177, 178.
 Hodrusbánya 29.
 Hofkammerdecret 10
 Holenburg 55.
- Idegenek kereskedelmi és más viszonyai 27, 28, 50, 61, 63, 66.
 Iglau 7.
 Illemszabályok 197.
 Ips 2.
 Iskoláztatás 183—184.
 Italmérés 188.
 Ítéletek végrehajtása 39.
 Ivó edények 227.
- Játék. Nyilvános mulatságok, családi ünnepélyek XII.* 188—211.
 Játék pénzre 192.
 Jegyajándék 169.
 Jogcsaládok 6, 7, 11.
 Jog- és becsületvesztés 130.
 Jogkölsönzés 8.
 Jogközlés 11.
 Jogszokás 4.
- Kaiserrecht 16.
 Kaisersriede 50, 51.
 Kamara grófok 33.
 Kamperwunde 139.
 Kannák 227.
 Karlsbad 7.
 Kassa 2, 34, 39, 50, 63, 97, 99, 106.
 Kassai jog 7, 11, 12, 15, 54, 113, 130, 132, 134, 135, 136, 176.
 Kassai kamara 34.
 Kasten-ek 221, 222.
 Kaufhaus 61.
 Káromkodás 29, 30.
 Keresztelési szabályzatok 199—200.

- Keresztelő 199.
 Keresztpróba 141.
 Kerékbetörés 54, 137, 138.
 Kerített helyek oltalma 58.
 Kerítők 115.
 Keure 8.
 Keures des mariages 201.
 Kezesség 73, 134, 144.
 Képek 219.
 Két-térjűség 179.
 nejűség 179.
 Kézlevégás 37, 68, 140.
 Kézsmárk 2, 7, 11, 34, 61, 63, 66, 87.
 Kínzó vallatás 122, 135, 137, 145.
 Királyi jog 6.
 Kirchenlamnitz 7.
 Kiskoriák büntetése 119, 133.
 Kis-Szeben 2, 7, 11, 12.
 Kitagadás 181, 182.
 Kitörles a városi könyvből 145, 147.
 Kivégzések nyilvánossága 138.
 Kivilágítás 47.
 Koczkázás 193.
 Koldusok 27.
 Komárom 7, 11.
 Korai szülés 113, 114.
 Korpona 7, 11.
 Kórházak 97.
 Kórházfoglalás 99.
 Kotze (ágyú) 80.
 Köln 7, 45.
 Könyvek 285.
 Köre 8.
 Körmöczbánya 2, 18, 27, 30, 32, 33, 41, 46, 71, 87, 89, 90, 96, 97, 100, 105, 131.
 Kövezés (Pflaster) 96.
Közegészségügy VIII. 74—109.
Közérkölciség IX. 110—123.
Közrendőrség IV. 45—59.
 Köztisztaság 96—97.
 Krakó 81.
 Krems 7, 70.
 Kuglizás 192.
 Kulb 30, 32, 50, 55, 144, 145.
 Lakás 211—218.
 Lakóalmi Hoff- und Tischmeister 203, 205, 207.
 » költség 208.
 szabályzatok 201—207.
Lakosság II. 17—28.
 Landrecht 4, 12.
 Laon 8.
 Laube-rendszer 214.
 Ládák 222.
 Leitmericz 7, 9.
 Lemberg 22.
 Lemb-wunde 139.
 Lengyelország 7, 9, 10.
 Lex populí 6.
 » regis 6.
 Ley de les Siete Partidas 7.
 Libetbánya 2, 30, 46.
 Liedeschaert-Gliedschertig sebésztés 139.
 Limitatio 61.
 Lincz 2.
 Lípese 105, 127, 194.
 Litvánia 111.
 London 105.
 Lopás, tolvajság 129—134.
 » a bányában 161.
 » a mezőn 134.
 büntetése 69.
 éjjel 133.
 nappal 133.
 szükségből 132.
 Ló farkához kötözés 137.
 Lövészegyesületek 86—88.
 Lőcse 2, 7, 11, 12, 22, 23, 30, 34, 39, 41, 46, 49, 59, 69, 82, 86, 88, 89, 92, 97, 98, 99, 106, 118, 203.
 Löpormalom 81.
 Lubló 7, 11.
 Luditz 7.
 Lübeck 7, 81.
 Magán vétségek 14.
 Magdeburg 81.
 Magdeburgi jog 4, 7, 9, 11, 12, 112, 113, 136.
 Magistri plateae 72.
 » xuterii 47.
 Magzat elhajtás 121.
 Majland 4.
 Majolika edények 228.
 Marcktrichter 72.
 » ordnung 32, 63.
 Marhalopás 131.
 Mauthausen 2.
 Mauttern 2, 68.
 Medgyes 23.
 Messana 111.
 Mesterlakomák 196.
 Mérgezés 94.
 Mértékek 62.
 Ministerialesek 29.
 Mitgift 172.
 Morgengabe 169.
 Morvaország bányavárosai 7.
 Munkások hatósági védelme 188.
 Munsterung (népszámlálás) 88.

- Nachbarhalten 195.
 » halm 77.
 » -Wirtschaft 195.
 Nagykorútság 182.
 Nagy-Sáros 7.
 Szében 11. 23. 49. 77. 103.
 Szöllős 11.
 Szombat 16. 57. 81.
 Nass-Wunde 139.
 Nápoly 14.
 Nászajándék 198.
 » hozomány 170. 172.
 Nemzetiségi viszonyok 17—19.
 Négyelés 138.
 Német-Lipce 7. 11.
 Németország 2. 4. 5. 6. 8. 9. 19,
 52. 55. 63. 148. 191.
 Népjog 6.
 Népszámlálás 88.
 Noto (Sicilia) 59.
 Nördlingen 7.
 Női ruhák 261—271.
 Nők magánjogi viszonyai 172.
 munkaköre 184.
 Nős emberek előjogai 161.
 Nősöktetés 117.
 Nürnberg 7. 9. 105. 200.
 Nyilvános házak 114.
Orgazdaság 135.
 Orvosi családok 104.
 Orvosok fizetése 103, 104.
 képzése 100—102. 104.
 » száma 103.
 » társadalmi állása 103.
 » városiak 101.
 Orvos-rendőrség 94—96.
 Osztály-különbség 19.
 Osztrák tartományi-jog 7.
 Ölelés 178.
 Öngyilkosság 155.
 Önvédelem 138, 142.
 Örökös szolgaság 134.
 Özvegyek jogai 179.
Padok 224.
 Palaczkok 228.
 Palermo 16. 47. 48. 72. 112. 115.
 139. 178. 193.
 Paráznalkodás 114, 118, 119.
 Particularis jogok 6, 8.
 Patricius osztály 20.
 Passau 81.
 Párba] 56—58.
 Páris 105.
 Peinliche-Klage 14. 112.
 Petschau 7.
 Pécs 97.
 Pénzre játék 192.
 Piemont 111. 113. 118.
 Polgári jogok és kiváltságok 14, 17
 Polgár-jog 18.
 Polgár-nemesek 22.
Polgárőrség és védelmi rendszer
 VII. 79—93.
 Poorters-ek 21.
 Poperingen 8.
 Pozsony 16. 34. 81, 97, 193.
 Pöler (ágyú) 80.
 Praxis criminalis 1656-iki 94.
 Privigye 11.
 Prostitutio 114.
 Puskakészítés 81. 82.
 Püxenhof (fegyvertár) 81.
Rablás 136—138.
 Rablógyilkosság 136, 137.
 Rajnai városok joga 7.
 » » szövetsége 2.
 Rathsglocke 48.
 » hern 20.
 » verwandte 19.
 Rágalmazás 149—152.
 Rechtsspiegel 6.
 Regensburg 8. 28. 45. 48. 56. 76.
 80. 91. 96, 191.
 Repressaliák 66.
 Richters-Mahlzeit 197.
 Ringbürger 22. 23.
 Rokonsági ízek 164.
 Rottenburg 96.
 Rottmeister-ek 45, 89.
 Ruházat 240—275.
 Ruházkodási szabályzatok 241—
 243.
Sachsenspiegel 6. 7. 12, 56, 69, 74.
 113. 127, 129. 194.
 Salzburg 32, 63, 70, 71, 201, 203.
 Sáros-Nagy 7, 11.
 Schamb-Wunde 139.
 Schlackenwerth 7.
 Schlangenbogen (ágyú) 81.
 Schlechte-Staup (büntetés) 130.
 » -Wunde 139.
 Schlüsselherrn 47.
 Schönberg 55, 70.
 Schöppen 4.
 » -Fragestücke 4.
 Schwabenspiegel 6, 7, 111, 130.
 Sebesítés 139—141.
 » eltakarható 139.
 » látható 139.
 Seborvosok 106—108.

- Seigneries enclavées 21.
 Selmezbánya 2, 18, 27, 30, 31, 33,
 37, 46, 47, 52, 77, 86, 89, 97, 100,
 106, 113, 119, 131, 137, 148, 178,
 180, 193, 203.
 Selmezi jog 3, 7, 11, 12, 13, 15, 29,
 35, 39, 52, 54, 72, 135, 141, 144,
 158.
 Sicília 7, 10, 72, 111, 167, 171,
 173, 183.
 Simplicissimus 138.
 Sippe 164.
 Sodomia 121.
 Sopron 34, 81.
 Sörfőzés és kimérés 184, 190.
 Speyer 72.
 Stadtbuch 33, 37.
 » -Friede 50, 51.
 » -Ordnung 10.
 » -Recht 4, 10, 13.
 » Schilling 42, 59.
 Statutum 8, 13.
 Staupé (büntetés) 69, 129, 130.
 Staup-Schilling (büntetés) 130, 133.
 Stein 2, 7.
 Stockrecht 140.
 Strassburg 28, 48, 53, 190.
 Stubnya 109.
 Stuck (ágyú) 83.
 Stuttgart 7, 105.
 Sváb jog 7, 112.
 Szab. kir. városok jogai 14.
 Szabad nők 114, 115.
 Szabályrendelet 13.
 Szakáll kitépése 142.
 Szatmár 106.
 Száműzés a városból 37, 39, 41,
 130, 194.
 Száműzöttek más városba nem me-
 hetnek 158.
 Szászjog 11.
 Szászország 7.
 Szeben-Kis 2, 7, 11, 12, 39.
 » -Nagy 11, 23, 49, 77.
 Szegények egyesülete 98.
 » háza 97.
 Szekrények 221.
 Személyes szabadság biztosítása 15.
 Személynöki városok 12.
 Szentségtörés 29.
 Szepesség 11.
 Szepesi jog 7, 11, 12, 15, 35, 39,
 52, 55, 56, 72.
 » városok 2, 7, 11.
 Székek 223.
 Székesfehérvár 7, 11.
 Szíjhasítás eleven emberből 138.
 Színészek társadalmi állása 110.
 Szilezia 7, 9, 10.
 Szobafestés 219.
 Szobák : Kammer, Zimmer, Stube
 217.
 Szomszédsági felügyelő 77.
 » lakomák 195.
 » tűzoltó rendszer 76,
 77.
 » szabályzatok 49, 195.
 Szöllős-Nagy 11.
 Szönyegek 221.
 Szökés veszély idején 91.
 Szöktetés 117.
 Szükségből lopás 131.
 Szrakusa 115.
 Tartschen-Schiessen (lovagjáték)
 87.
 Tűlak 226.
 Tánccmulatságok 192.
 Tárnoki városok 12.
 Tárnokjog 12, 54, 128, 136, 142,
 143, 158, 171.
 Tekezés 192.
 Temetkezés 185.
 Terhes nők előjogai 179.
 Terzas (ágyú) 81.
 Tescheni jog 7, 11, 12.
 Testi sértés 139.
 Thensing 7.
 Tolvajtság 129 - 139.
 Torna egyesület 87.
 Tournai 8.
 Törvénytelen származásúak jogvi-
 szonyai 110—112.
 Törvénytelen származásúak törvé-
 nyesítése 111.
 Törzsjogok 6, 7.
 Trukhnen-Schlege 139.
 Tükrök 219.
 Tűznél békeszegés 75.
 » lopás 75.
 Tűzrendőri szabályok 76.
 Tűzrendőrség VI. 72—79.
 Tűzoltó rendszer czéhekkel 76.
 » » szomszédsági 76,
 77.
 Tűzvészek 213.
 Tűzzel fenyegetés 73.
 Ulm 7, 28, 48, 56, 81, 91, 105.
 Unterkäuferek 64, 65.
 Utószülött joga 113, 180.
 Uzoráskodás 148.
 Új-bánya 2, 46, 83.

- Útonállás 137.
 Ünnepek megtartása 31.
 Üveg edények 226, 228.
- Vallás elleni bűnök büntetése 29.
 Vasárnap megtartása 31.
 Válása a házastársaknak 174, 177.
 Városi belső és külső tanács 33.
 » *élet létfeltételei I.* 1—17.
 » gyógyszertárak 106.
 » hatóság 33.
 » képviselő-testület 33, 42.
 » könyvbe beírás 37, 38, 145.
 » könyvből kitörlés 145, 147.
 » szövetségek 2.
 » tisztviselők 33.
 » » felelőssége 41.
 » » magánélete 42.
 » orvosok 101.
 » tribunok 33.
 » zsoldosok 89.
- Városjogok keletkezése 5 stb.
 Városok rendőri beosztása 45.
 Vásárbírák 70—72.
 Vásári béke 59, 68.
 » biztosok 71, 72.
 » *rendőrség V.* 59—72.
 » rendtartás 68.
 » zászló 65.
- Vásárok, heti 70.
 » napi 70.
- Vendégfogadók 50.
 » látás 50, 61.
- Veszély idején szökés 91.
 Védelmi rendszer 88—91.
 Vérdíj 141, 144, 147.
- Vérfertőzés 120.
 Viertelmeister 45, 74, 86, 88.
 » -Ordnung 90.
- Viri hereditati 21.
 Vizvezetők 99.
 Vronwage 62.
- Wachtglocke 48.
 Wachtregister 88.
 Wagemeister 62.
 Wehrgeld 141.
 Weiber Mahlzeit am Richterstag
 198.
 Weichbildrecht 4, 127.
 Weidhofen 55.
 Wels 2.
 Willeküre 8.
 Willkor 13.
 Willkühr 4, 8, 13.
 Worms 28, 51, 56, 72.
 Wundsiedel 7.
- Xenodochium 97.
- Yppern 8, 201.
- Zarándoklás büntetésből 146.
 Zágráb 11.
 Zárfelnyitás 134.
 Záróra 48, 49, 192.
 Zenészek 202, 207, 208—211.
 Zeughaus 82.
 Zipser Willkühr 7, 12, 193.
 Znaim 7.
 Zsidósüveg-viselés büntetésből 147.
 Zsolna 7, 11.

HT Demkó, Kálmán
145 A felső-magyarországi
H9D4 városok életéről

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

UTL AT DOWNSVIEW

D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 12 08 14 14 012 6

2